DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

YENİ VE ESKİ SAVAŞLAR

KÜRESEL ÇAĞDA ÖRGÜTLÜ ŞİDDET

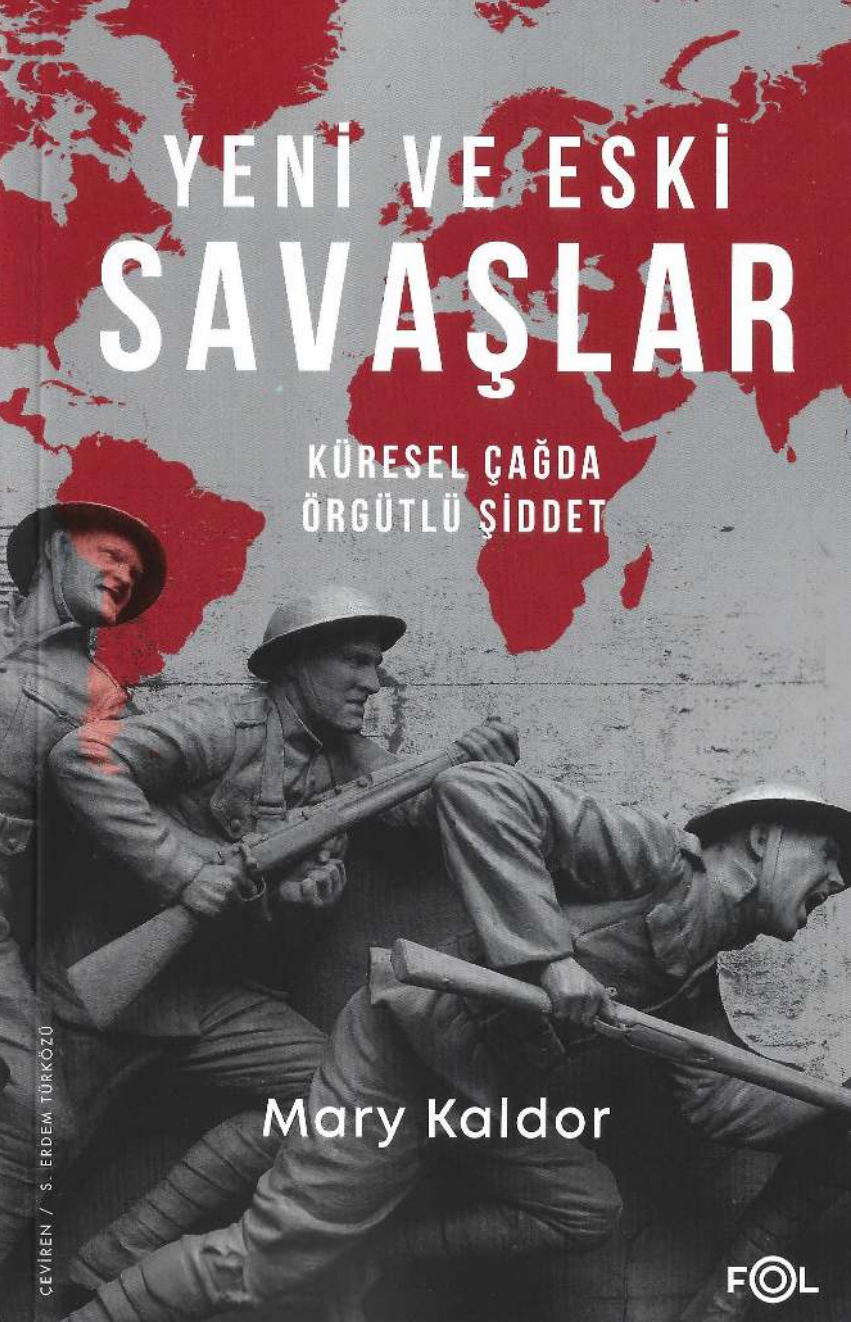

Mary Kaldor

ÇEVİREN / S. ERDEM TÜRKÖZÜ

FOL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yeni ve Eski Savaşlar
Küresel Çağda Örgütlü Şiddet

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

FOL 249
© Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş.
Sertifika No: 44396

Uluslararası İlişkiler 01

Yeni ve Eski Savaşlar – Küresel Çağda Örgütlü Şiddet–
Mary Kaldor

Çeviren: S. Erdem Türközü

Özgün Adı: *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*
Edisyon: © 2012 Mary Kaldor.
Polity Press Ltd. Cambridge aracılığıyla yayımlanmıştır.
Her hakkı saklıdır.

Editör: İsmail Yılmaz
Redaksiyon: Mak Grup Redaksiyon Ekibi
Görsel Yönetmen: Nurullah Özbay
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos

ISBN 978-625-8242-34-8

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

1. Baskı: Şubat 2023

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06420 Çankaya Ankara
Tel.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yeni ve Eski Savaşlar
Küresel Çağda Örgütlü Şiddet

Mary Kaldor

Çeviren
S. Erdem Türközü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mary Kaldor
Britanyalı akademisyen (d. 1946). Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu'nda Küresel Yönetişim profesörü ve Çatışma Araştırmaları Programı yöneticisidir. 1981'de nükleer silahlanma karşıtı İşçi Partisi Savunma Araştırmaları Grubu'nda yer aldı. Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin kurucu ve eş başkanlarından biri oldu. Sonradan pişman olmakla birlikte, 1999'da Kosova'ya yapılan uluslararası askeri müdahaleyi destekledi. Bağımsız Uluslararası Kosova Komisyonu'nda ve Avrupa Dış İlişkiler Konseyi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı ve İnsani Güvenlik Çalışma Grubu'nun çağrıcılarından biri oldu. Kozmopolit demokrasi modelinin savunucuları arasında yer almıştır. Küreselleşme, uluslararası ilişkiler, insani müdahaleler, küresel sivil toplum, küresel yönetişim ve kendi deyişiyle "yeni savaşlar" üzerine birçok çalışmaya imza atmıştır.
Başlıca eserleri: *Global Civil Society: An Answer to War* (2003), *Human Security: Reflections on Globalization and Intervention* (2007), *Global Security Cultures* (2018).

S. Erdem Türközü
Ankara'da doğdu (1972). 1996'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesü Kamu Yönetimi Bölümü'nden, 2001'de aynı üniversitenin Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Programından mezun oldu. Hâlen siyaset bilimi "doktora terk". İyi yazamadığını fark ettiği lisans yıllarında çeviri yapmaya başladı. Çeviride karar kılmadan önce birkaç işe girip çıktı. 2014'ten bu yana sadece çeviri yapıyor.
Başlıca Çevirileri: Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler* (2004); W. Montgomery Watt, *Hazreti Muhammed: Peygamber ve Devlet Adamı* (2019); Natalia M. Belting, *Dünyadan Kedi Masalları (2019);* Cas Mudde, Cristobal Rovira Kaltwasser, *Popülizm: Kısa Bir Giriş* (2019); William H. McNeill, *Avrupa'nın Bozkır Sınırları & Osmanlı'nın Batıdaki İlerleyişi Neden Durdu?* (2017); Tom Burns, *Psikiyatri: Kısa Bir Giriş* (2015); Ilan Pappe, İsrail Hakkında On Mit (2018); John Alexander Armstrong, *Milliyetçilikten Önce Milletler* (2018); Cas Mudde, *Günümüzde Aşırı Sağ* (2022).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Üçüncü Baskıya Önsöz 11

Kısaltmalar 15

1
Giriş 18

2
Eski Savaşlar 36
1. Savaş ve Modern Devletin Ortaya Çıkışı 38
2. Clausewitz ve 19. Yüzyılın Savaşları 46
3. 20. Yüzyılın Topyekûn Savaşları 51

3
Bosna-Hersek: Yeni Savaşın Örnek Olayı 57
1. Savaşların Yapılma Gerekçesi: Siyasî Hedefler 59
2. Savaşların Yapılma Şekli: Askerî ve İktisadî Araçlar 76
3. Uluslararası Müdahalenin Doğası 93
4. Dayton'dan Sonra 105

4
Yeni Savaşların Siyaseti 109
1. Küreselleşmenin Karakteristikleri 111
2. Kimlik Siyaseti 119
3. Tikelciliğe Karşı Kozmopolitlik 134

5
Küreselleşmiş Savaş Ekonomisi 138
1. Askerî Güçlerin Özelleştirilmesi 139
2. Şiddet Örüntüleri 148
3. Savaş Çabasını Finanse Etmek 155
4. Şiddetin Yayılması 162
5. Sonuç 167

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

6

Kozmopolit Bir Yaklaşıma Doğru 169
1. Yukarıdan Aşağı Diplomasiden Kozmopolit Siyasete 178
2. Barışın Korunmasından ya da Zorlanmasından Kozmopolit Hukukun Uygulanmasına Gide Yol 186
3. Rıza 188
4. Tarafsızlık 190
5. Güç Kullanımı 192
6. Kosova ve Libya Örnekleri 195
7. İnsani Yardımdan Yeniden İnşaya 200

7

Irak ve Afganistan'daki Yeni Savaşlar 209
1. Teknoloji Ağırlıklı Eski Savaş 210
2. Başarısız Olma Sürecindeki Devletler 216
3. Yeni Savaşlar 221
5. Siyasî Hedefler 225
6. Taktikler ve Yöntemler 228
7. Finans Kaynakları 236
8. Eski Savaşa Uyum Sağlamak mı? 239
9. Alternatif Var mıydı ya da Var mı? 247

8

Yönetişim, Meşruluk ve Güvenlik 252
1. Uygarlıklar Çatışması 257
2. Yaklaşan Anarşi 261
3. Kozmopolit Yönetişim 264
4. Sonuç 268

10

Sonsöz 273
1. Yeni Savaşlar "Yeni" mi? 274
2. Yeni Savaşlar "Savaş" mı? 279
3. Veri Tartışması 281
4. Savaşların Sayıları ve Süresi 282
5. Kayıplar 284
6. Zorunlu Yerinden Edilme 287
7. Clausewitz Hakkında Tartışma 288
8. Sonuç 296

Dizin 298

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Üçüncü Baskıya Önsöz

Son yıllarda bazı akademisyenler, 21. yüzyılda hem savaşların hem de çatışmalara bağlı can kayıplarının azaldığına dikkat çekiyorlar. Bunların arasında Steven Pinker'ın ünlü kitabı, *The Better Angels of Our Nature*, İnsanî Güvenlik Raporu ve John Mueller'in *The Remnants of War* adlı kitabı da yer alıyor.[1]

Bu eserler, bu kitapta "eski savaşlar"ın –doğrudan doğruya devletlerin karıştığı, muharebelerinse nihai belirleyici olduğu savaşların– azaldığını ortaya koyuyorlar. Nitekim tüm bu akademisyenler, vardıkları sonuçları aslında Uppsala Çatışma Verileri Programı'na dayandırıyor. Bu programa göreyse çatışma, devletleri kapsayacak şekilde tanımlanıyor ve savaş alanında belirli bir asgari sayıda kayıpla karakterize ediliyor. Oysa yeni savaşlar devlet ağlarını ve devletdışı aktörleri içeriyor ve bu çatışmalarda şiddetin büyük bir kısmı sivillere yönelik oluyor. "Yeni savaş" tezlerinin bazı eleştirmenleri ise iç savaşlar ile yeni savaşları birbirine karıştırıyor ve hem devletlerarası savaşların hem de iç savaşların azaldığını savunuyor. Gelgelelim kitabın giriş bölümünde açıkladığım üzere yeni savaşlar, iç ile dış arasındaki ayrımların bulanıklaştığı savaşlardır. Bunlar hem küreseldir hem de yereldir; hem de klasik devletlerarası savaşlardan hem de klasik iç savaşlardan farklıdır.

Savaşı "eski savaş" olarak tanımlama eğilimi, yeni savaşların gerçekliğini bulanıklaştırıyor. Yeni savaşların sayısı

[1] Steven Pinker, *The Better Angels of Our Nature,* Londra: Allen Lane, 2011; John Mueller, *The Remnants of War,* Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 2004; Human Security Report 2009/10, http://www.hsrgroup.org/human-security- reports/human-security-report.aspx

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

artıyor mu, azalıyor mu bilmiyorum. Yeni savaşlarda verilen kayıpların boyutlarını da bilmiyoruz ama "eski savaşlar"daki kayıplardan daha az olduğu neredeyse kesin. Fakat benim burada ifade etmek istediğim nokta şu: Bu yeni şiddet türünü anlamamız ve çözümlememiz gerekiyor. "Eski savaşlar"ın azalmasına sevinmeliyiz ama rehavete de kapılamayız. Günümüzde güvensizliğin ana kaynaklarını doğru saptayabilmemiz gerekiyor. Dünyanın geniş kesimlerinde –Orta Asya'da, Doğu Afrika'da ya da Orta Afrika'da– insanlar büyük sıkıntılar çekiyorlar ve bunun geçmiştekinden daha az mı yoksa çok mu olduğu önem taşıyor. Dahası, yeni savaşlar devletin zayıflaması, aşırılıkçı kimlik siyaseti ve ulusaşırı suçlar gibi olgularla da bağlantılı. Dünya giderek derinleşen bir iktisadî krizle karşı karşıyayken bu tür bir şiddetin yayılma tehlikesi bulunuyor. Devletler harcama kalemlerini azaltmak ve "eski savaş" kabiliyetlerini korumak adına yeni savaşlara hazır olma kabiliyetlerini ihmal etmeye meyilliler.

İşte bu yüzden bu kitabın yeni bir baskısını sunmak önem taşıyordu. Kitabın bazı yerlerini güncelledim ve yeni içerikler de ekledim. İlk baskısı 11 Eylül'den önce yayımlandığı için yeni baskıya Irak ve Afganistan'daki savaşlarla ilgili yeni bir bölüm de ekledim. ABD'nin "eski savaş" zihniyetinin, her iki ülkede de yaşanacakların yeni bir savaş olma koşullarını büyük ölçüde yoğunlaştırdığını iddia ediyorum. Gerçekten de bu savaşların deneyimi, Pentagon'dakilerin farklı bir bakışı benimsemelerine yol açtı; yenilenmiş kontrgerilla doktrini, ulus inşası, nüfus güvenliği ve askerî ve sivil kabiliyetlerin bir araya getirilmesi gibi fikirleri içerdi. Gelgelelim ordunun yerleşik kültürünü değiştirmenin çok güç bir iş olduğu da ortaya çıktı. Neticede ABD, özellikle Afganistan, Pakistan, Yemen ve Somali gibi bölgelerde uzun menzilli hava saldırılarını kullanarak teröristleri yenilgiye uğratmak gibi "eski savaş" yöntemlerine geri döndü. Her ne kadar bu çatışmalarda kullanılan silahların hassasiyeti büyük ölçüde iyileştirilmiş ve hava saldırılarından kaynaklanan sivil kayıplar geçmiştekine

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kıyasla azalmış olsa da, Yedinci Bölümde de göreceğimiz üzere, bu durumun bu bölgelerdeki güvensizlik ortamını körüklediğini iddia ediyorum.

Bu kitabın ilk baskısı yeni savaşlar hakkında hararetli bir tartışma başlatmıştı. Bu baskıya o tartışmayla ilgili yeni bir sonsöz de ekledim. Kitabın ilk baskısına yöneltilen eleştirilerin çoğu, "yeni savaşlar"ın gerçekten "yeni" ya da gerçekten "savaş" olup olmadıklarını sorguluyordu. Buna yanıtım şu: Bu savaşlar yeni olmayabilirler ve onları savaş olarak da adlandırmayabiliriz ama "eski savaşlar"dan farklı bir şeyler oluyor ve neler olduğunu anlamamız gerekiyor. Eski savaşlarla fazla meşgul olmak, bu konuda uygulanacak siyasaları belirleyecek çözümlemeler geliştirmemizi de engelliyor.

Kitabı yazdıktan sonraki çalışmalarımın çoğunda bu konuda siyasaların oluşturulması meselesini araştırdım ve özellikle "yeni savaşlara" eğilmenin bir yolu olarak "insan güvenliği" kavramını geliştirmeye odaklandım. Kitabın yeni baskısında bu sonraki çalışmalarıma doğrudan yer vermeyeceğim ama insan güvenliği fikrinin ilk hâllerinden birini barındıran "Kozmopolit Bir Yaklaşımına Doğru" başlıklı Altıncı Bölümü bu araştırmalarımın ışığında güncelledim. İnsan güvenliği hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler, daha yakın tarihli iki kitaba başvurabilirler: *Human Security: Reflections on Globalisation and Intervention* and *The Ultimate Weapon is No Weapon: Human Security* ve ABD ordusuna hizmet eden bir subayla birlikte hazırladığım *New Rules of War and Peace*.[2]

Pinker ve diğerleri gibi ben de "eski savaşlar"ın azalmasını memnuniyetle karşılıyorum ama şunu da unutmamak gerekir ki "eski savaş"lar her zaman yeniden icat edilebilirler. Eleştirmenlerin çoğu, devletlerin henüz bugünkü kadar

[2] Mary Kaldor, *Human Security: Reflections on Globalisation and Intervention*, Cambridge: Polity Press, 2008; Shannon D. Beebe ve Mary Kaldor, *The Ultimate Weapon is No Weapon: Human Security and the New Rules of War and Peace*, New York: Public Affairs Books, 2010.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

güçlü olmadıkları erken modern dönemde yaşanmış "eski savaşlar"ın bugünün "yeni savaşlar"ına benzediğine dikkat çekiyorlar ve bu konuda haklılar. Eşkıyaların, yol kesen haydutların, korsanların, savaşbeylerinin ve diğer özel savaşların etkilerini kaybedip ortadan kalkma süreci "eski savaşlar" diye adlandırdığım –modern dünyanın 19 ve 20. yüzyıllarda yaptığı– savaşların gelişimiyle doğrudan bağlantılıydı. Nitekim devletler bu savaşlar aracılığıyla şiddeti merkezileştirebildiler ve denetim altına alabildiler. Dolayısıyla bugünün yeni savaşlarına eğilmenin bir yolunu bulamazsak aynı şeyin tekrarlanma ihtimali hep vardır.

Bir süre önce Ortadoğu'da başlayıp dünyaya yayılan barışçıl protesto dalgasının bugün iyimserliği korumak için en önemli neden olduğu kanısındayım. Nitekim El Kaide ve diğer aşırılıkçı silahlı grupları marjinalize eden şey sivil toplumun yükselişidir. Bu kitapta işte böyle bir kozmopolit siyasetin yeni savaşlara yanıt verebilmenin anahtarı olduğunu iddia ediyorum. Dolayısıyla bu konuda birçok şey aslında bu yeni uyanışın hangi boyutlarda bir kurumsal tepki üretebileceğine bağlıdır. Elbette kurumsal bir tepkinin üretilememesi hâlinde tam tersi bir sonucun ortaya çıkma tehlikesi de vardır. Ben bu satırları yazarken "eski savaş" anlayışı, yani İsrail'in güvenliğine ya da İran'ın nükleer silah tehdidine odaklanan jeopolitik ya da gerçekçi yaklaşımlar, Suriye ve Irak gibi yerlerde "yeni savaşları" daha da körükleyebilirler. Nitekim şu anda Suriye'deki acımasız baskı ortamı bir iç savaş değil, sivillere ve kozmopolit siyasete karşı yürütülen bir savaş.

Bu üçüncü baskıyı hazırlarken yeni savaşlarla ilgili tartışmalarımız için Iavor Rangelov, Sabine Selchow ve Yahia Said'e; Afganistan üzerine yeni malzemeler konusundaki yardımı için Marika Theros'a; veri, özellikle de yerinden edilme verileri hakkındaki tartışmadaki yardımı için Anouk Rigterink'e; yeni savaş literatürünü toplamadaki yardımı için Domenika Spyratou'ya ve genel desteği için Tom Kirk'e teşekkür etmek istiyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kısaltmalar

BHO	Bosna-Hersek Ordusu
ANC	Afrika Ulusal Kongresi (ANC)
AU	Afrika Birliği
BRA	Bougainville Devrimci Ordusu
BSO	Bosna Sırp Ordusu
CIA	Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CIS	Bağımsız Devletler Topluluğu
CLC	Kaygılı Yerel Yurttaşlar
CPA	Koalisyon Geçici Otoritesi
SSY	Silahsızlandırma, Seferberliğe son verilmesi ve Yeniden bütünleştirme
KDC	Kongo Demokratik Cumhuriyeti
ECHO	Avrupa Topluluğu İnsani Bürosu
ECOMOG	Batı Afrika Devletleri İktisadî Topluluğu Ateşkes İzleme Grubu
ECOWAS	Batı Afrika Devletleri İktisadî Topluluğu
EU	Avrupa Birliği
EUFOR	Avrupa Gücü
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GPS	Küresel Konumlandırma Sistemi
HYM	Helsinki Yurttaşlar Meclisi
HDZ	Hırvat Demokrat Partisi
HOS	HSP'nin askerî kanadı
HSP	Hırvat Hakları Partisi
HSR	İnsanî Güvenlik Raporu
HV	Hırvat Ordusu
HSK	Hırvat Savunma Konseyi
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
ICFY	Eski Yugoslavya Uluslararası Konferansı
ICRC	Uluslararası Kızılhaç Komitesi
IDP	Yerinden edilmiş kişi
IDMC	İç Yerlerinden Çıkarma İzleme Merkezi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

EYP	El Yapımı Patlayıcı
IFOR	NATO Uygulama Gücü
IFP	Inkatha Özgürlük Partisi
IGO	Devletlerarası Örgütlenme
IISS	Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
IMF	Uluslararası Para Fonu
IRA	İrlanda Cumhuriyet Ordusu
IRC	Uluslararası Kurtarma Komitesi
ISAF	Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü
ISCI	Irak İslam Yüksek Konseyi
JAM	Jaish el-Mahdi (çoğunlukla Sadristler olarak bilinir)
YHO	Yugoslav Halk Ordusu
KLA	Kosova Kurtuluş Ordusu
MIME-NET	Askerî-Sınai-Eğlence Ağı
MOS	Müslüman Silahlı Kuvvetleri
MPRI	Askerî Profesyonel Kaynaklar A.Ş.
NACC	NATO Koordinasyon Konseyi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	Devlet dışı örgütlenme
OAU	Afrika Birliği Örgütü
OHR	Bosna Yüksek Temsilciler Dairesi-Herzegovina
OSCE	Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Europe
PASOK	Panhellenik Sosyalist Hareketi (Yunanistan)
PGM	Hassas güdümlü füze
RENAMO	Mocambigana Ulusal Direnişi
AİD	Askerî İşlerde Devrim
RPA	Uzaktan pilotlu araç
SCR	Güvenlik Konseyi Kararı
SDA	Demokratik Eylem Partisi (Müslüman)
SDS	Sırp Demokrat Partisi
SFOR	NATO İstikrar Gücü
SIPRI	Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Kurumu
SPLA	Sudan Halk Kurtuluş Ordusu
SRT	Sırp Radyo ve Televizyon Kurumu
TO	Bölge Savunma Birimleri
UAV	İnsansız hava aracı
UCDP	Uppsala Çatışma Veri Programı
BM	Birleşmiş Milletler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
BMMYK (UNHCR)	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
UNPROFOR	Birleşmiş Milletler Koruma Gücü
UNU	Birleşmiş Milletler Üniversitesi
WEU	Batı Avrupa Birliği (WEU)
WIDER	Dünya Kalkınma İktisadı Araştırmaları Kurumu
WMD	Kitle imha silahları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1
GİRİŞ

1992 yılının yaz aylarında Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir savaşın yaşandığı Transkafkasya bölgesindeki Dağlık Karabağ'ı ziyaret ettim. Daha evvel eski Yugoslavya'da gözlemlediğim durumun benzersiz olmadığını işte o zaman fark ettim. Fakat Balkanlarda yaşananlar burada tekrar da etmiyordu, özellikle dünyada komünizmin yıkıldığı bölgelerde karşımıza çıkan –ya da ben öyle düşünüyordum– yeni bir durum söz konusuydu. Hırvatistan'da kurulan kendinden menkul Sırp cumhuriyetinin başkenti Knin'in ve Dağlık Karabağ'ın Vahşi Batı'yı aratmayan ortamı çok çarpıcıydı: Buralar evde ve elde dikilimiş asker üniformaları giyen genç erkekler, çaresiz mülteciler ve haydut kılıklı acemi siyasetçilerle doluydu. Daha sonra, savaşların bu yeni türü hakkında bir araştırma yapmaya koyuldum ve ilk elden Afrika deneyimine sahip meslektaşlarımdan, Doğu Avrupa'da gözlemlediklerimin Afrika'da ve belki de diğer bölgelerde örneğin Güney Asya'da yaşanan savaşlarla birçok ortak yanının olduğunu öğrendim. Dünyanın başka bölgelerinin savaş deneyimleri, Balkanlarda ve eski Sovyetler Birliği topraklarında olan bitene dair anlayışıma yeni bir ışık tuttu.[3]

Bu kitapta temel savım, 20. yüzyılın son onyıllarında, özellikle Afrika'da ve Doğu Avrupa'da yeni bir örgütlü şiddet türünün geliştiği ve bunun küreselleşen çağımızın veçhele-

[3] Araştırma projesi United Nations University's World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER) için gerçekleştirilmiştir. Sonuçların yayımlandığı yer Mary Kaldor ve Basker Vashee (ed.), *Restructuring the Global Military Sector*, Volume I: *New Wars*, Londra: Cassell/Pinter, 1997.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rinden biri olduğudur. Bu şiddet türünü "yeni savaş" olarak adlandırıyorum. Bu savaşları kitabın İkinci Bölümünde özetlediğim geçmiş dönemlerden edinilmiş baskın savaş algılarından ayırmak için "yeni" sıfatıyla niteliyorum. Bu yeni şiddet türünün siyasî doğasını vurgulamak içinse "savaş" terimini kullanıyorum. İleriki sayfalarda daha açık hâle geleceği üzere yeni savaşlar, savaş (genellikle devletler ya da siyasî güdüler için örgütlenmiş siyasî gruplar arasındaki şiddet olarak tanımlanır), örgütlü suç (özellikle özel amaçlar, genellikle mali kazanç için özel olarak örgütlenmiş gruplarca işlenen şiddet) ve geniş çaplı insan hakları ihlalleri (devlet ve siyaseten örgütlü grupların bireylere karşı işlediği şiddet) arasındaki ayrımı bulanıklaştırıyor.

Bu konudaki literatürün büyük bir kısmında, yeni savaşlar ülke içi savaşlar ya da iç savaşlar ya da diğer adıyla "düşük yoğunluklu çatışmalar" olarak betimlenirler. Bu savaşların çoğu yerel olsa da sayısız ulusaşırı bağlantılar da içerirler. Öyle ki bunlardan söz ederken iç ile dış, saldırganlık (yurtdışı saldırılar) ile bastırma (ülke içinden saldırılar) ya da yerel ile küresel arasındaki ayrımları korumak kolay bir iş değildir. "Düşük yoğunluklu çatışma" terimi Soğuk Savaş döneminde ABD ordusu tarafından gerilla savaşını ya da terörizmi betimlemek üzere ortaya atılmıştı. Yeni savaşların evriminin izini Soğuk Savaş döneminin düşük yoğunluklu diye nitelenen çatışmalarına dek sürmek olanaklı olmakla birlikte bu yeni savaşlar aslında her şeyi kapsayan bir terim tarafından perdelenen ayırt edici özelliklere sahiplerdir. Bazı yazarlar yeni savaşları özelleşmiş ya da gayriresmi savaşlar olarak da betimlerler.[4] Şiddetin özelleşmesi bu savaşların önemli unsurlarından biri olsa da özel/kamusal, devlet/devletdışı, resmi/gayriresmi veya iktisadî amaçlarla yapılan ile siyasî amaçlar için yapılan savaşlar arasındaki ayrımlar pratikte kolaylık-

[4] David Keen, 'When war itself is privatized', *Times Literary Supplement* (December 1995).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

la uygulanamaz. Bunları nitelemek için kimi yazarların da hâlihazırda yaptığı gibi "postmodern" sıfatını kullanmak belki daha iyi olabilir.[5] "Yeni savaş" terimi gibi "postmodern savaş" terimi de bize bu savaşları klasik modernliğin karakteristiği olabilecek savaşlardan ayırmanın bir yolunu sunsa da bu terim sanal savaşlara ve siberuzayda yapılan savaşlara atfen de kullanılmaktadır.[6] Dahası, yeni savaşlar hem modern öncesi hem de modern unsurları barındırabilirler. Frank Hoffman tarafından kullanılan ve özellikle de ordu kademelerinde yaygın biçimde benimsenmiş daha yakın tarihli bir terim de "melez savaşlar"dır.[7] Bu terim, yeni savaşların karakteristik özelliği olan kamu/özel, devlet/devletdışı, resmi/gayriresmi ayrımlarının silikleşmesi olgusunu gayet iyi yakalamaktadır. Keza farklı savaş türlerinin (örneğin geleneksel savaş, gayrinizami savaş, iç savaş gibi) bileşimini ifade etmek için de kullanılmaktadır ama bu yüzden yeni savaşların özgül mantığını gözden kaçırabilmektedir. Son olarak, Martin Shaw "yozlaşmış savaş" terimini kullanırken, John Mueller savaşın "kalıntıları"ndan bahseder.[8] Shaw'a göre 20. yüzyılın topyekûn savaşları ile bu savaşların soykırımcı yanları arasında bir süreklilik vardır. Bu terim ulusal kurumların, özellikle de askerî güçlerin yozlaşmasına dikkat çeker. Mueller ise genel olarak savaşların (benim eski savaşlar dediğim şeyin) azaldığını ve onlardan geriye kalanınsa genellikle siyasî çatışma kisvesine bürünmüş haydutluk olduğunu savunur.

"Yeni savaş" savının eleştirmenleri, yeni savaşların bir-

[5] Mark Duffield, 'Post-modern conflict: warlords, post-adjustment states and private protection', *Journal of Civil Wars* (April 1998); Michael Ignatieff, *The Warrior's Honor: Ethnic War and the Modern Conscience*, Londra: Chatto & Windus, 1998.

[6] Chris Hables Gray, *Post-Modern War: The New Politics of Conflicts*, Londra ve New York: Routledge, 1997.

[7] Frank Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, 2011

[8] John Mueller, *The Remnants of War*, Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 2004.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çok özelliğinin daha önceki savaşlarda da bulunabileceğini ve Soğuk Savaş'ın hâkimiyetinin "küçük savaşlar"ın ya da "düşük yoğunluk çatışmalar"ın önemini gölgelediğini öne sürmüşlerdir.[9] Bu iddianın gerçeklik payı vardır. Yeni savaşlar ile eski savaşlar arasında yaptığım ayrımın amacı ve esası, savaş algısını –özellikle de siyasa yapıcıların savaş algısını– değiştirmekti. Bu savaşların her geçen gün biraz daha gayrimeşru hâle geldiğini ve her türlü –siyasî, askerî, sivil ya da iktisadî– uluslararası müdahalenin merkezine bireysel hakları ve hukukun üstünlüğünü yerleştiren kozmopolit bir siyasî tepkiye ihtiyacımız olduğunu vurgulamak istemiştim. Böyle olmakla birlikte, "yeni savaş" argümanının yeni bir gerçekliği yansıttığını da düşünüyorum. Soğuk Savaş sona ermeden şekillenmeye başlamış bir gerçeklik bu: Küreselleşme, modern dönemi ıralayan ve savaşın karakterini etkileyen çeşitli değişimleri betimlemek için kullanılmaya uygun bir toparlayıcı kavramdır.[10]

ABD'li strateji yazarları arasında "Askerî İşlerde Devrim" ya da "Savunmanın Dönüşümü" olarak bilinen olgu hakkında sayısız tartışma yapıldı.[11] Bu argümana göre, enformasyon teknolojilerinin ortaya çıkışı, savaşın geleceğine dair uzak erimli içerimleri itibarıyla tank ve uçağın icadı, hatta beygir

[9] Örneğin benim bölümüm de dâhil bkz. 'Elaborating the "new war" thesis', Jan Angstrom ve Isabelle Duyvesteyn, *Rethinking the Nature of War*, Londra ve New York: Frank Cass, 2005; ayrıca bkz. Errol A. Henderson ve David Singer, '"New wars" and rumours of "new wars"', *International Interactions*, 7/2 (2002); Stathis N. Kalyvas, '"New" and "old" civil wars: a valid distinction?', *World Politics*, 54 (Ekim 2001).

[10] Martin Shaw, 'War and globality: the role and character of war in the global transition', Ho-Won Jeong (ed.), *Peace and Conflict: A New Agenda*, Aldershot: Ashgate, 2000.

[11] Bkz. David Jablonsky, *The Owl of Minerva Flies at Night: Doctrinal Change and Continuity and the Revolution in Military Affairs*, US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 1994; Elliott Cohen, 'A revolution in warfare', *Foreign Affairs* (March/April 1996); Robert J. Bunker, 'Technology in a neo-Clausewitzean setting', Gert de Nooy (ed.), *The Clausewitzean Dictum and the Future of Western Military Strategy*, Lahey ve Londra: Kluwer Law International, 1997.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gücünden mekanik güce geçiş kadar önemli bir olaydır. Özellikle de bu değişikliklerin modern savaşı nokta hassasiyetine sahip ve hedef ayrımı yapan çatışmalar hâline getirdiği savunulagelmiştir. Fakat bu görünüşte yeni kavramlar, aslında savaşın ve ordunun yerleşik kurumsal yapıları içerisinde kalınarak oluşturulmuşlardır. Başka bir deyişle bu stratejistler savaşları, yeni tekniklerin geçmişte kullanılmış tekniklerin az çok doğrusal bir uzantısı olarak geliştiği geleneksel bir modele göre tasavvur etmektedirler. Dahası, bu kavramlar Soğuk Savaş'a has savaş tasavvurunu sürdürecek ve tarafların kendi kayıplarını en aza indirecek biçimde tasarlanmışlardır. Tercih edilen teknikse kamuoyunun tüketimine sunulmak üzere klasik savaş görüntülerini yeniden üreten ama aslında bir araç olarak oldukça hantal, hatta kimi durumlarda sahadaki gerçekliği etkilemekte düpedüz başarısız oldukları ortaya çıkan, gösterişli hava bombardımanları, hızlı ve büyük yer manevraları ve bir süredir de robotların ve İHA'ların (insansız hava araçları), özellikle de dronların kullanılmasıdır. Baudrillard'ın Körfez Savaşı'nın yaşanmadığı şeklindeki ünlü yorumunun nedeni de işte budur.[12] Bu karmaşık, özgülleştirilmiş teknikler ilk kez 1991 yılında Birinci Körfez Savaşı'nda uygulandılar, Bosna-Hersek ve Kosova'daki savaşın son safhâlârında ve son olarak Irak ve Afganistan'daki savaşlarda, Pakistan, Yemen ve Somali'de daha da geliştirildiler.

Askerî ilişkilerde bir devrim yaşandığı görüşünü paylaşıyorum ama bu devrim teknolojide değil, savaşın toplumsal ilişkilerinde meydana gelmiştir. Toplumsal ilişkilerdeki değişiklikler yeni teknolojilerden etkilenmesine ve onları kullanmasına rağmen bu böyledir. Görkemli gösterilerin altında gerçek savaşlar yer alır ve binlerce Kürt'ün ve Şii'nin öldüğü 1991 Irak Savaşı örneği bile benim yeni savaş kavramlaştırmamla daha iyi bir şekilde açıklanmaktadır. Bu üçüncü baskıda, Irak ve Afganistan'da yaşanmış teknolojisi güncel-

[12] Jean Baudrillard, *The Gulf War*, Londra: Power Publishers, 1995.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lenmiş "eski savaş" olarak adlandırdığım savaşlar ile daha sonra yaşanmış "yeni savaş" arasındaki çatışmayı göstermek üzere kitaba bu ülkelerdeki savaşlarla ilgili yeni bir bölüm de ekledim.

Yeni savaşlar, küreselleşme diye bilinen süreç bağlamında anlaşılmalıdırlar. Küreselleşmeyle, dünyada –siyasî, iktisadî, askerî ve kültürel açıdan– karşılıklı bağlantılılığın artışını ve siyasî otoritenin değişen karakterini kastediyorum. Küreselleşmenin köklerinin modernlikte bulunduğu, hatta daha eskilere uzandığı savını kabul etmekle birlikte, 1980'lerin ve 1990'ların küreselleşmesinin nitelikçe yeni bir olgu olduğu ve kısmen de olsa enformayson teknolojilerinde yaşanan devrimin ve iletişim ve veri işlemede çarpıcı ilerlemelerin bir sonucu olduğu kanısındayım. Karşılıklı bağlantılılığın arttığı bu süreç hem bütünleşmeyi hem de parçalanmayı, hem homojenleşmeyi hem de çeşitlenmeyi, hem küreselleşmeyi hem de yerelleşmeyi içeren çelişkili bir süreçtir. Yeni savaşların Soğuk Savaş'ın sona ermesinin bir sonucu olduğu ve dünya işlerindeki geçiş dönemlerine özgü bir güç boşluğunu yansıttığı sık sık ileri sürülmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin sonuçlarının – ihtiyaç fazlası silahların erişilebilirliği, sosyalist ideolojilerin gözden düşmesi, totaliter imparatorlukların parçalanması, süper güçlerin bağımlı rejimlerinden desteklerini çekmelerinin– yeni savaşlara önemli yollardan katkıda bulunduğu şüphesiz doğrudur. Ama aynı şekilde Soğuk Savaş'ın sonu, Doğu Bloku'nun küreselleşmenin kaçınılmaz kuşatmasına yenik düşmesi –toprak otarşisinin son dayanaklarının yıkılması, Doğu Avrupa'nın dünyanın kalanına "açıldığı" an– olarak da görülebilir.

Küreselleşmenin etkisi yeni savaşların çoğunda görülebiliyor. Bu savaşlardaki küresel varlıklar, uluslararası muhabirlerin, paralı askerlerin ve askerî danışmanların ve diaspora gönüllülerinin yanı sıra Oxfam, Save the Children, Medecins Sans Frontieres, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Uluslararası Kızıl Haç gibi devletdışı örgütlerden (NGO'lar) Birleşmiş

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası kuruluşlara, Afrika Birliği (AU) ve barış koruma birlikleri dâhil Birleşmiş Milletler'in (BM) kendisi gibi uluslararası kuruluşlara kadar uzanan, uluslararası faillerin gerçek bir "ordu"sunu içerebilir. Gerçekten de bu savaşlar, İngilizce konuşabilen, internete ve uydu televizyonuna erişebilen, dolar, avro ya da kredi kartı kullanan ve seyahat özgürlüğüne sahip olan küresel bir sınıfın üyeleri ile bu küresel süreçlerden dışlanan, satabildikleri ya da takas edebildikleri ya da insani yardım olarak aldıklarıyla geçinen, hareketleri yol engelleri, vizeler, seyahat maliyetleriyle kısıtlanmış, kuşatmaların, zorla yerinden edilmelerin, kıtlıkların, kara mayınlarının ve benzerlerinin kurbanları olanlar arasında küresel/yerel bölünmesinin yeni bir türünü ifade etmektedir.

Küreselleşme literatürünün ele aldığı temel konulardan biri, toprak egemenliğinin geleceği için –yani modern devletin geleceği açısından– küresel karşılıklı bağlantılılığın getirdikleri ve götürdüklerdir.[13] Yeni savaşlar, devlet özerkliğinin zayıflaması ve bazı uç durumlarda devletin parçalanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu savaşlar özellikle meşru örgütlü şiddetin tekeli zayıfladığında veya bozulduğunda yaşanmaktadırlar. Söz konusu tekel hem yukarıdan hem de aşağıdan zayıflatılmaktadır. Nitekim iki dünya savaşı sırasında başlayan ve Soğuk Savaş sırasındaki blok sistemi ve savaş sonrası dönemde gelişen silahlı kuvvetlerarası sayısız ulusaşırı bağlantı tarafından kurumlaştırılan, askerî güçlerin ulusaşırılaşması olgusu bu tekeli yukarıdan zayıflatmaktadır.[14]

Devletlerin diğer devletlere karşı tek taraflı güç kullanma

[13] Bkz. Malcolm Waters, *Globalization*, Londra: Routledge, 1995; David Held, *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Cambridge: Polity, 1995.

[14] Bkz. Mary Kaldor, Ulrich Albrecht ve Asbjorn Eide, *The International Military Order*, Londra: Macmillan, 1978.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kabiliyeti de büyük ölçüde zayıflamıştır. Bu zayıflama kısmen pratik nedenlerden –askerî teknolojinin artan yıkıcılığından ve özellikle askerî alanda devletlerin karşılıklı bağlantılılığının gitgide artışından– kaynaklanmaktadır. Bugünlerde iki dünya savaşı sırasında deneyimlenenden daha yıkıcı olabilecek büyük ölçekli bir savaşı göze alabilecek bir devleti ya da bir devletler grubunu hayal etmek güçtür. Dahası, askerî ittifaklar, uluslararası silah üretimi ve ticareti, askerî işbirliğinin ve alışverişlerin çeşitli biçimleri, silah denetimi antlaşmaları vb. de bir tür küresel askerî bütünleşmeye sebep olmuştur. Devletlerin tek taraflı güç kullanma kabiliyeti, uluslararası normların evrimi nedeniyle de zayıflamaktadır. Tek taraflı saldırganlığın gayrimeşru olduğu ilkesi ilk kez 1928'deki Kellogg-Briand Paktı'nda sistemleştirildi, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki BM Antlaşması'nın yanı sıra Nürnberg ve Tokyo'daki savaş suçları davalarında kullanılan muhakeme yoluyla da güçlendirildi.

Örgütlü şiddet tekeli, özelleştirmeler yoluyla aşağıdan da zayıflamaktadır. Hatta yeni savaşların modern Avrupa devletlerinin evrildiği süreçleri tersine çeviren bir sürecin parçası olduğu bile ileri sürülebilir. İkinci Bölümde savunacağım üzere, modern devletin yükselişi savaş olgusuyla yakından bağlantılıydı. Savaşabilmek için devlet yöneticilerinin vergilendirmeyi ve borçlanmayı artırmaları, suç, yolsuzluk ve verimsizliğin bir sonucu olan "israf"ı ortadan kaldırmaları, nizami ordunun ve kolluk kuvvetlerinin kurulması, özel orduların dağıtılması, para ve insan toplamak için halkın desteğinin alınabilmesi gerekiyordu. Savaş devletin münhasır yetki alanı hâline geldikçe başka devletlerle yapılan savaşların yıkıcılığı iyice arttı ve bunu iç güvenlik artışı izledi. "Sivil" teriminin "iç" anlamına gelmeye başlamasının nedeni budur. Modern Avrupa devleti başka yerlerde de yeniden üretildi. Yeni savaşlar, ekonomideki gerilemenin yanı sıra suç, yolsuzluk ve verimsizliğin yaygınlaşması nedeniyle devlet gelirlerinin azaldığı, örgütlü suçların artmasının, paramiliter grupların

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ortaya çıkmasının ve siyasî meşruluğun ortadan kalkmasının sonucu olarak şiddetin giderek özelleştiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle dışarıdaki barbarlık ile içerideki uygarlık, silah taşıma yetkisine sahip muharip ile muharip olmayan, asker ya da polis ile suçlu arasında yapılagelmiş beylik ayrımlar kaybolmaktadır. Devletlerarası savaşın barbarlığı geçmişin bir kalıntısı hâline gelmiş olabilir. Bunun yeriniyse daha yaygın, daha uzun süren ama belki aşırıya da daha az kaçan yeni bir örgütlü şiddet türü alıyor.

Üçüncü Bölümde, yeni savaşların belli başlı özelliklerini sergilemek için Bosna Savaşı vakasını kullanacağım çünkü bu kitabı ilk yazdığımda en aşina olduğum savaş buydu. Bosna-Hersek'teki savaş diğer yerlerdeki savaşların karakteristiklerinin birçoğunu paylaşır ama bir açıdan istisnaidir: 1990'larda dünyanın ve Avrupa'nın ilgi odağı hâline gelmiştir. Bu savaş için, Irak ve Afganistan'da şu an devam eden savaşlara gelene kadar, diğer yeni savaşlara kıyasla –devletler veya devletdışı failler tarafından– çok daha fazla kaynak aktarılmıştı. Bu bir yandan Bosna Savaşı'nın bir vaka çalışması olarak sıradışı bazı özelliklere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Diğer yandansa Soğuk Savaş sonrası dönemde farklı derslerin çıkarıldığı bir emsal vakaya –yani hem farklı genel konumları tartışmak hem de yeni savaşları yönetmek için farklı yöntemlerle deneyler yapılan bir laboratuvara– dönüştüğü anlamına da gelmektedir.

Yeni savaşlar hedefleri, yöntemleri ve nasıl finanse edildikleri açısından daha önceki savaşlarla karşılaştırılabilirler. Yeni savaşların hedefi kimlik siyasetiyle ilgiliyken eski savaşlarınki jeopolitik ya da ideolojiktir. Dördüncü Bölümde, küreselleşen dünyada içleyici, evrenselci, çokkültürlü değerlere dayanan kozmopolit bir siyaset ile tikelci kimliklerin siyaseti arasında ortaya çıkan bir siyasî bölünmenin, daha önceki dönemlerin ideolojik ya da bölgesel bölünmelerinin yerini aldığını savu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nuyorum.[15] Bu bölünme, küresel süreçlerin parçası olanlar ile bunlardan dışlananlar arasında artan bölünmeyle açıklanabilir ama bu bölünmeyle aynı şey değildir. Nitekim küresel sınıflar arasında dışlayıcı kimlikler üzerine kurulu ulusaşırı ağların mensupları da yer alırken, yerel düzeyde tikelci siyaseti reddeden gözüpek bireyler de vardır.

Kimlik siyasetiyle, iktidar üzerinde belli bir kimliğe –ulusal, etnik, dinî ya da dilsel– dayalı hak iddiasını kast ediyorum. Bir anlamda tüm savaşlar kimlik çatışması –Fransızlara karşı Britanyalılar, demokratlara karşı komünistler– içerirler. Ama ben bu eski kimliklerin devlet çıkarı mefhumuyla ya da ileriye dönük bir tasarıyla –toplumun nasıl örgütlenmesi gerektiğiyle ilgili fikirlerle– bağlantılı olageldiklerine dikkat çekmek istiyorum. Örneğin 19. yüzyılın Avrupa milliyetçilikleri ya da sömürge sonrası milliyetçilikler, kendilerini özgürleştirici ulus inşa tasarıları olarak sunuyorlardı. Yeni kimlik siyasetiyse iktidar üzerinde etiketler temelinde hak iddia etmeye dayanmaktadır. Bu tarz bir siyaset, siyasî ya da toplumsal değişime dair fikirler olduğu sürece, geçmişin idealize edilmiş nostaljik temsiliyle ilişkilenme eğilimindedir. Kimlik siyasetinin yeni dalgasının geçmişe gerileme, sömürgecilik ya da Soğuk Savaş tarafından dizginlenen köklü nefretlerin yeniden canlanması olduğu da sık sık iddia edilir. Kimlik siyaseti anlatılarının belleğe ve töreye bağımlı oldukları doğru olsa da, bunların –sosyalizmin ya da sömürge sonrası ilk kuşak liderlerin ulus inşası retoriğinin gözden düşmesiyle– siyasî meşruluğun diğer kaynakları başarısızlığa uğradığında ya da zayıfladığında ortaya çıktıkları da doğrudur. Bu geçmişe dönük siyasî tasarılar, ileriye dönük tasarıların yokluğundan oluşan boşlukta ortaya çıkarlar. Herkese açık ve bu nedenle bütünleştirici olmaya

[15] Anthony Giddens da kozmopolitanizm ve köktencilik arasındaki yeni siyasi bölünme hakkında benzer bir argüman sunar. Bkz. Anthony Giddens, *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1994.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

meyilli fikir siyasetinin aksine bu tür bir kimlik siyaseti, doğası gereği dışlayıcıdır, dolayısıyla bölücü olmaya meyillidir.

Yeni kimlik siyasetinin, küreselleşme süreciyle münhasıran bağlantılı iki veçhesi bulunmaktadır. Birincisi, kimlik siyasetinin yeni dalgası hem yereldir hem de küreseldir, yani hem ulusadır hem de ulusaşırıdır. Birçok vakada seyahatin kolaylaşması ve iletişimin gelişmesiyle nüfuzu iyice artan ciddi diaspora toplulukları bulunmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş sanayi ya da petrol zengini ülkelerdeki yabancılaşmış diaspora grupları fikir, fon ve teknik sağlayarak çoğu zaman kendi hayal kırıklıklarını ve hayallerini çok farklı şartlarda yaşayan insanlara dayatmaktadırlar. İkincisi, bu siyaset yeni teknolojiyi de kullanmaktadır. Siyasî seferberliğin hızı, elektronik medyanın kullanımıyla büyük ölçüde artmıştır. Televizyonun, radyonun ya da videoların, çoğunlukla okumayan bir halk üzerindeki etkisini hafife almamak gerekir. Yeni siyasetin başkarakterleri kendi tikelci kültürel kimlik alametifarikalarını gösteren etiketlerle birleştirilmiş küresel kitle kültürünün simgelerini –Mercedesler, Rolex saatler, Ray-Ban güneş gözlükleri– sık sık sergilerler. Cep telefonlarının veya internetin ve sosyal medyanın kullanımı, siyasî ağların inşasına muazzam bir katkıda bulunur.

Yeni savaşların ikinci karakteristiği, değişen savaşma tarzı, yani yeni savaşlarda kullanılan savaş araçlardır.[16] Yeni savaşın stratejileri hem gerilla hem de kontrgerilla savaşının deneyimlerinden yararlansa da epey ayrıksıdır. Geleneksel ya da düzenli savaşlarda hedef, askerî yollarla toprak ele geçirmektir; muharebeler bu savaşların belirleyici karşılaşmalarıdır. Gerilla savaşı ise geleneksel savaşın karakteristik özelliği olan devasa askerî güç yoğunlaşmalarının etrafından dolanmanın bir yolu olarak geliştirilmiştir. Gerilla savaşında toprak, askerî ilerlemeden ziyade nüfusun siyasî olarak denetim altına alınmasıyla ele geçirilir ve muharebelerden olabildiğince kaçınılır. Yeni

[16] Savaş tarzları kavramı üzerine, bkz. Mary Kaldor, 'Warfare and capitalism', E. S. Thompson vd., *Exterminism and Cold War* içinde, Londra: Verso, 1981.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

savaşlar da muharebeden kaçınma ve nüfusun siyasî denetimiyle ele geçirilen toprakları denetim altında tutmaya meyillidir ama en azından Mao Tse-tung ya da Che Guevara'nın ifade ettiği şekliyle kuramsal olarak gerilla savaşı "kalpleri ve zihinleri" kazanmayı amaçlarken, yeni savaş "korku ve nefret" tohumları ekmeyi amaçlayan kontrgerillavari istikrarsızlaştırma tekniklerini ödünç alır. Amaç, farklı kimliklere –ve aslında farklı görüşlere– sahip herkesi ortadan kaldırıp terör estirerek nüfusu denetim altında tutmaktır. Bu nedenle bu savaşların stratejik hedefi korku ve nefrete dayalı aşırılıkçı siyaseti körüklemektir. Bu, çoğu zaman, katliam ve tehcir gibi çeşitli yöntemlerle nüfusun sürülmesinin yanı sıra bir dizi siyasî, psikolojik ve iktisadî yıldırma tekniklerini de içerir. Tüm bu savaşların mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin yüksek düzeyiyle karakterize olmasının ve şiddetin büyük bir kısmının sivilleri hedef almasının nedeni de budur. Muharip olmayanlara karşı gaddarlık, kuşatma, tarihi anıtların yok edilmesi gibi 19. yüzyılın sonlarında savaşın klasik kuralları tarafından yasaklanmış davranışlar –ki bu yasaklar 20. yüzyılın başlarında savaş hukukunda sistemleştirilmiştir– yeni savaş tarzı stratejilerinin esas bileşenlerini teşkil etmektedir. Bu itibarla New York, Madrid ya da Londra'nın yanı sıra İsrail ya da Irak'ta deneyimlenen terörizm, yeni stratejinin bir çeşitlemesi –korku ve çatışma yaratmak için göz alıcı, çoğu kez dehşet verici, şiddet kullanımı– olarak da anlaşılabilir.

"Eski savaşlar"a özgü dikey örgütlenmiş hiyerarşik birimlerin aksine bu savaşlarda paramiliter birimler, yerel savaşbeyleri, suç çeteleri, kolluk kuvvetleri, paralı asker grupları ve düzenli ordulardan kopmuş birimler de dâhil olmak üzere düzenli ordular gibi farklı grup türlerinin bambaşka bir çeşitlemesi yer alır. Örgütsel açıdan bu gruplar büyük ölçüde merkezsizleşmiştir; yüzleşmenin ve karşı taraflarda olsalar bile işbirliğinin bir karışımıyla işlerler. Bunlar bizim radara yakalanmayan uçak ya da seyir füzeleri gibi "yüksek teknoloji" olarak adlandırdığımız teknolojilerden yararlanmasalar da gelişmiş

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

teknolojiden pekâlâ yararlanırlar. Nitekim son 50 yılda daha hafif silahlarda, örneğin metal tarayıcılarına yakalanmayan kara mayınlarında ya da hafif, hassas ve çocuklar tarafından bile kolayca kullanılabilen küçük silahlarda önemli birtakım ilerlemeler kaydedilmiştir. Modern iletişim de –cep telefonları ya da bilgisayar bağlantıları– bambaşka savaş birimleri arasında eşgüdüm, aracılık ve müzakere sağlamak için kullanılmaktadır.

Yeni savaşların daha önceki savaşlarla karşılaştırılabileceği üçüncü yönü ise yeni "küreselleştirilmiş" savaş ekonomisi diye adlandırdığım ve Beşinci Bölümde savaş tarzıyla birlikte detaylandırıldığım savaş ekonomisidir. Yeni küreselleşmiş savaş ekonomisi, iki dünya savaşının savaş ekonomilerinin neredeyse tamamen karşıtıdır. Dünya savaşlarının ekonomisi merkezileşmişti, toptancıydı ve kendine yeterdi. Yeni savaş ekonomileri ise merkezsizleştirilmiştir. Savaşa katılım düşük, işsizlikse son derece yüksektir. Dahası bu ekonomiler, yoğun bir biçimde dış kaynaklara bağımlıdır. Bu savaşlarda küresel rekabet, fiziksel yıkım ya da normal ticaretin sekteye uğraması ve vergi gelirlerindeki düşüşler yüzünden yurtiçi üretim çarpıcı biçimde geriler. Bu şartlar altında savaşan birimler, kendilerini talan, rehin alma ve karaborsa ya da dış yardım yoluyla finanse ederler. Bu finansman diasporadan gelen işçi dövizleri, insani yardımın "vergilendirilmesi", komşu devletlerden alınan destek, yasadışı silah, uyuşturucu ya da petrol, elmas gibi değerli mal ticareti ve insan ticareti gibi yollardan sağlanabilir. Tüm bu kaynaklar ancak şiddetin devam etmesi hâlinde var olacağından, savaşın mantığı ekonominin işleyişine sirayet eder. Savaşla kemikleşen, yozlaşamış toplumsal ilişkiler ağı, mülteciler ya da suç örgütleri veyahut etnik azınlıklar aracılığıyla sınırların ötesine yayılmaya da meyillidir. Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya, Afrika Boynuzu, Orta Afrika ya da Batı Afrika gibi yerlerde savaş ekonomileri kümelerini ya da bu savaş ekonomisinin benzerlerini saptamak olanaklıdır.

Çeşitli savaşan tarafların "korku ve nefret" uyandırma amacını paylaşması nedeniyle, savaşan taraflar, güvensizlik ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şüphe iklimini yaratmada birbirine yardım ederek, karşılıklı olarak birbirini güçlendirici biçimde iş görürler. Gerçekten de hem Doğu Avrupa'da hem de Afrika'da ve aynı şekilde Irak'ta ve Afganistan'da, askerî ve iktisadî amaçlı işbirliği örneklerini bulmak olanaklıdır.[17] Hedef alınan ilk siviller arasında çoğu zaman farklı bir siyaseti benimseyenler, içleyici toplumsal ilişkileri ve bir tür kamu ahlakını sürdürmeye çalışanlar bulunur. Bu nedenle yeni savaşlar farklı dilsel, dinî ya da etnik gruplar arasında yaşanıyor gibi görünse de, tikelci kimlik siyasetini temsil edenlerin sivil ve çokkültürcü değerleri bastırmak üzere işbirliği yaptıkları savaşlar olarak da sunulabilirler. Başka bir deyişle bunlar dışlayıcılık ile kozmopolitlik arasındaki savaşlar olarak da anlaşılabilirler.

Yeni savaşların çözümlemesi, Altıncı Bölümde ele aldığım çatışmaların yönetimi meselesi için de birtakım içerimlere sahiptir. Kimlik siyasetinin çerçevesi içinde kalarak çatışmalara uzun vadeli çözümler bulmak olanaklı değildir. Bunlar geniş çaplı toplumsal ve iktisadî sonuçlar doğuran çatışmalar oldukları için, tepeden yaklaşımların başarısız olması muhtemeldir. 1990'ların başında sivillerin koruma amaçlı insani müdahalenin başarılı olma olasılığı konusunda büyük bir iyimserlik hâkimdi. 2001'de Kanada destekli Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu tarafından geliştirilen "Koruma Sorumluluğu" kavramı, 2005'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından onaylandı ve Birleşmiş Milletler içinde kayda değer ölçüde vurgulandı.[18] Gelgelelim insani müdahale pratiği bir yandan 11 Eylül 2001'de New York'ta yaşananlar ve ardından gelen Teröre Karşı Savaş'la yerle bir edildi. Diğer yandan, Koruma Sorumluluğu'nun gelişiminin, yeni savaşın karakteri hakkında bir tür miyopluk tarafından kısıtlandığını

[17] Bkz. David Keen, *Conflict and Collusion in Sierra Leone*, Oxford: James Currey, 2005.

[18] *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 2001. http:// responsibilitytoprotect.org/ ICISS%20Report.pdf.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

iddia edebilirim. Kalıtsal yetkilendirmelerin sürekliliği ve bu savaşları geleneksel terimlerle yorumlama eğilimi, insani müdahalenin savaşları önlemede çoğu kez başarısız olmasının, hatta bu savaşların çeşitli yollardan sürdürülmesine bilfiil yardımcı olmasının başlıca nedeni olagelmiştir. Örneğin savaşan tarafların önemli bir gelir kaynağı olan insani yardımı sağlayarak ya da savaş suçlularını müzakere masasına davet edip meşrulaştırarak vehahut dışlayıcı varsayımlara dayalı siyasî tavizler vererek bı savaşların değirmenine su taşımıştır. Kosova ve Libya savaşlarında gördüğümüz üzere, amaçların açıkça insancıl olduğu örneklerde bile, araçlar genellikle güncellenmiş eski savaş anlayışından devşirildiği için sorunlu sonuçlar doğurmaktadır.

Bu konuda uzun vadeli her çözümün anahtarı, meşruluğun yeniden sağlanması ve örgütlü şiddetin denetiminin ister yerel ister ulusal ister küresel kamu otoritelerince yeniden sağlanmasıdır. Bu hem kamu otoritelerine güvenin ve desteğin yeniden inşa edilmesi anlamında siyasî bir süreç hem de kamu otoritelerinin sınırları çerçevesinde faaliyet gösterdikleri hukukun üstünlüğünün yeniden kurumlaşması anlamında hukuki bir süreçtir. Bu iş tikelci siyaset temelinde yapılamaz. Dışlayıcı siyasetin karşısına küresel/yerel bölünmesini aşacak içleyici, demokratik bir değerler kümesi etrafında meşruluğu yeniden inşa edecek alternatif ve ileriye dönük kozmopolit bir siyasî tasarı konmak zorundadır. Tüm bu yeni savaşlarda dışlayıcı siyasetle mücadele eden yerli halklar ve yerler vardır: kendilerine "Hutsiler" adını veren ve soykırıma karşı bölgelerini savunmaya çalışan Hutular ile Tutsiler; sivil, çokkültürcü değerleri ayakta tutan, başta Saraybosna ve Tuzla olmak üzere Bosna-Hersek şehirlerinin milliyetçi olmayanlar sakinleri; barışı müzakere eden Kuzeybatı Somaliland'ın yaşlıları; hem Irak'ta hem de Afganistan'da Afganistan ve Irak fikri konusunda ısrar eden sivil toplum grupları. İhtiyaç duyulan şey, sivil toplumun yerel savunucuları ile şiddeti denetim altında tutmayı amaçlayan bir stratejiye rehberlik edecek ulusaşırı kurumlar arasında kurulacak bir ittifaktır. Bu tür bir strateji siyasî, askerî ve iktisadî bileşenleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de kapsayabilir. Bu strateji hem "savaş hukuku"nu hem de –belki kozmopolit hukuk olarak da adlandırılabilecek– insan hakları hukukunu kapsayan uluslararası hukuk mevzuatı üzerinde temellenen uluslararası hukukun çerçevesi içinde işlevini yerine getirebilir ve geçiş dönemi adaletinin çeşitli biçimlerini vurgulayabilir. Bu bağlamda barışın korunması, kozmopolit hukukun uygulanması olarak yeniden kavramlaştırılabilir. Yeni savaşlar, bir anlamda savaş, suç ve insan hakları ihlallerinin bir karışımı oldukları için, kozmopolit kolluk gücünün sahadaki personelinin de asker ile polisin bir karışımı olması gerekir. Toplumsal, sivil ve kurumsal ilişkilerin yeniden inşasını içeren bir yeniden inşa stratejisinin, yapısal düzenleme ya da insani yardım gibi bugünün baskın yaklaşımlarının yerini alması gerektiğini de savunuyorum.

Irak ve Afganistan'daki savaşlar, savaşın karakteri hakkındaki birtakım yanlış anlamaların "yeni savaşları" nasıl şiddetlendirebildiğinin iyi birer örneğidir. Aralık 2001 tarihinde Taliban rejiminin yıkılışı, otoriter rejimlerin nasıl yenilebileceğini gösteren yeni bir model sunuyormuş gibi görünüyordu. Irak'ta ise Bush yönetimi, insan gücünü yeni teknolojilerle ikame ederek bu modeli uygulayabileceğine ve Saddam Hüseyin'i kısa sürede yenilgiye uğratabileceğine, Almanya ve Japonya'nın savaş sonrasında işgal edilişine benzer bir şekilde ülkede yeni bir rejimi kurabileceğine inanmıştı. Ama ABD her iki ülkede de kendini hem devletleri hem de devletdışı aktörleri, kimlik siyasetini, yasadışı mecralara kaymış bir savaş ekonomisini ve giderek artan sayıda sivil kaybını da içeren ve her geçen gün daha kötüye giden yeni savaşın sarmalına kapılmış hâlde buldu. Bu mesele özellikle kitabın bu yeni baskısı için yazdığım Yedinci Bölümün konusudur.

Kitabın son bölümünde küresel düzeni savunan argümanın içerimlerini ele alıyorum. Yeni savaşlar Afrika'da, Doğu Avrupa'da ve Asya'da yoğunlaşsa da bunlar küresel bir olgudur. Bunun nedeni yalnızca küresel ağların varlığı ya da dünyanın dört bir yanında haberleştirilmeleri değildir. Betim-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lediğim yeni savaşların karakteristikleri Kuzey Amerika'da ve Batı Avrupa'da da mevcuttur. ABD'deki sağcı milis grupları da diğer yerlerdeki paramiliter gruplardan çok farklı değildir. Hatta ABD'de özel güvenlik görevlilerinin sayısının resmi polis memurlarının sayısından iki kat fazla olduğu da haberleştirilmiştir. Ne kimlik siyasetinin çarpıcılığı ne de resmi siyaset karşısında büyüyen hayal kırıklığı yalnızca Güney'e ve Doğu'ya özgüdür. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın iç kentlerindeki şiddet bile bazı açılardan yeni savaşlar olarak betimlenebilir. Ne de olsa 7 Temmuz 2005'te Londra'ya yapılan saldırılardan sorumlu intihar bombacıları yerli halktandı. İleri sanayi toplumlarının bütünleştiği, dünyanın daha yoksul bölgelerinin ise parçalandığı da zaman zaman söylenir. Her ne kadar Kuzey'de bütünleşme eğilimi, Güney'de ve Doğu'da ise parçalanma eğilimi daha büyük olsa da, dünyanın tüm bölgelerinin bütünleşme ve parçalanmanın bir bileşimiyle karakterize olduğunu iddia ediyorum.

11 Eylül'den bu yana artık dünyanın bazı bölgelerini diğerlerinden yalıtmanın olanaklı olmadığı netleşmiştir. Örgütlü şiddeti değişen karakterine dair çözümlememin bir gerçeklik payı varsa ne kimlik temelinde –örneğin Hristiyanlığa karşı İslam– bir tür iki kutuplu ya da çok kutuplu dünya düzenini yeniden oluşturabileceğimiz fikri ne de Afrika ve Doğu Avrupa gibi yerlerdeki "anarşi"nin denetim altına alınabileceği fikri uygulanabilir demektir. İşte bu yüzden burada sunduğum kozmopolit tasarı, uygulamada yerel ya da bölgesel kalmak zorunda olsa bile küresel bir tasarı olmalıdır.

Bu kitabın ilk hâli özellikle Balkanlar ve Transkafkasya bölgesindeki yeni savaşların doğrudan deneyimi üzerine temellendirilmişti. Helsinki Yurttaşlar Meclisi'nin (HYM) başkanlarından biri olarak bu bölgelere geniş kapsamlı seyahatler yaptım, çeşitli temaslarda bulundum ve HYM'nin yerel şubelerinde yer alan eleştirel entelektüellerden ve eylemcilerden çok şey öğrendim. Özellikle Bosna-Hersek'te BMMYK tarafından HYM'ye uygulamadan sorumlu kuruluş statüsü verildi, bu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da yerel eylemcilere destek amacıyla savaş sırasında ülkeyi dolaşmamı sağladı. Aynı zamanda uluslararası toplumun siyasalarını yerine getirmekle görevli çeşitli kurumlara erişebilecek kadar da şanslıydım; HYM başkanı olarak, diğerleriyle birlikte, yerel şubelerin fikirlerini ve önerilerini devletlere ve AB, NATO, AGİT ve BM gibi uluslararası kurumlara sunmak benim görevlerimden biriydi. Daha yakın zamanda, Irak ve Afganistan'daki sivil toplumu desteklemeye yönelik tasarılarda da yer aldım. Bir akademisyen olarak, bu bilgiyi, okuma, ilgili alanlarda çalışan meslektaşlarımla fikir alışverişi, Birleşmiş Milletler Üniversitesi (UNU), Avrupa Komisyonu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) için başlatılan araştırma tasarıları yoluyla bir bağlama oturttum.[19] İnternet üzerinden artık her gün alınabilen gazetelerin, haber özetlerinin, yardım taleplerinin, izleme raporlarının bana bilhassa yardımı oldu.

Burada okura bilgi sunmaya ve iddialarımı örneklerle desteklemeye çalışsam da bu kitabın tek amacı bilgi sunmak değildir. Sahada eleştirel düşünceye sahip bireylerin deneyimlerine dayanan ve çeşitli uluslararası forumlarda kendi deneyimimle yoğrularak şekillendirilmiş farklı bir bakış açısı da sunmaktır. Dünyanın birçok bölgesini kıskacına almış trajedilere bir son vermek istiyorsak şiddet ve savaş örüntülerini yeniden kavramlaştırmamız gerekiyor ve bu kitap bu yolda yapılan bir katkıdır. İyimser biri olmamakla birlikte burada sunduğum pratik önerilerin ütopya gibi görünebileceğinin de farkındayım. Onları, acımasız bir geleceğin tek alternatif olarak, güvenle değil ama umutla sunuyorum.

[19] UNU/WIDER için üstlenilen araştırma projesine ek olarak, Sussex European Institute'daki meslektaşlarımla birlikte Avrupa Konsey'i için Balkanların yeniden inşası üzerine bir araştırma projesini 1995'te üstlendik. Bkz. Vesna Bojicic, Mary Kaldor ve Ivan Vejvoda, 'Post-war reconstruction in the Balkans', *SEI Working Paper*, Brighton: Sussex European Institute, 1995. Güncellenmiş daha kısa bir çeşitlemesi, *European Foreign Affairs Review*, 2/3 (Güz 1997). Ayrıca bkz. UNDP projesinin raporu, 'Evaluation of UNDP support to conflict-affected countries', http://www.undp.org/evaluation/documents/thematic/ conflict/ ConflictEvaluation2006.pdf.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2
Eski Savaşlar

Clausewitz'in hep belirtmeyi sevdiği üzere, savaş bir toplumsal etkinliktir.[1] Erkek bireylerin, bedensel şiddet uygulamak amacıyla seferber edilmelerini ve örgütlenmelerini içerirler, kadınları neredeyse hiçbir zaman içermezler; toplumsal ilişkilerin belirli türlerinin düzenlenmesini gerektirirler ve benzersiz bir mantığa sahiptirler. Modern savaşın muhtemelen en büyük yorumcusu olan Clausewitz, savaşın sanata da bilime de indirgenemeyeceğinde ısrar ediyordu. Savaşı zaman zaman iş rekabetine benzetiyor, hatta fikirlerini sunmak için sık sık iktisadî analojiler kullanıyordu.

Her toplum kendine özgü bir savaşma biçimine sahiptir. Bugün bizim savaş olarak algılamaya eğilimli olduğumuz, siyasa yapıcıların ve askerî liderlerin de savaş olarak tanımladıkları etkinlik aslında –o zamandan bu yana epey değişmişse de– 15 ile 18. yüzyıllar arasında Avrupa'da şekillenmiş özgül bir olgudur ve modern devletin evrimiyle yakından bağlantılıdır. Tablo 2.1'de göstermeye çalıştığım üzere savaşlar, 17 ve 18. yüzyılların mutlakıyetçi devletlerinin gitgide büyüyen iktidarıyla ilişkilendiren görece sınırlı savaşlarından, 19. yüzyılın her ikisi de ulus devletlerinin kurulmasıyla bağlantılı olan Napolyon Savaşları ya da Amerikan İç Savaşı gibi devrim savaşlarına, oradan da ittifaklar ve daha sonra bloklar savaşı olan 20. yüzyılın ilk yarısındaki topyekûn savaşlara ve 20. yüzyılın ikinci yarısındaki hayali Soğuk Savaş'a varasıya birçok aşamadan geçmiştir.

[1] Clausewitz'e göre "Savaş, Sanat ve Bilim alanına değil, toplumsal yaşam alanına aittir. . . . Onu herhangi bir sanatla karşılaştırmak yerine, aynı zamanda insan çıkarlarının ve faaliyetlerinin çatışması olan ticari rekabete benzetmek daha iyi olacaktır." *On War* (ilk baskı 1832), Harmondsworth: Penguin, 1968, s. 202.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

	17 ve 18. yüzyıllar	*19. yüzyıl*	*20. yüzyılın başı*	*20. yüzyılın sonu*
Yönetim biçimi Savaşın hedeşeri	Mutlakıyetçi devlet devletin varlık nedeni hanedan çatışması; sınırların pekiştirilmesi	ulus- devlet ulusal çatışma	Devlet koalisyonları; çok uluslu devletler; imparatorluklar ulusal ve ideolojik çatışma	bloklar ideolojik çatışma
Ordu türü Askerî teknik	Paralı asker/profesyonel ateşli silahların kullanımı, savunma	profesyonel/ zorunlu askerlik Demiryolları, telgraf, hızlı seferberlik	kitle orduları büyük ateş gücü; tanklar ve uçaklar	Bilimsel-askerî seçkinler/ profesyonel ordular nükleer silahlar
Savaş ekonomisi	Manevralar, kuşatmaların düzenlenmesi vergilendirme ve borçlanma	Yönetimin ve bürokrasinin genişlemesi	Seferberlik ekonomisi	askerî sınai kompleks

Tablo 2.1. Eski Savaşların Evrimi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu aşamaların her birinde farklı askerî güç türleri, farklı stratejiler ve teknikler, farklı savaş ilişkileri ve araçları içeren, farklı bir savaş tarzı karşımıza çıkmaktadır. Fakat tüm bu farklılıklara rağmen savaş aslında tüm bu örneklerde aynı olgunun belirtileriydi: merkezileşmiş, "akılcılaştırılmış", hiyerarşik olarak düzenlenmiş ve toprak egemenliğine dayalı modern devletin inşası. Merkezileşmiş, toprak egemenliğine dayalı modern devletin yerini yeni küresel süreçlerden doğan yönetim biçimlerine bırakmasıyla birlikte savaş da gittikçe bir anakronizm hâline geldi ki bunu bugün görebiliyoruz.

Bu bölümde eski savaşların stilize edilmiş bir betimlemesini sunacağım. Bununla birlikte gerçek savaşlar hiçbir zaman stilize edilmiş bir betimlemeye tam olarak uymamışlardır. Bu tür savaşlar genellikle Avrupa'ya özgüydü. Avrupa'da ve başka yerlerde isyanlar, sömürge savaşları ya da gerilla savaşları daima meydana geliyordu; bu savaşlar zaman zaman "düzensiz savaş" olarak tanımlanıyordu ya da savaş olarak bile görülmüyordu. Bunun yerine bunlara ayaklanmalar, isyanlar ya da daha yakın zamanda "düşük yoğunluklu çatışmalar" adı verildi. Yine de savaşla ilgili düşüncelerimizi derinden etkileyen, hatta bugün bile siyasa yapıcıların ulusal güvenlik anlayışına hâkim olan şey, savaşın stilize edilmiş betimlemeleridir.

1. Savaş ve Modern Devletin Ortaya Çıkışı

Clausewitz savaşı, "düşmanımızı irademize boyun eğmeye zorlamayı amaçlayan bir şiddet eylemi" diye tanımlıyordu.[2] Bu tanım "biz" ve "düşman"ın devlet olduğunu ve bir devletin "iradesinin" açıkça tanımlanabileceğini ima ediyordu. Bu yüzden Clausewitz'in çözümlediği türden savaşlar –onun bazı yazıları küçük savaşlara odaklansa da– genellikle tanım-

[2] Clausewitz, *On War* s. 101.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lanabilir bir siyasî amaç, yani devlet çıkarı için devletlerarası savaşlardı.

Savaşın bir devlet etkinliği olduğu fikri ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru yerleşecekti. Savaşın bu türünün geçmişteki tek örneği kadim Roma İmparatorluğu'nda karşımıza çıkıyor ki bu durumda bile savaş tek taraflıydı. Çünkü Roma devleti, devlet ile toplum arasında herhangi bir ayrım yapmayan barbarlarla savaşmıştı. Van Creveld de Eski Yunan'da devlet ile yurttaşlar arasında belirgin bir ayrım olmadığı için Yunan şehir devletleri [*polis*] arasında yapılan savaşların devletlerarası savaş sayılamayacağını savunmaktadır. Nitekim o savaşlar yurttaşların oluşturduğu milis güçlerince yürütülüyordu ve dönemin savaş anlatıları "Atina" ile "Sparta" arasında bir savaştan ziyade "Atinalılar" ile "Spartalılar" arasındaki savaştan söz etmeye meyilliydi.[3] Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Ortaçağın sonu arasında kalan dönemde yapılan savaşlarda ise her biri kendine özgü askerî formasyona sahip çeşitli aktörler yer aldılar: Kilise, feodal beyler, barbar kabileler, şehir devletleri. Dolayısıyla genel olarak barbarların savaş tarzı, savaşçı bireylerin temel askerî birim sayıldıkları savaşçı kültlerine dayanıyordu. Feodal beyler, onur ve mertlik kurallarına sadık şövalyelere bel bağlamışlardı ve bunlar serflerle de takviye ediliyordu. Kuzey İtalya'nın şehir devletleri ise –tıpkı Eski Yunan şehir devletlerinde olduğu gibi– yurttaşlardan oluşan milis güçlerine güveniyordu.

Avrupa'da devlet oluşumunun ilk safhalarında hükümdarlar, bugün BM Genel Sekreteri'nin bir barış koruma gücü oluşturmak için tek tek devletlerden gönüllü katkıları seferber etmek zorunda olmasına az çok benzer bir biçimde, feodal beylerle yaptıkları ittifaklarla kendileri için savaşacak ordular topladılar. Hükümdarlar aşamalı olarak ülkelerinin sınırlarını pekiştirdiler; onlara feodal beylerden belirli bir ölçüde bağım-

[3] Martin van Creveld, *The Transformation of War,* New York: Free Press; Oxford: Maxwell Macmillan International, 1991.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sızlık veren paralı asker ordularını oluşturmak için, gümrük vergilerinden, yeni doğan burjuvaziden çeşitli vergilendirme biçimleri ve borç almalarla sağladıkları, giderek büyüyen iktisadî varlıklarını kullanarak iktidarı merkezileştirebildiler. Bununla beraber paralı asker ordularının güvenilmez olduğu da açığa çıktı; bağlılıklarına güvenilemezdi. Dahası savaşlardan sonra ya da kış mevsimi geldiğinde dağıtılıyorlardı. Paralı askerlerin dağıtılmasının ve sonra yeniden askere alınmanın maliyeti çoğu zaman çok yüksekti ve dağıtıldıkları mevsimlerde paralı askerler hayatlarının kazanmanın daha az zevkli başka yollarını her zaman buluyorlardı. Bu nedenle istikrarsız paralı asker ordularının yerini istikrarlı, daimi ordular aldı. Daimi ordular hükümdarların uzmanlaşmış, profesyonel askerî kuvvetler oluşturmalarına olanak tanıdılar. İsveç'ten Gustavus Adolphus ve Orange Prensi William'ın öncülüğünü yaptığı tatbikatların ve alıştırmaların devreye sokulması, resmî savaş hâlinin olmadığı dönemlerde orduyu meşgul ve zinde tutuyordu. Keegan'a göre, kalıcı piyade birliklerinin kurumlaşması, Fransa'da kurulan ilk daimi ordu olan *compagnies d'ordonnance*'ın yani alayların kurulması, "devletin silahlı kuvvetleri denetimi altına almak için kullandığı araç" hâline geldi. Bu alaylar "ulusun okulları" hâline gelen garnizon kentlerinde tutuldular.[4] Askerleri sivillerden ayırt etmek için üniformalar da kullanılmaya başlandı. Michael Roberts'ın belirttiğine göre "asker, kralın üniformasını giydiği için kralın adamı hâline geldi."[5] Bu sözcüğü sözcüğüne böyle oldu diyebiliriz, çünkü krallar da yeni başkomutanlık rollerini sergilemek için askerî üniformayı gitgide daha fazla giymeye başladılar.

Askerî örgütlenmenin bu yeni türü, genellikle modernlikle ilişkilendirilen yeni yönetsel düzenlemelerin modeli hâline

[4] John Keegan, *A History of Warfare,* Londra: Hutchinson, 1993, s. 12.
[5] Michael Roberts, 'The military revolution 1560-1660', David B. Ralston, *Soldiers and States: Civil-Military Relations in Modern Europe* içinde, Boston: Heath & Co., 1966, s. 18.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de gelecekti. Asker, Max Weber'ın ussal-yasal otorite dediği şeyin uygulayıcısı hâline gelmişti:

> Modern ordu subayı, belirli sınıf ayrımlarıyla açıkça damgalanmış, atanmış memurun bir türüdür. . . . Bu açıdan bu tür subaylar, seçilmiş askerî liderlerden, karizmatik *condottieri*'den,[6] kapitalist bir girişim olarak paralı asker ordularını toplayan ve yöneten subaylardan, son olarak da satın alınan makamların memurlarından kökten farklıdır. Bu türler arasında aşamalı geçişler olabilir. İşlevini yerine getirme araçlarından ve kapitalist amaçlarla paralı asker ordusunun sahibinden ayrılan patrimonyal "hizmetli" [*retainer*], özel kapitalist girişimciyle birlikte, bürokrasinin modern türünün öncüleri hâline gelmiştir.[7]

Devletin denetiminde daimi orduların kurumlaşması, modern devlete içkin meşru şiddetin tekelleşmesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Devlet çıkarları, teolojiden çıkarsanan adalet, *jus ad bellum* kavramlarının yerini alarak, savaşın meşru gerekçesi hâline geldi. Clausewitz'in savaşın devlet çıkarlarını gözetmenin akılcı bir aracı olduğu yollu ısrarı –"[savaş] siyasetin başka yollarla sürdürülmesidir"– diğer etkinlik alanlarındaki gelişmelere paralellik oluşturan meşruluğun sekülerleştirilmesini oluşturdu. Bir kez devlet çıkarları savaşın baskın meşruluk kaynağına dönüştüğünde, devletdışı aktörlerin haklı dava iddiaları da artık şiddet içeren yöntemlerle savunulamaz hâle geldi.

Aynı itibarla nelerin savaşı meşru hâle getirdiğini belirleyen kurallar da geliştirildi ve bu kurallar daha sonra savaş hukuku hâline getirilerek sistemleştirildi. Tüm savaş türlerinin kendien özgü kuralları vardır. Savaşın toplum tarafından onaylanmış bir etkinlik olduğu, yani örgütlenme ve gerekçelendirme gerektirdiği gerçeği bile kuralları gerektirir. Toplumda kabul edilebilir öldürme biçimleri ile kabul edilemez öldürme

[6] Ulus devletinde önceki ordularda yüzbaşı. (Çev.)
[7] Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, A. M. Henderson and Talcott Parsons (çev. ve ed.), New York: Free Press, 1947, s. 326.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

biçimleri arasında ince bir ayrım bulunmaktadır. Ama bu ayrım çizgisi farklı dönemlerde farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Ortaçağda savaş kuralları, yani *jus in bello*, papalık otoritesinden türetilmişti. Modern devletin yönetiminde ise yeni ve seküler bir dizi kuralın oluşturulması gerekiyordu. Van Creveld'e göre,

> Savaşı adi suçtan ayırmak için, savaş ancak egemen devletler tarafından icra edilebilen bir etkinlik olarak tanımlandı. Askerler ise bu doğrultuda devlet adına silahlı şiddet eylemlerinde bulunmak üzere yetkilendirilmiş personel olarak tanımlandılar. . . . Yetki elde etmek ve korumak için askerlerin özenle kaydedilmeleri, işaretlenmeleri ve olası korsan faaliyetlerini engelleyecek şekilde denetlenmeleri gerekiyordu. Askerler yalnızca üniformalı olduklarında savaşmalı, silahlarını "açıkta" taşımalı ve astlarının eylemlerinden sorumlu tutulabilecek bir üstlerinin emirlerine uymalıydılar. Ateşkesleri ihlal etmek, esir alındıktan sonra tekrar silaha sarılmak gibi "alçakça" yöntemlere başvurmamaları da gerekiyordu. "Askerî zorunlulukların" izin verdiği ölçüde sivil nüfusa dokunmamak gerekiyordu.[8]

Daimi orduların mali yönden desteklenebilmesi için yönetimin, vergilendirmenin ve borçlanmanın düzenlenmesi gerekmişti. 18. yüzyıl boyunca, çoğu Avrupa devletinde askerî harcamalar devlet bütçesinin yaklaşık dörtte üçünü oluşturuyordu. Vergi toplama kabiliyetini artırmak için bazı yönetsel reformların yapılması da gerekmişti; yolsuzluk ortadan kaldırılamıyorsa da "sızıntıyı" engellemek için sınırlandırılmalıydı.[9] Askeri harcamaları düzenlemek ve bu harcamaların verimliliğini artırmak için savaş bakanlıklarının kurulması gerekmişti. Borçlanma kabiliyetini artırmak içinse bankacılık sisteminin düzenlenmesi, para basımının denetim altına alınması, hü-

[8] Van Creveld, *Transformation of War*, s. 41.

[9] Bu konuda Robert Neild'e borçluyum. Bkz. *Public Corruption: The Dark Side of Social Evolution*, Londra: Anthem Press, 2002.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kümdarın maliyesinin devletin maliyesinden ayrılması ve en sonunda bir merkez bankasının kurulması da şart olmuştu.[10]

Benzer bir şekilde hem vergilendirme ve borçlanma hem de meşruluk için güvenli bir zemin sağlamak amacıyla devletin sınırları içerisinde hukuk, düzen ve adaleti tesis edecek başka araçların bulunması da gerekiyordu. Bu doğrultuda kralların fon karşılığında koruma sundukları bir tür örtülü sözleşme yapıldı. Çeteler, korsanlar ve eşkıyalar tasfiye edilerek ya da yasadışı ilan edilerek özel "koruma" biçimleri ortadan kaldırıldı. Bu sayede kralın gelir toplama kabiliyeti arttı ve meşru iktisadî faaliyet için bir zemin oluştu. Bu nedenle, savaşın devletlerarası savaş, yani dışa yönelik bir etkinlik olarak yeniden tanımlanmasına paralel olarak, Anthony Giddens'ın ülke içinde huzurun/asayişin sağlanması [*internal pacification*] dediği, kırbaçlama ve asma gibi sert cezalandırma biçimlerinin aşamalı olarak kaldırılmasıyla birlikte, doğrudan baskı yerine parasal ilişkilerin –örneğin, ücretler ve kira– başlatılmasını ve vergi tahsilatı ve yerel yasaların uygulanması için sivil kurumların kurumlaşmasını da içeren bir süreç yer aldı. Ordu ile ülke içinde kanun ve düzenden sorumlu sivil polis arasındaki ayrımın bu şekilde belirmesi özellikle önemliydi.[11]

Bununla birlikte şiddetin tekelleşme süreci ne sorunsuz ne de kesintisizdi. Farklı Avrupa devletlerinde ne aynı zamanda ne de aynı şekilde gerçekleşti. Vestfalya Antlaşması neticesinde Hohen-Zollern Hanedanı'nından kalan topraklarda kurulan Prusya devleti bu konuda sık sık bir model olarak kabul edilir. Tamamen yapay bir oluşum olan bu devlet, Büyük Seçici Frederick William ve ardılları tarafından başlatılan askerî reform ve akılcı yönetimin güçlü birleşimi sayesinde 18. yüzyılda Fransa'nın askerî gücüne rakip olmayı başarmıştır, üstelik Fransa'nın nüfusun yalnızca beşte biri kadar nüfusa

[10] Bkz. Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States AD 990-1990*, Oxford: Blackwell, 1990; Michael Mann, *States, War and Capitalism*, Oxford: Blackwell, 1988.

[11] Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, Cambridge: Polity, 1985.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sahip olmasına rağmen. Buna karşın Fransız kralları soyluların bitmek bilmez isyanlarıyla baş etmek zorunda kalmışlar, yönetimi ve vergi tahsilatını düzenlemekte muazzam zorluklar yaşamışlardır. Bu itibarla Skocpol, Fransız Devrimi'nin açıklanmasında merkezi öneme sahip bir hususun, *ancien régime*'in askerî hedeflere ulaşmak için gereken yönetsel ve mali kabiliyeti yeterince geliştirememesi olduğunu savunur.[12]

Oysa gerçek süreç bu stilize edilmiş betimlemenin telkin ettiği kadar akılcı veya işlevsel değildi. Michael Roberts daimi orduların kurulmasına yol açan unsurun askerî mantık olduğu konusunda ısrar eder. Fakat savaşın aciliyetini, ülke içinde iktidarı pekiştirme taleplerinden ayırmak zordur. Kardinal Richelieu daimi ordunun kurumlaşmasından yana olmuştu çünkü bunu soyluları zapt etmenin bir yolu olarak görüyordu. Rousseau ise savaşın diğer devletlerin yanı sıra uyrukları da hedef aldığı konusunda ısrarcıydı:

> Yine, dışarıda savaş ve fetih ile içerideki despotizmin tecavüzlerinin birbirini desteklediğini herkes anlayabilir; para ve insanların, başkalarını aynı boyunduruğa sokmak için kölelerden oluşan bir halktan düzenli olarak alındığı ve bunun tersine savaş, para koparmak için olduğu kadar büyük orduları sürekli tetikte tutmak, insanları korkutmak için daha az makul olmayan bir bahane sağlar. Kısacası, saldırgan prenslerin en az düşmanlarına olduğu kadar uyruklarına da savaş açtığını ve fetheden ulusun fethedilenden daha iyi durumda bırakılmadığını herkes görebilir.[13]

Savaşın hedefinin devletin akılcı çıkarları olduğu iddia edilse de devlete bağlılığı sağlamak ve erkekleri gerektiğinde ölmeye ikna etmek için daima daha duygusal gerekçelerin sunulması gerekmiştir. Nitekim modern bir profesyonel ordu-

[12] Theda Skocpol, *States and Social Revolutions*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

[13] 'Abstract and judgment of Saint-Pierre's project for perpetual peace' (1756), Stanley Hoffman ve David S. Fidler, *Rousseau on International Relations* içinde, Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 90-1.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nun en eski örneği olan Cromwell'in Yeni Model Ordusu'na ilham veren de dinî coşkuydu. Prusya'nın başarısı ise çoğu kez Lutherciliğin gücüne bağlanır.

Bugün savaştan anladığımız örgütlü toplumsal faaliyeti tanımlamak 18. yüzyılın sonlarına doğru olanaklı hâle gelmiştir. Bu olanak, şekillenen yeni devlet anlayışının belirleyici özelliği olan bir dizi yeni ayrımın bağlamına yerleştirilebilir. Bu ayrımlar:

- kamusal ile özel, yani devlet faaliyetlerinin alanı ile devletdışı faaliyetlerin alanı arasındaki ayrım;
- yurtiçi ve yurtdışı, yani devletin açıkça tanımlanmış topraklarında meydana gelen olaylar ile sınırlarının dışında meydana gelen olaylar arasındaki ayrım;
- iktisadî ve siyasî arasındaki ayrım, bu ayrım kapitalizmin yükselişiyle, özel iktisadî etkinliği kamusal devlet etkinliklerinden ayırmasıyla ve fiziksel baskının iktisadî etkinliklerden kaldırılmasıyla ilişkilendirildi;
- sivil ve askerî arasındaki, yurtiçindeki şiddet içermeyen hukuki ilişkiyle yurtdışındaki şiddet içeren mücadele arasındaki, uygar toplumla barbarlık arasındaki ayrım:
- meşru olarak silah taşıyan kişiyle muharip olmayan ya da suçlu arasındaki ayrım.

Hepsinden önemlisi, savaşın kendisi ile barış arasında bir ayrım ortaya çıktı. Neredeyse kesintisiz şiddet eylemlerinin yerine, savaş ayrı bir olay, bugünkü etkin yurttaşlık ve örgütlü devletdışı örgütler (NGO'lar) anlamında değil, gündelik güvenlik, yurtiçinde barış, hukuka ve adalete saygı anlamında sivil bir topluma doğru ilerici bir adım gibi görünen bir sapma hâline geldi. "Ebedi barış" kavramını düşünmek de bu çerçevede olanaklı hâle geldi. Büyük liberal düşünürlerin çoğu, devletin pekiştirilmesi ile savaş arasındaki bağı kavramış olsa da devletler arasında artan bir alışverişin, devletlerin bilgili bir halka hesap verebilirliğini artıracağını, ulusal sınırların ötesindeki sivil toplumun uzantısı olan, daha bütünleşmiş bir Avrupa'yı ve daha barışçıl bir dünyayı ortaya çıkaracağını da öngördü. Nitekim 1795'te küresel toplumun "her hak ihlali-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

nin her yerde hissedilebileceği" bir noktaya dek küçüldüğünü işaret eden Kant olacaktı.[14]

2. *Clausewitz ve 19. Yüzyılın Savaşları*

Clausewitz, başyapıtı *Savaş Üzerine*'yi Napolyon Savaşları'nın sona ermesinden bir yıl sonra, 1816 yılında yazmaya başladı. Kaybeden tarafta savaşa katılmış ve esir düşmüştü. Kitabı onun bu deneyimden derin bir biçimde etkilendi. Napolyon Savaşları ilk halk savaşlarıydı. Napolyon 1793'te zorunlu askerliği, yani *levee en masse*'ı başlatmıştı. 1794'te silahaltına alınmış 1.169.000 adamı vardı; bu, Avrupa'da o zamana dek oluşturulmuş en büyük askerî güçtü.

Savaş Üzerine'nin temel tezi, özellikle de Clausewitz'in kitabının tamamlanmış saydığı tek bölümü olan ilk bölümünde, savaşın aşırılıklara meylettiğidir. Savaş, farklı eğilimleri ya da duyguları, sırasıyla devlete ya da siyasî liderlere, orduya ya da generallere ve halkın farklı düzeylerine bağlanabilecek akıl, şansla strateji ve tutkuyu bir araya getiren, bir toplumsal etkinliktir. Clausewitz bu üç ayaklı savaş betimlemesinden hareketle mutlak savaş kavramını türetecekti. Mutlak savaş, en iyi şekilde, Hegelci soyutlama ya da ideal kavram olarak yorumlanabilir. Savaşın iç eğilimi üç farklı eğilimin mantığından çıkarsanabilir. Savaş, empirik gerçekliklerle gerilim içerisinde olan, kendi varoluşuna sahiptir.

Bu mantık üç "karşılıklı eylem" bağlamında ifade edildi. Siyasî ya da akılcı düzeyde devlet, hedeflerini gerçekleştirirken daima direnişle karşılaştı ve bu yüzden her seferinde direnişi daha sert bastırmak zorunda kaldı. Askerî düzeyde hedef, siyasî hedeflerini elde etmek için, düşmanları silahsızlandırmak olmalıydı, aksi takdirde daima bir karşı saldırı tehdidi olacaktı. Son olarak iradenin gücü, halkın duygularına ve

[14] 'Perpetual peace' (1795), *Kant's Political Writings* içinde, Hans Reiss (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

kanılarına bağlıydı; savaş, dizginlenemez tutkuların ve düşmanlığın zincirlerinden boşanmasına neden olur. Clausewitz'e göre, her ne kadar duygular ve kanılar savaşın hizmetine koşulsa da, savaş akılcı bir etkinlikti. Bu anlamda aynı zamanda seküler düşünceler üzerine temellenen modern bir etkinlikti; dünyanın akılcı hâle gelişinden önce kullanılan kavramlardan türetilmiş yasaklarla sınırlı değildi.

Gerçek savaş iki ana nedenden dolayı soyut savaştan farklılaşır: siyasî ve askerî. İlk olarak siyasî hedefler sınırlı olabilirler ya da bu hedeflere yönelik destek yetersiz olabilir:

> Bir savaşı önceleyen heyecan ne kadar şiddetli olursa, savaş da soyut biçimine o denli yaklaşacaktır; düşmanın bertaraf edilmesine o denli yönelecektir; askerî ve siyasî amaçlar da o denli örtüşecektir; savaş daha saf askerî bir etkinlik ve daha az siyasî bir etkinlik olarak görünecektir. Ama güdüler ve gerilimler ne kadar zayıf olursa, askerî unsurun –yani, gücün– doğal yönelimi de siyasî unsurun işaret ettiği yönle çakışacaktır; bu nedenle savaş doğal güzergâhından fazla sapacaktır.[15]

İkincisi, savaş her zaman, Clausewitz'in "sürtünme" dediği şeyden –lojistik sorunlar, cılız bilgi akışı, belirsiz hava koşulları, disiplinsizlik, zorlu arazi koşulları, yetersiz örgütlenme ve benzerlerinden– mustariptir. Bunların hepsi savaşı yavaşlatır ve onu, kâğıt üzerinde yapılmış planlardan saptırır. Clausewitz bu doğrultuda savaşın belirsizliğin, esneksizliğin ve beklenmeyen koşulların kendi rolllerini oynadığı "dirençli bir ortam" [*resistant medium*] olduğunu ifade eder. Gerçek savaş, siyasî ve pratik kısıtlamalar ile mutlak savaşa yönelen iç eğilim arasındaki gerilimin bir sonucudur.

Güçlerin boyutu arttıkça, örgütlenme ve komutanın tek bir kişi tarafından yürütülmesi gitgide daha zor hâle geldi. Bu nedenle, savaşın aracılığıyla örgütlenebileceği, savaş üzerine ortak bir söylemin temelini oluşturabilecek, bir strateji kuramının geliştirilmesine her geçen gün daha fazla ihtiyaç

[15] Clausewitz, *On War*, s. 119-20.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

duyuluyordu. Simpkin'in belirttiği üzere, ortak askerî doktrinlere ve daha sonraları standart harekât usulü olarak bilinecek yöntemlere yol gösterecek bir "jargon"a ihtiyaç vardı.[16]

Clausewitz, 19 ve 20. yüzyıllarda geliştirilen stratejik düşünce yapısının temel yapıtaşlarını sağladı. Savaşla ilgili iki temel kuram –yıpratma kuramı ve manevra kuramı– saldırı ve savunma, yoğunlaşma ve dağılma üzerine Clausewitz'in tartışmalarıyla birlikte ilk olarak *Savaş Üzerine*'de geliştirildi. Yıpratma kuramı, düşmana daha yüksek bir kayıp oranı ya da "yıpranma oranı" dayatarak, zaferin düşmanı yıpratarak elde edildiği anlamına gelir; genelde savunma stratejileriyle ve yüksek güç yoğunlaşmalarıyla ilişkilidir. Manevra kuramı şaşırtmaya ve önleyici saldırıya bağlıdır. Bu durumda devingenlik ve dağılma belirsizliği yaratmak, hız kazanmak açısından önemlidir. Clausewitz'in belirttiği üzere, bu iki kuram zorunlu olarak birbirini tamamlayıcıdır. Yıpratma yoluyla kesin bir zafer elde etmek çok zordur. Buna rağmen, aynı zamanda, manevraya dayalı bir stratejinin başarılı olması için güç üstünlüğüne gereksinimi vardır.

Savaş Üzerine'nin en çarpıcı sonucu, ezici gücün ve güç kullanmaya hazır olmanın önemidir: yani fiziksel ve ahlaki güçlerin birleşimi. Basit görünen bu nokta, Clausewitz'in eserini yazdığı 19. yüzyılın başlarında var olan şartlarda bugünkü gibi aşikâr değildi. 18. yüzyıldaki savaşlar profesyonel askeri güçleri korumak adına genellikle ihtiyatlı bir biçimde yapılırdı. Muharebeden kaçınma eğilimi vardı, savunma kuşatmaları saldırılara tercih ediliyordu, kış mevsiminde harekâtlar durduruluyor, sık sık stratejik geri çekilmeler yaşanıyordu. Bu yüzden Clausewitz bu savaşlara, "yarım yamalak savaş" diyordu. Clausewitz'e göre "tek savaş faaliyeti" muharebeydi; o, savaşın bu belirleyici ânını pazarda nakit ödemeyle

[16] Bkz. Richard Simpkin, *Race to the Swift: Thoughts on Twenty-First Century Warfare*, Londra: Brasseys, 1985.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karşılaştırıyordu. Askeri gücün seferber edilip kullanılması savaşın sonucunu belirleyen en önemli unsurdu:

> Fiziksel gücün kullanımı hiçbir şekilde zekânın kullanımını dışlamadığından, dökülen kana bakmaksızın, acımasızca güç kullanan kişi, düşmanı uygulamada daha az güç kullanıyorsa bir üstünlük elde etmek zorundadır. İlki daha sonra ikincisine yasayı dikte eder ve her ikisi de tek sınırlamanın her iki taraftaki karşı gücün miktarı tarafından dayatılan sınırlamalar olduğu aşırılıklara doğru ilerler.[17]

Tüm yurttaşların seferber edildiği Napolyon modeli, Birinci Dünya Savaşı'na dek tekrarlanmayacaktı. Bununla beraber 19. yüzyılda yaşanan birçok gelişme, modern savaşın Clausewitzçi çeşitlemesini gerçeğe yaklaştırdı. Bunlardan biri, sınai teknolojide sağlanan muazzam ilerlemelerin askerî alana da uygulanmaya başlanmasıydı. Çok daha büyük orduların, daha hızlı seferber edilmesini sağlayan demiryolu ve telgrafın gelişmesi özellikle önemliydi. Bu teknikler 1871'de Almanya'nın birleşmesiyle sona eren Fransa-Prusya Savaşı'nda iyi sonuçlar verecek şekilde kullanıldı. Başta küçük silahlar olmak üzere, silahların toplu üretimine ise ABD öncülük etti. Bu nedenle Amerikan İç Savaşı genellikle sanayileşmiş ilk savaş addedilir. Bu itibarla devletin etkinlik alanının sanayiyi de kapsayacak şekilde genişlemenin bir nedeni, askerî teknolojinin gelişmesiydi. 19. yüzyılın sonlarında donanma alanındaki silahlanma yarışı, daha sonra hem Almanya'da hem de Britanya'da ortaya çıkacak askerî sınai kompleksin de habercisiydi.

İkinci bir gelişme de ittifakların giderek artan önemiydi. Savaşta önemli olan ezici güçse, bu güç ittifaklar yoluyla pekâlâ büyütülebilirdi.19. yüzyılın sonlarına doğru bu ittifaklar katılaşmaya, oturmaya başladılar. Bu da Birinci Dünya Savaşı'na büyük güçlerin dâhil olmasının önemli bir nedeniydi.

Üçüncü önemli gelişmeyse savaş zamanında deniz ticaretini düzenleyen Paris Bildirgesi'yle (1856) 19. yüzyılın ortalarında başlayan savaş yasalarının sistemleştirilmesiydi. Amerikan İç

[17] Clausewitz, *On War*, s. 192.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Savaşı'nda önde gelen bir Alman hukukçu, kara savaşı için kurallar ve temel ilkeleri ortaya koyan ve isyancıları uluslararası bir düşman olarak değerlendiren Lieber Yasası'nı hazırlamak üzere işe alınmıştı. Uluslararası Kızılhaç'ı kuran Henri Dunant'dan esinlenen 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi, 1868 tarihli St. Petersburg Bildirgesi, 1899 ve 1907'deki Lahey Konferansları ve 1908'deki Londra Konferansı, savaşın yürütülmesiyle ilgili giderek büyüyen bir uluslararası hukuk mevzuatına –esirlere, hastalara, yaralılara, muharip olmayanlara nasıl muamele edileceğinin yanı sıra "askerî zorunluluk" kavramına ve bu kavramla örtüşmeyen silah ve taktiklerin tanımına– katkıda bulundu. Bu kurallara her zaman uyulmadıysa da bunlar meşru savaşı oluşturan sınırların ve ayrım gözetmeyen gücün uygulanabileceği sınırların belirlenmesine önemli bir katkıda bulundular. Bir anlamda bu kurallar giderek artan teknolojik kabiliyetlerle birleşen savaş mantığının ve savaşın aşırılıkçı eğilimlerinin, yıkıcılık düzeylerini benzeri görülmemiş bir düzeyde artırdığı bir bağlamda akılcı bir devlet siyasası aracı olarak savaş mefhumunu korumaya yönelik bir girişimdi.[18]

Özetleyecek olursak, 19. yüzyılda geliştiği şekliyle modern savaş, ölçek ve hareketlilik üzerine giderek artan vurguya sahip devletler arasındaki savaşı, bu büyük güç yığılmalarını yönetmek için "akılcı" örgütlenme ve "bilimsel" doktrin gereksiniminin giderek artmasını içeriyordu.

[18] Gereksiz acıya neden olan silahları sınırlayan 1868 tarihli St. Petersburg Bildirgesi aşağıdaki gibidir:
Uygarlığın ilerlemesinin, savaşın felaketlerini olabildiğince hafifletme etkisine sahip olması gerektiğini düşünerek;
Devletlerin savaş sırasında gerçekleştirmeye çalışması gereken tek meşru amacın toplumun askeri güçlerini zayıflatmak olduğunu;
Bu amaç için olanaklı olan en fazla sayıda insanı etkisiz hale getirmek yeterlidir;
Sakat insanların acılarını gereksiz yere arttıran ya da ölümlerini kaçınılmaz hale getiren silahların kullanılması halinde bu amaç aşılmış olacaktır;
Bu nedenle bu tür silahların kullanılması insanlık yasalarına aykırı olacaktır.
Aktaran Michael Howard, 'Constraints on warfare', Michael Howard, George J. Andreopoulos ve Mark R. Shulman (ed.), *Constraints on Warfare in the Western World: The Laws of War* içinde, New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 1994.

3. 20. Yüzyılın Topyekûn Savaşları

Clausewitz'in eserinde, akıl konusunda ısrarı ile irade ve duygu üzerine yapılan vurgu arasında her zaman bir gerilim vardı. Dahiler ve askerî kahramanlar *Savaş Üzerine*'nin ana karakterleridir; vatanseverlik, onur ve cesaret gibi duygular kitabın dokusunda yer alır. Bununla beraber, onun savaşın araçsal doğası, ölçeğin önemi ve savaşın analitik olarak kavramlaştırılmasının gerekliliği hakkında vardığı sonuçlar da eşit derecede önemlidir. Gerçekten de akıl ile duygu, sanat ile bilim, yıpratma ile manevra, savunma ile saldırı, araçsallık ile aşırılıkcılık arasındaki gerilim Clausewitzçi düşünüşün temel bileşenleridir. Bu gerilimlerin 20. yüzyılda kırılma noktasına ulaştığı söylenebilir.

Her şeyden önce, 20. yüzyılın ilk yarısındaki savaşlar, hem savaşacak hem de silah ve levazım üretimi yoluyla mücadeleyi destekleyecek ulusal enerjinin kitlesel seferberliğini içeren topyekûn savaşlardı. Clausewitz'in kitlesel üretimin, kitlesel siyasetin ve kitlesel iletişimin kitle imhasında işe koşulduğunda sergilediği görkemli bileşimi öngörmesi olanaklı değildi. Ne var ki kuramsal olarak "sürtünme" olmaksızın topyekûn bir yıkıma yol açabilecek nükleer silahların keşfiyle doruğuna ulaşan 20. yüzyıldaki savaş, Clausewitz'in mutlak savaş anlayışına olabildiğince yaklaşmıştı. Ama aynı zamanda 20. yüzyılın topyekûn savaşlarında, yeni savaşların bazı karakteristikleri de belirmeye başladı. Topyekûn savaşta kamusal alan, kamusal ile özel arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak, tüm toplumu birleştirmeye çalışır. Ordu ile siviller, muharipler ile muharip olmayanlar arasındaki ayrımlar birbirine paralel olarak bozulmaya başlar. Birinci Dünya Savaşı'nda iktisadî hedefler meşru askerî hedefler olarak kabul ediliyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudilerin imha edilmesinin bir sonucu olarak, "soykırım" terimi hukuki dile girdi.[19] Müttefik tarafında, Naziler'in gerçekleştirdiği imha

[19] Savaştan sonra insanlığa karşı işlenen bu suç, Adam Roberts'ın da belirttiği gibi, işgal altındaki topraklarda gerçekleştiği için teknik olarak 19. yüzyılın savaş yasalarının ihlali sayılmadı. Bkz. Adam Roberts, 'Land warfare: from Hague

düzeyine denk gelmese bile soykırım düzeyinde bir yıkım yaratan sivillerin ayrım gözetmeksizin bombalanması, düşmanın moralini bozma gerekçesiyle –savaş yasalarının dilini kullanacak olursak "askerî zorunluluk"la savunuldu.

İkincisi, savaş gitgide daha fazla insanı kapsadıkça, savaşın haklı nedeni olarak devlet çıkarlarının içi, bir zamanlar ikna edici bir geçerliliğe sahipse bile, gitgide boşalıyordu. Van Creveld'in belirttiği üzere savaş, erkeklerin bencil olmadığının kanıtıdır. Hiçbir bireysel faydacı hesaplama ölüm riskini göze almayı haklı çıkaramaz. Paralı asker ordularının bu kadar tatmin edici olmaktan uzak olmasının temel nedeni, doğası gereği iktisadî teşvikin, savaş güdüsü olarak yetersiz olmasıdır. Aynı şey, modern iktisadı meydana getiren pozitivist düşünüşün aynı ekolünden türetilmiş bir kavram olan "devlet çıkarı" için de geçerlidir. Erkekler, macera, onur, korku, yoldaşlık, "baba ocağı"nın korunması gibi çeşitli kişisel nedenlerle savaşa giderler ama toplumsal olarak örgütlü meşru şiddet tek tek askerlerin inanabileceği ve başkalarıyla paylaşacağı ortak bir amaca gereksinir. Askerler suçlu değil de kahraman muamelesi görecekse, onların enerjilerini harekete geçirmek, onları öldürmeye ve öldürülme riskini göze almaya ikna etmek için destansı bir gerekçeye ihtiyaç vardı.

Birinci Dünya Savaşı'nda vatanseverlik fedakârlık talep etmek için yeterince güçlüymüş gibi görünmüştü. Bu itibarla milyonlarca genç, Kral ve Ülke adına savaşmak üzere gönüllü oldu. Bu savaşın korkunç deneyimi hayal kırıklığına, umutsuzluğa ve Gellner'ın seküler dinler olarak adlandırdığı daha güçlü soyut nedenlere yol açtı.[20] Müttefik Devletler içinse İkinci Dünya Savaşı tam anlamıyla kötülüğe karşı bir savaştı; toplumlar ne için savaştıklarını bilmeyen Birinci Dünya Savaşı'ndaki atalarından farklı olarak Nazilerle mücadele etmek ve kendi hayat tarzlarını korumak için savaştıklarını bilerek,

to Nuremberg', *içinde* Howard, Andreopoulos ve Shulman, *Constraints on Warfare*.

[20] Bkz. Ernest Gellner, *The Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals*, Londra: Hamish Hamilton, 1994.

topyekûn seferber edilmişlerdi. Faşizme karşı demokrasi ya da sosyalizm adına hep birlikte mücadele ettiler. Soğuk Savaş'taysa kesintisiz bir biçimde süren silahlanma yarışını haklı çıkarmak için aynı ideolojilere başvuruldu. Kitlesel yıkım tehdidini gerekçelendirmek için Soğuk Savaş, savaş zamanı deneyimi boyunca kötülüğe karşı iyiliğin mücadelesi olarak sunuldu. Ama Soğuk Savaş yalnızca hayalî bir savaştı; oysa ABD'nin Vietnam'ı, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali gibi fiilî savaşlar, bu mücadelenin önemine duyulan inancın sorgulanmasına neden oldular.

Aslında savaşın gayrimeşru olduğu fikri Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sarsıntının ardından çoktan kabul görmeye başlamıştı. Nitekim 1928 tarihli Kellogg-Briand Paktı, özsavunma dışında herhangi savaşı "siyaset aracı" olarak görüp reddetmişti. Bu yasak, Alman ve Japon liderlerin "saldırgan bir savaş planlamak" gerekçesiyle yargılandıkları Nürnberg ve Tokyo savaş suçları mahkemeleriyle pekiştirildi ve BM Antlaşması'yla sistemleştirildi. Bugünlerde güç kullanımının yalnızca meşru müdafaada ya da uluslararası toplum tarafından, özellikle de BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanıyorsa haklı çıkarılabilir olduğu fikri yaygın biçimde kabul görmüş gibi görünmektedir. George W. Bush'un başkanlığında ABD yönetimi bile, Irak'taki savaşını "önleyici özsavunma" [*pre-emptive self-defence*] adını verdikleri yeni doktrin açısından gerekçelendirme ve en azından bir "gönüllülerin koalisyonu" görüntüsüne sahip olma gereği duydu.

Üçüncüsü, modern savaşın teknikleri keskin bir biçimde azalan fayda noktasına doğru gelişti. 19. yüzyılın sonlarında inşa edilen büyük ve görkemli savaş gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda fazla işe yaramadıkları ortaya çıktı. Önemli olan toplu üretilen ateş gücüydü. Birinci Dünya Savaşı, askeri gücü ayrım gözetmeksizin kullanmanın stratejik düşünme biçimi olarak görüldüğü 19 yüzyılın askerî tedrisatından geçmiş generallerin emriyle sıra sıra genç adamların makineli tüfeklerle biçildiği bir yıpratıcı savunma savaşıydı. Savaşın sonlarına doğru tankların ve uçakların da denkleme dâhil olması İkin-

ci Dünya Savaşı'nı karakterize edecek türden bir manevra savaşını olanaklı kılacak saldırı atılımının önünü açtı. Savaş sonrası dönemde en azından kısmen elektronikte devrim sayesinde tüm mühimmatın öldürücülüğü ve hassasiyetindeki artış, tüm silah sistemlerinin savunmasızlığını büyük ölçüde artırdı. İkinci Dünya Savaşı'nın silah platformları olağanüstü derecede karmaşık ve pahalı hâle geldiler. Dolayısıyla maliyetleri ve lojistik gereksinimleri nedeniyle faydaları azaldı ve bu da performansta sürekli azalan gelişmelerle birleşti.[21] Seferberlik ve esnek olmama sorunları, aşındırma riskleri savaş sonrası dönemde büyüdü; bu da simetrik bir düşmana karşı büyük bir harekât başlatmayı neredeyse yasaklıyordu.

Modern savaşın teknolojik yörüngesinin mantıksal son noktası elbette kitle imha silahları, özellikle de nükleer silahlardır. Bir nükleer savaş, gücün dakikalar içerisinde en aşırı noktada uygulandığı bir savaş olacaktı. Peki, hangi akılcı amaç bu silahların kullanımını haklı çıkarabilirdi? Savaş sonrası dönemde, birçok stratejik düşünür bu sorunla boğuştu. Nükleer silahlar modern savaş-devlet çıkarı öncülünü geçersiz kılmıyor muydu?[22]

Son olarak, savaş sonrası dönemde, ittifaklar katılaştı, böylece ülke içi ve dışı arasındaki ayrım da aşındı. İkinci Dünya Savaşı'nda bile tek tek ulus devletlerinin tek taraflı olarak savaşamayacağı ortaya çıkmıştı. Bu ders, savaş sonrası ittifakların –NATO ve Varşova Paktı– inşasında uygulandı. Tümleşik komuta sistemleri, yalnızca süper güçlerin büyük çaplı savaşları yürütebilecek bağımsız kabiliyete sahip olduğu askerî bir işbölümünü kurumlaştırdı. Aslında savaş sonrası dönemde Avrupa ülkeleri egemenliğin asli niteliklerinden birini –meşru örgütlü şiddetin tekelini– terk etti ve ulusaşırı bir sivil toplum, en azından Batı Avrupa'da, etkin biçimde bir grup ulusa yayıldı. Demokrasilerin birbiriyle savaşa girmediğine dair sosyalbilim-

[21] Bu konunun incelendiği kitabım, *The Baroque Arsenal*, Londra: Andre Deutsch, 1982.

[22] Bkz. örneğin, Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Londra: Macmillan, 1981.

sel saptama üzerine yaygın bir tartışma söz konusudur.[23] Bu saptamaya dair, ilginç biçimde literatürde nadiren tartışılan bir açıklama, askerî güçlerin, savaşa karşı uygulamada bir kısıtlama getiren ulusaşırı bir temelde bütünleşmesidir. Claus Offe, Doğu Avrupa'daki 1989 devrimleri hakkında da benzer bir noktaya değinir; bu devrimlerin bu kadar barışçı olmasının nedeninin askerî güçlerin Varşova Paktı'nda bütünleşmesi olduğunu ileri sürer ve bu da Romanya istisnasını açıklar.[24]

Avrupa ittifakları dışında daha gevşek ittifaklar, silah ticareti, askerî destek ve eğitimin sağlanması yoluyla bir askerî bağlantı ağı kuruldu; bu da tek taraflı savaş açma kabiliyetini de kısıtlayan himayecilik ilişkilerinin bir kümesini oluşturdu. 1945'ten bu yana çok az sayıda devletlerarası savaş meydana geldi ve bunlar (Hindistan ve Pakistan, Yunanistan ve Türkiye, İsrail ve Arap devletleri) genelde bir süper gücün müdahalesiyle bastırıldı. Bu kuralı kanıtlayan istisna, İran-Irak Savaşı'ydı. Bu savaş sekiz yıl sürdü ve petrol gelirleri sayesinde tek taraflı olarak yürütülebildi. Her iki taraf da modern konvensiyonel savaşın kullanışsızlığını öğrendi. Van Creveld'den bir alıntı daha yapacak olursak:

> Bir milyon ya da daha fazla kayıptan sonra savaşan taraflar kendilerini başlangıç noktalarında buldu. İranlılara, gazla desteklenen devasa ateş gücü karşısında, fanatik genç askerlerinin cennete giden yol dışında bir yarma harekâtı gerçekleştiremeyeceği öğretildi. Iraklılar, tek başına konvansiyonel üstünlüğün, kendi nüfusunun neredeyse üç katına sahip büyük bir ülkeye anlamlı bir yenilgi dayatamayacağını öğrendi.[25]

[23] Bu konu ABD'de yayınlanan *International Security* dergisinin sayfalarında kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Bu konudaki önemli çalışmalar için bkz. Michael Doyle, 'Liberalism and world politics', *American Political Science Review*, 80/4 (Aralık 1986); Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

[24] Claus Offe, 'Western nationalism, Eastern nationalism, and the problems of post-communist transition', *Europe and the Balkans International Network*, Bologna, 1996.

[25] Van Creveld, *Transformation of War*, s. 16.

Kamusal ve özel, askerî ve sivil, iç ve dış arasındaki ayrımların erozyonu, savaş ile barış arasındaki ayrımın ta kendisinin sorgulanmasına neden olur. İkinci Dünya Savaşı; savaş, devlet ve toplum arasındaki bir kaynaşmayı temsil eden topyekûn bir savaştı. Bu kaynaşma totaliter toplumları karakterize etmeye devam ediyor. Soğuk Savaş, Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'ündeki "Savaş Barıştır" sloganıyla en iyi şekilde özetlenen, bir tür kalıcı savaş psikozunu sürdürdü. Soğuk Savaş, savaşın gerçekliğinden kaçınırken savaş fikrini canlı tuttu. Askerî ittifaklarda bütünleşmiş büyük daimi orduların sürdürülmesi, süregiden teknolojik silahlanma yarışı ve barış zamanında benzeri görülmemiş askerî harcama düzeylerinin barışı güvence altına aldığı düşünüldü çünkü bu bölümde betimlenen stilize türde bir savaş, Avrupa topraklarında patlak vermedi. Aynı zamanda, Avrupa da dâhil olmak üzere dünyanın her yerinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan çok daha fazla sayıda insanın öldüğü savaşlar meydana geldi. Ama bu savaşlar mevcut savaş kavramlaştırmamıza uymadığı için görmezden gelindi.

Savaş zamanı direniş hareketlerinden ve Mao Tse-tung ve ardıllarının gerilla savaşından başlayarak, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki düzensiz, gayriresmi savaşlar, yeni savaş biçimlerinin habercileriydi. Modern savaşın çatlaklarından ortaya çıkan aktörler, teknikler ve karşıteknikler, toplumsal olarak örgütlenmiş şiddetin yeni yolları için temel sağladı. Soğuk Savaş sırasında, Doğu/Batı çatışmasının hâkimiyeti onların karakterini perdeledi; bunlar merkezdeki çatışmanın çeperlerdeki parçası olarak kavrandı. Soğuk Savaş'ın bitiminden önce bile, bir başka "modern savaş" tehdidi geri çekilmeye başladığında, Luttwak'ın yeni çatışmacılık [*bellicosity*] adını verdiği şeyin farkına varmaya başladık.[26]

[26] Edward N. Luttwak, 'Towards post-heroic warfare', *Foreign Affairs*, 74/3 (1995).

3
Bosna-Hersek: Yeni Savaşın Örnek Olayı

Bosna-Hersek'teki savaş, 6 Nisan 1992'den 12 Ekim 1995'te ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richard Holbrooke'un aracılığıyla müzakere edilen bir ateşkes antlaşması yürürlüğe girene dek sürdü. Nüfusun üçte ikisinin yerinden edildiği, bu savaşta 100.000 ila 260.000 arasında insanın çatışmalarda yaşamını yitirdiği tahmin ediliyor. Zorla alıkonma, işkence, tecavüz ve hadım etme de dâhil olmak üzere devasa insan hakları ihlalleri gerçekleşti. Paha biçilemez birçok tarihî eser bu savaşta tahrip edildi.

Bosna-Hersek'teki savaş, Soğuk Savaş sonrası "yeni savaş"ın kavramsal çerçevesinin ilkörneği hâline geldi. 31 Aralık 1992'de şehri ziyaret ettiğinde Butros Butros-Gali'nin Saraybosnalılara duyarsızca söylediği gibi, dünyada aynı anda pek çok başka savaş yaşanıyordu. İnsani trajediler Butros-Gali'nin yaptığı üzere sayılarla ölçülebiliyorsa başka yerlerde daha korkunç şeylerin yaşandığı da pekâlâ iddia edilebilir.[1] Fakat Bosna-Hersek savaşı, 20. yüzyılın son onyılındaki diğer savaşlardan daha çok küresel bilince nüfuz etti.

Bu savaş, belli başlı tüm büyük devletleri içeren üst düzey siyasî görüşmeleri, uluslararası kurumların ve NGO'ların insani çabalarının yanı sıra çok geniş kapsamlı medya ilgisini de içeren devasa bir uluslararası çabayı harekete geçirdi. Birçok kariyer yapıldı ya da dağıldı, Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın statüsü en azından kısmen belirlendi: AB'nin dış

[1] "Hayal kırıklığınız anlıyorum ama dünyadaki diğer on yerden daha iyi bir duruma sahipsiniz . . . size bir liste verebilirim" dedi. Aktaran David Rieff, *Slaughter House: Bosnia and the Failure of the West*, New York: Vintage, 1995, s. 24.

siyasa yapma kabiliyetinin kasvetli yetersizliği, BM'nin debelenmeleri, ABD'nin geri dönüşü, Rusya'nın rolünün yeniden tanımlanması, hatta Müslümanların dünyanın kurbanları olduğuna dair yaygın inancın kökeni. Gerek NATO'dan ve Barış için Ortaklık ülkelerinden askerî birliklerin ilk büyük ölçekte konuşlandırılmasının, gerekse de sonraki AB askerî misyonunun, NATO'nun rolü ve Avrupa güvenliğinin kurumsal çerçevesi hakkında ve ayrıca barışın korunması anlayışımıza dair çok önemli içerimleri oldu.

Bu nedenlerle Bosna Savaşı, kemikleşmiş siyasî varsayımlara, stratejik düşünüşe ve uluslararası düzenlemelere hem meydan okunan hem de bunların yeniden inşa edildiği belirleyici olaylardan biri olarak düşünülebilir. 1991'deki Körfez Savaşı, Soğuk Savaş sonrası ilk uluslararası kriz olarak kayda değer olsa da Bosna krizi bundan daha uzun sürdü ve 1990'ların savaşlarını aslında daha iyi yansıtıyordu. Savaş başladığında, sözümona uluslararası toplumun merkezi aktörlerin ne savaşın karakterine ne de Yugoslavya kavrayışlarına dair kendilerine miras kalan zihniyetleri uyarlamaya zamanı olmuştu. Uluslararası tepki en iyi durumda kafa karıştırıcı, zaman zaman da aptalcaydı, en kötü durumdaysa olanların suç ortağıydı. Ama savaş sırasında, özellikle sahada faaliyet gösterenler arasında, bazı tutumlar değişti. Hem Bosna'dan hem de uluslararası kurumlardan ileriyi gören birkaç kişi, muhtemelen marjinal yollarla, yeni düşünce biçimlerini etkileyebiliyor ve teşvik edebiliyordu. Bosna-Hersek'teki savaşın deneyimi, ABD ve Avrupa arasındaki güvenlik sorunlarıyla ilgili derin farklılıkları açıklamaya özellikle yardımcı olmaktadır.

Bu bölümde savaşı algılamanın geçmişten miras alınan yollarının eksik yanlarının izini sürecek ve yeni yüzyılda savaşların neden ve nasıl yapıldığına ilişkin siyasî ve askerî varsayımlar hakkında ve uluslararası katılımın sonuçlarıyla ilgili yeni bir çözümleme türüne ihtiyacımızın olduğunu ortaya koyacağım.

1. Savaşların Yapılma Gerekçesi: Siyasî Hedefler

Bosna-Hersek, eski Yugoslavya'nın etnik açıdan en karışık cumhuriyetiydi. 1991 yılında yapılan nüfus sayımına göre bölge nüfusunun %43,7'si Müslümanlardan, %31,4'ü Sırplardan ve %17,3'ü Hırvatlardan, geri kalanı ise Yugoslavlar, Yahudiler, Romanlar ve kendilerini "zürafalar" ya da "abajurlar" gibi farklı ifadelerle betimleyen insanlardan oluşuyordu. Aslında bu renkli nüfusun yaklaşık dörtte biri birbiriyle evlilikler yapmış ve bu durumun da etkisiyle kentlerde seküler ve çoğulcu bir kültür gelişmişti. Bu etnik gruplar arasındaki temel fark dindi: Sırplar Ortodoks, Hırvatlar Katolikti. Kasım 1990'daki ilk demokratik seçimlerde farklı etnik grupları temsil ettiğini iddia eden partiler oyların %70'inden fazlasını alarak Ulusal Meclis'te çoğunluğu ele geçirdiler. Bu partiler, Müslüman-milliyetçi bir parti olan Demokratik Eylem Partisi (SDA), Sırp Demokrat Partisi (SDS) ve Hırvat Demokrat Partisi (HDZ) idi. Seçim kampanyası sırasında amaçlarının üç topluluğun barış içinde birlikte yaşamasını sağlamak olduğunu vaat etseler de bu üç grup ilerleyen zamanlarda çatışmanın tarafı olacaktı.

Sırbistan'ın desteklediği Bosnalı Sırplar ile Hırvatistan'ın desteklediği Bosnalı Hırvatların siyasî hedefi "etnik temizlik" yapmaktı. Etnik temizlik olgusu BM Uzmanlar Komisyonu tarafından "bir başka etnik ya da dinî gruptan insanları belirli bir bölgeden uzaklaştırmak için güç ya da yıldırmayı kullanarak, etnik açıdan homojen bir bölge yaratmak" olarak tanımlanmıştır.[2] Bu gruplar, eninde sonunda Sırbistan'ın ve Hırvatistan'ın topraklarına katılacak etnik açıdan homojen bölgeler kurmak ve etnik açıdan çeşitlilik sergileyen Bosna-Hersek'i bir Sırp ve bir Hırvat bölgesine ayırmak istiyorlardı. Bu hedeflerini ise komünistlerin kullanageldikleri

Final Report of the Commission of Experts Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), S/1994/674, 27 May 1994, cilt. I, bölüm IV, par. 84.

Üçüncü Dünya ülkelerinin ulusal kurtuluş savaşlarıyla ilgili eski retorikten hareketle kendi kaderini tayin etme hakkını vurgulayarak gerekçelendirdiler. Bosnalı Müslümanların denetimindeki Bosna devletinin hedefi Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünü korumaktı çünkü Bosna-Hersek'te Müslümanlar çoğunluktaydı ve ülkenin bölünmesinden en zararlı çıkacak olanlar yine onlardı. Bosna devleti zaman zaman, parçalanmadan sonra küçülmüş bir Müslüman devleti kurmayı ya da etnik kantonizasyona razı gelmeyi de gündemine almıştı.

Etnik temizlik 20. yüzyılda Doğu Avrupa milliyetçiliğinin ayırıcı bir özelliğiydi. Bu terim ilk olarak 1920'lerin başlarında Yunanların ve Ermenilerin Türkiye'den tehcir edilmelerini betimlemek için kullanıldı. Etnik temizlik, iktisadî ve hukuki ayrımcılıktan zalim şiddet biçimlerine varasıya çeşitli biçimler alabilmektedir. Etnik temizliğin daha ılımlı biçimleri 1990 seçimlerinden sonra Hırvatistan tarafından uygulandı. Sırplar işlerini kaybettiler ve Sırpların çoğunlukta olduğu bölgelerde Sırp polis memurları görevlerinden alındı. Bosna-Hersek savaşına özgü şiddet içeren etnik temizlik biçimi ise Yugoslav Halk Ordusu (YHO) ve çeşitli paramiliter gruplarıyla birlikte Hırvatistan'daki Sırplar tarafından başlatıldı, Bosnalı Sırplar ve Bosna-Hersek'teki müttefikleri tarafından sistematik hâle getirildi ve hem Bosna-Hersek'te hem de Hırvatistan'da Hırvatlarca taklit edildi.

Peki, bu bulaşıcı [*virulent*] etnik milliyetçilik biçimi nasıl açıklanabilir? Hâkim algı bu savaşın bir "Balkanlaştırma" girişimi ya da "kabilecilik" örneği olduğu yönündedir. Uygarlıkların kavşağında yer alan ve tarihsel açıdan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının değişen sınırları arasında sıkışıp kalmış Balkanların her zaman etnik bölünmeler ve rekabetlerle, yüzeyin hemen altında süregiden nefretlerle karakterize olduğu iddia edilir. Bu bölünmeler komünist dönemde geçici olarak bastırıldılar ama ilk demokratik seçimlerde tekrar patlak verdiler. Ivo Andric'in iki dünya savaşı arasında yazdığı "1920'den Bir Mektup" başlıklı kısa

öykü, genellikle bu görüşün bir kanıtı olarak sık sık alıntılanır. Öyküde genç bir adam Bosna'dan temelli ayrılmaya karar verir çünkü burası bir "korku ve nefret ülkesi"dir.[3]

Bosna Savaşı'yla ilgili bu algı –ki örneğin David Owen'ın kitabında apaçık şekilde görülebilir– Avrupa'nın siyasa yapıcı çevrelerine ve üst düzey müzakerelerine de sinmişti.[4] Üstelik çatışmanın bazı tarafları tarafından kasıtlı olarak teşvik de edildi. Nitekim Bosnalı Sırp lider Karadziç, Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanların "kedi ve köpek" gibi olduğunu söylerken, Hırvat devlet başkanı Tudjman, Hırvatlar Avrupalıyken, Sırpların Türkler ya da Arnavutlar gibi Doğulu oldukları için Hırvatlarla bir arada yaşayamayacağını tekrar tekrar vurgulamıştı.[5] (İlginçtir Tudjman, Müslümanlarla yaşamanın olanaklı olduğunu –en azından zaman zaman– düşünüyordu çünkü onlar aslında Hırvat'tı ve Hırvatistan ile Bosna-Hersek geleneksel olarak birleşmişti. Öte yandan Sırplar, Müslümanları Türk olarak görüyordu. Hırvatların algısına göre Sırplar gibi... Gerçekten de, Sırp entelektüelleri arasında rağbet gören

[3] Bu öykü, İvo Andriç'in *The Damned Yard and Other Stories* (Londra ve Boston: Forest Books, 1992) adlı kısa öykü derlemesinde yer almaktadır. Öykünün sonunda genç adam İspanya İç Savaşı'nda savaşmak için gönüllü olur ve bir hava saldırısında öldürülür. Andriç, "Nefretten kaçan bir adamın hayatı böylece sona erdi" diye yazar. Bu, nefretin her yerde olduğu anlamına mı geliyor? Yoksa İspanya'da savaşmak için gönüllü olurken nefretin üstesinden gelebileceğine dair bazı umutları mı vardı?

[4] Belki de bu algı Avrupalı siyasetçilerin dünya görüşleriyle örtüştüğü için böyleydi. David Owen'ın kitabı, kendisinin de insanları ulusal terimlerle kategorize ettiğini gösteren ifadelerle doludur. Örneğin dönemin Yugoslavya cumhurbaşkanı Cosic, "Sırpları önemli bir halk yapan ve gelecekte de yapacak olan bazı nitelikleri" gösteren biri olarak tarif edilmektedir. Cosic'e göre müzakerelerin önündeki zorluk, Bosna-Hersek'in bütünlüğünü koruyan ama Sırpların da "ulusal kimliklerini koruyan ve güvence altına alınmasına" olanak tanıyan bir yapı tasarlamaktı. Bkz. David Owen, *A Balkan Odyssey*, Londra: Victor Gollancz, 1995, s. 48, 67.

[5] "Hırvatlar, Sırplardan farklı bir kültüre -farklı bir uygarlığa– aittirler. Hırvatlar Batı Avrupa'nın, Akdeniz geleneğinin ve sanatının bir parçasıdırlar. Shakespeare ve Moliere'den çok önce yazarlarımızın eserleri Avrupa dillerine çevrilmiştir. Sırplarsa Doğu'ya aittirler. Onlar da Türkler ve Arnavutlar gibi Doğulu insanlardır. Bizans kültürüne aittirler. . . . Dil benzerliğine rağmen, bir arada olamayız." Aktaran Leonard J. Cohen, *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*, Oxford ve Boulder, CO: Westview Press, 1995, s. 211.

diğer argüman da, Müslümanların aslında Osmanlı yönetimi döneminde İslam'a geçmiş Sırplar olduklarıydı.)

İlksel [*primordial*] milliyetçilik görüşüne karşılık gelen bu anlayışa göre, asli olan milliyetçilikti ve ilk ortaya çıkan "etnik gruplar"dan devşirilerek insan toplumlarının derinlerine kök salmıştı.[6] Bu görüş, farklı toplulukların ya da milliyetlerin neden uzun dönemler boyunca bir arada var olduklarını ya da milliyetçilik dalgalarının neden belli dönemlerde yaşandığını açıklamaz. Bu da çeşitli dinî toplulukların ve dillerin yanı sıra aynı zamanda sekülerliğin önemli unsurlarını da içeren çokkültürcülüğün aksine, zengin bir birleşik kültür olarak Bosnalı toplumun ve aslında Yugoslav toplumunun alternatif kavramlaştırmalarının, şüphe götürmez varlığını açıklamaz.[7] Şüphesiz, Bosna-Hersek, özellikle 20. yüzyıl boyunca acılarla dolu bir tarihe sahiptir ama Avrupa'nın diğer bölgeleri de öyledir. Saldırgan milliyetçiliğin bir şekilde Balkanlar'da nevi şahsına münhasır olduğu görüşü, Avrupa'nın geri kalanının Bosna olgusuna karşı bağışık olduğunu varsaymamıza izin verir. Eski Yugoslavya, daha önce komünist rejimlerin en liberali olarak kabul edilmesine ve AB'nin potansiyel yeni üyeleri listesinde ilk sırayı almasına rağmen Avrupa'nın ortasında, güya daha çok "uygar" toplumlar tarafından –güneyden Yunanistan, doğudan Bulgaristan ve Romanya, kuzey ve batıdan Avusturya, Macaristan ve İtalya– kuşatılmış kara bir leke haline geldi. Ama ya mevcut milliyetçilik dalgasının

[6] Bkz. A. D. Smith, *Theories of Nationalism*, Londra: Duckworth,1971.

[7] Saraybosna'daki bağımsız entelektüeller derneği 99 Çevresi (Circle 99) üyesi Sead Fetahagic'e göre "Çoğumuz bu çokkültürlülüğe karşıyız çünkü çokkültürlülük Batı'nın kabul ettiği şekilde kabul edildi: bir kültürün yanında başka bir kültür ve üçüncü bir kültür. Ama biz Bosna-Hersek'te her zaman tek bir kültüre sahip olduk. Ben Sırp, Hırvat, Müslüman, Yahudi, Çek, Avrupa ve ABD kültürü içinde yetiştim. Biz tek bir kültürün var olduğunu düşünüyoruz, birbiri ardına gelişen birkaç kültürün değil." 'The Force of Irreality', *hCa Quarterly*, 15/16 (Kış/Bahar, 1996). Aynı şekilde, 1939 yılında yapılan bir sosyolojik araştırmaya göre "tüm tarihsel ve ulusal-siyasi farklılaşmanın yanında gerçek bir etnik ve karakteristik bir birlik duygusu canlı kalmaktadır." Aktaran Cohen, *Broken Bonds*, s. 19-20.

nedenleri güncelse? İlksel bakış açısı bir tür miyopluk, eylemsizliğin bahanesi ya da daha kötüsü anlamına gelmiyor mu?

Milliyetçiliğin siyasî amaçlarla yeniden inşa edildiğini savunan alternatif bir görüş bulunmaktadır. Bu görüş, milliyetçi hareketlerin siyasî seferberlik için kullanılabilecek yeni kültür biçimleri inşa etmek amacıyla tarihin ve belleğin belirli çeşitlemelerini yeniden icat ettiğini ileri süren milliyetçiliğin "araçsalcı" biçimde kavramlaştırılmasına daha yakındır.[8] Yugoslavya'da yaşanan şey hem federal düzeyde hem de Hırvatistan ve Bosna-Hersek örneğinde olduğu gibi cumhuriyetler düzeyde devletin parçalanmasıydı. Devleti Weberci anlamda "meşru örgütlü şiddet tekelini başarıyla sürdüren" bir örgüt olarak tanımlarsak, ilk olarak meşruluğun kaybedilişinin, ardından da örgütlü şiddet tekelinin çökmesinin izini sürmemiz olanaklı hâle gelir. Kendini gerçekten de belirli geleneksel toplumsal bölünmeler –hiçbir şekilde dönemin Yugoslav toplumunun tamamını kapsamayan bölünmeler– ve önyargılar temelinde yeniden inşa eden bulaşıcı milliyetçiliğin ortaya çıkışı, gitgide umutsuzluğa kapılan (ve yozlaşan) seçkinlerin, giderek artan iktisadî güvensizlikle birleşen devletin kalıntılarını ve insanları milli kimlikle ilgili fikirlere karşı savunmasız hâle getiren özsaygı kaybını denetim altına alma mücadelesi çerçevesinde anlaşılmalıdır. Dahası, totaliter bir rejimin yıkılmasının ardından oluşan bir toplumda denetim daha açık toplumlardakine kıyasla çok daha kuşatıcı olur ve tüm büyük toplumsal kurumlara –işletmelere, okullara, üniversitelere, hastanelere, medyaya ve benzerlerine– uzanır.

Devletin neden milli hatlar boyunca parçalandığı anlamak için, komünizm öncesi geçmişe dalmak yerine Yugoslavya'nın yakın tarihine bakılabilir. Nitekim ülkedeki Titocu rejim, toplumsal hayatın tüm veçheleri üzerinde merkezileşmiş bir denetime sahip olması anlamında totaliter bir rejimdi. Ama Doğu Avrupa'daki diğer rejimlere göre daha özgürlükçüydü

Bkz. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983.

ve belli ölçüde iktisadî çoğulculuğa da izin verdi: 1960'lardan itibaren Yugoslavya yurttaşlarının yurtdışına seyahat etmelerine ve döviz hesaplarına sahip olmalarına izin veriliyordu; sanat ve düşünce özgürlüğü de diğer komünist ülkelerdekine kıyasla çok daha fazlaydı. Yugoslavya rejiminin siyasî kimliğini kısmen İkinci Dünya Savaşı sırasında partizanların mücadelesi, kısmen rejimin nüfusa makul yaşam koşulları sunma kabiliyeti, kısmen de Doğu ile Batı arasında bir köprü vazifesi görmesine izin veren özel uluslararası konumu ve kendi yerli sosyalizm tarzı ve tarafsızlar hareketinin öncüsü rolünü üstlenmesi belirlemişti. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın anıları silinip savaş sonrası dönemin iktisadî ve toplumsal kazanımları yavaş yavaş yok olmaya başladığında rejimin meşruluğunun sorgulanması da kaçınılmazdı. Nitekim eski Yugoslav kimliğine son darbeyi Berlin Duvarı'nın çöküşü, Doğu Avrupa'nın geri kalanında başlayan demokrasi hareketleri ve Doğu/Batı bölünmesinin sona ermesi indirecekti.

Her ne kadar Yugoslav partizanları "Kardeşlik ve Birlik" sloganıyla mücadele etmişlerse de ve rejimin amacı Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi yeni bir sosyalist Yugoslav erkeği ya da kadını yetiştirmek olsa da, rejim, hiçbir etnik grubun ülkede baskın olmaması için devlette karmaşık bir denge ve denetleme sistemi kurmuş, aslında etnik farklılığı kurumlaştırmıştı. Sırpların sayısal üstünlüğünü dengeleyebilmek için her biri bir milliyetin egemenliği altında (Bosna-Hersek hariç) olacak altı cumhuriyet kuruldu: Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya ve Makedonya. Ayrıca Sırbistan'ın içinde iki özerk yetki alanı da vardı: Arnavutların çoğunlukta olduğu Kosova ve Sırplar, Hırvatlar ve Macarlardan oluşan karışık bir nüfusa sahip Voyvodina.

Buna rağmen, 1980'lere kadar anketler istikrarlı şekilde Yugoslavcılığa desteğin arttığını gösteriyordu. Bu sistem, cumhuriyetlere ve özerk yetki alanlarına iktidarı devreden ve etnik aritmetiğe dayalı seçkinlerin rotasyonu mekanizmasını kuran 1974 anayasasıyla genişletildi. Komünistler Birliği

ülkede tekel konumunu korusa da 1974'ten sonra partinin kendisi de milli hatlar boyunca gitgide bölündü. Başka siyasî alternatiflere izin verilmediği için milliyetçi bir siyasî söylem meşru tartışmaların tek biçimi hâline geldi. Esasında ülkede 10 komünist parti –her bir cumhuriyet ve özerk yetki alanı için birer, federasyon için bir, YHO için bir– vardı. Ivan Vejvoda'nın da belirttiği üzere, 1974 anayasası kolektif aktörleri, özellikle cumhuriyetler ve özerk yetki alanları düzeyinde *nomenklatura*yı yetkilendirirken, bireysel yurttaşları haklarından mahrum bıraktı. Bu, totalitarliğin merkezsizleştirilmesiydi.[9] Hâliyle, Yugoslavcılığın gözden düşmesinin yarattığı boşluğu milli toplulukçu kimlikler doldurdu.

Yugoslavya iktisadî geçişin zorluklarını diğer Doğu Avrupa ülkelerinden 10 yıl kadar önce yaşadı.[10] 1950'lerde ve 1960'larda ülke, merkezden planlanmış ekonomilere özgü, savunma odaklı, ağır sanayileşme hamlesi modeline dayalı hızlı bir iktisadî büyüme deneyimledi. Yugoslavya örneğinde bu büyüme, özyönetim modeli ve tarımın büyük ölçüde özel kişilerde kaldığı gerçeği tarafından biraz ülke şartlarına uyarlandı. Bu dönemde Yugoslavya, Güneydoğu Avrupa'ya yönelik olası bir Sovyet saldırısına karşı tampon bölge olarak görüldüğü için, kayda değer boyutlarda dış yardım da aldı. 1970'lerde ise Batı'nın yardımı azalmaya başladı ve bu yardım yerini petrol krizi sonrasında görece kolay biçimde alınabilir hâle gelen ticari kredilere bıraktı. Merkezden planlanan diğer ekonomilerde olduğu gibi Yugoslavya da ekonomisini yeniden

[9] Bkz. Ivan Vejvoda, 'Yugoslavia 1945-91 - from decentralisation without democracy to dissolution', D. A. Dyker ve I. Vejvoda, *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth* içinde, Londra ve New York: Longmans, 1996.

[10] Bu konuda daha geniş kapsamlı bir tartışma için, bkz. Susan Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945-90*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995; Vesna Bojicic and Mary Kaldor, 'The political economy of the war in Bosnia-Herzegovina', Mary Kaldor ve Basker Vashee (ed.), *Restructuring the Global Military Sector* içinde, cilt 1: *New Wars*, Londra: Cassell/Pinter, 1997.

yapılandırmakta çok zorlandı. Batı ülkelerindeki büyüme yavaşlayınca ihracatın büyümesine engel oldu, yurtdışında çalışan Yugoslav işçilerin dövizlerinden elde edilen kazançlar azaldı ve bu durum ekonomik sıkıntıların üstüne tuz biber ekti. Cumhuriyetlerin ve özyönetime sahip yetki alanlarının gitgide artan özerkliği, kimsenin kendini ödemeler dengesinden sorumlu hissetmemesine ve para yaratmak için herkesin birbiriyle rekabet etmesine neden oldu.

1979 yılına gelindiğinde borçlar –yaklaşık 20 milyar dolar– artık kriz boyutuna ulaşmıştı. 1982'de Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) hem liberalleşmeyi hem de kemer sıkmayı içeren Kurtarma Planı kabul edildi. Bu planın esas etkisi, cumhuriyetler düzeyinde kaynak rekabetini artırması ve ekonominin gitgide yasadışına kaymasına katkıda bulunmasıydı. Federasyon paranın yaratılmasını denetleyemiyordu ve Aralık 1989'a gelindiğinde aylık enflasyon oranı %2500'e ulaşmıştı. İşsizlik 10 yıl boyunca ortalama %14 civarında seyretmişti; özellikle ağır darbe alanlar, büyük ölçüde devletin ödediği maaşlara ve emekli aylıklarına bağımlı kentli orta sınıflar ve kendi küçük tarım alanlarında üretebildikleriyle ayakta kalmaya zorlanan kırsal kesimdeki sanayi işçileriydi. 1980'lerin sonunda, özellikle de Bosna-Hersek'te yaşanan bir dizi yolsuzluk skandalı, iktidardaki yozlaşmış seçkinler ile mafya türlerinin yeni sınıfı arasında giderek büyüyen bağları gözler önüne serdi. Bu açıdan tipik bir örnek olan Agromerc skandalı, uzun süre Bihac'ta parti lideri ve daha sonra da savaşta önemli rol oynayacak olan Fikret Abdiç'in menfur faaliyetlerini ortaya çıkardı. Böyle bir ortamda milliyetçi argümanlar, iktisadî hoşnutsuzlukla başa çıkmanın, iktisadî güvensizliğin mağdurlarına hitap etmenin ve giderek büyüyen *nomenklatura*-mafya ittifakını gizlemenin bir yoluydu.

1980'lerin sonuna doğru Yugoslavya devletinin çözülmesi de ivme kazandı. Son federal başbakan Antje Markoviç, Ocak 1990'da devreye sokulan "şok tedavisi" programıyla federal düzeyde denetimi yeniden sağlamaya çalıştı. Bu program

enflasyonu azaltmada başarıya ulaşmasına rağmen, cumhuriyetler düzeyinde büyük bir rahatsızlığa yol açtı çünkü cumhuriyetlerin "para basma ruhsatı"nın fiilen iptal edilmesini de beraberinde getirmişti.[11] Bunun sonucunda Kasım 1990'a gelindiğinde yekpare bir iktisadî alan olarak Yugoslavya'ya çeşitli, tek taraflı iktisadî eylemlerle meydan okunmaya başlanmıştı. Kosova'da Sırp egemenliğinin dayatılması için Sırpların büyük miktarda borçlanması ("Büyük Banka Soygunu" olarak bilinir), Slovenlerin Az Gelişmiş Bölgeler Fonu'na katkıda bulunmayı reddetmesi ve Hırvatların otomobiller üzerindeki özel tüketim vergisini tek taraflı olarak kaldırarak ucuz yabancı otomobil vaadiyle seçmenlere aslında rüşvet vermesi bu meydan okumaların en önemlileridir.

Yekpare bir iletişim alanı olarak Yugoslavya da çözüldü. 1970'lere gelindiğinde tüm cumhuriyetler ve özerk yetki alanları kendi devlet televizyonuna ve radyosuna sahipti. Birinci kanalda haber programları zaman zaman dönüşümlü yayınlanıyordu, ikinci kanalda ise diğer cumhuriyetlerden ve özerk yetki alanlarından gelen haberler (dönüşümlü olarak) takip edilebiliyordu. Fakat 1980'lerin sonlarına doğru bu sistem de bozuldu.[12] Markoviç son anda tüm Yugoslavya'ya yayın yapacak *Yutel* devlet televizyonunu kurmak için bir girişimde bulunmuş olsa da basın yayın organları çoktan millileşmişti ve milliyetçi propaganda için güçlü bir zemin oluşturmuşlardı.

1990'a gelindiğinde, hem yasama hem de yargı düzeyinde federal düzenin meşruluğu sorgulanmaya başlamıştı. Bu doğrultuda ilk demokratik seçimler federal düzeyde değil, cumhuriyetler düzeyinde yapılacaktı. Federal anayasa mahkemesi, yeni seçilen cumhuriyetçi meclislerin kararlarına, örneğin Slovenlerin Az Gelişmiş Bölgeler Fonu'na katkıda

[11] Bkz. David Dyker, 'The degeneration of the Yugoslav Communist Party as a managing elite - a familiar East European story?', Dyker ve Vejvoda, *Yugoslavia and After* içinde.

[12] Bkz. Mark Thompson, *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, and Bosnia-Herzegovina*, Londra: Article XIX, 1994.

bulunmama kararına ya da Slovenlerin ve Hırvatların egemenlik kararlarına karşı çıktığında bu hukuki görüşler tamamen görmezden gelindiler. Keza "Sırbistan Özerk Bölgesi"ni ilan etmek isteyen Hırvatistan'daki Sırplar da cumhuriyet düzeyinde alınan anayasal kararları yok hükmünde sayacaktı.

Son olarak, örgütlü şiddet tekelinin de çöktüğü 1991 yılında Yugoslav devletinin son kalıntıları ortadan kalktı. YHO, Yugoslavcılığın kalesi olagelmişti.[13] 1968'de Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgalinden sonra devreye sokulan, yeni "Genelleştirilmiş Halk Savunma Sistemi"nin bir sonucu olarak Bölgesel Savunma Birimleri (TO'lar) cumhuriyetlerde 1970'lerde çoktan kurulmuşlardı. 1991'e gelindiğinde YHO, Sırbistan'ın başkanı Slobodan Miloseviç'in kullanışlı bir aleti hâline gelmişti ve gitgide artan bir biçimde kullanılmaya başlanmıştı. Bu arada Slovenler ve Hırvatlar da gizli gizli TO'lara ve polise dayalı kendi bağımsız kuvvetlerini örgütlüyor ve o zamanlar Doğu Avrupa'da beliren ihtiyaç fazlası silahların gün geçtikçe büyüyen karaborsası aracılığıyla silahlandırıyordu. Aynı zamanda Sırplar da kendi paramiliter gruplarını oluşturuyorlardı. Özellikle Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki Sırpları gizlice silahlandırıp örgütlemeyi amaçlayan "RAM" (Çerçeve) planını devreye sokmuşlardı. Son kertede YHO, paramiliter grupları silahsızlandırma çabalarında tamamen başarısız oldu (Hırvatlar ve Slovenler, güçlerinin, paramiliter gruplar değil yasal savunma güçleri olduğunu iddia etmişlerdi) ve Hırvatistan ve Bosna'daki Sırp paramiliter gruplarından yana tavır aldı.[14]

Yugoslavya'nın dağılma sürecine paralel olarak milliyetçiliğin yeni bir biçimi ortaya çıktı. Bu milliyetçilik, geçmişte devletin inşasını amaçlamış "modern" milliyetçiliklerin aksine devletin yıkılması süreciyle ilişkilendirilmesi anlamında ye-

[13] Bkz. James Gow, *Legitimacy and the Military: The Yugoslav Crisis*, Londra: Pinter, 1992.

[14] Bkz. Milos Vasic, 'The Yugoslav Army and the post-Yugoslav armies', Dyker ve Vejvoda, *Yugoslavia and After* içinde.

niydi. Daha önceki milliyetçiliklerden farklı olarak modernleştirici bir ideolojiden yoksundu. Aynı zamanda seferberlik teknikleri ve örgütlenme biçimleri açısından da yeniydi. Milliyetçi mesajı yaymak için elektronik medyayı geniş ölçüde ilk kullanan kişi de Miloseviç olacaktı. Sırplara karşı ayrımcılık olarak algılanan, Titocu denge ve denetleme sistemini kaldırmayı amaçlayan Miloseviç'in "bürokrasi karşıtı devrimi", var olan komünist hiyerarşinin üzerinden aşan popülist bir siyasî çağrı için bir temel sağladı. Kitlesel mitingler yoluyla iktidarını meşrulaştırdı. Kendilerini azınlık hisseden çoğunluğa özgü mağdur zihniyeti, Kosova'da ilk olarak 1389'da Türkler tarafından ve daha yakın zamanda Arnavutlar tarafından işlenen "soykırım"a ve Hırvatistan'la Bosna-Hersek'te holokosta dair öyküler, İkinci Dünya Savaşı görüntülerinin güncel gelişmelerin arasına serpiştirildiği elektronik bir diyetle beslendi. Aslında Sırp halkı, fiili savaşın başlamasından çok önce sanal bir savaşı deneyimlemişti. Bu sanal savaş, gerçeğin kurgudan ayırt edilmesini zorlaştırdı ve böylece savaş, 1389'daki Kosova Meydan Muharebesi'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın ve Bosna'daki savaşın, tek bir olayın kesintisiz uzantılarına dönüştüğü bir süreç hâline geldi. David Rieff, Bosnalı Sırp askerlerin, Saraybosna'nın tepelerinden kente gün boyu ateş ettikten sonra, kentteki Müslüman arkadaşlarını nasıl telefonla aradıklarını anlatmıştır. Bu olağanüstü çelişkili davranış, bu sanal gerçekliğin yarattığı psikolojik uyumsuzluk yüzünden askerlere gayet mantıklı geliyordu. Onlar kendi arkadaşlarına değil, Türklere ateş ediyorlardı. Bir asker, Rieff'e "Tıpkı 1389'da bizi Kosova'dan sürdükleri gibi, biz de Türk ordusunu yaz bitmeden bu kentten kovacağız. O olay topraklarımız üzerindeki Türk hâkimiyetinin başlangıcıydı. Yüzlerce yıllık zulmün ardından işte şimdi bu işin sonuna geliyoruz. Avrupa çabalarımızı takdir etmese bile aslında Avrupa'yı şu anda biz Sırplar kurtarıyoruz" diyordu.[15]

[15] Rieff, *Slaughter House*, s. 103.

Medya tekniğini mükemmelleştiren Miloseviç'ti, ulusaşırı yatay örgütlenme biçimini geliştirense Tudjman olacaktı. Yugoslav Halk Ordusu'nda bir generalken milliyetçi görüşleri nedeniyle 1970'lerin başında hapis yatan Tudjman, Miloseviç'in aksine muhalif bir geçmişe sahipti. Tudjman'in partisinin –HDZ'nin– ilk demokratik seçimlere hazırlanmak için çok az vakti vardı ve medya üzerinde hiçbir denetimi yoktu. Tudjman da bunun yerine Kuzey Amerika'daki Hırvat diasporasının desteğini seferber etti. HDZ'nin, 35 Kuzey Amerika kentinde, her biri elli ila birkaç yüz üyesi olan –hatta bazılarının 2.000 üyesi vardı– şubeleri olduğunu iddia etti. Komünist yetkililer, diasporaya her zaman büyük şüpheyle yaklaşmışlardı; göç edenlerin büyük çoğunluğu eski *Ustaşe* (İkinci Dünya Savaşı'ndaki Hırvat faşistleri) üyeleri olarak görülürdü. Daha sonraları Tudjman, o zamana dek aldığı en hayati siyasî kararın, göçmenleri Şubat 1990'daki HDZ Kongresi'ne davet etmek olduğunu söyleyecekti.[16] Örgütlenmenin bu ulusaşırı biçimi fon, seçim teknikleri ve ardından da silah ve paralı asker açısından fazlasıyla önemli bir kaynak teşkil ediyordu. Bu da diasporadaki parti üyelerinin zaman-uzam mesafelenmesinden kaynaklanan sanal gerçekliğin bir başka biçimine neden oldu. Nitekim bu göçmenler aslında Hırvatistan'ı terk ettikleri zamandan kalma bir imgeyi güncel bir duruma dayatmışlardı.

Parçalanma süreci ve bulaşıcı milliyetçiliğin yeni türünün yükselişi, her zaman karma bir toplum olan Bosna-Hersek'i içine aldı. Toplulukların dinî hatlar (Ortodoks, Katolik, Müslüman ve Yahudi) boyunca birbirinden ayrılması, Osmanlı yönetiminin son döneminde millet sistemi aracılığıyla

[16] "Sürgünleri büyük bir toplantı için anavatana geri davet etmek o kadar riskliydi ki daha sonra liderliğimde olan insanlar bile tutuklanıp tutuklanmayacağımızı görmek için son dakikaya kadar beklediler. Bu nedenle karar verme açısından hayatımda bir dönüm noktası oldu. . . . Hem bireysel yaratıcılık anlamında hem de özellikle toplumsal yenilik ve hatta askeri anlamda büyük işler, olanaklı ve olanaksız arasındaki keskin sınırda yaratılır." Aktaran Laura Silber ve Alan Little, *The Death of Yugoslavia*, Londra: Penguin, 1995, s. 91.

kurumlaşmıştı ve Xavier Bougarel'in deyimiyle bu "kurumlaşmış toplulukçuluk" çeşitli biçimlerde Avusturya-Macaristan (1878-1914) ve birinci ve ikinci Yugoslavya yönetimleri boyunca da sürdürülmüştü.[17] Yine de savaş sonrası dönemde çok sayıda karma evlilik yapılmış ve özellikle kentlerde, toplulukçu mantık yerini modern seküler bir kültüre bırakmıştı. Yugoslavcılık özellikle Bosna-Hersek'te güçlüydü. *Yutel*'in en popüler olduğu ve Markoviç'in reformist partisini kurmayı seçtiği yer de bu cumhuriyetti.

Bougarel, "kurumlaşmış toplulukçuluk"u siyasî ve bölgesel milliyetçilikten ayırır. "Kurumlaşmış toplulukçuluk" iyi komşuluk [*komsiluk*] olarak bilinen ve iki dünya savaşı sırasında olduğu gibi, siyasî ya da askerî seferberlik tehdidi altında olan topluluklar arasında kurulan bir dengeye dayanır. 1980'lerin sonunda siyasî milliyetçiliğin yeniden ortaya çıkması, daha önce de olduğu gibi araçsal nedenlerle gerçekleşmişti. Bu yeniden ortay çıkış, Bougarel'e göre, eşitsiz kalkınmadan doğan hoşnutsuzluğa, iktisadî ve bilimsel seçkinler ile geri kalmış kırsal bölgeler arasında giderek büyüyen bölünmeye verilmiş bir tepkiydi. Bu bölünme özellikle Bosna-Hersek'te keskinleşmiş ve 1980'lerde şiddetlenmişti. Bu durum, aynı zamanda iktidardaki partinin meşruluğunu kaybetmesine de bir tepkiydi.

1990 seçimlerinden altı ay önce, Bosna-Hersek'te yapılan bir anket, nüfusun %74'ünün milliyetçi partilerin yasaklanmasından yana olduğunu göstermişti. Buna rağmen seçim gerçekleştiğinde seçmenlerin %70'i bu partileri destekledi. Bu tutarsızlık Bougarel'in savıyla açıklanabilir. Halkın büyük bir kısmı milliyetçi partilerin temsil ettiği anlayışın *komsiluk* için yarattığı tehditten korkuyordu. Ama siyasî seferberlik meydana geldiğinde kendi toplumlarına geri çekilmeyi gerekli gördüler. Böyle olmuş olsa bile, diğer etkenlerin de burada dikkate

[17] Xavier Bougarel, 'Etat et communautarisme en Bosnie- Herzegovina', yayımlanmamış el yazması; İngilizcesi için bkz. Dyker ve Vejvoda, *Yugoslavia and After*.

alınması gerekir. Bir yandan Bosna-Hersek'teki Komünistler Birliği geleneksel olarak sertlik yanlısı olarak görülüyor ve Doğu Avrupa'nın geri kalanını etkileyen demokrasi dalgasına uyum sağlamayı ağırdan alıyordu: Milliyetçi partiler komünistlere karşı en belirgin alternatifi temsil ediyordu. Dahası, parti 1980'lerin sonunda bir dizi yolsuzluk skandalı nedeniyle gözden düşmüştü. Öte yandan milliyetçi seferberliğin hızı kısmen Hırvatistan ve Sırbistan'ın rolüyle açıklanabilir. Hırvatların milliyetçi partisi HDZ, fiilen Tudjman'ın partisinin bir koluydu ve Sırpların milliyetçi partisi SDS, Hırvatistan'ın Sırp egemenliğindeki Krajina Kenti'nde kurulan Sırpların milliyetçi partisinin bir koluydu. Dahası, Zagrep'teki Hırvat kültür merkezi *Matica Hrvatska* ve ilk kez bir Sırp milliyetçi programı başlatan kötü şöhretli 1986 muhtırasından sorumlu Sırp Bilimler Akademisi, dinî kurumlarla birlikte milliyetçi duyguları harekete geçirmede etkin rol oynamıştı.

Seçimleri milliyetçi partiler kazandı ve siyasî hedeflerinin çatışan doğası göz önünde bulundurulduğunda pek de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, huzursuz bir koalisyon oluşturdular. Özellikle, meclisteki SDS üyelerinin teklifleri SDA ve HDZ'nin oylarıyla tekrar tekrar reddedildi. Çoğunlukla kentli entelektüeller ve sanayi işçileri tarafından desteklenen milliyetçi olmayan sivil partiler ise oyların %28'ini aldılar. Savaşa giden süreç, uluslararası toplumun bir referandum düzenlenmesi ve azınlık haklarının (Hırvat ve Boşnak vakalarda görmezden gelinen bir şey) tanınması koşuluyla Slovenya'yı, Hırvatistan'ı ve diğer eski Yugoslavya cumhuriyetlerini tanıma kararıyla hızlandı. SDA ve HDZ bağımsızlıktan yana tavır aldı; Sırplarsa bağımsızlığa karşı çıktı.

Bougarel, Bosna-Hersek'i hem hoşgörü ve bir arada yaşama örneği hem de bir korku ve nefret ülkesi olarak sunan çelişkili betimlemelerin aslında doğru olduğu sonucuna varır. Korku ve nefret buraya endemik değildir ama belirli dönemlerde siyasî amaçlarla kışkırtılmıştır. Bu "korku ve nefret"in kışkırtılması belirli dönemlerde belirli biçimler alır,

dolayısıyla belirli nedenlerle açıklanmalıdır. Başka bir deyişle, yeni milliyetçilik mevcut toplumsal bağlamda şekillenmiş bir olgudur ve yakın tarihin bir ürünüdür. Bu itibarla bu savaşta sergilenen muazzan şiddet "korku ve nefret"in bir sonucu olarak değil, "korku ve nefret"i yeniden inşa etmenin güçlüğünün bir yansıması olarak yorumlanabilir. Savaş boyunca Sırpların denetimindeki bölgelerde kalan özgür düşünceli bir liberal olan Zivanoviç'in ifade ettiği gibi, "Savaşın çok kanlı olması gerekmişti çünkü aramızdaki bağlar çok güçlüydü."[18]

Zaman zaman Müslüman milliyetçiliğin Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinden farklı bir olgu olduğu ileri sürüldü. Savaşın bir iç savaş olarak yaygın algılanışına karşı çıkanlar, sık sık bunun bir Sırp ve daha az ölçüde de olsa Hırvat saldırganlığının savaşı olduğunu savunurlar. Bu savaşta Sırp ve Yugoslavya yönetimlerinin destek verdiği ve kışkırttığı Bosnalı Sırp milliyetçilerinin saldırgan taraf olduğu, en sistematik ve kapsamlı etnik temizlik siyasasını benimsedikleri ve bunları uyguladıkları kesindir. Aynı şekilde Hırvat yönetimi tarafından desteklenen Hırvat milliyetçileri de, daha küçük ölçekli olsa da, Bosnalı Sırp milliyetçilerini örnek almışlardır. Müslümanların milliyetçi partisi SDA'nınsa öteden beri birleşmiş ve çokkültürlü bir Bosna-Hersek'ten yana olduğu da ortadadır. Ne var ki Müslüman milliyetçiler için çokkültürlülük, toplulukçu hatlar boyunca siyasî örgütlenme anlamına geliyordu. Bu nedenle Izzetbegoviç, Sırp Yurttaşlar Konseyi ya da Hırvat Köylüleri Partisi gibi "kabul edilebilir" etnik gruplaşmaları örgütlemeye çalışmıştı. Dahası, SDA diğer milliyetçi partilerin eğilimlerinden bazılarını –örneğin tüm kurumlar üzerinde katı siyasî denetim uygulama eğilimini ya da medyanın diğer topluluklara karşı sanal bir savaş üretme eğilimini– de sergilelemişti: SDA'nın dergisi *Bosna Ejderhası*'nın o günlerdeki milliyetçi şiddet çağrıları özellikle kulak tırmalayıcıydı.[19] BM

[18] Yazarla özel söyleşi.

[19] Örneğin, başyazılarından birinde şöyle deniyordu: "İçgüdüsel olarak her müslüman Sırp komşusunu kurtarmak isteyecektir ama bunun tersi de geçerlidir;

Uzmanlar Komisyonu, Bosnalı güçlerin savaş suçları işlemiş olsa bile etnik temizliğe kalkışmadığını beyan etti. Bununla beraber Hırvatlar, Müslüman-Hırvat çatışması sırasında Bosnalı güçlerin ele geçirdiği Orta Bosna'nın bazı bölgelerinden kesinlikle sürüldüler ya da ayrılmayı seçtiler ve bu durum savaşın son günlerinde ele geçirilen bölgelerdeki Sırplar için de geçerliydi. Başka bir deyişle, bu bir Sırp ve Hırvat saldırganlığı savaşıydı ama aynı zamanda yeni milliyetçiliğin de bir savaşıydı.

Bu korku ve nefretin Bosna toplumuna endemik olmadığı, savaş sırasında sivil eylemciliğin patlama yapmasıyla görünür hâle geldi.[20] Bosna medyasının, sendikaların, entelektüellerin, öğrencilerin ve kadın gruplarının güçlü desteğiyle kitlesel bir barış hareketi gelişti. Temmuz 1991'de 10.000'lerce insan Mostar'daki her köprünün bir ucundan diğerine insan zinciri oluşturdu. Ağustos 1991'de Saraybosna'da *Yutel*'in örgütlediği bir mitinge 100.000 kişi katıldı. Eylül ayında, Helsinki Yurttaşlar Meclisi Barış Kervanı adıyla seyahat eden 400 Avrupalı barış eylemcisi, Saraybosna'daki cami, Ortodoks kilisesi, Katolik kilisesi ve sinagogu birbirine bağlayan bir insan zincirinde binlerce Bosnalıya katıldı. Benzer gösteriler Tuzla'da, Banja Luka'da, diğer kasabalarda ve köylerde de düzenlendi.

Bu hareketin doruk noktası ve sonu, 1992 yılının Mart ve Nisan aylarında geldi. Bir Sırp damadın kendi düğününde vurulmasının ardından Müslüman ve Sırp milliyetçi grupların kurdukları barikatları barış eylemcileri 5 Mart'ta kaldırmayı başardılar. 5 Nisan'da ise sayıları 50.000 ila 100.000 arasında bulunan göstericiler, yönetimin istifasını isteyip uluslararası koruma talebinde bulunmak üzere Saraybosna'dan meclis binasına yürüdüler. Binlercesi de otobüslerle Tuzla, Zenica

her müslüman bir Sırp ismi vermeli ve onu öldürmek için yemin etmelidir." 1 Nisan 1993, aktaran Mazowiecki Raporu E/CN.4/1994/3, 5 Mayıs 1993.

[20] Savaş öncesi barış hareketi hakkındaki ayrıntılı bilgi için doktora öğrencim Neven Andjelic'e borçluyum. Bkz. *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*, Londra: Frank Cass, 2003.

ve Kakanj'dan geldiler ama Sırpların ve Müslümanların barikatları nedeniyle şehre giremediler. Savaş, Sırp keskin nişancılarının Holiday Inn Oteli'nden göstericilere ateş açmasıyla başladı: İlk ölen kişi, Hırvatistan'ın Dubrovnik Kenti'nden 21 yaşında bir tıp öğrencisiydi.[21] Ertesi gün Bosna-Hersek Avrupalı devletler tarafından tanındı ve Sırplar da Bosna Meclisi'nden ayrıldılar. Devlet tam da parçalandığı anda tanınmış oldu.

Bougarel'e göre, Bosna savaşı, sivil nüfusa ve sivil topluma karşı bir savaş olması anlamında bir iç savaştı.[22] BM İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü Tadeusz Mazowiecki, bazı gözlemcilerin "saldırgan güçlerinin kenti [Saraybosna'yı] ve onun temsil ettiği hoşgörü ve etnik uyum geleneğini 'öldürmeye' kararlı olduğu" inancını raporunda belirtiyordu.[23] Ya da bir başka şekilde ifade edecek olursak Bosna Savaşı,

[21] Öğrecilerinden birine göre:
Birçok insan şimdi size o zaman savaşın yaklaştığını gördüğünü söyleyecektir ama ben görmedim ve Suada'nın [ölen öğrenci] da gördüğünü sanmıyorum. . . . Mayıs ayında mezun olması planlanan bir tıp öğrencisi olarak Suada o gün gösterilerden uzak durabilirdi. Saraybosnalı değildi. Bosnalı bile değildi. . . . Öfkeli bir kalabalık değildi. . . . Etrafımızdaki çoğu genç olan insanlar güleryüzlü ve barışçıl bir şekilde meramlarını anlatmaya hevesliydi. Köprüden yaklaşık elli metre uzaktaydım ki birkaç el –belki beş ya da altı el– silah sesi duyuldu. Herkes kaçışmaya başladı. Bir binanın arkasına saklandığımızda inanılmaz derecede sinirlenmiştim. Birinin silahsız bir grup göstericiye ateş açabileceği hiç aklıma gelmemişti. Söylemesi garip ama savaş hâlâ kaçınılmazmış gibi görünmüyordu. Sadece birkaç gün sonra geri dönüşün olmadığı anladık, Suada'dan Bosna savaşında öldürülen ilk kişi olarak bahsetmeye başladık. Rastgele bir şiddet eylemi, büyük bir kişisel trajedi olan bu olay, yavaş yavaş zihinlerimizde çok daha büyük bir dramın ilk olayı olarak şekillenmeye başladı: Avrupa'nın son 50 yıl içindeki en kötü savaşı.
Aktaran Silber ve Little, *The Death of Yugoslavia*, s. 251-2.

[22] "Dans un ultime sursault, la societe civile bosniaque naissante a tente d'evincer le communautarisme de la sphere politique. Un moment destabilisees, les parties nationalistes se vengent en faisant entrer la guerre dans la vie quotidienne." [Son bir hamleyle, yeni oluşmakta olan Bosna sivil toplumu toplulukçuluğu siyasi alandan çıkarmaya çalıştı. İstikrarı bozulan milliyetçi partiler, savaşı gündelik hayata taşıyarak intikam aldı.] Bougarel, "Etat et communautarisme".

[23] *Report on the Situation of Human Rights in the Territory of Former Yugoslavia,* United Nations, E/CN.4/1992/S-1/9, New York, 28 August 1992, par. 17.

dışlayıcı milliyetçilerin seküler ve çokkültürlü bir topluma karşı savaşı olarak görülebilirdi.

2. Savaşların Yapılma Şekli: Askerî ve İktisadî Araçlar

Yugoslavya, Sovyetler Birliği dışında muhtemelen Avrupa'nın en askerîleşmiş ülkesiydi. 1986'ya dek, askerî harcamalar GSYH'sinin %4'üne eşitti: Bu da Yunanistan hariç Varşova Paktı üyesi olmayan diğer Avrupa ülkelerindekinden daha yüksek bir orandı.[24] YHO'nun kendi de yaklaşık 70.000 muvazzaf subay ve personelin yanı sıra yaklaşık 150.000 askerden oluşuyordu. Buna ek olarak, her bir cumhuriyet ve özerk yetki alanı, büyük ölçüde yedek kuvvetler olan TO'ları örgütlemekten ve donatmaktan sorumluydu ki bunların sayılarının da 1 milyona ulaştığı bildirilmişti.

YHO, 1991'e kadar bir Yugoslav tüzel kişiliği olarak kaldı. Ordu, birbiriyle bağlantılı üslerden, silah depolarından ve işletmelerden oluşan bir ağı denetimi altında tutuyordu. Ülke ekonomisinin geri kalanının aksine bu ağ Yugoslavya çapında örgütlenmişti. Her ne kadar Yugoslavya Halk Ordusu'nun örgütlenmesine nüfuz etmiş olan partizan stratejisi yerel muharebe birimlerine dayalı olsa da, denetim Yugoslavya federasyonu düzeyinde merkezileşmişti. Yugoslavcılık diğer toplumsal yaşam alanlarında gerilerken %70'i Sırp ya da Karadağlı olan YHO subaylarının arasında gelişmeye devam etti. YHO federal bütçenin büyük kısmını oluşturuyordu ve 1991'e gelindiğinde, YHO ve Komünistler Birliği artık neredeyse Yugoslavya fikrinden geriye kalan tek şeymiş gibi görülüyordu. Bu nedenle Yugoslavcılık, totalitarizm ve militarizmle ilişkilendirildi.

1986'dan 1991'e kadar geçen süre zarfında askerî harca-

[24] Stockholm International Peace Research Institute, *SIPRI Yearbook 1992: World Armaments and Disarmament*, Oxford: Oxford University Press, 1992.

malar –sabit 1988 fiyatlarıyla 2,491 milyon dolardan 1,376 milyon dolara– çarpıcı bir biçimde düştü.[25] Bu da YHO içinde, iç ve dış düşmanlarla ilgili giderek artan bir mağduriyet hissine ve paranoyaya yol açtı. (1988'de Üçüncü Dünya'ya silah ihracatını eleştiren genç Sloven gazetecilerin tutuklanıp son derece kötü biçimde yargılanması bu paranoyanın bir ifadesiydi.) Slovenya, Hırvatistan ve hepsinden önemlisi Bosna-Hersek'teki savaşların öyküsü, Yugoslav askerî-sınai kompleksinin parçalanmasının öyküsüdür. YHO ve TO'lar, Eski Yugoslavya'nın askerî varlıkları üzerinde denetim sağlamak için yarışan suçluların, gönüllülerin ve yabancı paralı askerlerin sayılarının artmasıyla, düzenli ve düzensiz kuvvetlerin karışımlarına bölündü.

Bosna-Hersek'teki savaşın başında askerî ve paramiliter kuvvetlerin hayret verici bir çeşitliliği söz konusuydu. Kâğıt üzerinde bakılınca çatışmada sadece üç taraf –Sırplar, Hırvatlar ve Bosnalılar– vardı. Oysa uygulamada farklı kuvvetler savaş boyunca farklı bileşimler içinde birbiriyle işbirliği yaptılar. Hatta savaşın ilk safhalarında Hırvatlar ile Bosnalılar, Sırplara karşı işbirliği yaptılar. Ardından, 1993'te etnik kantonlaşma üzerine temellenen Vance-Owen Planı'nın yayımlanmasından sonra, Hırvatlar ile Müslümanlar bu kez birbiriyle savaşmaya başladılar çünkü Hırvatlar "Müslümanların" kantonları üzerinde hâkimiyet kurmak istiyordu. Ardından ABD'liler tarafından Müslümanlar ile Hırvatlara dayatılan Washington Antlaşması geldi; savaşın son safhalarında Müslümanlar ile Hırvatlar en azından resmi olarak, yeniden işbirliği yaptılar. Savaşın seyri boyunca, taraflardan her birinin, çatışma kuvvetleri giderek merkezileştirildi ve düzenli hâle getirildi. Savaşın sonlarına doğru, belli başlı düzenli kuvvetler Bosna Sırp Ordusu (BSO), Hırvat Savunma Konseyi (HSK) ve Bosna-Hersek Ordusu'ydu (BHO).

Haziran 1991'deki Slovenya'daki 10 günlük savaşın ardın-

[25] *Age.*

dan YHO, silahlarını geride bırakarak Hırvatistan'a çekildi. Temmuz 1991'in ortalarına gelindiğinde YHO, tahminen 70.000 askerini Hırvatistan'a taşımıştı. Gerek yerel gönüllüler gerekse Sırbistan'dan ithal edilen, çoğunlukla suç örgütü olan gruplardan oluşan 12.000 düzensiz Sırp kuvvetiyle birlikte, ilerde Bosna-Hersek'te kullanılacak stratejilerle deneyler yaptılar. Hırvatistan'daki ateşkesten sonra YHO, donanımlarını da yanlarına alarak, Bosna-Hersek'e çekildi. Mayıs 1992'de, YHO resmi olarak Bosna-Hersek'ten çekildi. Aslında yalnızca yaklaşık 14 bin asker Sırbistan ve Karadağ'a çekildi; yaklaşık 80.000 asker ise Bosna Sırp Ordusu'na sevk edildi.

HSK, HDZ'ye bağlı milislerden oluşturuldu. HSK, Hırvat bölgesel savunma kuvvetleri temelinde oluşturulan ve savaş sırasında ABD'li emekli generaller tarafından kurulmuş *Military Professional Resources Incorporated* (MPRI) adlı özel bir şirketin eğitim desteğiyle kurulan Hırvat Ordusu'yla (HV) birlikte faaliyet gösterdi.[26]

Savaş patlak verdiğinde Bosna'nın bir ordusu yoktu. İlk başlarda Bosna topraklarının savunması yerel olarak örgütlenmişti. Saraybosna, büyük ölçüde Saraybosna yeraltı örgütü tarafından örgütlenen vatansever birliklerin ve diğer paramiliter grupların oluşturduğu savaşçılar tarafından savunuldu. Tuzla, yerel olarak örgütlenmiş vatansever birliklerce güçlendirilen yerel polis teşkilatı tarafından savunuldu. İzzetbegoviç Mayıs 1992'de düzenli bir ordunun kuruluşunu ilan etse de çeşitli mafya gruplarının denetim altına alınıp ordu komutanlığının merkezi hâle getirilmesi Silaydziç'in 1993'ün sonbaharında başbakan olmasını buldu. BM Uzmanlar Komisyonu tahminine göre, o tarihte bile 70.000 askerden sadece 44.000'i silahlıydı.[27]

[26] Aynı şirket Dayton Antlaşması'ndan bu yana Bosna-Hersek Ordusu'nu eğitmek için kullanılmaktadır. Bkz. David Shearer, *Private Armies and Military Intervention*, Adelphi Paper 316, Londra: International Institute for Strategic Studies, 1998.

[27] *Final Report of the Commission of Experts.*

Tablo 3.1. 1995'te Bosna-Hersek'teki düzenli kuvvetler

	Silahlı kuvvetler	*Ana savaş tankları*	*Top bataryaları*	*Çok namlulu roketatarlar*	*Havan topları*
BHO	92,000	31	100	2	200
HSK	50,000	100	200	30	300
BSO	75,000	370	700	70	900

Bosna-Hersek Ordusu (BHO), Hırvat Savunma Konseyi (HSK) ve Bosna Sırp Ordusu (BSO).
Kaynak: Military Balance 1995-6, International Institute for Strategic Studies, Londra, 1996.

Tablo 3.1'den de görülebileceği üzere, BSO diğer düzenli kuvvetlerden çok daha donanımlıydı. Özellikle tanklar, topçu bataryaları, roketatarlar ve havanlar gibi ağır silahlarda hatırı sayılır bir avantaja sahipti. YHO'nun donanımını miras almıştı ama daha da önemlisi, YHO'nun silah depolarının çoğunu denetimi altında tutuyordu. Bu depolar Bosna-Hersek'in tepelerinde yer alıyordu çünkü buraların Yugoslavya'nın gerilla temelli savunmasının merkezi olacağı öngörülmüştü ve uzun bir savaş beklentisiyle ağzına kadar silah ve mühimmatla doldurulmuştu. En az donanıma sahip olan ve özellikle ağır silahların yokluğunun sıkıntısını çeken BHO, silah edinmek için Hırvatların tedarik yollarına bağımlıydı.[28] HSK, donanımını Hırvatistan'dan aldı. Hırvatistan'daki silah

[28] Bu, savaşa çözüm olarak Bosna-Hersek'e uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasını savunanların genellikle gözden kaçırdığı bir noktaydı. Bunun simgesel önemi ne olursa olsun, Bosna ordusunun silah alıp almaması Hırvat hükümetinin tutumuna bağlı olduğu için pratikte pek bir önemi olmayacaktı. Belki de en olumlu sonuç Zagreb'deki yasadışı silah tacirlerinin önünün kesilmesi olurdu.

stoklarından temin edilen teçhizatın yanı sıra ağırlıklı olarak eski Varşova Paktı'nın ihtiyaç fazlası teçhizatını satın almak için çeşitli karaborsa kaynakları da kullanıldı. (İlginç bir biçimde, Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan'daki eski YHO işletmelerinin yedek parça ve donanım üretmek üzere işbirliği yapmaya devam ettiğini gösteren bazı kanıtlar mevcuttur.[29])

Bu savaşta düzenli kuvvetlere ek olarak üç temel düzensiz kuvvet türünü tanımlamak olanaklıdır: genelde bir bireyin denetimi altında olan paramiliter örgütler; yabancı paralı asker grupları; silahlı siviller tarafından güçlendirilmiş yerel polis. BM Uzmanlar Komisyonu, eski Yugoslavya topraklarında –56'sı Sırp, 13'ü Hırvat, 14'ü Boşnak olmak üzere– 83 paramiliter grup tespit etmiştir. Bu kuvvetlerin tahmini personel sayısı sırasıyla 20.000 ila 40.000, 12.000 ile 20.000 ve 4000 ile 6000 arasındaydı. Bunların büyük çoğunluğu yerel olarak hareket etti ama belli gruplar, düzenli güçlerle birlikte çok daha yaygın bir biçimde faaliyet gösterdiler ve hatırı sayılır bir kötü şöhret kazandılar.

Sırp tarafında en çok bilinen iki grup, Arkan'ın "Kaplanlar"ı ve Seselj'in Çetnikleri ya da "Beyaz Kartallar"ıydı. Asıl adı Zeljko Raznjatoviç olan Arkan, Belgrad yeraltı dünyasında önemli bir şahsiyetti. Arkan'ın, iddialara göre savaş sırasında büyük ölçüde genişleyen kaçakçılık faaliyetlerine kılıf teşkil eden bir dizi pastanesi vardı. Görünüşe göre savaştan önce, diasporadaki sürgünlere suikast düzenlemek üzere Yugoslavya devletinin özel bir birimi tarafından işe alınmıştı. Belgrad Kızılyıldız futbol takımının taraftar kulübünün de sahibiydi ve Kaplanları bu kulüpten seçilmişti. Kaplanlar başlangıçta Hırvatistan'da faaliyet gösterdi; Bosna-Hersek'teyse 28 ilçede

[29] Hem Hırvat hem de Sırp basınında yer alan haberlerde JNA ile Hırvat fabrikaları arasında M-84 tanklarının üretimi için işbirliği yapıldığından bahsedilmektedir. Bosna-Hersek'teki üç tarafın da mühimmat üretiminde işbirliği yaptığına dair haberler de vardı çünkü 7,62 mm tüfek mermisi bile farklı taraflarca üretilen bileşenler içeriyordu. Bkz. Milan Nikolic, 'The Burden of the Military Heritage', WIDER için yazılıp yayımlanmamız makale, Helsinki, 1993.

faaliyet gösterdikleri bildirilmişti. BM Komisyonu'nun derlediği raporlara göre "Saçları kısa kesilmişti ve siyah yünden bereler, orta parmakları kesilmiş siyah eldivenler giyiyorlardı ve kollarının üst kısmında da siyah bröveler vardı. Diğer raporlara göre, çok renkli üniformalar, kırmızı oklar, örgü bereler, sağ kolda Sırp bayrağını ve bir kaplan amblemini gösteren bröve ve omuzda ise 'Arkanove Delije' sözcükleri okunuyordu."[30] Kaplanlar, tanklar ve havan topları da dahil olmak üzere iyi silahlanmıştı. Seselj bir muhalifti. Saraybosna Üniversitesi'nde ders vermişti ve Michigan Üniversitesi'nde de bir yıl kaldığı söyleniyordu.[31] 1980'lerin başında komünizm karşıtı yazılarından dolayı hapse atıldı. Serbest bırakıldıktan sonra Sırp milliyetçilerine katıldığı Belgrad'a taşındı. Seselj'in partisi –Sırp Ulusal Yenilenme Partisi– 1990 yılında yapılan seçimlerde mecliste ilk kez sandalye kazandı ve partisinin 138 milletvekilliğinden 33'ünü kazandığı Mayıs 1992'deki federal seçimlerde ise kayda değer bir başarı sergiledi. Kaplanlar gibi Çetnikler de başlangıçta Hırvatistan'da etkindi. Çetniklerin Bosna-Hersek'te 34 ilçede faaliyet gösterdiği bildirilmişti. Seseljovciler "sakallı adamlar"dı. Bunlar, cephede ön tarafında Sırp askerî bayrağı olan Sırp askerî bereleri ya da bir Sırp kokartı olan siyah kürk şapkalar giyiyorlardı. Sürekli sarhoş gezdikleri ve "hafta sonu savaşçıları"nı askere aldıkları söyleniyordu.

Hem Arkan hem de Seselj, YHO ile birlikte faaliyet yürütmüş gibi görünmektedir. BM Komisyonu'na göre "Bu ilçelerin çoğunda Seselj ve Arkan, bölgede faaliyet gösteren diğer kuvvetler üzerinde denetimi ellerinde tutuyordu. Bu kuvvetler, yerel paramiliter gruplardan ve zaman zaman da YHO'dan oluşuyordu. Bazı ilçelerde, Seselj'in ve Arkan'ın kuvvetleri YHO'nun komutası altında faaliyet gösteriyordu."[32]

[30] *Final Report of the Commission of Experts*, bölüm IV, 'Ethnic Cleansing', par. 238.
[31] 1976'da tamamladığı doktora tezi, savaşın Marksist gerekçeleri üzerineydi.
[32] *Final Report of the Commission of Experts*, bölüm IV, 'Ethnic Cleansing', par. 103.

Seselj, kuvvetlerinin Miloseviç tarafından silahlandırıldığı ve donatıldığı konusunda her zaman ısrar etti.

En çok bilinen Hırvat paramiliter grubu, Hırvat Haklar Partisi'nin (HSP) bir kolu olan HOS'tu. HOS üyeleri siyah üniformaların yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nda *Ustaşe*'ninki gibi Hırvat damalı kalkan armalarını giyiyordu. Liderleri Dobroslav Paraga, Hırvat hükümetini devirmeye çalıştığı için tutuklandığı 1993 yılına kadar HOS, HSK'yla işbirliği yaptı. Bir başka Hırvat paramiliter grubuysa Juka olarak bilinen Yusuf Prazina'nın önderliğindeki "Kurtlar"dı. Savaş patlak vermeden önce, yeraltı dünyasının Saraybosnalı isimlerinden biriydi ve beş kez hapse girmişti. Kurtlar, "çok kısa saçlar, siyah tulumlar, güneş gözlükleri ve zaman zaman da maskeler" giyiyorlardı.[33] Ağustos 1992'ye kadar BH'yle birlikte faaliyet gösterdiler ve ardından HSK'yla çalıştılar.

İki kötü şöhretli mafya lideri, Caco ve Celo da 1993 sonbaharına kadar Saraybosna'da faaliyet gösterdi. Caco, Musan Topaloviç adında bir kulüp müzisyeniydi, Celo ise tecavüz suçundan sekiz yıl hapis yattıktan sonra cezaevinden yeni çıkmış bir suçluydu. Boşnak tarafındaki çoğu paramiliter grup Yeşil Bereliler ya da Müslüman Silahlı Kuvvetler (MOS) olarak anılıyordu ve bunların BHQ komutasında faaliyet gösterdiği bildiriliyordu.

Diğer paramiliter grupların adları arasında Kara Kuğular, (karıncaların yağmalama yeteneklerine atıfta bulunan) Sarı Karıncalar, Mecet'in Bebekleri, Cami Güvercinleri, Şövalyeler, Sırp Şahinleri ve benzeri yer alıyordu. Paralı askerlerin en ünlüleri, çoğunlukla Afgan savaşlarının gazileri olan Mücahitlerdi. Dayton Antlaşması'na göre sınırdışı edilmiş olmaları gerekiyordu. Mücahitlerin Zenica, Travnik, Novi Travnik, Mostar ve Konjiç'te faaliyet gösterdikleri bildirildi. Hırvat istihbaratına göre, Travnik'teki "Palma" video dükkânının

[33] *Age.*, Bölüm III A, 'Special Forces', par. 68.

sahibi olan Abdullah adında bir adam tarafından örgütlenmişti. BM Komisyonu, Mücahitlerin Bosna-Hersek Ordusu'ndan kısmen bağımsız hareket ettiğini tahmin etmektedir. Diğer paralı askerlerin arasında Hırvatların yanında savaşan İtalyanların Garibaldi Birimi ve Sırpların tarafında savaşan Rusların yanı sıra Danimarka, Finlandiya, İsveç, İngiltere ve ABD'den paralı askerler de vardı. Soğuk Savaş sonrası kesintilerini nedeniyle kızağa çekilen Britanyalı askerler de hem Boşnak hem de Hırvat kuvvetlerini eğitti.

Yerel milisler, Tuzla gibi belediyelerde, Velika Kladusa'daki Fikret Abdiç'in Agrokomerc'inde [tarım işletmesi] ya da eski komünistlerin hâlâ çelik işletmelerini denetimleri altında tuttuğu Zenica'da olduğu gibi büyük işletmeler tarafından örgütlendiler.

Savaş sırasında resmî ekonomi çöktü. Bu bir dizi etmenin –fiziksel yıkım, girdi elde etmenin olanaksızlığı ve piyasa kaybı– bir bileşiminin sonucuydu. Sınai üretimin, savaş öncesi düzeyinin %10'una indiği, işsizlik oranının %60 ila %90'ı arasında olduğu tahmin ediliyordu. Para birimi çöktü; mübadele takas ve Alman markının bir bileşimine dayanıyordu. Birçok insan acı bir seçimle karşı karşıyaydı: İnsani yardım sayesinde yetersiz olarak yaşayabilirlerdi; orduya gönüllü olarak katılabilirlerdi, bir suçlu olabilirlerdi ya da her ikisi birden de olabilirlerdi veyahut ülkeden ayrılmaya çalışabilirlerdi. Nitekim birçok insan, özellikle de gençler ve eğitimliler ülkeden ayrıldı. Dolayısıyla nüfusun azalması, etnik temizlik sayılarının akla getirdiğinden çok daha dramatik boyutlarda olmuştu.

Çeşitli askerî kuvvetler tamamen dışarıdan gelen yardım kaynaklarına bağımlıydılar. Bu yardımların arasında dış devletlerin doğrudan desteği, insani yardımların "vergilendirilmesi" ve bireylerden gelen işçi dövizleri yer aldı. Düzenli kuvvetler büyük ölçüde sponsor devletler tarafından finanse edilip donatıldılar. BSO, Ağustos 1994'te Miloseviç'in dayattığı ambargoya kadar Sırp hükümeti tarafından finanse edildi. HSK, Hırvatistan tarafından finanse edildi. BHO İslam devlet-

lerinden ve gizliden gizliye ABD'den destek aldı. Paramiliterler yağmanın ve sürgün edilenlerden alınan haracın yanı sıra ele geçirilen bölgelerdeki teçhizata el koyarak ve birçok kontrol noktasından topladıkları insani yardım "vergi"leri ve karaborsa ticareti aracılığıyla finanse ediliyordu. Yerel milislerse kendi topraklarından toplanan insani yardımlardan "vergi" alan ve yurtdışındakiler de dâhil olmak üzere, yurttaşları ve topraklarındaki işletmeleri vergilendirmeye devam eden belediyeler tarafından finanse ediliyordu. Her üç kuvvet türü de hem askerî hem de iktisadî açıdan birbiriyle işbirliği yaptı.

Düzenli ve düzensiz kuvvetlerin bu birleşiminin benimsediği strateji –Bosnalı Sırpların yanı sıra Bosnalı Hırvatların da en tutarlı ve sistematik biçimde uyguladığı strateji– askerî saldırıdan ziyade siyasî denetim yoluyla toprak kazanmaktı. Bu doğrultuda şiddet, toprakları ele geçirmek yerine nüfusları denetim altında tutmak için kullanıldı. Askerî saldırılarla toprak kazanmanın zorluğu Hırvatistan'daki savaşın başlarında açıkça ortaya çıkmıştı. İran-Irak Savaşı'nda olduğu gibi YHO da modern savaşa özgü hâle gelmiş klasik saldırı sorunlarını deneyimledi. 1991'in Eylül ve Ekim aylarındaki Hırvatistan'ın Doğu Slavonya Kenti'nde bir kasaba olan Vukovar'ın iki ay süren kuşatması hem silah hem de insan gücünde muazzam bir üstünlüğün bile görece küçük bir kasabayı ele geçirmek için ne kadar yetersiz olabildiğini gözler önüne serdi. Vukovar 20 Kasım 1991'de en sonunda düştüğünde tamamen enkaza dönüşmüştü. O zamanki Savunma Bakanı General Kadiyeviç'in anılarına göre, Dubrovnik'i alma girişimi, Split'i ve Dalmaçya Kıyılarını işgal etme planının bir parçasıydı ve başarısız oldu.[34] Bosna'daki savaşın karakteristik özelliği belli başlı Bosna kentlerinin kuşatılmasıydı. Kentler ele geçirilemese bile sürekli olarak bombalanıp ikmal bağlantısı kesilebilirdi.

Bosnalı Sırpların çok az direnişle karşılaştıkları Bosna-Hersek'teki savaşın ilk safhaları ve çok zayıf düştükleri savaşın

[34] Bkz. Vasic, 'The Yugoslav Army', s. 129.

son safhaları hariç, çok az bölge el değiştirdi. Aslında savaş düşmanlara değil, sivil nüfusa yöneltilmişti. Bu da neden kesintisiz bir cephenin bulunmadığını açıklar. Belirli bir cephe yerine, farklı bölgeler çatışmanın taraflarının denetimi altındaydı ve kuvvetler de, BM Komisyonu'nun betimlediği üzere, kentlerin içindeki ve çevresindeki denetim alanlarını kuşatan çatışma hatlarıyla "damalı" bir askerî harita üzerine serpiştirilmişti. Gerçekten de 1993'ün sonlarında, Müslümanlar ile Hırvatlar arasında yapılan Washington Antlaşması'ndan önce, bazılarının "puantiyeli leopar derisi" diye betimlediği Bosna denetimindeki topraklar, esas olarak düşman güçlerin kuşattığı birkaç anklavdan oluşuyordu. Sırpların denetimindeki Banja Luka ve Hırvatlar ile Müslümanlar arasında bölünmüş Mostar hariç, kırsal bölgeler Sırplar ile Hırvatlar arasında bölünmüşken, çoğu kasaba Bosna'nın denetiminde kalmıştı.

Kuzey Bosna'dan Zagreb'e potansiyel olarak bir iletişim yolu sağlayan ve Sırp bölgelerini birbirine bağlayan Brcko koridoru gibi birkaç stratejik nokta dışında, taraflar arasında görece az sayıda çatışma yaşanmıştı. Aslında çoğunlukla karaborsada olan işbirliğinin çeşitli örneklerinin yanı sıra farklı taraflar arasında kısa vadeli ve yerel askerî işbirlikleri de söz konusuydu. Hatta bir keresinde UNPROFOR (Birleşmiş Milletler Koruma Gücü), Mostar'daki yerel Müslüman komutan ile yerel Sırp komutanın bir telefon görüşmesini yakalmıştı, iki komutan Sırplar Hırvatları bombalarsa Alman markı üzerinden yapılacak ödemenin pazarlığını yapıyorlardı.

Sırplar Temmuz 1993'te Saraybosna'ya tepeden bakan Igman Dağı'nı ele geçirince en dip noktaya erişildi; o dönemde Igman Dağı'nı savunan paramiliter gruplar, karaborsa güzergâhlarını denetim altında tutmak için mevzilerini "satmaya" hazırlardı. Şiddetin büyük bir kısmı sivillere –kentlerin ve kasabaların bombalanması, keskin nişancı ateşi ve kasaba ve köylerdeki çeşitli vahşet biçimleri– yöneltilmişti ve bu daha sonra etnik temizlik olarak adlandırılacaktı.

Bosnalı Sırplar Bosna'da özerk bir Sırp bölgesi oluşturmak

istiyorlardı. Fakat Sırpların –belki de daha önemlisi aşırılıkçı Sırpların– Banja Luka'dan başka sayısal olarak baskın oldukları bölgeler bulunmadığı için, bunun etnik temizlik yoluyla gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Bu bölgeler, Krajina'da Sırpların elinde tuttuğu bölgeleri Sırbistan'la bağlantılandırmak ve YHO üslerini ve silah depolarını denetim altında tutmak için, stratejik nedenlerle seçilmiş gibi görünüyordu. "Sırp özerk bölgeleri" kurma taktiği, ilk olarak Hırvatistan'daki savaşta başarıya ulaşmış, tutarlı bir örüntüyü takip ediyor gibi görünüyordu. Bu sürece ilişkin betimlemeler gazetecilerin sayısız haberinde, BM kurumlarının ve Helsinki Watch gibi bağımsız NGO'ların ilgili raporlarında bulunabilir.

Kırsal alanlara –köylere ve küçük kasabalara– tipik bir örüntü uygulandı. İlk olarak düzenli kuvvetler bölgeyi top ateşine tutar ve bir panik havası yaratmak için ürkütücü propagandalar yayınlardı. Komşu köylerdeki terör haberleri paniğe yol açardı. Daha sonra paramiliter kuvvetler yaklaşır ve Sırp olmayan sakinleri rastgele öldürme, tecavüz ve yağmayla korkuturlardı. Ardından yerel yönetim üzerinde denetim kurulurdu. Daha aşırı örneklerdeyse Sırp olmayan erkekler kadınlardan ayrılır ve öldürülür ya da alıkonma merkezlerine götürülürdü. Kadınlar soyulur ya da tecavüze uğrar ve gitmelerine izin verilir ya da özel tecavüz merkezlerine götürülürlerdi. Evler ve camiler gibi kültürel binalar yağmalanır, yakılır ya da yerle bir edilirdi. Görünüşe göre paramiliter gruplar, topluluk liderleri, entelektüeller, SDA üyeleri, zenginler gibi önde gelen kişilerin listesine de sahipti. Bu kişiler geri kalanlardan ayrılır ve idam edilirdi. "Bu, nitelikli muhalefetin ve siyasî ılımlılığın bilinçli biçimde ortadan kaldırılmasıydı. Bu aynı zamanda bir topluluğun yukarıdan aşağıya imhasıydı."[35] Televizyon muhabiri Michael Nicholson bu süreci "seçkinkırım" [*elitocide*] olarak adlandırmıştır, Tuzla belediye başkanıysa buna "entelektüel temizlik" demiştir.

[35] Silber ve Little, *The Death of Yugoslavia*, s. 270.

Alıkonma merkezlerinin varlığı Ağustos 1992'de bilinmeye başlandı. BM Uzmanlar Komisyonu, 237'si Bosnalı Sırplar, 89'u Bosna Hersek Ordusu ve devleti, 77'si de Bosnalı Hırvatlar tarafından işletilen, yaklaşık 715 alıkonma merkezi tespit etti. Komisyona göre bunlar, toplu infaz, işkence, tecavüz ve diğer cinsel saldırı türleri de dâhil olmak üzere, "en feci insanlıkdışı fiillere" sahne oldu. (Bosna kamplarında Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlalleri bildirilmiş olsa da bu tür iddialar Sırp ve Hırvat kamplarındakine göre daha az sayıda ve daha az sistematikti.) Etnik temizlik sürecinin belirgin bir veçhesi de yaygın tecavüzler olagelmiştir. Diğer savaşlarda da toplu tecavüz olayları gerçekleşmiş olsa da tecavüzün alıkonma merkezlerindeki ve belli yerlerdeki ve belli dönemlerdeki sistematik karakteri, bunun kasıtlı bir stratejinin parçası olabileceğini akla getirmektedir.[36]

Başta Banja Luka olmak üzere, kentsel alanlardaki etnik temizlik daha yavaş ve daha hukuki bir süreçti. Sırp olmayanların hayatları yaşanmaz hâle getirildi. Örneğin, sağlık hizmetlerinden yararlanmaları engellenecek şekilde işten çıkarıldılar, iletişimleri kesildi, dört kişiden daha kalabalık gruplar hâlinde buluşmalarına izin verilmedi. Birçok kentte Sırp ya da Hırvat olmayanların gayrimenkullerini teslim etmeleri ve büyük meblağlar ödemeleri karşılığında ayrılmalarına izin verildiği Nüfus Mübadelesi Bürosu kurulduğu belirtildi.[37]

Benzer teknikler Hırvatların denetimindeki bölgelerde de kullanılmıştı. Bosna denetimindeki bölgelerde kanıtlar kasıtlı etnik temizliği akla getirmese de başta Sırplar olmak üzere birçok gayrimüslim, psikolojik baskı, ayrımcılık ve zorla

[36] Shems Hadj-Nassar, 'Has Rape been Used as a Systematic Weapon of War in the Conflict in the Former Yugoslavia?', yayımlanmamış Mastır tezi, University of Sussex, 1995.
Etnik temizlik Banja Luka'da, Bijeljina ve Janja'da savaşın sonuna kadar devam etmiştir. UNHCR 1994 sonunda Tuzla'ya gelen bir adamın şu sözlerini aktardı: "Artık çocuk yok, arkadaş yok, bilgi yok, hayat yok, cami yok, mezarlık yok." UNHCR, *Formation Notes on Former Yugoslavia* içinde, 11/1994, Zagreb, Kasım 1994.

askere alma da dâhil olmak üzere çeşitli nedenlerle Bosna'yı terk etmek zorunda kaldı.[38] Tablo 3.2 görülebileceği üzere, 1995 yılının sonuna gelindiğinde etnik temizlik neredeyse tamamlanmıştı. BMMYK'nın tahminlerine göre, savaştan önce Kuzey Bosna'da yaşayan 350.000 Müslümandan yalnızca 13 bini bölgede kalmıştı. Doğu Bosna ve Güney Hersek'teyse savaştan önce 300.000'e ulaşan Müslüman ve Hırvat nüfustan yalnızca 4.000'i kalmıştı. Birçok Sırp ve Hırvat da Tuzla ve Zenica'dan ayrılmıştı.

Savaşın ilk dönemlerindeki en korkunç katliamlar, paramiliter gruplarca işlenmiş gibi görünmektedir. BM Komisyonu'na göre, "milis faaliyetlerine ilişkin bildirimlerle tecavüz, cinsel saldırı, alıkonma merkezleri ve toplu mezar bildirimleri arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. . . .

Bu tür etkinlikler (örneğin paramiliter faaliyet ve Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlalleri) aynı yerleşim birimlerinde meydana gelme eğilimindeydi ve bu faaliyetin yerelleşmiş niteliğini belgelemektedir."[39] Sırpların tarafındaki Arkan ve Seselj'in faaliyetleri çok iyi bilinmektedir; BM Komisyonu bunların YHO'nun (BSO) faaliyetleriyle eşgüdümlü olduğunu ileri sürmektedir. Oysa Hırvatların ve Boşnakların tarafındaki paramiliter gruplar, düzenli güçlerden daha bağımsız hareket ediyorlardı. Hırvatların tarafındaysa Paraga'nın, Capljina ve Dretelj'deki alıkonma kamplarını düzenlediği söylenirken, Juka'nın Mostar'da yaklaşık 700 Müslüman'ı öldürdüğü ve helikopter pistindeki alıkonma kampından sorumlu olduğu bildirilmiştir.[40] Boşnakların tarafındaysa en feci katliamların Mücahitler tarafından işlenmiş gibi görünmektedir.

[38] Mazowiecki Raporu E/CN.4/1994/3, 5 Mayıs 1993.

[39] *Final Report of the Commission of Experts*, bölüm III A, 'Special Forces', par. 70.

[40] Dretelj'de "Kurbanlar cinsel işkenceye maruz kaldıklarını, cop ve sopalarla dövüldüklerini, sigara ve mumlarla yakıldıklarını ve idrar içmeye ve ot yemeye zorlandıklarını belirtti. Kurbanlardan biri, diğer üç profesyonel kadınla birlikte 10 gün boyunca bir odada tutulduğunu ve bu süre zarfında odadaki kadınlara defalarca tecavüz edildiğini bildirdi." *Age.*, par. 67

	1991 nüfus sayımı				*Tahmini Kasım 1995"*			
	Sırplar	*Hırvatlar*	*Müslümanlar*	*Toplam*	*Sırplar*	*Hırvatlar*	*Müslümanlar*	*Toplam*
Bihac	29.398	6.470	202.310	238.178	1.000	5.000	174.000	180.000
Kuzey Bosna-Hersek	624.840	180.593	355.956	1.161.389	719.000	9.000	13.000 [38.000 Aralık 94'te]	741.000
Zenica	79.355	169.657	328.644	577.656	16.000	115.000	439.000	570.000
Tuzla	82.235	38.789	316.000	437.024	15.000	19.000	659.000 [629.000]	693.000
Saraybosna anklavları	157.526 20.000	35.867	259.085 80.000	432.478 100.000	n/a	n/a	n/a 50.000 [115.000]	455.000 50.000
Batı Hersek/ Batı-Merkez Bosna	43.595	245.586	111.128	400.309	5.000	320.000	160.000	485.000
Doğu Bosna/Güney Hersek	304.017	40.638	261.003	605.658	450.000	4.000[b]	önceki sütuna bakınız	454.000
Toplam	1.340.966	717.600	1.655.300	3.972.692	1.206.000 [-Saraybosna]	470.000	1.497.000	3.628.000

Notlar: Köşeli parantezdeki rakamlar Kasım 1994'te sayıları gösterir.

a Bir milyondan fazla Bosnalı mülteci ülkeyi terk ettiğinden, bu rakamların abartılı olduğu neredeyse kesindir.

b Bu rakamlar hem Hırvat hem de Müslüman topluluklara atıfta bulunur.

n/a: Hayır, uygulanamaz.

Kaynak: UNHCR, Information Notes on Former Yugoslavia 11/95, Zagreb, 1995.

Her ne kadar aralarında besbelli milliyetçi fanatikler olsa da paramiliter grupların motivasyonu büyük ölçüde iktisadîymiş gibi görünmektedir. Nitekim Vasiç'e göre, milislerin %80'i sıradan suçlulardı, %20'si ise fanatik milliyetçilerdi: "Milliyetçiler fazla tutunamadılar (fanatiklik iş için kötüdür)."[41] Söylenenlere göre, Arkan altın ve para sahibi zengin Müslümanların listesine sahipti. "İlk yağma hakkı" bir ödeme biçimi olarak görülüyordu.[42] Birçok eski suç örgütü savaş öncesinde aldıkları haraçlarını artırabildi; çoğu paramiliter grup karaborsa faaliyetlerinde bulunuyordu. Hatta kuşatma altındaki anklavlardaki durumdan kazanç sağlamak için sözde çatışma hatları boyunca birbiriyle işbirliği de yapıyorlardı. Paramiliter gruplar, henüz Boşnak toplumunda endemik olmayan "korku ve nefreti" aşılamak için gerekli kirli işleri yapmak üzere fiilen "işe alındılar". Böylece mafya ekonomisi savaşın yürütülmesiyle bütünleştirildi. Bu bütünleşme hem kârlı gelir kaynaklarını sürdürmek hem de suçluları barış zamanında yürürlüğe girebilecek hukuki süreçlerden korumak için savaşa kendini idame ettiren bir mantık kattı.

Yerel devlet aygıtlarının ayakta kaldığı birkaç yerde ise durum daha iyiydi. 1990 seçimlerini milliyetçi olmayanların kazandığı Tuzla bunun bir örneğiydi. Tuzla, daha sonra Bosna ordusunun yerel bir tugayı hâline gelecek olan, yerel polis ve gönüllüler tarafından savunuldu ve burada çokkültürlü sivil değerleri savunan bir ideoloji kararlılıkla teşvik edildi. Savaş boyunca kent yerel enerji kaynaklarını ve madencilik de dâhil bazı yerel üretimi sürdürdü. Savaşın doruğunda, kentin dış dünyayla bağlantıları tamamen koptuğunda, insanlar insani yardım ve UNPROFOR'dan aynî olarak aldıkları kirayla

[41] Vasic, 'The Yugoslav Army', s. 134.

[42] *Final Report of the Commission of Experts*, bölüm III, par. 239. İlginçtir, Hırvatistan'daki savaş sırasında JNA'nın bir iç yazışmasında Arkan ve Seselj'in "askeri moral" için tehlikeli oldukları ve "öncelikli amaçlarının düşmana karşı savaşmak değil, özel mülkleri soymak ve Hırvat yurttaşlarına insanlıkdışı muamele etmek" olduğu belirtiliyordu. *Age.*, par. 100.

geçindiler. Savaşın sonuna doğru Tuzla'da toplanan vergiler, Bosna devletinin toplam vergi gelirinin %60'ını oluşturuyordu. Buna rağmen bu görece uygarlık adalarının, Bougarel'in deyimiyle topluluklara bölünmüş yağma ekonomisinde ayakta kalmasının çok zor olduğu görülecekti.[43]

Savaşın sonlarına doğru, yerel milisler ve paramiliter gruplar düzenli orduların parçası hâline getirildiler. İlki yerel tugaylar, ikincisi ise "Özel Birimler" hâline geldiler. Klasik bir etnik temizlik harekâtı olan Srebrenica'nın ele geçirilmesi, Temmuz 1995'te tamamen BSO tarafından gerçekleştirildi. Üçüncü gün, Özel Birimler en korkunç görevi –8.000 yetişkin erkeğin ve oğlan çocuklarının katledilme emrini– yerine getirmek üzere bölgeye gönderildiler. Seferberlik ekonomisi oluşturma girişimleri her yerde başarısız olmuştu. Özellikle Sırbistan, Bosnalı Sırplara abluka dayattığı Ağustos 1994'te, BSO kendi kendini finanse etmeye başladı. Bosna Sırp yönetimi maliyeyi merkezileştirmeye ve önemli sektörlerin denetimini ele geçirmeye çalıştı ama bu durum, üyeleri suç ekonomisiyle bağlantılı sözde Sırp meclisi tarafından reddedildi. Savaşın sonunda, her yerde ama özellikle de Sırpların tarafında moraller çok düşüktü. Vasiç, BSO'nun yalnızca 30.000 faal askeri olduğunu öne sürer. Başta gençler olmak üzere çok sayıda insan gitmişti; yoksulluk, suç ve disiplinsizlik çok yaygındı.

Etnik temizlik stratejisi ne kadar önceden planlanmıştı? Ya da bu, Hırvatistan'daki Sırp güçlerine mi rast geldi? BM Komisyonu, YHO'nun Psikolojik Harekâtlar Dairesi'nin "İçişleri Bakanlığı'nın denetimindeki özel kuvvetler tarafından yapılacak yerel kışkırtma ve 'etnik temizlik' harekâtları üzerine çok sayıda planı olduğunu" ifade ediyordu.[44] Komisyon, YHO'nun "RAM" (Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki Sırpları silahlandırma) planının yanı sıra psikolojik savaşın bir silahı olarak Müslümanların kitleler hâlinde öldürülmesi ve kitlesel

[43] Xavier Bougarel, *L'Anatomie d'un conflit*, Paris: La Decouverte, 1995.
[44] *Final Report of the Commission of Experts*, bölüm III, par. 102.

tecavüz için ek bir planının daha olduğunu ileri süren Sloven gazetesi *Delo*'da yer alan bir makaleden şu alıntıyı yapıyordu: "Müslümanların davranışlarının çözümlenmesi, morallerinin, savaşma arzularının, kadınlara, bilhassa reşit olmayanlara, hatta çocuklara, tecavüz edilmesiyle ve Müslümanların dinî kurumların içinde öldürülmesiyle kolayca örselenebileceğini gösterdi."[45]

YHO'nun bir partizan hareketi olarak geçmişinden yararlandığı da zaman zaman ileri sürüldü. Bu savaşın yerelleşmiş ve merkezsizleştirilmiş doğasının gerilla savaşıyla birçok benzer yanının olduğu kesinlikle doğrudur. TO'ların örgütlenmesi, pek çok eğitimli yedek askerin yerel düzeyde savaşa çekilebileceği ve yerel silah depolarındaki küçük silahların kolayca elde edilebileceği anlamına geliyordu. Bununla beraber, etnik temizlik birçok açıdan, yerel nüfusun desteğine dayanan gerilla savaşının tam tersiydi; Mao'nun sözlerini kullanacak olursak gerillanın "denizdeki balık" olması gerekiyordu. Etnik temizliğin amacıysa toplulukların topyekûn yok edilmesi, "korku ve nefret" duygularının uyandırılmasıydı. Bir yoruma göre, Yugoslavya Halk Ordusu'nun düşünüş biçimi Vietnam'da ABD'liler tarafından geliştirilen ve 1980'lerin düşük yoğunluklu çatışmalarında denenen kontrgerilla doktrinlerinden muhtemelen etkilenmişti. Alex de Waal, Afrikalı askerî stratejistlerin bu doktrinlerden etkilendiklerini öne sürdü ki bu Bosna Savaşı'nın Afrika'daki savaşlarla benzerliklerini kısmen de olsa açıklayabilir.[46] Kuşkusuz YHO personeli bu savaşları incelemişti. Yugoslavya'nın son savunma bakanı General Kadiyeviç, West Point Harp Akademisi'nde altı ay geçirmişti ama kontrgerilla dokrini akademinin müfredatının yalnızca küçük bir kısmını teşkil ediyordu. YHO'nun diğer subayları da ABD'de eğitim görmüşlerdi. Etnik temizlik stratejisinin sahada geliştiğini iddia etmek daha ikna edici olsa da, önce-

[45] *Age.*, bölüm IV, par. 142.
[46] Alex de Waal, 'Contemporary warfare in Africa', Kaldor ve Vashee (ed.), *Restructuring the Global Military Sector* içinde.

ki tartışmalar ve deneyimler de burada devreye girmiş olsa gerektir.

Etnik temizlik stratejisine hedef olan yalnızca diğer etnik grupların üyeleri değildi. Nefret etmeyi reddeden ılımlılar da hedefti. Bunun böyle olduğu ilk kez Krajina Sırplarının liderleri Babiç ve Martiç, Hırvatistan'da Pakrac yerleşim biriminin denetimini ele geçirip diğer milletlerden resmî yetkililerin yanı sıra [ılımlı] Sırp yetkilileri de tasfiye ettiğinde öğrenildi. Savaş boyunca, savaşın tüm taraflarında "korku ve nefret" bataklığına çekilmeyi reddeden insanlar vardı. BM İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü'nün raporları, Müslüman ve Hırvat komşularını korumaya çalışan cesur Sırpların eylemlerinden düzenli olarak söz eder. *Guardian* gazetesi, Müslümanları korumak için dostlarını ve komşularını örgütleyen, Prijedor'da yaşayan bir Sırp "Schindler"i haberleştirmiştir. Mostar'daki Yahudi cemaati, Müslümanların kaçmasına yardım etmek için örgütlenmiştir. Ölüm ve kaçış yüzünden safları büyük ölçüde seyrelmiş olsa da, milliyetçi olmayan gruplar ve partiler Bosna-Hersek'in farklı bölgelerinde hâlâ varlığını sürdürmektedir.

3. Uluslararası Müdahalenin Doğası

En başından itibaren, Bosna-Hersek'teki savaşa, hatta eski Yugoslavya topraklarındaki tüm çatışmalara yapılan uluslararası müdahale kapsamlıydı. Bu müdahale hem resmi düzeyde hem de sivil toplum düzeyinde gerçekleşti. Savaş medyanın ilgisinin ve barış, insani yardım ve insan hakları gruplarının yanı sıra kiliseler ya da üniversiteler gibi sivil kurumların da odağı hâline geldi. Eski Yugoslavya'da uluslararası toplumun rolüne büyük umutlar bağlandı. Çoğu kişi için "Avrupa" terimi neredeyse mistik bir öneme sahipti. Bu terim uygar davranışla eşanlamlı görülüyor ve milliyetçiliğe karşı çıkanların arzuladığı alternatif bir "uygar" bakış açısını simgeliyordu.

Gerçekte olan bitense kinizme ve umutsuzluğa yol açacak derin bir hayal kırıklığıydı.

Aslında birbirinden oldukça farklı iki uluslararası müdahale biçimi söz konusuydu. Bunlardan biri üst düzey siyasî görüşmeler ve görevlerdi. Diğeri ise aslında insani müdahalenin yeni bir türüydü. İkincisinin hem hedefleri hem ölçeği hem de uluslararası kurumlar ile sivil toplum arasındaki işbirliğini cesaretlendirme şekli itibarıyla uluslararası eylemde kayda değer bir yeniliği hakikaten temsil ettiğini ileri sürüyorun. Fakat insani müdahalenin bu yeni türü, insani düzeyde kalan müdahaleler ile yüksek siyaset düzeyinde yapılan müdahaleler arasındaki çelişkiler ve bununla bağlantılı olarak, savaşın siyasî ve askerî doğasına dair yanılgılar yüzünden toparlanamayacak biçimde çarpıtıldı.

Eski Yugoslavya'daki savaşları önlemede ya da durdurmada uluslararası toplumun başarısızlığına birçok açıklama –AB'de tutunumun olmaması, devletlerin yeterli kaynak sağlamada isteksizliği, siyasetçilerin kısa vadeciliği gibi– getirildi. Tüm bu açıklamaların içinde gerçeklik payı vardı. Gelgelelim temel sorun kavramsaldı, savaşın neden yapıldığı ya da nasıl savaşıldığı ve Yugoslavya'nın çöküşünden sonra ortaya çıkan yeni milliyetçi siyasî oluşumların karakteri doğru kavranamadı. Hem siyasî hem de askerî açıdan bu savaş, geleneksel özcü türde rakip milliyetçilikler arasında bir çatışma olarak algılandı. Üstelik bu hem Sırpların savundukları gibi milliyetçiliklerin eşit derecede suçlu olduğunu savunan Avrupalılar hem de Sırpları kötü ve "totaliter" milliyetçiler, Hırvatları ve Müslümanları ise iyi ve "demokratik" milliyetçiler olarak görmeye meyilli ABD'liler için geçerliydi. Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin kesinlikle kötü milliyetçilikler olduğu, Müslüman milliyetçiliğinin ise onlarınki kadar da kötü olmadığı doğruydu ama bu tür bir çözümleme bu savaşın yeni bir etnik milliyetçilik biçimi ile uygar değerler arasında yaşanan bir çatışma olduğunu anlayamadı. Milliyetçiler hem eski Yugoslavya'da hem de küresel düzeyde, enternasyonalist

insani bakış açısını ortadan kaldırmak konusunda ortak bir çıkara sahipti. Hem siyasî hem de askerî açıdan savaşları birbirine karşı değil –Bougarel'in savını tekrarlayacak olursam– sivil nüfusa ve uygar topluma karşıydı.

Uluslararası denen toplum, milliyetçilerin yaymak istediği çatışma algısına kanıp onu meşrulaştırarak milliyetçi tuzağa düştü. Siyasî açıdan milliyetçiler ortak bir totaliter hedefe sahiplerdi: Komünist Parti'nin bir zamanlar etnik topluluklar üzerinde sahip olduğu türden kuşatıcı bir siyasî denetimi yeniden kurumlaştırmak. Bu amaçla, toplumu etnik gruplar boyunca ayırmak zorundaydılar. Uluslararası müzakereciler "korku ve nefret"in Bosna toplumuna endemik olduğunu ve milliyetçilerin tüm toplumu temsil ettiğini varsayarak milliyetçilerin kendilerinin gerçekleştirmeyi hedefledikleri türde bir tavizin verilmesinden başka bir çözüm göremediler. Müzakereciler "korku ve nefret"in endemik olmadığını ama savaş sırasında üretildiğini anlayamayarak, milliyetçi hedeflere fiilen katkıda bulundular ve enternasyonalist insani bakış açısını zayıflattılar.

Askerî açıdan esas şiddetin sözde savaşan taraflar arasında olduğu ve sivillerin deyim yerindeyse çapraz ateş altında kaldıkları varsayıldı. Etnik temizlik kanıtları açıkça ortada olmasına rağmen, bu temizlik savaşın amacı olarak değil, yan etkisi olarak görüldü. Sivil nüfusu korumak üzere Bosna-Hersek'e gönderilen BM birlikleri, efendileri konvansiyonel bir savaşa sürüklenmekten çok korktuğu için eli kolu bağlı hâle getirildi. Barışın korunması ile savaşma misyonları arasında keskin bir ayrım yapıldı. Barışı korumak, BM birliklerinin savaşan taraflar arasında rıza temelinde faaliyetler yürütmesi olarak anlaşıldı. Savaşmak taraf tutmak demekti. Savaş boyunca her türlü güç kullanımının taraf tutma anlamına geleceğinden ve uluslararası askerî müdahaleyi tırmandıracağından duyulan korku, BM askerlerinin yerine getirmek için gönderildikleri insani görevleri yapmalarını bilfiil engelledi. Burada anlaşılamayan nokta, geleneksel anlamda savaşın tarafları arasında çok az çatışmanın yaşandığı ve asıl sorunun

sivillere karşı süregiden şiddet olduğuydu. BM askerlerinin barış gücü birlikleri olmaları gerekiyordu, bu birlikler rıza temelinde faaliyette bulundular. Bu da onların yardım konvoylarını ya da güvenli bölgeleri koruyamamalarına ve bir Saraybosnalının söylediği gibi, "orjideki hadımlar gibi" olan bitene seyirci kalmalarına neden oldu.

Yüksek düzeyli görüşmelerde baskın yaklaşım "yukarıdan" bir yaklaşımdı. Başka bir deyişle, siyasî parti liderlerinin temsil ettikleri kişiler adına konuştuklarının varsayıldığı *reelpolitik* yaklaşımdı. Bu nedenle Yugoslavya'nın enkazıyla nasıl başa çıkılacağı sorunu da bu liderlerle uzlaşmaya varma sorunu olarak anlaşıldı. Esas olarak bu durum, siyasî ve toplumsal örgütlenme sorunu olarak değil, bir sınırlar ve toprak sorunu olarak kavrandı. Etnik temizlik savaşın yan etkisi olarak görüldüğünden, en büyük mesele, savaşan taraflarca kabul edilebilir bir siyasî uzlaşma bularak savaşı durdurmaktı. Eski Yugoslavya'daki siyasî liderler birlikte yaşayamayacakları konusunda ısrar ederlerse Yugoslavya sonrası siyasî uzam için yeni toprak düzenlemeleri yapılmalıydı. Bu nedenle, aranan yanıt bölünmeydi. Ama bölünme bir çözüm olduğu kadar bir savaş nedeniydi. Bu kendi kendini yenileyen bir süreçti, herkesin bildiği üzere, nüfus mübadelesi olmadan etnik olarak saf bölgeler yaratmak olanaksızdı. Savaşın amacı etnik temizlik olduğu için, tek olası çözüm, etnik temizliğin sonuçlarını kabul eden çözümdü. Böylece milliyetçi iddiaları bölünme ilkesinin ta kendisi meşrulaştırmış oluyordu.

İlk bölünme Yugoslavya'daydı; önce Slovenya ve Hırvatistan, daha sonra Bosna-Hersek resmen tanındığında gerçekleşti.[47] Aynı zamanda, Aralık 1991'de Hırvatistan,

[47] Bu, diğer Avrupa ülkeleri tarafından sadece isteksizce desteklenen bir Alman girişimiydi. Aslında Almanya'nın baskısıyla AB, Badinter Komisyonu'nu Yugoslavya'nın ardılı tüm devletlerin tanınması için gerekli ölçütler hakkında rapor hazırlaması için görevlendirmişti. Sonuçta, sadece Makedonya ve Slovenya azınlıklar için tatmin edici düzenlemelere ilişkin ölçütleri karşıladı ama Makedonya'nın tanınması Yunanistan'ın itirazları nedeniyle ertelendi.

BM elçisi Cyrus Vance'in aracılık ettiği ateşkesle bölündü. Savaşın patlak verdiği gün Bosna-Hersek resmen tanındı. Savaşı durdurma çabaları sırasında Dayton Antlaşması'yla sonuçlanan ve Bosna-Hersek'in bölünmesine hükmeden bir dizi plan öne sürüldü. İlk plan, ülkeyi üç parçaya ayırmayı öneren ve 1992 yılının baharında yürürlüğe konan Carrington-Cutileiro Planı'ydı. Bu planın başarısızlığa uğramasının ardından Lord Carrington AB müzakereciliğinden istifa etti ve onun yerine Cyrus Vance'le birlikte, Ağustos 1992'de Londra Konferansı'ndan sonra kurulan Uluslararası Eski Yugoslavya Konferansı'nın (ICFY) eşbaşkanı olan David Owen getirildi.

Vance-Owen Planı'nın Carrington-Cutileiro Planı'nda kaydedilen ileri bir adım olduğu düşünüldü çünkü bu plan Bosna-Hersek'i 10 kantona bölüyordu; bu 10 kantondan 9'u etnik gruplardan birinin ya da diğerinin hâkimiyetine dayanıyordu. Nihayet bu plan Mayıs 1993'te Bosna-Sırp Meclisi tarafından reddedildi ama Hırvatların, bu plan kapsamında kendilerine verilen bölgeleri etnik olarak temizlemeleri için gereken meşruluğu sağlamadan değil: Bu da Hırvat-Müslüman çatışmasının başlangıcını damgaladı. (Hırvat Savunma Konseyi'nin kısaltması olan HVO'nun açılımının "Hvala Vance Owen" - "Teşekkürler Vance Owen" olduğu söylendi.) ABD'lilerin baskısıyla 1994 baharında bir Müslüman-Hırvat ateşkesi müzakere edildi. Esasında, ateşkes antlaşmasının yaygın olarak bilinen adıyla, Washington Antlaşması'yla, etnik grupların hâkimiyetindeki daha da küçük kantonlara bölünmüş bir Boşnak-Hırvat federasyonu kuruldu. Bu sırada Vance-Owen Planı'nın yerini Owen-Stoltenberg Planı (Cyrus Vance'in yerine Thorvald Stoltenberg geçti) aldı. Bunun da yerini Temas Grubu Planı aldı. Temas Grubu, belli başlı dış aktörleri (ABD, Rusya, Britanya, Fransa ve Almanya) içeren yeni bir müzakere forumuydu. Hem bu planlar hem de eninde sonunda savaşı durdurmayı başaran Dayton Antlaşması, ilk baştaki Carrington-Cutileiro Planı'na çok benziyordu.

Dayton Antlaşması, kısmen askerî baskı (NATO sonunda

hava saldırıları yapma görevini üstlendi ve bir İngiliz-Fransız Ani Tepki Gücü de Bosna'ya gönderildi), kısmen Bosna Sırplarının moralinin bozulması, en önemlisi de Sırpların doğudaki iki anklavı ve Hırvatların Krajina'yı ele geçirmesiyle, sahadaki askerî durumun "akılcılaştırılması"yla, nihayet bir ateşkes sağlamayı başardı. Bir başka deyişle, etnik temizlik neredeyse tamamlanmıştı.[48] Son askerî aşama o kadar kolay oldu ki Sırbistan ile Hırvatistan arasında belki dış oyuncular tarafından teşvik edilen bazı gizli antlaşmaların yapılmış olabileceği bile öne sürüldü.[49] Nihai bölünmeninse Miloseviç ile Tudjman'ın Mart 1991'de Karadjordjevo'daki ünlü toplantılarında tartıştıklarına yakın şartlarda gerçekleştiğini biliyoruz.[50]

Müzakereciler, savaşan taraflarla konuştukları için bile şiddetle eleştirildiler. Savaş suçluları olarak adlandırılan insanlarla el sıkışırken nasıl görülebilirlerdi? Tanınan bir ülkenin başkanı olan Izzetbegoviç'e, Bosnalı Sırplar ve Bosnalı Hırvatlarla aynı muameleyi nasıl layık görebilirlerdi?[51] Müzakerelere katılanlar, savaşı durdurabilecek yegâne kişilerin savaşanlar olduğunu, bu yüzden de savaşan taraflar arasında

[48] Owen, uluslararası toplum daha birlik içinde olsaydı ve müzakereciler ABD'lilerin tam desteğine sahip olsaydı, bir çözüme çok daha erken ulaşılabileceğini öne sürmektedir. Owen, 1993 yazında Vance-Owen Planı'nın kabul ettirilememesinden ABD desteğinin olmamasını sorumlu tutmaktadır. Washington Antlaşması ve Dayton Antlaşması örneklerinde olduğu gibi ABD'nin sorumluluğu üstlendiğinde çok daha fazlasının başarıldığı kesinlikle doğrudur. Ama bu sav dönemin siyasetini gözden kaçırmaktadır; ülkenin bölünmesini dayatma konusunda büyük bir isteksizlik vardı. Farklı bir öneri, diyelim ki bir protektora, uluslararası desteği harekete geçirebilirdi. Dayton Antlaşması'na varıldığında, insanların çoğu bölünmenin alternatiflerinden vazgeçmişti

[49] Bkz. Pierre Hassner, 'Ex-Yougoslavie: le tournant?', *Politique Internationale* (Güz 1995).

[50] Carrington şu şekilde hatırlıyor: "Başkanlar Tudjman ve Miloseviç'le konuştuğumda her ikisinin de karşılıklı olarak tatmin edici bir çözüme sahip oldukları ve Bosna'yı aralarında bölüşecekleri benim için oldukça açıktı. Bosna'yı bize paylaştıracaklardı. Sırp [bölgeleri] Sırbistan'a ve Hırvat [bölgeleri] Hırvatistan'a gidecekti. Ve her ikisi de Müslümanlara ne olacağı konusunda çok fazla endişelenmiyordu." Aktaran Silber ve Little, *The Death of Yugoslavia*, s. 210.

[51] Owen başkan olduğu için İzzetbegoviç'e farklı muamele ettiğinde ısrar eder ama kamuoyunun izlenimi bu yönde değildir ve son kertede önemli olan da buydu.

görüşmelerin alternatifinin olmadığını belirttiler. Bu iddiada bir hakikat payı vardı ama bu görüşmelere genel siyasada bu kadar öncelik verilmemeliydi. Boşnak toplumunun milliyetçi olmayan siyasî ve sivil kesimlerinin bölünmeye alternatif oluşturan önerileri de dâhil olmak üzere görüşlerinin ve önerilerinin dinlenebileceği, ciddiye alınabileceği ve uluslararası toplumun saygısına sahip olduklarının kamuya açık biçimde gösterileceği, devletlere ve uluslararası kurumlara erişim hakkının tanınmasının yolları vardı. Onlar uluslararası değerler için umudu temsil ediyorlardı; barış arayışında esas ortaklar olarak görülmeliydiler. Milliyetçilerin, hedeflerinin doğasından ve bu hedefleri izleme yollarından dolayı "kalplere ve zihinlere" hitap edemediğini ve edemeyeceğini ve bunun siyasî bir alternatifi geliştirmek için hayati önemi haiz olduğunu anlamada tam bir başarısızlık söz konusuydu.

Üst düzey görüşmelere paralel olarak insani müdahale de yapıldı. Çatışmanın başlangıç safhalarında, Temmuz 1992'de, Mülteciler Yüksek Komiseri Sadako Ogata, devletlerin ve uluslararası kuruluşların kabul ettiği, yedi maddeden oluşan bir insani müdahale planı önerdi. Bu yedi madde, "insan haklarına ve insani hukuka saygı, önleyici koruma, ihtiyaç sahiplerinin insani yardımlara erişiminin sağlanması, özel insani ihtiyaçların karşılanmasına yönelik tedbirler, geçici koruma tedbirleri, maddi yardım, onarım ve rehabilitasyon"du.[52] BMMYK, Bosna-Hersek nüfusunun yaklaşık üçte ikisine yardım sağlayan devasa bir insani çabada öncü rolünü üstlendi ve bir dizi uluslararası insani yardım kuruluşunun ve NGO'nun etkinliklerini eşgüdümledi. Birçok cesur birey, yardım çalışanı, tıbbi personel, konvoy sürücüsü vb. olarak, bu çabaya katkıda bulundu. Yardım çabasına ek olarak BM tarafından sivil nüfusu korumak ve uluslararası insani hukuku sürdürmek için bir dizi önlem de benimsendi. Bu önlemlere insani

[52] UN Department of Public Information, *United Nations Peace Keeping Information Notes: Update December 1994*, DPI/1306/ Rev.4, New York, Mart 1995, s. 104.

yardım konvoylarının gerekirse güç kullanılarak korunması kararı (Güvenlik Konseyi Kararı (SCR) 770 (1992)), güvenli bölgelerin ilanı (SCR 836 (1993)), İnsan Hakları Komisyonu tarafından İnsan Hakları Özel Raportörü'nün atanması (Ağustos 1992), savaş suçlarını (Ekim 1992) ve özellikle tecavüzü (Aralık 1992) araştırmak üzere bir komisyonun atanması ve "uluslararası insani hukukun ciddi ihlallerinden sorumlu kişilerin yargılanması için uluslararası bir mahkemenin" kurulması (SCR 808 (1993)) dâhildi. Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) alıkonma kamplarına erişim sağlamak ve tutsakların serbest bırakılmalarını düzenlemekle görevlendirildi. Washington Antlaşması'nda ise Mostar'ı yeniden birleştirmek amacıyla, şehri yönetcek bir AB yönetimi kuruldu.

Bu önlemler en azından kuramsal açıdan uluslararası teamüllerde çok önemli bir yeniliği temsil ediyorlardı. Savaşın gerçekliğini gözler önüne seren uluslararası medyanın ve kampanya gruplarının baskısı altında benimsenmiş bu önlemler, uluslararası hayırseverliğin potansiyel olarak yeni bir türünü oluşturdular. Pakette yer alan unsurlar önceki çatışmalarda – Irak'ta güvenli sığınak/bölge kavramı, Somali'de insani yardım konvoylarının korunması– devreye sokulmuş olsalar da, bu sivil nüfusa yardım etmek ve onları korumak ve insani hukuku desteklemek üzere tasarlanmış BM barış gücü birliklerinin en iddialı konuşlandırılmasıydı. Dahası, ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarının ifade biçimi çok güçlüydü. Hem insani yardım konvoylarının korunmasını hem de ICRC ve diğer insani yardım kuruluşlarının "kamplara, cezaevlerine ve alıkonma merkezlerine" erişiminin engellenmemesi için çağrıda bulunan SCR 770 (1992) hem de güvenli bölgeler kuran SCR 836 (1993), güç kullanımına yetki veren BM Antlaşması'nın VII. Bölümü kapsamındaydı.[53] Yaklaşık 23.000 UNPROFOR askeri Bosna-Hersek'e gönderildi.

[53] SCR 836, UNPROFOR'un yetkisini "güvenli bölgelere yönelik saldırıları caydırmak . . . Bosna ve Hersek Cumhuriyeti Hükümeti dışındaki askeri ve paramiliter birliklerin geri çekilmesini teşvik etmek ve sahadaki bazı kilit noktaları

UNPROFOR birliklerine ek olarak NATO ve Batı Avrupa Birliği (WEU), silah ambargosunun uygulanmasını sağlamak üzere Adriyatik'te bir deniz kuvveti konuşlandırdı ve NATO VI. Bölüm (SCR 816 (1993)) kapsamında aldığı yetkiyle Bosna hava sahasında uçuşa yasak bölgeyi denetlemekten sorumluydu.

Bununla beraber bu önlemlerin neredeyse hiçbiri etkili bir biçimde uygulanmadı. İnsani yardımlar sürekli engellendi ve savaşan taraflarca "vergilendirildi". Güvenli bölgeler, kesintisiz top atışlarına maruz bırakılan, büyük ve güvensiz mülteci kampları hâline geldiler. İnsani yardım malzemeleri Bosna Sırpları tarafından sadistçe denetim altında tutuldu. Mazowiecki'nin, BM Uzmanlar Komisyonu'nun ve Mahkemesi'nin, ICRC'nin ve diğer insani yardım kuruluşlarının tüm çabalarına rağmen savaş suçları işlenmeye devam etti, hatta en feci etnik temizlik olaylarından bazıları savaşın son aylarında gerçekleşti. Uçuşa yasak bölge sayısız kez ihlal edildi ve silah ambargosu hiçbir zaman sıkı bir biçimde denetlenmedi. AB yönetimine rağmen Mostar bölünmeye devam etti; hareket özgürlüğü hâlâ kısıtlıydı ve insan haklarının sayısız ihlali kayda geçti. Birçok BM personeli bizzat karaborsa faaliyetleriyle uğraştı ve başta tecavüz olmak üzere, BM personelince işlenmiş suçlarla ilgili iddialar hiçbir zaman doğru düzgün araştırılmadı. BM'nin dibe vuruşu, Srebrenica

işgal etmek" şeklinde genişletti. UNPROFOR'a "meşru müdafaa kapsamında hareket ederek taraflardan herhangi biri tarafından güvenli bölgelere yönelik bombardımanlara ya da bu bölgelere silahlı saldırılara cevap olarak ya da bu bölgelerde ya da çevresinde UNPROFOR'un ya da korunan insani yardım konvoylarının hareket özgürlüğünün kasıtlı olarak engellenmesi durumunda güç kullanımı da dahil olmak üzere gerekli tüm tedbirleri alma" yetkisi verdi. Ve "Üye Devletler, ulusal olarak ya da bölgesel örgütler ya da düzenlemeler [yani NATO] aracılığıyla hareket ederek, Güvenlik Konseyi'nin yetkisi altında ve Genel Sekreter ve UNPROFOR ile yakın eşgüdümüne tabi olarak UNPROFOR'u desteklemek için Bosna ve Hersek'teki güvenli bölgelerde ve çevresinde hava gücünün kullanılması yoluyla gerekli tüm önlemleri alabilir" kararını aldı. UN Department of Public Information, *The United Nations and Former Yugoslavia*, DPI/1312/Rev.2, New York, 15 Mart 1994, s. 136.

ve Zepa'nın sözde güvenli bölgelerinin Bosna Sırp kuvvetleri tarafından istila edildiği Temmuz 1995'te gerçekleşti.

Savaş başladıktan sonra başka bir yaklaşım olanaklı mıydı? David Owen, o sıralar siyasî açıdan ilk önceliğin savaşı durdurmak olduğunu savunuyor. Ama şimdi, yani Dayton'dan sonra bile, taraflar buna hazır olmadan önce bir anlaşmaya varılıp varılmayacağı ve uluslararası müzakerecilerin rolünün en azından Sırpların ve Hırvatların ulaşmak istediği bir anlaşmayı kolaylaştırma ve meşrulaştırma yönteminden başka bir şey olup olmadığı sorulabilir. Vardığımız noktadaysa milliyetçileri ve savaş suçlularını iktidardan uzaklaştırmak artık son derece zor hâle gelmiştir. Bu da uzun vadeli bir barışı ya da olağan koşulları uzak bir hayal haline getirmektedir.

Bu savaş her şeyden önce bir soykırım savaşı olarak kavransaydı, o zaman ilk öncelik sivil nüfusun korunması olurdu. Böylece müzakereler ve siyasî baskılar, bölünme yerine, Tuzla havaalanının açılması, Saraybosna'ya Igman Dağı güzergâhının açılması, tutsakların serbest bırakılması gibi insani durumu rahatlatmak için sahadaki somut hedeflere odaklanabilirdi. Müzâkere sürecine milliyetçi olmayan partilerin ve grupların dâhil edilmesi bu göreve yardımcı olabilirdi ve bölünme üzerine temellenmeyen "kabul edin ya da bırakın" tarzı diğer genel çözümleri, örneğin uluslararsı korumayı olanaklı kılabilirdi.[54] En azından, bu tür bir yaklaşım milliyetçiliğin alternatiflerini güçlendirebilirdi ve böylece "korku ve nefret" üretimine engel olarak uluslararası örgütlerin meşruluğunun zarar görmesi engellenebilirdi. Mazowiecki, birkaç kez ICFY'yle işbirliği olmamasından yakınmıştır: "Özel Raportör, insan hakları kaygılarının barış

[54] Bu, savaşın başında Bosna barış hareketi tarafından ortaya atılan bir öneriydi. Bir müzakere önerisi olarak tartışıldı; Izzetbegoviç'in Bosna Hersek'in bütünlüğünü koruyarak ve Sırpların da, Müslümanların Demokratik Eylem Partisi'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla tatmin olacağı düşünülüyordu. Bu fikir 1992 sonbaharında ciddi olarak ele alındı ama hem askeri hem de mali açıdan çok maliyetli olacağı gerekçesiyle reddedildi.

sürecinde öncelik arz etmesini talep etti ve barış müzakerelerinin, büyük ve ağır insan hakları ihlallerinin durdurulması sağlanmadan yürütülmemesi gerektiğini işaret etti."[55]

Askerî olarak farklı bir yaklaşım da barışın korunmasında daha sert, daha "sağlam" bir yaklaşıma yol açabilirdi. Bu savaşın "taraf"ları olan bir savaş olduğu inancı, güç kullanımı konusunda aşırı çekingenliğe yol açtı çünkü güç kullanımının savaşı tırmandıracağından ve uluslararası toplumu savaşan taraflardan birinin ya da diğerinin yanında savaşa sürükleyeceğinden korkuluyordu. General Michael Rose, Somali'deki BM misyonunun başarısızlığına atıfta bulunan "Mogadişu hattı" adını verdiği çizgiyi aşmamak konusunda saplantılıydı. Fakat daha sert bir yaklaşımın görevi kolaylaştıracağı ve BM güçleriyle personelini rehin alma ya da münferit saldırılara karşı çok daha hazırlıklı hâle getireceği de aynı haklılıkla ileri sürülebilir. Nitekim 1993'te Kladanj'dan Tuzla'ya giden bir yardım konvoyuna eşlik eden Britanya askerleri, tepelerden açılan Sırp ateşine karşılık vermeye başlayınca bu tür tacizler de çarpıcı biçimde azalmıştı. Yine de dönemin Bosna-Hersek'teki UNPROFOR birliklerinin Komutanı General Morillon, BM Genel Sekreteri tarafından "yetkisini aştığı" gerekçesiyle kınandı. Tuzla'daki Danimarkalı bir subayın Sırpların topçu ateşine misilleme olarak bir tanka atış emri verdiği benzer bir olaydan da söz edilebilir.

Sahadakilerin –hem korkak görünmeleri emredilen UNPROFOR personelinin hem de görevlerini BM birlikleri gelmeden önce olduğu kadar zor bulan insani yardım kuruluşlarının personelinin– hayal kırıklığı da muazzamdı. İnsani yardım güzergâhı her halükarda müzakere edilmesi gerektiğinden, bu iş, dişleri sökülmüş bir UNPROFOR'dan ziyade, BMMYK'dan Larry Hollingsworth ya da Gerry Hulme gibi kişilerin saf irade gücüyle daha kolay yapılabilirdi. Larry Hollingsworth'un Bosna'dan ayrılırken belirttiği üzere:

Mazowiecki Raporu, E/CN 4/1994/110, 21 Şubat 1994, par. 347.

> Bir ordu gönderiyorsanız ama saldırgan olmasına izin vermiyorsanız, neden ateş gücü ve tank gönderiyorsunuz? Ne yazık ki askerlerin sert olmaktan ziyade sert görünmek için gönderildikleri sonucuna vararak üzgün ayrılıyorum. . . . Başından itibaren daha sert olmalıydık. BM inisiyatifi ele alma ve zorlayıcı olma fırsatını kaçırdı ve o zamandan bu yana otoritenin aşamalı olarak ufalandığını gördük.[56]

Bizatihi Owen da asker sayısının yetersiz olması nedeniyle barışı korunmak üzere daha sert bir misyonun olanaksız olduğunu savunur. Owen, örneğin Saraybosna'yla Goradze arasında bulunan ve 2 sıradağdan, 44 köprüden ve 2 dar vadiden geçen, yaklaşık 90 kilometrelik yolu savunmanın uygulanabilir olmadığını belirtir: "Siyasetçilerden, emekli generallerden ve televizyon stüdyolarındaki yorumculardan gelen 'zinde' ya da 'kaslı' eylem çağrıları, sahadaki adamların donuk kahkahalarıyla karşılanıyordu."[57] Ama bu argüman tam tersi şekilde de ifade edilebilir. Askerler, güç kullanmaya hazır olmadıkları durumda da aynı derecede, hatta daha fazla savunmasızlardı ve bu durum savaşan taraflarca açıkça anlaşılmıştı, dolayısıyla bunu göstermek için örneğin personeli rehin alarak uluslararası toplumu küçük düşürme eğilimi vardı. İzleme yerine ağır silahları yok etmek gibi daha sert eylemler, yeniden toplanmayı ve bazı görevleri üstlenmeyi reddetmeyi gerektirebilirdi.

Benzer nedenlerle Owen, güvenli sığınak/bölge kavramına da sıcak yaklaşmaz. UNPROFOR'un güvenli bölgeleri savunmak için ilk başta 30.000 asker istediği ve gerektiğinde 10.000 askerle idare edebileceğini savunduğu doğrudur. Sonunda BM Güvenlik Konseyi 7.500 askere yetki vermişti ama tahsis edilen para ancak 3.500 asker için yeterliydi. Sorun bu argümanın, daha fazla asker için baskıyı yoğunlaştırmak yerine, neden hiçbir şey yapılamayacağını açıklamak için kullanılmasıydı.

[56] Aktaran Rieff, *Slaughter House*, s. 211.

[57] Owen, *A Balkan Odyssey*, s. 354. Sahada konuştuğum erkekler için durum bu değildi.

Savaşın sonlarına doğru, General Morillon ya da Mazowiecki gibi bireylerin yanı sıra kamuoyunun baskısının artması, eninde sonunda Igman Dağı'na Ani Tepki Gücü'nün konuşlandırılmasına ve Uygulama Gücü'nün (IFOR) muharebe esaslarının sertleştirilmesine yol açtı.

En nihayetinde esas güç kullanımı, her zaman ABD'liler tarafından savunulagelen hava saldırılarıydı çünkü bu saldırılar kayıp riskini göze almadan güç kullanmanın bir yoluydu. Kararlı Güç Harekâtı 29 Ağustos 1995'ten 14 Eylül 1995'e kadar sürdü; toplam 3.515 uçuş gerçekleştirildi, 1000'den fazla bomba atıldı.[58] Hava saldırıları, Dayton Antlaşması'nın ön safhası olarak Bosna Sırplarına baskı yapmaya yardımcı oldu ve doğudaki son anklav olan Goradze'ye yönelik bir saldırıyı güya önledi. Ama hava saldırıları sahadaki sivilleri korumak için hantal bir araçtı ve korunması gerekenler her şeyden önce sivillerdi. Birçok kişi Ani Tepki Gücü'nün konuşlandırılmasının savaş sırasında daha etkili olduğunu savunmaktadır.

Aslında ihtiyaç duyulan şey barışın korunması değil, insani hukukun zorlanmasıydı. Buysa kayda değer bir meydan okumayı temsil eder. Etnik temizlik aracılığıyla nüfus denetimi stratejilerine nasıl karşı koyulacağı –yerel nüfus arasında alternatif meşrutiyet kaynaklarına nasıl destek geliştirileceği ve bunların nasıl teşvik edileceği, yeni muharebe esasları ve davranış normları, uygun araç-gereç, örgütlenme biçimleri ve komuta yapıları– üzerine yeni bir stratejik düşünüşü gerektirir.

4. *Dayton'dan Sonra*

1945'ten bu yana Avrupa'da yapılmış en uzun ve en yıkıcı savaş, başladıktan üç buçuk yıl sonra sona erdi. Antlaşmanın uygulanmasına yönelik uluslararası harekâtta bir dizi kurum

Allied Forces Southern Europe, Public Information, *Fact Sheet: Operation Deliberate Force*, Napoli, 6 Kasım 1995.

yer aldı: BM, AB, Avrupa Konseyi, AGİT, NATO ve WEU. NATO için, IFOR ve ardılları İstikrar Gücü (SFOR) ve Avrupa Gücü (EUFOR) ittifakın o güne dek gerçekleştirdiği en büyük harekâttı. Dahası NATO'ya, eskiden Varşova Paktı üyesi olan Barış İçin Ortaklık ülkeleri de katıldı. Aralık 2004'ten bu yana AB, NATO'nun rolünü üstlendi. Bu ilk özerk AB askerî misyonu olmasa da ortak bir Avrupa güvenlik siyasasının geliştirilmesinde önemli bir ileri adımı simgeliyordu. Savaşın başlangıcından itibaren uluslararası müdahale çabalarının ayağına dolanan çelişkilerin çoğunu gözler önüne seren uygulama süreci, uluslararası toplum için önemli bir öğrenme deneyimi de oldu.

Dayton Antlaşması işte bu çelişkilerin bir ürünü olarak görülebilir. Öncelikle bu antlaşma, dünyayı ilksel uluslara bölünmüş olarak algılayan üst düzey müzakerecilerin *reelpolitik* yaklaşımından doğmuştu. Bu antlaşma, Bosna-Hersek'i üç devletçiğe bölen[59] ve tarafların –yani milliyetçilerin– bu uygulanmasından sorumlu oldukları bir antlaşmaydı. Bununla birlikte bu antlaşmada, uluslararası topluluk dâhil olmak üzere tarafları insani bir yaklaşıma –insan hakları, savaş suçlularının kovuşturulması, mültecilerin geri dönüşü, hareket özgürlüğü, iktisadî ve toplumsal yeniden yapılanma– bağlayan maddeler de yer aldı. Antlaşma, NATO komutanına ve sivil uygulamadan sorumlu yüksek temsilciye hatırı sayılır bir güç verdi.

Başlangıçta askerî taraf, sivil taraftan çok daha etkiliydi. Ama ordunun üstlendiği görevler –ateşkesi korumak, savaşan tarafları ayırmak, silah depolarını denetlemek– bölünme mantığına uygundu. Kamu güvenliği kabiliyetinin olmayışının yanı sıra irade eksikliği, Dayton'dan hemen sonra Saraybosna'dan çok sayıda Sırp'ın yerinden edilmesine ve düşük düzeyli etnik temizliğin antlaşma imzalandıktan sonra dahi aylarca devam etmesine olanak sağladı. Bununla beraber sivil taraf, ardışık

[59] Resmi olarak Bosna iki oluşuma bölündü -Republika Srpska [Sırp Cumhuriyeti] ve Bosna ve Hersek Federasyonu- ama ikincisi Hırvatlar ve müslümanlar arasında da bölündü.

üst düzey temsilcilerin yönetiminde, kademeli olarak, daha da güçlendi. Bu üç topluluğu bütünleştirmek ve ortak bir devlet inşa etmek için çeşitli önlemler alındı. Bu önlemler arasında üç ordunun bütünleştirilmesi, polis teşkilatında reform yapılması, ortak para birimi, bayrak ve araç plakası; mültecilerin dönüşünü kolaylaştıran mülkiyet yasaları; aşırılıkçı siyasetçilerin azledilmesi ve ılımlı demokratik ya da sivil siyasetçilerin desteklenmesi ve seyahat özgürlüğü de yer aldı. Dahası bu dönemde Bosna'da konuşlandırılan askerî kuvvetler insani kolluk gücü kabiliyetini geliştirmeye başladılar. 1997'den itibaren yerel güçlerle birlikte savaş suçlularını yakalamaya, geri dönen mültecileri koruyacak şekilde güçleri yeniden konuşlandırmaya ve suçun denetim altında tutulmasında, seyahat özgürlüğünün korunmasında ve milliyetçi direnişin en kötü tezahürlerinin önlenmesinde polise destek olmaya başladılar. Örneğin SFOR, 1997'de SFOR karşıtı propaganda yayımlayan Sırp radyo ve televizyon kanalı SRT'nin vericisini ele geçirdi ve Nisan 2001'de Yüksek Temsilcilik Ofisi (OHR) ve SFOR, HDZ'nin gelirinin ana kaynağı olan Mostar'daki Hercegovacka Banka'nın ve diğer yerleşim birimlerinin yönetimine de el koydu.

Tüm bu çabalara rağmen, milliyetçi siyasetçiler halk arasında rağbet görmeye devam ettiler ve demokratik yapılar da hâlâ çok zayıf. Aslında, bugünün Bosnası'nda seçim, emperyalist hayırseverlik ile aşırı milliyetçilik arasında yapılmaktadır. Nitekim 2002 ile 2006 yılları arasındaki yüksek temsilci Paddy Ashdown, "Avrupalı bir Raj [sömürge valisi]" gibi davranmakla suçlandı.[60] Yine de güçlü bir uluslararası korumanın alternatifi, milliyetçi bölünme ve belki de savaşın yeniden alevlenmesidir. Savaşın zayiatı demokratik siyasetti. Savaşın başlamasından sorumlu milliyetçi siyasetçiler, savaştan önce

[60] Gerald Knaus ve Felix Martin, 'Lessons from Bosnia and Herzegovina: Travails of the European Raj', *Journal of Democracy*, 14/3 (2003), http://www.journalofdemocracy.org/articles/ KnausandMartin.pdf. Ayrıca bkz. Avrupa İstikrar İnisiyatifi'nin sitesi: www.esiweb.org.

ancak güçbela var olan hakiki bir kökten milliyetçiliği yaratmayı başardılar. Savaşın yarattığı sarsıntı, korku ve güvensizlik, suçluluk ve şüphe izlerini –kolayca yatıştırılamayacak ama etnik kimliklerle özdeşleşmenin kolay anlaşılır kesinliklerinde güvence arayan duygular– bıraktı. Dahası ekonomi, savaşın ve Yugoslavya'nın parçalanmasının etkisinden hiçbir zaman toparlanamadı. İşsizlik %40'ta kaldı ve birçok insan hâlâ, bugüne dek milliyetçi partilerin "koruma"sında olan çeşitli yasadışı ya da gayri resmi faaliyetlere bağımlı.

Başka bir deyişle savaşı milliyetçiler kazandı. Savaş sırasında uluslararası topluluğun yukarıdan aşağıya gerçekçi yaklaşımı, muhtemelen farkında olmadan, milliyetçilerin konumlarını meşrulaştırdı. Güvenli sığınaklar ve uluslararası yönetimler kurma çabalarında sergilenen insancıl yaklaşım, hiçbir zaman kozmopolit siyaseti koruyacak kadar güçlü olmadı. Uluslararası topluluk hatalarından ders çıkarıncaya dek, Bosna sivil toplumu ve siyasetteki potansiyel ortaklarının çoğu öldürülmüş, yıldırılmış ve ülkeyi terk etmişti. Dahası, günümüzde bile, sivil toplumla işbirliği yapmaktan ve demokratik ya da kozmopolit siyasetin gelişmesine yardımcı olmaktan ziyade kurumların inşasına vurgu yapılmaktadır. Paddy Ashdown'un cesur stratejisi, Dayton'ın hemen ardından çokkültürlülüğü kurtarabilirdi. Ne yazık ki bu strateji çok geç geldi.

Asıl soru, insani hukukun uygulanması ve devlet inşasına ilişkin pratik deneyimlerin yanı sıra iktisadi yeniden yapılandırma çabalarının zayıflığının, gelecekte uluslararası müdahalelerin, özellikle de Avrupa Birliği'nin dâhil olduğu müdahalelerin felsefesini ve örgütlenmesini etkileyip etkilemeyeceği ya da uluslararası müdahalelerin gözden düşüp düşmediğidir. Bosna Savaşı'nın deneyimi, Soğuk Savaş'la Teröre Karşı Savaş arasında, insancıl bir uluslararası yaklaşımın olanaklı göründüğü kısa bir uğrak mıydı? Yoksa bu müdahale, en azından Avrupa Birliği'nin güvenliğe yaklaşımını şekillendiren kalıcı bir miras mı bıraktı?

4
Yeni Savaşların Siyaseti

Bosna-Hersek'teki savaş sırasında Saraybosna, Sırpların ve Boşnakların (çoğunlukla Müslüman) denetimindeki iki ayrı bölge olarak bölünmüştü. Ama savaş zamanının Saraybosnası toprağa dayanmayan bir ayrım açısından da tanımlanabilirdi. Küreselciler olarak betimlenebilecek bir grup insan da –BM barış gücü çalışanları, insani yardım kuruluşları, gazeteciler, İngilizce konuşan ve yardımcılar, çevirmenler ve şoförler olarak işe alınan Saraybosnalılar– vardı. Zırhlı araçlar, kurşungeçirmez yelekler ve mavi kartlarla korunan bu kişiler hem kente girip çıkabiliyor hem de toprağa dayalı bölünmenin bir ucundan diğerine serbestçe seyahat edebiliyordu. Aynı zamanda kentin toprağa bağlı, yerel sakinleri de vardı. Taraflardan biri (Boşnaklar) savaş boyunca kuşatma altındaydı; insani yardım ya da karaborsayla (eğer Alman marklarına sahip olacak kadar şanslılarsa) geçiniyorlardı, keskin nişancı ateşine ve ara sıra da topçu ateşine maruz kalıyorlardı. Taraflardan diğerindeyse (Sırplar) maddi koşullar bir ölçüde daha iyi olmasına karşın, korku iklimi daha kötüydü. Her iki taraftakiler, sokakları arşınlayan ve milli mücadele bağlamında meşruluk iddiasında bulunan basın çetesine, çeşitli milislere ve mafya tiplerine karşı savunmasız kalmıştı.

Yeni savaşların siyasî hedefleri ulus, kabile, din gibi, geleneksel olduğu iddia edilen kimliklere dayalı iktidar iddiasıdır. Yine de tikelci kimliklerin siyasetindeki yükseliş, geleneksel terimlerle anlaşılamaz. Bu yükseliş, e-posta, faks, telefon ve hava yolculuğuyla iletişim kuran ulusaşırı ağlara katılanlar

ile yaşamları aynı küresel süreçler tarafından derinlemesine şekillendirilmesine rağmen bu süreçlerden dışlanan ve yerelliklere bağlı olanlar arasında giderek büyüyen bir kültür uyuşmazlığı bağlamında açıklanmalıdır.

Bu kültürel bölünmenin basit siyasî terimlerle ifade edilebileceğini, tikelci kimlik siyasetini destekleyenler küreselleşme süreçlerine karşı çıkarken, daha hoşgörülü, çokkültürcü evrenselci yaklaşımdan yana olanların yeni küresel sınıfın parçası olduğunu varsaymak hata olur. Aksine küreselleşmeciler arasında diaspora milliyetçileri ve köktenciler, milliyetçilikle uzlaşmanın istikrar için en iyi umudu sunduğuna inanan "realistler" ve neoliberallerin yanı sıra yeni savaşlardan kâr sağlayan ulusaşırı suç grupları da bulunabilir. Toprağa bağlı olanlar arasında geleneksel kimliklere sıkı sıkıya tutunan çok sayıda kişi olsa da tikelcilikleri ve dışlayıcılığı reddeden cesur bireyler ve yurttaş grupları da vardır.

Burada vurgulamak istediğim asıl nokta, küreselleşme olarak bilinen süreçlerin, modern dönemi karakterize eden siyaset örüntülerini belirleyen kültürel ve toplumsal-iktisadî ayrımları parçaladığıdır. Savaşın yeni türü de bu küresel değişimler açısından anlaşılmalıdır. İktidar mücadelesinin yeni biçimleri geleneksel milliyetçilik, kabilecilik ya da köktendincilik kisvesine bürünebilir ama bunlar yine de güncel nedenlerden doğan ve yeni karakteristikler sergileyen çağdaş olgulardır. Dahası, bunlar bireylerin yanı sıra bir dizi devlet ve devletdışı kurum arasında da giderek artan bir küresel bilinç ve sorumluluk duygusuyla da paralellik göstermektedirler.

Bu bölümde küreselleşme olarak bilinen sürecin temel karakteristiklerinden bazılarını ve bunların kimlik siyasetinin yeni biçimlerini nasıl doğurduklarını betimleyeceğim. Bu bölümün son kısmında ise özellikle tikelci kimlik siyaseti ile kozmopolit ya da hümanist değerler siyaseti arasında ortaya çıkan siyasî uçurumun ana hatlarını çizmeye çalışacağım.

1. Küreselleşmenin Karakteristikleri

Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı kitabında milliyetçilik ve sanayileşme arasındaki ilişkiyi çözümlemiştir.[1] Gellner o eserinde insanların modernliğin talepleriyle –sanayi ve devletle gündelik karşılaşmalarla– başa çıkabilmesini sağlayan, anadile dayalı dikey örgütlü, seküler, ulusal kültürlerin ortaya çıkışını betimliyordu: Çeşitli kırsal mesleklerin yerini fabrika üretimi alıp devlet gündelik hayatın veçhelerine gitgide daha fazla müdahale ettikçe insanlar ortak bir yönetim dilinde hem sözlü hem de yazılı olarak iletişim kurmaya ve belirli standartlaştırılmış beceriler edinmeye ihtiyaç duydular. Daha önceki toplumlar, din üzerine temellenen ve zorunlu olarak devlete bağlı olmayan örneğin Latin, Pers, Sanskrit gibi yatay yüksek kültürlerle karakterize edilmişti. Bunlar çok çeşitli dikey aşağı halk kültürüyle birleştirildi. Daha önceki yüksek kültürler dinî kurumlarda yeniden üretilir ve aşağı kültürler sözlü geleneklerle aktarılırken, yeni dikey milli kültürler, matbaanın icadı, gazete ve roman gibi seküler edebiyatın yayımlanması ve ilköğretimin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni bir entelektüeller sınıfı –yazarlar, gazeteciler, öğretmenler– tarafından üretildiler.

Küreselleşme sürecinin işte bu dikey olarak örgütlenmiş kültürleri parçalamaya başladığı ileri sürülebilir. Ulusaşırı dillerden biri ya da diğeri üzerine temellenen yeni ulusaşırı ağlardan kaynaklanan yeni yatay kültürler ortaya çıkıyormuş gibi görünüyor: Coca-Cola ya da McDonald's ya da Starbucks gibi küresel markalarla bağlantılı kitle tüketimciliği kültürüyle sık sık ilişkilendirilen İngilizcenin yanı sıra Al Jazeera ya da Al Arabiya gibi yeni uydu TV kanallarıyla beslenen Arapça ve sosyal medyanın da yayılmasıyla Çince, İspanyolca ya da Hintçeyi bu dillere örnek gösterebiliriz. Bunlar, yerel tikelliklerin ağırlığını koyma girişimlerinin bir sonucu olarak,

[1] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983.

ulusal, yerel ve bölgesel kültürlerden oluşan bir potpuriye dönüşmektedir.

Küreselleşme terimi hem küreselleşmeyi hem de yerelleşmeyi, hem bütünleşmeyi hem de parçalanmayı, hem homojenleşmeyi hem de farklılaşmayı fiilen içeren karmaşık bir süreci perdelemektedir. Bir yandan insanları kucaklayan, onları içleyen ulusaşırı ağları oluştururken, diğer yandan çok sayıda insanı –gerçekten de büyük çoğunluğu– dışlamakta ve tecrit etmektedir. Bir yandan insanların hayatları, yaşadıkları yerden çok uzakta meydana gelen, üzerinde hiçbir denetimlerinin olmadığı olaylar tarafından şekillendirilirken, diğer yandan küresel süreçler yerel ve bölgesel siyasetin rolünü zenginleştirmeye izin veren yeni olanaklar da sunmaktadır.

Bir süreç olarak küreselleşme, uzun bir geçmişe sahiptir. Hatta küreselleşmenin günümüzdeki evresinin bir yenilik getirmediğini, kapitalizmin başından beri küresel bir olgu olduğunu ileri sürenler de mevcuttur.[2] Her halükârda son 20 yıl içinde enformasyon ve iletişim teknolojisinde hayret verici bir devrimin gerçekleştiğini ve bunun bir yenilik olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu teknolojik değişimlerin, küreselleşme sürecine, açık eşkâlini şimdiden belirleyemeyeceğimiz niteliksel bir derinlik kazandırdığını iddia ediyorum. Yine de bu sürecinin eşkâlinin ana hatlarını İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan kurumsal çerçevenin ve özellikle de 1980'lerde ve 1990'larda devletlerin izlediği kuralsızlaştırma siyasalarının belirlediğini söyleyebiliriz. Bu sürecin geleceği, siyasî ve toplumsal değerlerin, eylem ve örgütlenme biçimlerinin nereye doğru evrileceğine bağlı olacaktır. Bu bölümde işte bu evrimi anlamak için bilmemiz gereken bazı temel eğilimleri özetleyeceğim.

İktisadî alanda küreselleşme, çeşitli açılardan Fordizm sonrası, esnek uzmanlaşma ya da yeni ekonomi olarak betimlenen bir dizi değişimle ilişkilendirilir. Bu değişiklikler genel olarak

[2] Paul Hirst ve Grahame Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Polity, 1996.

teknoiktisadî paradigma olarak bilinen ve ürün ve hizmet arzının hâkim talep modelini karşılamak üzere örgütlendiği başlıca yollarda meydana gelen bir dönüşüme göndermektedirler.[3] Bu değişikliklerin ilgili özellikleri, bölgesel temelli seri üretimin önemindeki keskin düşüş, finansın ve teknolojinin küreselleşmesi ve piyasaların artan uzmanlaşması ve çeşitliliğidir. Hem hizmetlerin öneminin hem de tek tek ürünlerin değerinin gittikçe artan bir oranda artık bilyaptan [*know-how*] –tasarım, pazarlama, hukuki ve finansal danışmanlık– oluşması nedeniyle gelişmiş enformasyon fiziksel üretimin genel ekonomideki payının öneminin azaldığı anlamına da gelmektedir. Keza bölgesel ekonomilerle bağlantılı ürünlerin standartlaştırılması, yerel ya da uzmanlık taleplerine göre daha fazla ürün farklılaşmayla desteklenebilir. Dolayısıyla, ulusal iktisadî örgütlenme düzeylerinin önemi, bölgesel temelli üretimin görece gerilemesiyle birlikte azalmıştır. Öte yandan finans ve teknolojinin küresel karakteri nedeniyle küresel iktisadî örgütlenme büyük ölçüde genişlerken, piyasaların giderek farklılaşması nedeniyle yerel iktisadî örgütlenmeler de daha önemli hâle gelmiştir.

Küreselleşme, yönetişimin uluslararasılaştırılmasını ve bölgeselleştirilmesini de içerir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana uluslararası örgütlerde, rejimlerde ve düzenleyici kuruluşların büyümesinde bir patlama meydana geldi. Devlet faaliyetleri gitgide daha fazla uluslararası antlaşma yoluyla düzenlenmeye ya da uluslararası kurumlarla bütünleşmeye başladı. Giderek daha fazla kurum ve bakanlık diğer ülkelerdeki denkleriyle resmi ve gayriresmi işbirliklerine girmektedir; gitgide daha fazla siyasa kararı, çoğu zaman hesap sorulamayan uluslararası forumlara devredilmektedir. Son birkaç onyıl, özellikle kalkınma amacıyla –ama sadece bu amaç için değil– yerel ve

[3] C. Freeman, J. Clarke ve L. Soete, *Unemployment and Technical Innovation: A Study of Long Waves and Economic Development*, Londra: Frances Pinter, 1982; C. Perez-Perez, 'Micro-electronics, long waves, and world structural change', *World Development*, 13/3 (1985).

bölgesel siyasetin yeniden güçlendirilmesine de şahit olmuştur. Bu yeniden güçlendirme, Kaliforniya'daki Silikon Vadisi ya da İngiltere'deki Cambridge gibi "teknopoller" örneğinde olduğu gibi, bilim ve iş dünyası öncülüğündeki girişimlerden Kuzey İtalya'da olduğu gibi belediye geleneklerinin yeniden keşfine; barış hareketleri ya da Yeşiller öncülüğünde nükleerden arındırılmış bölgelerin oluşturulması ya da atık dönüştürme tasarıları gibi girişimlerin yanı sıra yeni ya da yenilenmiş yerel kayırmacılık ve korumacılık biçimlerine kadar çeşitli biçimler almıştır.[4]

Yönetişimin değişen doğasına paralel olarak gayriresmi devletdışı ulusaşırı ağda da çarpıcı bir büyüme yaşandı.[5] Bunlara hem devletin önceden üstlendiği işlevleri üstlenen –örneğin hem insani yardımlar hem de insan hakları, ekoloji, barış vb. gibi küresel sorunlar üzerine kampanyalar yürüten– NGO'lar dâhildir. Bu NGO'lar, kısmen ilgilendikleri sorun alanlarının yerel ve ulusaşırı düzeylerde olmasından, kısmen de ulusal siyasete erişimin ulusal düzeyde örgütlenmiş siyasî partiler tarafından engellenmesinden, en çok yerel ve ulusaşırı düzeylerde etkinlik göstermektedirler. Bu nedenle Greenpeace ya da Uluslararası Af Örgütü gibi örgütler dünyanın her yerinde bilinmektedir; etkililikleri çok farklı düzeylerde –yerel ve küresel düzeylerde olduğu kadar ulusal düzeyde– ve aynı anda, çok farklı yerlerde faaliyet göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Dahası, ulusaşırı ağların diğer türleri de gelişmiştir: çeşitli kültürel ve sportif etkinlikler arasında

[4] Bzk Margit Mayer, 'The shifting local political system in European cities', Mick Dunford ve Grigoris Kafkalas (ed.), *Cities and Regions in the New Europe: The Global-Local Interplay and Spatial Development Strategies* içinde, Londra: Belhaven Press, 1992; ayrıca bkz. Manuel Castells ve Peter Hall, *Technopoles of the World: The Making of Twenty-First-Century Industrial Complexes*, Londra: Routledge, 1994.

[5] Ulusaşırı hareketler ve NGO'lar hakkında bilgi için, bkz. 2001'den 2003'e kadar Oxford University Press, 2004'ten 2009'a kadar Sage ve hâlihazırda Palgrave Macmillan tarafından yıllık olarak yayımlanan *Global Civil Society*. Ayrıca bkz. www. gcsknowledgebase.org

bağlantılar; ulusaşırı dinî ve etnik gruplar; uluslararası suç örgütleri. Yükseköğretim de hem öğrencilerin ve öğretim üyelerinin mübadeleleri hem de internetin kullanımı nedeniyle giderek küreselleşmektedir.

Bu iktisadî ve siyasî değişimler örgütlenme biçimlerinde de esaslı değişimleri beraberinde getirmektedir. Birçok toplum, Bukharin'in "mimari tekçilik" diye adlandırdığı bir örgütlenme biçimine sahiptir.[6] Modern çağda ulus devletleri, şirketler ve askerî örgütler, birbirine çok benzeyen dikey hiyerarşik örgütlenme biçimlerine sahiplerdi; modern savaşın, özellikle de İkinci Dünya Savaşı deneyiminin örgütlenme biçimleri üzerinde belirgin ve yaygın bir etkisi olmuştu. Robert Reich, *The Work of Nations* adlı kitabında, şirketlerin, gücün piramit şeklindeki bir emir-komuta zincirinin tepesindeki efendilerin elinde toplandığı ulusal dikey örgütlerden, örgütleri daha ziyade bir örümcek ağını andıran, gücün teknik ya da finansal bilgi birikimine sahip olan ve ağın düğüm noktalarına yayılmış kişilerin elinde bulunduğu küresel olgulara nasıl dönüştüklerini şu sözlerle anlatmaktadır:

> [Şirketlerin] ağırbaşlı karargâhları, geniş alanlara yayılan fabrikaları, depoları, laboratuvarları, kamyon filoları ve şirket jetleri kiralanmıştır. Üretim işçileri, hademeleri ve defterdarları geçici sözleşmeyle istihdam edilmiştir. Önemli araştırmacıları, tasarım mühendisleri ve pazarcıları kârı paylaşırlar. Seçkin yöneticileri ise bu alanda büyük bir güce ve otoriteye sahip olmak şöyle dursun, doğrudan denetime genellikle sahip değildirler. Şirket imparatorluğuna kendi iradelerini dayatmak yerine daha ziyade yeni girişim ağları aracılığıyla fikirleri yönlendirirler.[7]

Benzer bir şey devlet örgütleri ile devletdışı örgütlerde de meydana gelmektedir. Devlet kurumları her düzeyde yatay ve

Nikolai Bukharin, *Economics of the Transformation Period*, New York: Bergman, 1971.
Robert Reich, *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*, Londra: Simon & Schuster, 1993, s. 97.

ulusaşırı bağlantılar geliştirmektedirler; devlet faaliyetleri özelleştirmenin çeşitli biçimleri ve yarı özelleştirme düzenlemeleri yoluyla, gitgide daha fazla dışarıya yaptırılmaktadır. NGO'lar ya da yeni toplumsal hareketlere özgü merkezsizleştirilmiş ve yatay örgütlenme biçimleri, siyasî partilere özgü geleneksel, dikey örgütlenme biçimleriyle sık sık karşılaştırılır.[8] Yine de siyasî liderler de tıpkı şirket yöneticileri gibi, en fazla kolaylaştırıcılar ve kanaat önderleri, en azından imge ya da simge –üzerinde çok az denetim sahibi oldukları birbiriyle bağlantılı faaliyet ağlarının kamuoyundaki temsilleri– hâline gelmişlerdir.

Küreselleşme, toplumsal yapıları derinden etkilemiştir. Gelişmiş sanayi ülkelerinde geleneksel işçi sınıfları ya küçülmüş ya da bölgesel temelli kitle üretimindeki düşüşle beraber küçülmektedir. Verimlilikte meydana gelen artış ve üretimin artık daha az vasıf gerektirmesi nedeniyle üreticiler daha az sayıda ve daha düşük ücretle işçi –özellikle de kadın ve göçmen işçi– istihdam etmekte ya da üretimlerini işçi ücretlerinin düşük olduğu ülkelere taşınmaktadırlar.

Sayıları artanlarsa Alain Touraine'in enformasyon işçileri[9] ve Robert Reich'ın simge analistleri olarak adlandırdıkları kişiler olmuştur. Bunlar bilyapa sahip olup onu kullanan ve Reich'ın sözleriyle "simgeler –veriler, sözcükler, sözlü ve görsel temsiller– üzerinde oynayarak" sorunları belirleyen, çözen ve bir düzene oturtan çalışanlardır.[10] Teknoloji ya da finans alanlarında, genişleyen yükseköğretimde ya da sayısız ulusaşırı kuruluşta istihdam edilmişlerdir. Oysa insanların çoğunluğu bu iki kategoriye de uymamaktadır. Çoğu insan erkek ya da kadın garson, satıcı, taksi şoförü, kasiyer gibi hizmetlerde çalışmakta ya da küreselleşmeye eşlik eden verimlilik artışıyla sayıları hızla çoğalan işsizlerin ordusunun saflarına katılmaktadır. Hem çalışanlar ve çalışmayanlar arasında hem

[8] Alberto Melucci, *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, Londra: Hutchinson Radius, 1989.
[9] Alain Touraine, *The Post-Industrial Society*, New York: Random House, 1971.
[10] Reich, *The Work of Nations*, s. 178.

de vasıflı çalışanların kendi aralarında artan gelir eşitsizlikleri, yeni beliren bu yeni toplumsal yapıyı yansıtmaktadır.

Gelir eşitsizliklerine hem kıtalar, ülkeler ve bölgeler içerisindeki hem de bunların arasındaki coğrafi eşitsizlikler de eşlik eder. Teknolojik kabiliyetlerini sermayeye çevirebilen bölgeler, yani çoğunlukla gelişmiş sanayi bölgeleri ile geriye kalan bölgeler arasında giderek artan bir eşitsizlik söz konusudur. Güneydoğu Asya, Güney Avrupa ve potansiyel olarak Orta Avrupa gibi bazı bölgeler, üretim hacmini artırarak en azından geçici bir süre gelişebilirler. Geleneksel geçim kaynakları azalırken küresel ekonomiye yakalanan geri kalan bölgeler ise ne üretime ne de tüketime katılabilmektedirler. Küresel şirketler tarafından çizilen piyasaların bölümlendirilme haritaları, genellikle dünyanın büyük bölümünü dışarıda bırakmaktadır. Ama ülkelerin, kıtaların, hatta kentlerin içerisinde bile bu genişleyen coğrafi eşitsizlikler bulunabilir ve bu durum hem gelişmiş sanayi dünyası hem de diğerleri için geçerlidir. Her yerde, korunan ve müreffeh küresel anklavlar ile onların ötesinde kalan anarşik, kaotik, aşırı yoksul bölgeler arasında sınırlar çizilmektedir.

Yukarıda özetlediğim eğilimler aynı anda hem gelişigüzeldir hem de inşa edilmiştir. Örneğin, toplumsal, iktisadî ve coğrafi eşitsizliklerin büyümesi kaçınılmaz bir durum değildir. Bunlar kısmen örgütlerdeki bozulmalardan veya geçmişteki ataletten evrilmiş bir örgütlenmenin sonucudur. Bununla beraber, bir ulusal kimlik ve güvenlik hissi yaratmış ulus devletleri çağına has dikey kültürlerden uzaklaşıldığını veri kabul edebiliriz. Artık yüz yüze etkileşimlerin hâkim olmadığı toplumlardaki toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan para ve hukuk gibi soyut simgeler, bu ulusal kültürlerin kurucu parçalarındandı.[11] Şimdilerdeyse "kimlik krizi"nden, yani

[11] Giddens bu simgeleri "ayrıştırıcı mekanizmalar" olarak adlandırır. Modernliğin temel özelliği, Giddens'ın "zaman-mekân ayrışması" olarak adlandırdığı, toplumsal ilişkilerin "olmayan" ötekilerle inşa edilebildiği durumdur. Küreselleşmeyi de zaman-mekân ayrışmasının bir uzantısı olarak tanımlar. Bkz. Anthony Giddens, *The Conditions of Modernity,* Cambridge: Polity, 1990.

kültürel toplulukların ayrışmasına eşlik eden bir yabancılaşma ve uyumsuzluktan söz etmek yaygındır.

Bununla beraber kültürel sınıflandırmanın belirmekte olan belli biçimlerini işaret etmek de olanaklıdır. Bir tarafta, kendilerini benzer düşünen insanlardan oluşan küresel bir topluluğun parçası olarak gören, çoğunlukla iyi eğitimli enformasyon işçileri ya da simge analistleri, uçaklarda, telekonferanslarda vb. çok zaman geçiren ve küresel bir şirket, bir NGO ya da başka bir uluslararası kuruluş için çalışanlar ya da akademisyenler ya da spor kulüpleri ya da müzisyenler ve sanatçılar vb. ağının bir parçası olanlar var. Diğer taraftaysa dışlananlar ve kendilerini yerel ya da tikelci (dinsel ya da milli) bir topluluğun parçası olarak görebilenler ya da göremeyenler var.

Beliren küresel gruplaşmalar henüz siyasîleştirilmedi ya da en azından çok az siyasîleştirildi. Bu, onların yeni iktidar biçimlerinin üzerine temellendirilebileceği siyasî toplulukların temelini oluşturmadıkları anlamına geliyor. Bunun bir nedeni de hâlihazırdaki dönemi karakterize eden bireycilik ve anomidir. Başka bir deyişle mevcut sorunların büyüklüğü, iktidarın ağ benzeri yapısını denetlemenin ya da etkilemenin zorluğu ve yatay ağlar ile tikelci bağlılıklardan kaynaklanan kültürel ayrışmalar karşısında siyasî eylemin beyhude olduğu hissidir. Hem Reich'ın kozmopolit *laissez-faire* olarak adlandırdığı, ulus devletinden "kopup" kendi bireyci tüketici çıkarlarının peşinden koşanlar hem de tüm dışlanmış bölgelerde bulunabilen huzursuz genç suçlular, yeni maceraperestler, bu siyasî boşluğu yansıtırlar.

Fakat her iki gruplaşmada da siyasîleşme tohumları bulunmaktadır. Kozmopolit siyasîleşme hem yeni ulusaşırı NGO'lar hem de toplumsal hareketler içerisinde, hem uluslararası kurumların içinde hem de bireyler arasında, insani değerlere (evrensel toplumsal ve siyasî haklara, ekolojik sorumluluklara, barış ve demokrasiye vb.) ve ulusaşırı sivil toplum fikri –sınırların ötesinde faaliyet gösteren kendi kendine örgütlenmiş

grupların, sorunları çözebileceği ve siyasî kurumlarda lobi faaliyeti yürütebileceği fikri– içinde konumlandırılabilir. Arap Baharı ve bankaları hedef alan küresel protesto dalgası, kozmopolit siyasîleşmenin potansiyelini sergilemektedir. Keza tikelci kimliklerin yeni siyaseti de bu küresel süreçlere bir tepki, modern devletin gitgide azalan iktidarı karşısında bir siyasî seferberlik biçimi olarak yorumlanabilir.

2. *Kimlik Siyaseti*

"Kimlik siyaseti" terimiyle devlet iktidarı üzerinde hak iddiasıyla etnik, ırksal ya da dinî kimlik etrafında seferber olan hareketleri kastediyorum.[12] "Kimlik" terimini ise dar anlamda kullanıp etiketlemenin bir biçimini kastediyorum. İster Afrika'daki kabile çatışmalarından, ister Ortadoğu'daki ya da Güney Asya'daki dinî çatışmalardan veya ister Avrupa'daki milliyetçi çatışmalardan söz edelim, tüm bunların ortak özelliği, etiketleri siyasî iddiaların temeli olarak kullanma biçimleridir. Bu tür çatışmalar sık sık etnik çatışmalar olarak betimlenirler. Bazı yazarlar "*etni*" teriminin kan bağı temelli bir topluluktan ziyade kültürel bir topluluğa atıfta bulunduğunda ısrar etse de "*ethnos*" terimi ırksal yan anlamlara da sahiptir. Etnik iddiaların ırksal dayanağı olmadığı açıkça ortada olsa da buradaki sorun, bu etiketlerin doğuştan gelen ve sonradan değişemeyen bir şeymiş gibi ele alınma eğilimidir; yani bu etiketler doğuştan atanmıştır, değiştirilemezler ya da asimilasyon yoluyla edinilemezler. Almanca konuşamasanız ve Almanya'ya da hiç bulunmamış olsanız dahi büyükanneniz Almansa Almansınızdır; Almanya'da yaşasanız ve çalışsanız bile ebeveynleriniz Türkse Alman değilsinizdir. Batı Belfast'ta doğarı bir Katolik, Protestanlığa geçse bile Katolik kalmaya

Bu tanım Radha Kumar tarafından geliştirildi. Bkz. Mary Kaldor ve Radha Kumar, 'New forms of conflict', *Conflicts in Europe: Towards a New Political Approach* içinde, Helsinki Citizens' Assembly Publication Series 7, Prag, 1993.

mahkûmdur. Bir Hırvat, Ortodoks dinini benimseyip Kiril alfabesini kullanmakla Sırp olamaz. Bu etiketlerin doğuştan gelen haklar olarak kabul edildiği ölçüde, kimlik siyasetine dayalı çatışmalar da etnik çatışma olarak adlandırılabilirler. Birçok durumda bu kimlikler hem dinî hem de millidir.[13] Bosna'da bir Müslüman, Kuzey İrlanda'da bir Katolik ya da Hindistan'da bir Hindu olarak siyasî kimlik iddiasında bulunmak, aynı zamanda bir ulusal kimlik iddiasında bulunmak demektir. Elbette etiketlerin doğuştan kazanılmadığı, gönüllü olarak edinildiği ya da zorla dayatıldığı kimlik siyaseti biçimleri de vardır.

Gerçekten de endemik çatışma alanlarında kimlik siyaseti daha aşırılıkçı noktalara varır ve köktenciliğe, yani öğretiye körü körüne bağlılığa dönüşür. Örneğin militan İslam'ın belli mezhepleri, gayrimüslimlerin dışlanması yerine din değiştirmeleri yoluyla saf İslam devletleri yaratmayı hedeflemektedirler.[14]

"Siyaset" terimi, siyasî iktidar üzerinde hak iddiasına atıfta bulunur. Dünyanın birçok kısmında, dinî canlanmalar ya da yerel kültürlerin ve dillerin hayatta kalmasına yönelik yenilenmiş ilgiler söz konusudur ve bu, kısmen, küreselleşmenin yarattığı gerilimlere verilmiş bir yanıttır. Dinî ya da kültürü korumayı ya da teşvik etmeyi amaçlayan siyasî seferberlikler çoğu kez bu siyasaların benimsenmesini güvence altına almak için iktidar taleplerine yol açabilirler. Yine de kimlik siyasetiyle kast edilen bu değildir. Bu tür siyasî seferberlikler kültürel ve dinî haklara yönelik taleplerdir. Bunlar, kimlik üzerine temellenen siyasî hak taleplerinden oldukça farklıdırlar. Başka

[13] Mary Kaldor ve Diego Muro, 'Religious and nationalist militant networks', Mary Kaldor, Helmut Anheier ve Marlies Glasius, *Global Civil Society 2003* içinde, Oxford: Oxford University Press, 2003.

[14] Mohamed El-Sayed Said, siyasi İslam'ı içeren çatışmaları çözümlerken misyonerlik siyasetine dayalı İslam ile kimlik siyasetine dayalı İslam arasında ayrım yapmaktadır. İran devrimi ilkine, Hindistan'daki İslami hareketler ise ikincisine örnektir. Bkz. 'Conflicts involving Islam', Mary Kaldor ve Basker Vashee (ed.), *Restructuring the Global Military Sector içinde*, cilt 1: *New Wars*, Londra: Cassell/Pinter, 1997.

bir deyişle, kimlik temelinde iktidar hakkına karşı bir siyasî programa dayalı iktidar talebi. Kimlik siyaseti, bireysel siyasî haklardan ayrı ve bu haklarla çatışabilen toplulukçuluğun bir biçimidir.

Bu farkı ifade etmenin bir diğer yolu da, kimlik siyasetini fikir siyasetiyle karşılaştırmaktır. Fikir siyaseti ileriye dönük tasarılarla ilgilidir. Bu nedenle 17. yüzyılda Batı Avrupa'da dinî mücadeleler, bireyi kurumlaşmış Kilise'nin ezici nüfuzundan kurtarmayı amaçlıyorlardı. 19. yüzyılın Avrupası'nda ya da sömürge Afrikası'nda ilk milliyetçi mücadeleler ise demokrasiyi ve devlet inşasını hedefliyorlardı. Bunlar, modernleşme amacıyla farklı insan gruplarını ulus çatısı altında bir araya getirmenin yolları olarak düşünülmüşlerdi. Daha yakın geçmişte ise gelecek için bir görüş sunan, sosyalizm ya da çevrecilik gibi soyut seküler fikirler siyasete hâkimdi. Bu tür bir siyaset, o fikre destek veren herkesi kucaklayarak bütünleştirici olmaya meyillidir ama yakın geçmişteki deneyimlerin de gösterdiği üzere, bu tür fikirlerin evrenselci karakteri, totaliter ve otoriter uygulamaların gerekçesi olarak hizmet edebilir.

Buna karşılık kimlik siyaseti parçalayıcı, geriye dönük ve dışlayıcı olmaya meyillidir. Dışlayıcı kimlik üzerine temellenen siyasî gruplaşmalar, destansı bir geçmişin yeniden inşasına, gerçek ya da hayali adaletsizliklerin ve kazanılan ya da kaybedilen ünlü savaşların hatırasına dayanan nostalji hareketleri olmaya meyillidirler. Bu gruplaşmalar, güvensizlik, tarihten gelen düşmanlara karşı duyulan korkunun yeniden alevlendirilmesi ya da farklı etiketlere sahip olanlar tarafından tehdit edildiği algısı aracılığıyla anlam kazanırlar. Etiketler her zaman daha küçük etiketlere bölünebilirler. Kültür saflığı ya da homojenlik diye bir şey yoktur. Dışlayıcı kimlik temelli her siyasa, zorunlu olarak bir azınlık yaratır. En iyi durumda kimlik siyaseti farklı etiketlenmiş kişilere karşı psikolojik ayrımcılığı içerir. En kötü durumda ise tehcire ve soykırıma yol açar.

Yeni kimlik siyaseti, modern devlet yapılarının –özellikle merkezileşmiş, otoriter devletlerlerin– parçalanması ya da

aşınmasından ortaya çıkmıştır. 1989'dan sonra komünist devletlerin çöküşü, Afrika ya da Güney Asya'daki sömürge sonrası devletlerin meşruluğunu yitirmesi, hatta daha gelişmiş sanayi ülkelerindeki refah devletlerinin gerilemesi bile yeni kimlik siyasetinin beslendiği ortamı sağlar.

Yeni kimlik siyasetinin, her ikisi de küreselleşmeyle bağlantılı iki ana kaynağı bulunmaktadır. Bir taraftan bu siyaset yerleşik siyasî sınıfların giderek artan yetersizliğine ve azalan meşruluğuna bir tepki olarak görülebilir. Bu perspektiften bakıldığında, yeni kimlik siyaseti halk arasında yaygın önyargılara oynayan ve onları aşılayan, yukarıdan beslenen bir siyasettir. Eski Yugoslavya ya da eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde ya da bağımsızlıktan önceki Keşmir ya da Eritre gibi yerlerde olduğu gibi, devlet düzeyinde ya da ulusal olarak tanımlanmış bölgeler düzeyinde ulusal siyasette etkin olan siyasetçiler için bir siyasî seferberlik biçimi, bir hayatta kalma taktiğidir. Diğer taraftansa bu hayat kalma taktiği, küreselleşme süreciyle ilişkilendirilen güvensizlikten, özellikle de paralel ekonomi olarak nitelendirilebilecek, toplumun dışlanan kısımlarında hayatı kazanmanın yasal ve yasadışı yeni biçimlerinin ortaya çıkışıyla doğar ve bu yeni şaibeli etkinlikleri meşrulaştırmanın bir yolunu oluşturur. Özellikle Doğu Avrupa'da, 1989'da yaşanan olaylar hem ulus devletinin altını oyması hem de yeni iktisadî etkinlik biçimlerinin dizginlerini kısa bir "geçiş" dönemi boyunca serbest bırakması itibarıyla küreselleşmenin etkisini dar bir alanda yoğunlaştırmıştır. Böylece bu alttan gelen milliyetçilik biçimi, yukarıdan gelen milliyetçilikle iç içe geçerek patlayıcı bir bileşim oluşturmuştur.[15]

Doğu Avrupa'da milliyetçiliğin bir tür siyasî seferberlik biçimi olarak kullanımı 1989'dan öncesine tarihlenir. Özellikle eski komünist çokuluslu devletlerde ulusal bilinç, ideolojik farklılıkların kasıtlı olarak yasaklandığı ve toplumların kâğıt

[15] Bu konuda Ivan Vejvoda'ya minnettarım.

üstünde homojenize edildikleri, "toplumsal olarak arındırıldıkları" bir bağlamda teşvik edilmiştir.[16] Ulusal kimlik ya da resmî olarak kabul gören belirli ulusal kimlikler, çeşitli siyasî, iktisadî ve kültürel çıkarların peşine düşmenin temel meşru şemsiyesi hâline gelmişlerdir. Bu, ulusal farklılıkların "anayasada tanındığı" eski Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nde özellikle önemliydi.[17]

Bu eğilimler kıtlık ekonomilerinin işleyişiyle güçlendirildi. Kâğıt üstünde bakıldığında, planlanmış ekonomilerin rekabeti ortadan kaldırması gerekiyordu. Nitekim bu tür planlamalar piyasalar için rekabeti elbette ortadan kaldırıyorlardı ama rekabetin başka bir biçimine –kaynaklar için rekabete– yol açıyorlardı. Kâğıt üzerinde bakıldığında akılcı düşünebilen planlamacılarca hazırlatılıp dikey bir emir komuta zinciriyle aşağı doğru muntazaman aktarılacak olan bu plan, fiiliyatta sayısız bürokratik baskıyla "inşa ediliyor" ve ardından da "tuzla buz ediliyordu". Dolayısıyla bu plan sonuçları itibarıyla bürokratik uzlaşmanın ifadesi olarak işlevini yerine getiriyor ama "yumuşak bütçe" kısıtlaması nedeniyle tek tek girişimler öngörülenden her zaman daha maliyetli oluyorlardı. Bu kıtlığın kaynaklar için rekabeti yoğunlaştırdığı bir kısırdöngüye neden oluyordu; bakanlıklar ve işletmeler arasındaki istifleme ve otarşi için rekabet etme eğilimi bu kıtlığı daha da yoğunlaştırıyordu. Bu bağlamda ulusal kimlik, kaynak rekabetinde avantaj elde etmek için kullanılabilecek bir araç hâline gelmişti.[18]

Daha 1970'lerin başında bile, eski Sovyetler Birliği'nde, gerileyen sosyalist tasarıyı desteklemek için ulusal kimlik

Terimin kullanıldığı yer Katherine Verdery, 'Nationalism and national sentiment in post-socialist Rumania', *Slavic Review*, 52/2 (1993).

Age., s. 82. Ayrıca bkz. Robert M. Hayden, 'Constitutional nationalism in the formerly Yugoslav republics', *Slavic Review*, 51/4 (1992).

Bu argüman da Katherine Verdery tarafından geliştirildi. Bkz. özellikle 'Ethnic relations, economies of shortage and the transition in Eastern Europe', C. M. Hann (ed.), *Socialism: Ideals, Ideology and Local Practice* içinde, Londra: Routledge, 1993

siyasasının kullanılmasının bir sonucu olarak milliyetçi bir patlama olduğu konusunda uyarıda bulunan yazarlar vardı.[19] Teresa Rakowska-Harmstone 1974'te yayınlanan klasik bir makalesinde "devrim zamanında dahi sadece gelişmemiş bir ortak kültür algısına sahip insanlar arasında bile var olan yeni bir fenomen"i betimlemek için "yeni bir milliyetçilik" terimini kullanmıştı.[20] Sovyetlerin siyasası, ulusal kimliklerin statüsünün bölgesel temelli yönetimsel birimin –cumhuriyetler, özerk bölgeler ve özerk yetki alanları– statüsüyle bağlantılı olduğu ayrıntılı bir yönetim yapısının üzerine temellenen bir ulusal kimlikler hiyerarşisi oluşturdu. Bu yönetsel düzenlemeler kapsamında, sözde sadece unvandan ibaret olan ulusal kimliğin yerel dili ve kültürü desteklendi ve sadece unvandan ibaret olan ulusal kimliğin üyelerine yerel yönetimde ve eğitimde öncelik tanındı.[21] Sistem, yerli bir idari ve entelektüel seçkinler zümresinin ithal bir Rus kentli işçi sınıfına ve yerli bir kırsal nüfusa başkanlık etmesine yol açtı. Zaslavsky bunu "patlayıcı işbölümü" olarak betimlemiştir.[22] Yerel seçkinler, ulusal bilincin gelişimini özellikle iktisadî alanda idari özerkliği teşvik etmek için kullanmışlardır.

Önceki bölümde ileri sürdüğüm üzere, benzer bir süreç, özellikle 1974 anayasası, federasyonu oluşturan cumhuriyetleri ve ulusları tahkim ettikten ve federal devletin yetkilerini kısıtladıktan sonra, eski Yugoslavya'da da gerçekleşti. Bu

[19] Bkz. örneğin Andrei Amalrik, *Will the Soviet Union Survive Until 1984?*, Londra: Penguin, 1970 veya Helene Carrere d'Encausse, *Decline of an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt*, New York: Newsweek, 1979.

[20] Teresa Rakowska-Harmstone, 'The dialectics of nationalism in the USSR', *Problems of Communism*, 23/1 (1974).

[21] Birçok durumda, bu temsilî milliyetler yapaydı. Örneğin Tacikistan, icat edilmiş bir bölgesel birimdir. Tacik dili, Farsçanın İran ve Afganistan'ın bazı bölgelerinde konuşulan ve Kiril alfabesiyla yazılan bir lehçesidir. Tacik Uygarlığı'nın ana merkezleri olan Semerkant ve Buhara, Tacikistan sınırları dışında, Özbekistan'da kalmıştır.

[22] Victor Zaslavsky, 'Success and collapse: traditional Soviet nationality policy', Ian Bremmer ve Ray Taras (ed.), *Nations and Politics in Soviet Successor States* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

çokuluslu devletleri bir arada tutan şey Komünist Parti'nin tekelindeydi. Sosyalist tasarının gözden düştüğü ve partinin tekelinin bozulduğu 1989 yılından sonra, ilk kez demokratik seçimler yapıldığında birdenbire milliyetçilik ortaya çıktı. Nitekim partiler arasında seçim yapacak çok az şey olduğu, siyasî tartışma geçmişinin olmadığı ve yeni siyasetçilerin neredeyse hiç bilinmediği bir ortamda, milliyetçilik siyasî farklılaşma için bir mekanizma hâline gelir. İnsanların belirli bir biçimde oy kullanmalarının beklendiğini varsaydıkları, siyasî tercih yapmaya alışkın olmadıkları ve bunu verili kabul etmede temkinli olabilecek toplumlarda, ulusal hatlar boyunca oy kullanmak en belirgin seçenek hâline geldi.

Milliyetçilik hem geçmişle bir sürekliliği hem de geçmişle ilgili bir suç ortaklığını inkâr etme ya da "unutma" yöntemini temsil eder. Milliyetçilik kısmen önceki dönemde, sadece çokuluslu devletlerde de değil, beslendiği yollar nedeniyle ve kısmen de biçiminin önceki Soğuk Savaş ideolojilerine çok benzemesi nedeniyle de bir sürekliliği temsil eder. Özellikle komünizm, savaşın biz/onlar ve iyi/kötü zihniyetiyle serpilip boy attı ve homojen kolektif topluluk kavramını yüceltti. Aynı zamanda, bu, geçmişi inkâr etmenin de bir yoluydu çünkü komünist rejimler açıkça milliyetçiliğe cephe almışlardı. Piyasaya kudurmuşçasına bağlılık durumunda olduğu gibi, milliyetçilik daha önce meydana gelenleri olumsuzlamanın bir biçimidir. Komünizm, özellikle de Sovyet birliklerinin işgal ettiği ülkelerde, bir "dışarlıklı" ya da "yabancı" olarak ele alınabilir ve böylece rejimi kabul eden, hoş gören ya da işbirliği yapan kişiler aklanabilir. Ulusal kimlik, önceki bağlam tarafından belirlenen diğer mesleki ya da ideolojik kimliklerle karşılaştırıldığında bir biçimde saf ve lekesizdir.

Benzer eğilimler başka yerlerde de gözlemlenebilir. 1970'li ve 1980'li yıllara gelindiğinde bile sömürge sonrası yönetsel yapıların kırılganlığı gün yüzüne çıkıyordu. Afrika'daki ve Asya'daki devletler, bağımsızlık sonrası umutların hayal kırıklığıyla, yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele tasarısının

başarısızlığıyla, hızlı kentleşmenin ve geleneksel kırsal toplulukların dağılmasının güvencesizliğiyle ve ayrıca yapısal düzenlemelerin ve istikrar sağlama siyasalarının, liberalleştirmenin ve kuralsızlaştırmanın etkisiyle başa çıkmak zorunda kalıyorlardı. Dahası, eski Yugoslavya'da olduğu üzere, Soğuk Savaş'ın ardından bağlantısızlar hareketinin üyeliğine dayalı uluslararası bir kimliğin kaybedilmesi de içerden birtakım tepkilere yol açtı. Hem iktidardaki siyasetçiler hem de hırslı muhalefet liderleri farklı yollardan –otoriter siyasaları haklı çıkarmak, günah keçisi yaratmak, korku ve güvensizliği yayarak halkın desteğini harekete geçirmek için– tikelci kimliklerle oynamaya başladılar. Birçok sömürge sonrası devlette iktidar partileri, kendilerini, özgürleşme hareketlerinin yerini işgal eden sol partiler olarak gördüler. Komünizm sonrası devletlerde olduğu üzere meşru bir özgürleşme hareketinin olmaması siyaseti kabilelere, klanlara, dinî ya da dilsel gruplara dayalı hak iddialarına yöneltti.

Sömürge öncesi dönemde, birçok toplum sadece gevşek bir etnik kimlik algısına sahipti. Nüfus sayımları ve kimlik belgeleriyle sınıflandırma tutkusuna sahip Avrupalılar daha katı etnik kategoriler dayattılar; bu da iletişimin, karayollarının ve demiryollarının gelişmesiyle ve bazı ülkelerde anadilde basının ortaya çıkışıyla birlikte şekillendi. Bazı durumlarda kategoriler oldukça yapaydı: Ruanda ve Burundi'deki Hutu/Tutsi ayrımı, Belçika yönetimi kimlik kartlarını tanıtmadan önce kaba, büyük ölçüde toplumsal bir ayrımdı; aynı şekilde, Zaire'nin (bugünkü Kongo Demokratik Cumhuriyeti) eski başkanı Mobutu'nun soyunun dayandığını iddia ettiği kabile olan Ngala, büyük ölçüde Belçikalıların bir icadıydı. Bağımsızlık sonrası dönemde birçok iktidar partisi, yeni ulusların yapay biçimde tanımlanmış topraklarında, çoğu zaman çok sayıda etnik grubu kucaklayan seküler bir ulusal kimlik benimsedi. Bağımsızlık sonrası umutlar sönerken, birçok siyasetçi, tikelci eğilimlere hitap etmeye başladı. Genel olarak yönetsel yapılar ne kadar zayıfsa bu da o kadar erken gerçekleşti. İktidara ve

kişisel zenginliğe erişimin dine ya da kabileye bağımlı olduğu Sudan, Nijerya ya da Zaire gibi bazı ülkelerde, "yağmacı" olarak nitelenen rejimleri ortaya çıktı.[23] Demokrasinin bağımsızlık sonrası dönemin neredeyse tamamı boyunca ayakta kaldığı Hindistan'da, 1970'lerde, Kongre Partisi'nin Hindu ayinlerini ve simgelerini kullanması, kimlik ve özellikle de din temelli yeni siyasî seferberlik biçimlerinin önünü açtı.[24]

Bu devletlerin çoğu, güçlü bir biçimde müdahaleciydi. Dış yardımın yerini 1970'lerde ticari borçlanma almaya başladığında, dış borçlar artıp "yapısal uyum" programları devreye sokuldukça, devlet gelirleri azaldı, eski komünist ülkelerde olduğu gibi, kaynakların denetimi üzerindeki siyasî rekabet yoğunlaştı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi Zaire ya da Somali gibi stratejik olarak önemli görülen ülkelere dış yardımın azaltılması anlamına geldi. Aynı zamanda demokratikleşme baskıları, iktidardakilerin iktidarı bırakmamak için daha pervasız girişimlerde bulunmalarına yol açtı. Bu girişimlerse çoğu zaman etnik gerilimleri ve diğer kimlik siyasetlerini körüklediler. Ortadoğu'da İslami hareketlerin büyümesi, sömürgecilik sonrası seküler milliyetçi rejimlerin neden olduğu hayal kırıklığıyla ilişkilendirildi.

İleri sanayileşmiş ülkelerde bile meşruluğun azalması ulus devletinin kaybolan özerkliğiyle ilişkilendirildi ve 1989'dan sonra, toplumsal kaynaşmanın geleneksel, çoğu zaman sanayi temelli kaynaklarının aşınması çok daha görünür hâle geldi. Demokrasinin başka bir yerdeki yokluğuna atıfta bulunarak demokrasiyi savunmanın daha zor olması nedeniyle, Sovyet

[23] Bkz. örneğin Peter Lewis, 'From prebendalism to predation: the political economy of decline in Nigeria', *Journal of Modern African Studies*, 34/1 (1996); Obi Igwara, 'Holy Nigerian nationalisms and apocalyptic visions of the nation', *Nations and Nationalism*, 1/3 (1995) ve Kisangani N. F. Ermizet, 'Zaire after Mobutu: a case of a humanitarian emergency', *WIDER Research for Action* 32, Helsinki: UNU/WIDER, 1997.

[24] Bkz. Cynthia Brown ve Farhad Karim (ed.), *Playing the 'Communal Card': Communal Violence and Human Rights*, Londra ve New York: Human Rights Watch, 1995.

tehdidi üzerinden tanımlanmış özglü Batı kimliğinin altı oyuldu. Hatta "Teröre Karşı Savaş" retoriği, bu özgül Batı kimliğini yeniden icat etmenin bir yolu olarak görülebilir. Eşit derecede önemli bir başka sorun da küreselleşme ve bütçe disipliniyle enflasyonun denetimine vurgu yapan hâkim ideoloji bağlamında iktisadî ve toplumsal konularda önemli siyasî farklılıklar için alan daraldıkça, büyük siyasî partiler arasında artan oydaşmaydı. Milliyetçilik ya da milliyetçiliğin tohumları –örneğin sığınma yasaları ya da göç karşıtlığı– parti siyasetinde farklılaşmanın biçimleri olarak istismar edilirler. Son yıllarda aşırı sağcı partiler Fransa, Hollanda, Belçika ve diğer yerlerde oyların kayda değer bir kısmını elde etmeyi başardılar. ABD'de Cumhuriyetçi Parti seçim bölgelerini kasıtlı olarak köktendinci Hıristiyan kiliseleri ve daha yakın geçmişte Çay Partisi hareketi çevresinde inşa etti. Avusturalya'da Muhafazakâr Parti açık bir sığınma karşıtı platform üzerinden iktidarı ele geçirdi. Özellikle 11 Eylül'den sonra, yabancı düşmanı fikirler giderek artan bir güvensizlik duygusunu sermayeye dönüştürdü.

Her ne kadar Kuzey İrlanda gibi tikelci siyasetin güçlü olduğu bölgeler, demokrasinin zayıf olduğu bölgeler olmaya eğilimli olsalar da, Batılı ülkeler kolektivist otoriterlik deneyimini paylaşmıyorlar. Etkin bir sivil toplum, siyasîlere karşı güvensizliği, siyasî kurumlara karşı yabancılaşmayı, popülist eğilimlere potansiyel zemin oluşturan kayıtsızlık ve beyhudelik hissini dengeleme eğilimindedir. Yine de yeni kozmopolit sınıfların "ayrılması", küreselleşmenin faydalarından dışlananların parçalanması ve bunlara bağımlılığı da gelişmiş sanayi ülkelerinin karakteristik özelliğidir.

Yeni kimlik siyasetinin diğer bir ana kaynağı, küreselleşmeyle, özellikle hızlı kentleşme ve paralel ekonomiyle ilişkilendirilen güvensizliktir. Bu da büyük ölçüde, 1980'lerde ve 1990'larda uygulanan neoliberal siyasalara –makroiktisadî istikrarlandırma, kuralsızlaştırma ve özelleştirme– atfedilebilir ki bu siyasalar küreselleşme sürecinin fiilen hızlandığı anlamına geliyorlardı. Bu siyasalar işsizlik düzeyini, kaynak tüketimini

ve gelir eşitsizliğini artırdılar ve hızlı kentleşme sürecine yol açtılar. Ayrıca hem kırdan kente hem de başka ülkelere göçü de artırdılar. Bu değişimler de suç oranlarının artmasına ve yolsuzluk, karaborsacılık, silah ve uyuşturucu ticareti ağlarının oluşmasına ortam sağladılar. Devletin ekonominin büyük kısımlarını denetim altında tuttuğu ve kendi kendini örgütleyen piyasa kurumlarının var olmadığı toplumlarda "yapısal düzenleme" ya da "geçiş" siyasaları, düpedüz düzenlemenin yokluğu anlamına gelirlar. Bu şartlarda piyasa genellikle yeni, özerk, üretken şirketler anlamına da gelmez; yolsuzluk, spekülasyon ve suç anlamına gelir. Çoğu zaman rüşvetin ve "tüyo alarak" alım satımın çeşitli biçimleriyle çürüyen kurumsal aygıtlarla bağlantılı karanlık "iş adamları"nın yeni grupları, bir tür ilksel birikim –toprak ve sermayenin yağmalanması– faaliyetiyle uğraşırlar. İttifak kurmak ve etkinliklerini meşrulaştırmak için kimlik siyasetinin dilini kullanırlar. Bu ağlar çoğu zaman savaşlarla, örneğin Afganistan, Pakistan ve Afrika'nın büyük bölgeleriyle ve Soğuk Savaş'tan sonra askerî sınai kompleksin parçalanmasıyla bağlantılıdırlar. Zaman zaman diaspora bağlantıları yoluyla uluslararası kaçakçılık şebekelerine bağlanarak ulusaşırı hâle gelirler.

Dahası, milliyetçi ya da dinî partilerle bağlantılı dinî kurumlar ya da insani yardım kuruluşları genelde kırsal kesimden ya da diğer ülkelerden yeni gelen göçmenler için erişilebilir tek toplumsal güvenlik ağını sağlarlar. Keza dinî okullar ve eğitim de dâhil topluluk örgütleri, toplumsal harcamalarda kesintileri içeren iktisadî siyasalar bağlamında büyümeye devam etmektedirler.

Şiddet yoluyla ya da şiddet tehdidiyle geçimini sağlayan, orduların ihtiyaç fazlası silahlarını karaborsadan elde eden ya da askerî mühimmat depolarını yağmalayan, güçlerini tikelci ağlara dayandıran ya da tikelci iddialarla saygınlık arayan, genç erkeklerin oluşturduğu yeni çeteler veya yeni maceraperestler de bu süreçte tipik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ağlar, Transkafkasya'da esirleri gıda, silah,

para, diğer rehinelerle, hatta cesetlerle takas etmeye çalışan rehinecileri; Rusya'daki mafya oluşumlarını; sınır komşusu ülkelerdeki Rus diaspora gruplarını "korumak" amacıyla Kazak üniforması giyen yeni Kazakları; Batı Ukrayna ya da Batı Hersek'teki işsiz gençlerden oluşan milliyetçi milis gruplarını içerebilir. Tüm bu gruplar tıpkı akbabalar gibi, parçalanan devletin kalıntılarından, yoksulların ve işsizlerin hayal kırıklıklarından ve kırgınlıklarından beslenirler. Başıbozuk siyasî maceracıların benzer bir türü Afrika'daki ve Güney Asya'daki çatışma bölgelerinde de bulunabilir.[25]

Yeni kimlik siyaseti bu iki tikelcilik kaynağını farklı ölçülerde birleştirmektedir. Eski yönetsel ya da entelektüel seçkinler iktidarı ele geçirmek ve korumak amacıyla, dışlanmış ve terk edilmiş, yabancılaşmış ve güvensiz olan toplumun sınırındaki bu maceracı oluşumlarla ittifaklar kurarlar. Güvensizlik algısı ne kadar büyükse toplumun kutuplaşması da o kadar artar ve alternatif bütünleştirici siyasî değerler için de alan o kadar daralır. Savaş koşullarında bu tür ittifaklar, savaş suçlarına ortaklık ve savaş ekonomisinin işleyişine karşılıklı olarak bağımlılıkla pekiştirilir. Ruanda'da kitlesel soykırım planı, aşırılıkçı Hutuların mevcut iktisadî kriz ve demokratikleşme için uluslararası baskı ortamında iktidara tutunmalarının bir yolu olarak açıklanmıştır. Afrika Hakları adlı NGO'ya göre "'Aşılıkçılar'ın amacı tüm Hutu nüfusunun bu cinayetlere ortak olmasıydı. Böylece soykırımın kanı herkesi lekeleyecek ve kimsenin geri adım atma şansı kalmayacaktı."[26] Afgan mücahitlerin katılımıyla Keşmir'deki savaşın şiddetlenmesi, Hindu ve Müslüman

[25] Çeşitli yerlerdeki bu olgunun bir açıklaması için bkz. Medecins Sans Frontieres'in dünya krizlerine müdahale raporu, *Life, Death and Aid*, Londra: Routledge, 1993. Liberya'da Charles Taylor'ın Liberya Ulusal Yurtsever Cephesi'nin başkente yürüdüğü anlatılmaktadır: "Sürekli sarhoş ya da Marihuana ile kafayı bulmuş hâlde peruk, gelinlik ya da kaynakçı gözlükleri takarak, paramparça olmuş dünyalarının onları sürüklediği derin kimlik krizini canlandırdılar." (s. 56)

[26] Rakiya Omaar ve Alex de Waal, *Rwanda: Death, Despair and Defiance*, Londra: Africa Rights, 1994, s. 35.

kimlikleri arasında bir kutuplaşma yaratmış ve bu kutuplaşma giderek senkretik geleneklerin ve Keşmirli kimliğine dayalı ortak bağların -*Keşmiriyat*- yerini almıştır.[27] Eski Yugoslavya'daki milliyetçi duyguların vahşiliğine getirilen açıklamalardan biri, yeni kimlik siyasetlerinin çeşitli kaynaklarının tümünün burada yoğunlaşmış olmasıdır: Eski Yugoslavya, Doğu Avrupa ülkeleri arasında en Batılılaşmış, hatta kozmopolit denebilecek seçkinlere sahipti ve bu durum dışlananların kızgınlıklarını artırdı. Ülke, çökmekte olan merkezi devlete özgü milliyetçi bürokratik rekabeti deneyimledi; serbest piyasaya diğer Doğu Avrupa ülkelerinden daha önce geçmek zorunda kaldığı için paralel ekonomisi daha gelişmişti. Tüm bütün bunlara rağmen, dışlanmış kimliklerin yeniden inşa edilebileceği nefreti yaratmak için acımasız bir savaş şarttı.

Kimlik siyasetinin yeni biçimi sık sık geçmişe gerileme, modernleştirici ideolojiler tarafından geçici olarak yerinden edilmiş ya da bastırılmış modern öncesi kimliklerin geri dönüşü olarak ele alınır. Elbette yeni siyasetin bellekten ve tarihten yararlandığı ve kültürel geleneklerin daha yerleşik olduğu bazı toplumların yeni siyasete daha duyarlı oldukları doğrudur. Ama daha önce de ileri sürdüğüm üzere, bu sürçte asıl önemli olan, yakın geçmiştir, özellikle de küreselleşmenin devletlerin siyasî varlıklarını sürdürme kabiliyeti üzerindeki etkisidir. Dahası, yeni siyaset tamamen yeni çağdaş özelliklere sahiptir.

Her şeyden önce, yeni siyaset yatay olduğu kadar dikey, ulusal olduğu kadar da ulusaşırıdır. Neredeyse tüm yeni milliyetçiliklerde diasporalar, iletişim hızı nedeniyle, geçmişe göre çok daha önemli bir rol oynamaktadırlar. Paris'teki ya da Londra'daki kafelerde ülkelerinin kurtuluşunu planlayan sürgün edilmiş milliyetçi gruplar hep vardı. Fakat göçün artması, seyahatin kolaylaşması ve elektronik iletişimin yaygınlaşması nedeniyle böylesi gruplar çok daha büyük ve daha kayda değer

Sumit Ganguly, 'Explaining the Kashmir insurgency: political mobilisation and institutional decay', *International Security* içinde, 21/2 (1996).

hâle geldiler. İki tür diaspora mevcuttur. Bir tarafta, çoğu zaman kendi topraklarında yaşayanlardan daha aşırılıkçı olan yerel milliyetçiliklere karşı savunmasızlıklarından korkan yurtdışında yaşayan azınlıklar bulunur. Bunlar arasında Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te yaşayan Sırplar, tüm yeni Sovyet cumhuriyetlerindeki Rus azınlıklar, Voyvodina, Romanya, Ukrayna ve Slovakya'daki Macar azınlık ve Zaire'de ya da Uganda'da yaşayan Tutsiler yer alır. Diğer tarafta ise çok uzakta, çoğu zaman yeni eritme kazanı ülkelerde yaşayan, kökenleri hakkında genellikle gerçeklikten uzak fantezilerde teselli bulan muhalif gruplar yer alır. Bir Sih vatanı, Khalistan, fikri, Makedonya ve Bulgaristan'ı birleştirme mefhumu, bağımsız bir Rutenya çağrısı: Bunların hepsi Kanada'daki diaspora topluluklarından kaynaklanır. İrlandalı-ABD'lilerin İrlanda Cumhuriyet Ordusu'na (IRA) desteği, Avustralya'da Yunan toplulukları ile Makedon topluluklar arasındaki şiddetli çatışmalar ve Almanya'daki Hırvat grupların Almanya'nın Hırvatistan'ı tanıması yönündeki baskıları diaspora etkisinin diğer örnekleridir.

Kosovalı Arnavutlar arasında, özellikle Almanya ve İsviçre'deki diaspora hayati bir rol oynamıştır. 1980'lerin başında protestolara ve öğrenci gösterilerine katılanların çoğu ülkeyi terk etti. 1990'larda yurtdışında yaşayan ve çalışan yarım milyon Kosovalı Arnavut'tan %3 oranında bir gelir vergisi toplandı. Dahası, Arnavutça yayın yapan bir televizyon kanalı faaliyetlerini İsviçre'den yürüttü ve uydu antenleri olan Kosovalı Arnavutlar tarafından izlenebildi. 1997'den sonra, diasporadaki birçok kişinin şiddet içermeyen milliyetçi harekete verdiği desteği KKO'ya (Kosova Kurtuluş Ordusu) aktarması sayesinde KKO etkisini gitgide artırabildi.

Diaspora grupları, çoğu zaman orantısız etkiye sahip fikir, para, silah ve bilyap sağlarlar. Yeni milliyetçi kaynaşmayı oluşturan bireyler arasında romantik sürgünler, yabancı paralı askerler, simsarlar ve yatırımcılar, Kanadalı pizzacı sahipleri vb. yer alır. Radha Kumar, ABD'de yaşayan Hintlerin, Hindu köktendincilere verdikleri desteği şöyle betimliyordu: "Memleketlerinden ayrılmış, çoğu zaman yabancı bir ülkede bir

yabancı gibi yaşayan, aynı anda hem kültürlerinden mahrum bırakılmış hem de 'evdeki' sorunlardan kaçtıkları için suçlu hisseden sürgünler, eylemlerinin kasıt olmadan tetikleyebileceği şiddeti anlamadan diaspora milliyetçiliğine yöneliyorlar."[28] Aynı türden ulusaşırı ağlar, dinî gruplar arasında da bulunabilir. İslami bağlantılar iyi bilinse de bu tür bağlantılar diğer dinî gruplar için de geçerlidir. Gürcistan'ın ayrılıkçı bir bölgesi olan Güney Osetya'nın sözde dışişleri bakanının ofisini ziyaret ettiğimde duvarında Bosnalı Sırp lider Karadzic'in bir resmi asılıydı. Bunu, Doğu Ortodoks Hıristiyanların bir toplantısına katıldığında, Sırp Cumhuriyeti'nden [*Republika Srpska*] gelen heyet tarafından kendisine verildiğini anlatmıştı.

İkincisi, hem eğitimin gelişmesi ve eğitimli sınıfların genişlemesi hem de yeni teknolojilerin bir sonucu olarak siyasî seferberlik kabiliyeti de büyük ölçüde artmıştır. Siyasal İslam'ın büyümesine getirilen birçok açıklama, çoğu zaman iktidardan dışlanan yeni okuryazar kentli sınıflarının ortaya çıkışına, İslami okulların çoğalmasına, gazete okurluğunun yaygınlaşmasına odaklanıyor.[29] Anadilde okuryazarlığın artmasıyla birlikte, tabloid türü topluluk gazetelerinin yayılması, okuma alışkanlığı olmayanlara ulaşabilen anadillerde radyo ve televizyonlar, SMS üzerinden yazışmalar, internet sayesinde çevrimiçi forumlara ve sayfalara erişim, yeni "hayali cemaatler" yaratmaktadır. Elektronik iletişimin bu yeni biçimleri belirli bir mesajı yaymak için hızlı ve etkili yollar sunar. Bilhassa elektronik medya, gazetelerin boy ölçüşemeyeceği bir otoriteye sahiptir; Afrika'nın bazı bölgelerinde radyo "sihirli"dir. Militan İslamcı vaizlerin vaazlarını içeren kasetlerin dolaşıma sokulması, Ruanda'da insanları soykırıma teşvik etmek için "nefret" radyosunun kullanımı, gaddarlığı yücelten inter-

Radha Kumar, 'Nationalism, nationalities and civil society', *Bationalism and European Integration: Civil Society Perspectives* içinde, Helsinki Citizens' Assembly Publication Series 2, Prag, 1991.

Oliver Roy, *The Failure of Political Islam*, Londra: Taurus, 1994; ayrıca bkz. Ernest Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, Londra ve New York: Routledge, 1992.

net siteleri, Doğu Avrupa'da televiyonun milliyetçi liderlerin denetimi altında tutması: Bunların tümü siyasî seferberliğin hızını artıracak mekanizmaları sağlar.

3. Tikelciliğe Karşı Kozmopolitlik

Anthony D. Smith *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik* adlı kitabında ulus devletlerinin bir anakronizm olduğu görüşüne karşı çıkar.[30] Yeni küresel sınıfların, kendi teknolojik bilimsel evrenselleştirici söylemlerinin yabancılaştırmasının üstesinden gelmek için, etniler [*ethnies*] olarak adlandırdığının üzerine temellen topluluk ve kimlik duygusunu hissetmesi gerektiğini savunur. Ulus devletlerinin küresel topluma doğru ilerleyen süreçte yapay ve geçici yönetim biçimleri oldukları şeklindeki modernist yanılgıyı eleştirir. Yeni milliyetçiliği etnik kimliklerin inatçılığının kanıtı olarak görür ve kültürel ayrılıkçılığa olumlu bir bakış getirir: Kültürel ayrılıkçılığı, ulus devletlerine yurttaşlık ideallerini benimsetmenin ve bu devletleri egemen bir etnik kimlik etrafında daha sağlam bir zemine oturtmanın bir yolu olarak görür.

Yeni tikelci kimliklerin kalıcı olması, yeni bir postmodern kültürel göreciliğin ifadesi olması pekâlâ olanaklıdır. Ama yeni küresel bağlama ilişkin ileriye dönük bir tasarı sunamadıkları için insancıl toplumsal değerler için bir temel sunduklarını iddia etmek zordur. Küreselleşmenin temel içerimi, toprak temelli egemenliğin artık uygulanabilir olmadığıdır. Belirli bir uzamsal alan içerisindeki iktidarı talep etme çabası olayları etkileme becerisinin altını daha da oyacaktır. Fakat bu durum tikelci kimlik siyasetinin yeni biçiminin yok olacağı anlamına gelmez. Daha ziyade, bekası için şiddete bağımlı, sınırları sürekli tartışmalı yeni kapalı kaotik devletçikler yaratma reçetisi olduğunu gösterir.

Tikelcilikler farklı biçimlerde etiketlenmiş insanlar ol-

[30] A. D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity, 1996.

madan bunu yapamazlar. Adının da ima ettiği üzere, küreselleşme küreseldir. Her yerde, çeşitlilik gösteren oranlarda, küreselleşmeden yararlananlar, onun yararlarından dışlanan ama yine de bundan derinden etkilenenlerle aynı toprakları paylaşmak zorundadır. Kaybedenler ve kazananlar birbirine ihtiyaç duyarlar. Ne kadar küçük ya da büyük olursa olsun, hiçbir toprak parçası artık kendini dış dünyadan yalıtamaz.

Elbette yeni bir bölgesel ve yerel siyaset iddiasını, bölgesel ve yerel düzeylerde daha fazla demokratik hesap verilebilirlik iddiasını tasavvur etmek olanaklıdır ve bu özellikle Ortadoğu'da şimdiden gerçekleşmektedir. Ama bu iddiaların başarılı olması için küresel bir bağlamda yer alması, yönetişimin küresel düzeylerine daha geniş erişim ve açıklık içermesi ve yalnızca belli bir etikete sahip olanlar için değil, ilgili bölgenin tüm sakinleri için daha fazla demokratik hesap verilebilirlik esasına dayanması gerekir. Bu yüzden bu tür bir siyasetin kozmopolit bir siyasî bilinç olarak betimlenebilecek bir alana yerleştirilmesi gerekecektir.

Kozmopolitlikle kimlik inkârını kast etmiyorum. Aksine, küresel kimliklerin çeşitliliğini ve kabulünü, hatta birden çok üst üste binen kimliklere karşı coşkuyu, aynı zamanda tüm insanların eşitliğine ve insan onuruna saygı gösterme taahhüdünü yüceltmeyi kastediyorum. Bu terim Kantçı kozmopolit hak kavramından kaynaklanır ve ayrı egemenliklerin tanınmasıyla birleşir; böylece hem evrenselliği hem de çeşitliliği bir araya getirir. Kwame Anthony Appiah, "kozmopolit vatansever"den ya da "kök salmış kozmopolit, kendi evine bağlı, kendi kültürel özellikleri olan ama farklı insanların varlığından zevk alan" kişilerden söz eder. Kozmopolitliği hümanizmden ayırır "çünkü kozmopolitlik sadece herkesin önemli olduğu hissi değildir. Çünkü kozmopolitler farklı yerel var olma biçimleri olduğu gerçeğini de yüceltirler, buna karşın hümanizm küresel homojenlik arzusuyla tutarlıdır."[31]

Kozmopolit bir siyasî bilincin iki kaynağı olabilir. Yukarı-

Kwame Anthony Appiah, 'Cosmopolitan patriots', *Critical Inquiry* (Bahar 1997), s. 618.

dan kozmopolitlik olarak betimlenebilecek olan ilki, sayıları giderek artan sayısız uluslararası örgütte bulunabilir; en başta AB olmak üzere, bunlardan bazıları ulusötesi iktidarlar geliştirmektedir. Bu kurumlar kendi mantıklarını ve içyapılarını geliştirirler. Faaliyetlerini kendi kaynaklarıyla üstlenmek yerine, bu faaliyetlerin yürütülmesini sağlarlar; diğer kuruluşlar, devletler ve özel ya da yarı özel gruplarla karmaşık ortaklıklar, işbirliği antlaşmaları, müzâkereler ve arabuluculuk yoluyla işlevlerini yerine getirirler. Hem kaynak yetersizliği hem de bunun bağlantılı olarak, zaman tüketen ve çoğu zaman tatmin edici olmayan tavizler dışında, eyleme geçmelerini son derece zorlaştıran devletlerarası düzenlemelerle kısıtlanırlar. Bu kurumların çoğunda kendini adamış idealist görevliler bulunmaktadır. Sinir bozucu ulusal efendilerine alternatif meşruluk kaynakları aramak onların çıkarınadır.

Diğer kaynak ise alttan kozmopolitlik olarak betimlenebilir, bunlar yeni toplumsal hareketlerin yanı sıra 1990'larda NGO'lar olarak adlandırılan oluşumlardır. Eylemciliğin bu yeni türü 1980'lerin başlarından itibaren yeni küresel sorunlara bir tepki olarak gelişti ama mali krizin ve Ortadoğu'daki otoriterlik krizinin ardından kamu meydanları, çadır kentler ve Facebook siyasetine açıldı. Bu yeni hareketlerin öncüleri, 2000'lerin başında ortaya çıkan sosyal forumlardı. 15 Şubat 2003'te Irak'taki savaşa karşı dünyanın her yerinde gösteriler yapan 11 milyon insan örgütlerinin gittikçe büyüdüğüne tanıklık etti. Elbette bu etkinliklere katılan herkes kozmopolit değildi. Birçoğu zaman zaman kimlik siyasetiyle ilişkilendirilen gruplarla –örneğin Ortadoğu'da milliyetçiler ya da İslamcılarla– ortak paydada buluşan ve ulus devletine geri dönüş özlemiyle yanıp tutuşan küreselleşme karşıtlarıydı.

Günümüzde kozmopolitlik ve tikelcilik, aynı coğrafyada yan yana var olmaktadır. Kozmopolitlik, Batı'da daha yaygın, Doğu ve Güney'de ise daha az yaygın olmaya meyillidir. Yine de dünyanın her yerinde, uzak köylerde ve kasabalarda her iki türden insan bulunabilir. Yeni tikelci çatışmalar, hem

yerel halk, genelde kadınlar, hem de insani yardım sağlamak, aracılık etmek vb. için gönüllü olarak yurtdışından gelenlerden oluşan, savaşa ve dışlamacılığa karşı çıkmaya çalışan cesur insan gruplarını ortaya çıkarırlar. Yerel gruplar, ulusaşırı ağlara erişebilecekleri ya da onların desteğini ve korumasını alabildikleri ölçüde güç toplarlar.

Savaşlarda kozmopolitlik için alan daralır. Tikelcilikler dışlayıcı kimliklerini sürdürmek için birbirine, dolayısıyla çatışma ile işbirliğinin paradoksal bileşimine ihtiyaç duyarlar. Tikelciliğin cazibesini baltalayan kozmopolitliktir ve savaşlarda genelde hedef alınanlar insani sivil değerlerin temsilcileridir. Gerçekten de savaşın kendisi de, içinde tikelci grupların serpilip boyattığı güvensizlik ortamını inşa eden bir siyasî seferberlik biçimi olarak anlaşılabilir. Çatışma bölgeleri "karadelikler" –yeni terörü besleyerek, fanatikler ve suçlular için sığınaklar– hâline gelirler. Somali ya da Afganistan ve şimdi de Irak gibi, yalıtılmış insani yardım kuruluşlarının gereksinim sahiplerine yardım etmek için nazikçe müzakere ettikleri ve rüşvetle yollarını açtıkları yasak bölgelerin sayısı gittikçe artmaktadır. Kimileri bu tür durumların dünyanın çoğu için geleceğin habercisi olduğunu savunur.[32] Hiçbir şey, şiddetten daha kutuplaştırıcı değildir ve ütopyacı, şiddetin kucaklayıcı tasarılardan geri adım atılmasına neden olması daha olasıdır. Saraybosna'nın gözü açılmış kozmopolitlerinin sık sık söylediği gibi "Saraybosna Avrupa'nın geleceğidir. Tarihin sonudur." Ama siyasetin akışı hiçbir zaman önceden belirlenmiş değildir. Başka bir geleceğin öngörülüp öngörülemeyeceği, son kertede bir tercih sorunudur.

[32] Bkz. Robert D. Kaplan, 'The coming anarchy', *Atlantic Monthly* (Şubat 1994).

5
Küreselleşmiş Savaş Ekonomisi

"Savaş ekonomisi" terimi, 20. yüzyılın topyekûn savaşlarında karşımıza çıkan merkezileştirilmiş, topyekûnleştirilmiş ve otarşik bir sisteme gönderir. Yönetim, savaşın verimliliğini artırmak, savaşı karşılayacak geliri azamileştirmek için merkezileştirilir. Olabildiğince çok sayıda insan ya askerler olarak ya da silah ve levazım üretiminde savaş çabalarına katılmak üzere seferber edilir. İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya ve Sovyetler Birliği'nin ABD'den ödünç verme-kiralama yardımı almasına rağmen, savaş çabası genellikle kendi kendine yeterdir. Savaş çabalarının esas amacı, savaşta düşmanla çatışmak ve onları yenmek için güç kullanımını azamileştirmektir.

Yeni savaş ekonomisi ise bunun neredeyse tam tersidir. Yeni savaşlar "küreselleştirilmiş" savaşlardır. Bunlar devletin parçalanmasını ve merkezsizleştirilmesini içerirler. Bu savaşlara katılım hem ücret ödenmemesi hem de savaşan tarafların gayrimeşruluğundan dolayı nüfusa göre düşüktür. Çok az iç üretim söz konusudur, dolayısıyla savaş çabası yoğun biçimde yerel yağmaya ve dış desteğe bağımlıdır. Muharebeler nadirdir; şiddetin büyük bir kısmı sivillere yöneltilmiştir ve savaşan hizipler arasında işbirliği yaygındır.

Tanımlanabilir jeopolitik hedeflere dayalı geleneksel Clausewitzçi terimlerle savaşı tasavvur edenler, bu tür savaşların sürdürülmesindeki temel siyasî ve iktisadî çıkarları anlamakta başarısız olurlar. Çünkü siyasî çözümlerin bu tür savaşların altında yatan iktisadî mantığa hitap edilmeden bulunabileceğini varsaymaya yatkındırlar. Geleneksel savaş algılarının yersizliğini fark eden ve bu savaşlarda dışavurulan siyasî, toplumsal ve iktisadî ilişkilerin karmaşıklığını gözlemleyenlerse

bu tür bir şiddetin anarşiyle denk olabileceği sonucuna varma eğilimindedirler. Bu koşullarda yapılabileceklerin en fazlası, örneğin insani yardım yoluyla semptomları tedavi etmektir.

Bu bölümde yeni savaşların tipik siyasî ekonomisinin, olası alternatif yaklaşımlara dair sonuçlar çıkarabilmek için çözümlenebileceğini savunacağım. Hatta çeşitli uluslararası aktörlerin savaşın karakteri hakkında geçmişten miras alınan varsayımlara dayanan iyi niyetli çabalarının birçoğunun ters etki yaratabileceği sonucu bu tür bir çözümlemeden çıkarsanabilir. Yukarıdan üretilen çatışma çözümleri yalnızca savaşan tarafların meşruluğunu artırabilir, yaraları sarmak için zaman kazandırabilir; savaşa özgü insani yardım ekonomisinin işleyişine katkıda bulunabilir; barış gücü askerleri korkunç suçların işlenmesine göz yumarak ya da suç işleyen grupların yanında yer alarak meşruluklarını kaybedebilirler.

Bu bölümün ilk kısmında çağdaş savaşların çeşitli tipik savaş birimlerini ve devletin resmi güvenlik kabiliyetlerinin parçalanmasından nasıl ortaya çıktıklarını betimleyeceğim. Ardından şiddet örüntüleri ile askerî stratejinin karakterini ve bu ikisinin İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gelişen çatışmalarda modern konvansiyonel savaşa –gerilla savaşı, kontrgerilla ve 1980'lerdeki "düşük yoğunluklu çatışmalar"– bir tepki ya da onunla baş etmenin bir yolu olarak nasıl evrildiğini çözümleyeceğim. Sonrasında, savaşan birimlerin yeni savaşlarda savaşmak için nasıl kaynak edindiğini ve şiddetin yeni örüntüleriyle savaş bağlamında oluşturulan toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşimi ele alacağım. Son kısımda yeni savaşların ya da daha doğrusu yeni savaşların toplumsal koşullarının nasıl yayılma eğiliminde olduğunu betimleyeceğim.

1. Askerî Güçlerin Özelleştirilmesi

"Başarısız", "başarısız olma sürecinde", "kırılgan", "zayıf" ya da "çöken" gibi terimler, klasik örnekleri Somali ve Afganistan olan, merkezi otoritesi zayıflamış ya da ortadan kalkmış

ülkeleri betimlemek için gitgide daha fazla kullanılmaktadır. Bazı akademisyenler, çoğu Afrika devletinin modern anlamda devlet egemenliğine –yani "sınırları belirlenmiş bir bölge üzerinde tartışmasız fiziksel denetime ama aynı zamanda ülkenin her köşesinde yönetimsel varlığa ve devlet fikrine bağlı bir nüfusa"– hiçbir zaman sahip olmadığını savunmaktadır.[1] Başarısız devletlerin temel karakteristiklerinden biri, fiziksel baskı araçlarının üzerindeki denetiminlerini kaybetmeleri ve bu araçların da parçalanmasıdır. Modern devleti kurumlaştıran bütünleştirici döngünün neredeyse tam tersi olan parçalanma döngüsü harekete geçer. Toprak üzerinde fiziksel denetimi sürdürmede ve halkın bağlılığını yönetmede başarısızlık, devletin vergi toplama becerisini azaltır ve gelir tabanını büyük ölçüde zayıflatır. Buna ek olarak, yolsuzluk ve kişiselci yönetim de devlet gelirine eklenmiş bir başka gideri temsil eder. Çoğu zaman devlet güvenilir vergi tahsilat biçimlerini artık karşılayamaz; 18. yüzyılda Avrupa'da olduğu gibi, özel aracılar vergi hasılatın bir kısmını ellerinde tutarlar. Vergi kaçırma hem devletin meşruluğunu kaybetmesi hem de "haraç" talep eden yeni güçlerin ortaya çıkması nedeniyle yaygındır. Bu da devlet harcamalarının azaltılması için dışarıdan baskı yapılmasına yol açar, bu da devletin denetimini sürdürme kabiliyetini daha da azaltıp askerî birimlerin parçalanmasını teşvik eder. Dahası, dış yardımlar, bu devletlerin birçoğunun anayasal açıdan uygulamada yetersiz olduğu, iktisadî ve siyasî reformlara bağlanır. Gelir ve meşruluk kaybının, giderek artan kargaşanın ve askerî parçalanmanın dibe çeken girdabı, yeni savaşların gerçekleştiği bağlamı yaratır. Devletin "başarısızlığı" giderek artan şiddetin özelleştirilmesine bilfiil eşlik eder.

Yeni savaşlar, tipik olarak savaşan birim türlerinin hem kamusal hem de özel, hem devlet hem de devletdışı ya da bunların bir tür karışımının, çokluğuyla karakterize edilirler. Basitleştirmek amacıyla beş esas türü tanımladım: düzenli

[1] Jeffrey Herbst, 'Responding to state failure in Africa', *International Security* içinde, 21/3 (1996-7), s. 121-2.

ordular ya da bunların kalıntıları; paramiliter gruplar; özsavunma birimleri; yabancı paralı askerler ve son olarak, genellikle uluslararası koruma altındaki düzenli yabancı birlikler.

Düzenli ordular özellikle çatışma bölgelerinde azalmaktadır. Askerî harcamalardaki kesintiler, saygınlığın azalması, teçhizat, yedek parça, yakıt ve cephane eksikliği ve yetersiz eğitim: Bunların tümü, derin bir moral kaybına katkıda bulunur. Birçok Afrika ve Sovyet sonrası devlette askerler artık ne eğitim ne de düzenli ödeme almaktadırlar. Bu nedenle kendilerine başka geçim kaynakları aramak zorunda kalabilmekte, bu da disiplinsizliğe ve askerî hiyerarşinin bozulmasına katkıda bulunmaktadır. Yerel ordu komutanlarının yerel savaşbeyleri gibi davrandıkları Tacikistan'da olduğu gibi, bu durum çoğu kez parçalanmaya yol açar. Ya da maaşları ödenmemiş askerlerin ganimete ya da yağmalamaya teşvik edildiği Zaire'de (bugünkü Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde) olduğu gibi, askerler suç işlemeye başlayabilirler. Başka bir deyişle, düzenli ordular meşru silah taşıyıcıları olma niteliklerini kaybederler ve özel paramiliter gruplardan ayırt edilmeleri gitgide zorlaşır. Bu, güvenlik güçlerinin zaten kasıtlı bir siyasa sonucunda parçalandıkları durumları yoğunlaştırır; çeşitli iç güvenlik güçlerini bir yana bıraksak bile, çoğu zaman sınır muhafızları, bir başkanlık muhafız alayı ve jandarma söz konusuydu. En nihayetinde o zamanki Zaire'nin Başkanı Mobutu, kendisini korumak için sadece kişisel korumasına bel bağlayabildi. Mobutu'da olduğu gibi, güvenlik teşkilatlarının benzer bir şekilde çoğaltılmasına Saddam Hüseyin de kalkıştı ve ilk ABD işgaline karşı düzensiz bir biçimde direnenler, Saddam'ın Fedaileri olarak bilinen karma bir gruptu. Gerçekten de Ortadoğu'nun büyük bir kısmında, diktatörler düzenli ordulardan ziyade acımasız iç güvenlik güçlerine bel bağlarlar. 2011'de ordu hem Tunus'ta hem de Mısır'da, diktatörlerin düşüşünde çok önemli bir rol oynarken, Muammer Kaddafi, Sahraaltı Afrika'dan toplanan paralı askerlere gitgide daha fazla bağımlı hâle gelmişti.

Savaşan en yaygın birimler paramiliter gruplardır, yani

genel olarak tek bir lidere bağlı özerk silahlı gruplardır. Çoğu zaman bu gruplar, devletler tarafından şiddetin daha aşırı dışavurumlarından kendilerini uzaklaştırmak için kurulurlar. Bosna'daki Arkan'ın Kaplanları için bu durum muhtemelen geçerliydi ya da Arkan böyle olduğunda ısrar ediyordu. Benzer bir biçimde, 1994 öncesi Ruanda devleti de işsiz genç erkekleri iktidar partisiyle bağlantılı yeni kurulan bir milis grubuna savaşçı olarak almıştı. Bu geçnler Ruanda ordusu tarafından eğitimden geçirilip maaşa bağlandılar.[2] Benzer bir anlayışla Güney Afrika devleti de demokrasiye geçiş sürecinde Zulu işçi gruplarının şiddet eylemlerini teşvik eden İnkatha Özgürlük Partisi'ne (IFP) gizlice silah temin etti. Paramiliter gruplar sık sık tikelci aşırılık yanlısı partilerle ya da siyasî hiziplerle ilişkilendirilmişlerdir. Gürcistan'da bağımsızlıktan sonra Yeşiller hariç her siyasî partinin kendi milisleri vardı. Eduard Şevardnadze iktidara geri döndükten sonra bu milisleri düzenli bir ordu hâline getirerek şiddet araçları üzerinde yeniden bir tekel kurmaya çalıştı. Abhazya Ulusal Muhafızları'nın ve Abhazya'daki Rus askerî birliklerinin bileşimine yenik düşen, silahlı çetelerden oluşan bu yamalı bohçaydı. Kosova'daki en ünlü paramiliter gruplardan biri "Frenki'nin Oğlanları" adıyla biliniyordu. İstihbarat kaynaklarına göre Franko Simatoviç, Miloseviç ile bağımsız paramiliter gruplar arasındaki bağlantıydı.

Paramiliter gruplar genellikle ihtiyaç fazlası askerlerden, hatta Irak ve yakın zamanda Suriye'deki tugaylar örneğinde gördüğümüz gibi ihtiyaç fazlası ya da firari askerlerden oluşan tam birliklerden oluşurlar. Bunların yanı sıra eski Yugoslavya, Irak, Libya ve günümüzde Suriye'de olduğu gibi, çoğu bu amaçla kasıtlı olarak cezaevinden serbest bırakılan sıradan suçlular da bu gruplarda yer alırlar. Gönüllüleri, çoğu zaman bir geçim kaynağı, bir amaç ya da bir macera arayışındaki işsiz

[2] Cynthia Brown ve Farhad Karim (ed.), *Playing the 'Communal Card': Communal Violence and Human Rights*, Londra ve New York: Human Rights Watch, 1995.

gençleri cezbedebilirler. Bu gruplar nadiren üniforma giyer. Her ne kadar ayırt edici giysiler ya da işaretler sergileseler de bu durum onları muharip olmayanlardan ayırt etmeyi zorlaştırır. Ray-Ban güneş gözlükleri, Adidas ayakkabıları, eşofmanlar ve başlıklar gibi küresel maddi kültürün simgeleri çoğu zaman üniformaymış gibi hizmet eder. Söylentilere göre, Frenki'nin Oğlanları'nın karargâhı Djakovica'daki bir giyim mağazasının arkasındaydı. Kar maskelerinin üzerine kovboy şapkaları takıp yüzlerine Kızılderililerin savaş boyaları ve desenleriyle boyuyorlardı. Alametifarikalar, Sırp Çetnikleri'nin işareti ve "Kent Hurdalığı" [*City Breakers*] anlamına gelen sözcüklerle birlikte yıkılmış bir kentin siluetiydi.[3]

Afrika'da çocuk askerlerin kullanımı da az görülen bir durum değildir; Sırp birimlerinde 14 yaşında çocukların faaliyet gösterdiği hakkında da haberler geliyordu. Örneğin Charles Taylor'ın 1989 yılının Noel arifesinde Sierra Leone'yi işgal eden Liberya Ulusal Vatansever Cephesi'ndeki askerlerin %30'unun 17 yaşın altında olduğu söylenmektedir; hatta Taylor bir "Oğlanlar Birimi" bile oluşturmuştur. Taylor, Sierra Leone'nin çok az sayıda isyancıyla işgaline destek verdi; bu olaydan sonra Sierra Leone hükümeti ordusuna, bazıları henüz sekiz yaşında olan, çok sayıda yurttaşını asker olarak kattı: "Hükümet ordusuna alınan oğlanların çoğu, askere alınmadan önce ufak çaplı hırsızlıklarla uğraşan Freetown'dan sokak çocuklarıydı. Şimdi onlara birer AK-47 ve daha büyük ölçekte hırsızlıklar yapma fırsatı verildi."[4] RENAMO (*Resistencia Nacional Mocambigana*: Mozambik'in bağımsızlığından sonra Portekiz Özel Kuvvetleri'nin kurduğu ve Güney Afrika'nın desteklediği hareket) da çocukları askere aldı. Hatta bu çocuklardan bazıları kendi köylerine dönüp kendi ailelerine saldırmaya zorlandı. Çocuk askerleri Sri

Maggie O'Kane, 'The terrible day when Frenki's Boys came calling', *The Guardian* (19 Haziran 1999).

David Keen, 'When war itself is privatized', *Times Literary Supplement* (Aralık 1995).

Lanka'daki LTTE (Tamil [Eelam'ın Özgürlük] Kaplanları) tarafından da kullanıldı.

Özsavunma birimleri, bölgelerini savunmaya çalışan gönüllülerden oluşurlar. Bunlar arasında Bosna-Hersek'te – örneğin Tuzla'da– tüm yerel yurttaşları savunmaya çalışan yerel tugaylar; 1994'teki katliamları durdurmaya çalışan Hutular ile Tutsilerden oluşan özsavunma birimleri; Güney Afrika Ulusal Kongresi (ANC) tarafından İnkatha'ya karşı yerel bölgeleri savunmak üzere kurulan Güney Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ya da Özgür Suriye Ordusu tugayları yer alır. Bu tür birimleri ayakta tutmak, esas olarak yetersiz kaynaklar nedeniyle çok zordur. Yenilmedikleri yerlerde çoğu zaman diğer silahlı gruplarla işbirliği yapmaya sürüklenirler ve çatışmanın içine çekilirler.

Yabancı paralı askerlere hem belirli savaş birimleriyle sözleşme yapan bireyler hem de paralı asker çeteleri dâhildir. Sözleşmeli paralı askerler arasında, Sovyet sonrası yeni ordularla sözleşme üzerinden çalışan eski Rus subayları; Soğuk Savaş sonrası kesintiler yüzünden sayıları artan, Bosna ve Hırvatistan'daki savaşlar sırasında silahlı grupları eğiten, onlara danışmanlık yapan, hatta onlara komuta eden ve çeşitli Afrika ülkelerinde bu faaliyetlerini bugün de sürdüren Britanyalı ve Fransız askerler de yer alırlar. Britanya'daki ya da ABD'deki emekli askerlerden devşirilen, hem devletler tarafından hem de çokuluslu şirketler tarafından çalıştırılan, çoğu kez birbiriyle bağlantılı olan özel güvenlik şirketleri de gitgide büyüyen bir olgudur. 1990'larda bu sirketlerin adı kötüye çıkmış bir örneği Güney Afrikalı paralı asker şirketi Executive Outcomes ve onun ortağı Britanya şirketi Sandline International'dı. Sandline International, 1998'in başlarında Sierra Leone'ye silah satışı skandalıyla adını duyurdu. Executive Outcomes, Sierra Leone'deki ve Angola'daki elmas madenlerini savunmada kayda değer askerî başarılar elde etti. Şubat 1997'de Papua Yeni Gine hükûmeti Sandline International'ı, ayrılıkçı Bougainville Devrimci Ordusu'na (BRA) askerî bir saldırı baş-

latmak ve Bougainville bakır madenini yeniden açmak üzere kiraladı. Sandline International bu işi Executive Outcomes'a devretti.[5] Günümüzde Xe adını almış ABD'li özel güvenlik şirketi Blackwater, ABD'nin özellikle Irak ve Afganistan'daki müdahalelerinin karakteristik özelliği hâline geldi. Bosna'daki savaşın sonuna doğru Hırvat ordusunu eğiten ve şu anda L-3 Communications'ın bir birimi olan MPRI (Military Professional Resources Inc.) ve yakın zamanda Veritas Capital tarafından satın alınan ve polislik görevlerini üstlenme eğiliminde olan DymCorps da özellikle tanınmış şirketlerdir.

Yabancı savaşçılar sadece parayla motive olmayabilirler. Irak savaşından önce bile, Afgan savaşından gaziler olan Mücahitler, genelde İslami devletler, özellikle de İran ve Suudi Arabistan tarafından finanse edilen, İslam'la ilgili tüm çatışmalarda yer aldılar. "Teröre Karşı Savaş"tan bu yana, sözde cihatçılar Irak, Afganistan, Somali ve Yemen'in yanı sıra dünyanın farklı bölgelerindeki terör olaylarında da Batı'ya karşı mücadeleye katıldılar.

Son kategori ise genellikle uluslararası örgütlerin şemsiyesi altında faaliyet gösteren düzenli yabancı birliklerdir. Bunlar çoğunlukla BM olmakla birlikte Bosna, Kosova ve Afganistan'da NATO, Liberya'da ECOMOG (Batı Afrika Devletleri İktisadî Topluluğu Ateşkes İzleme Grubu), Darfur'da Afrika Birliği (AU), Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Açe, Çad ve Balkanlarda AB ve her ikisi de farklı Rus barışı koruma harekâtlarına şemsiye sağlamış BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ya da AGİT'tir. Genel olarak bu birlikler doğrudan savaşa dâhil olmamakla birlikte varlıkları çok önemlidir ve Altıncı Bölümde onların rollerini tartışacağım. Bazı durumlarda bu birlikler, Liberya ve Sierra Leone'deki ECOMOG ya da Tacikistan'daki Rus barış gücü askerleri örneğinde olduğu gibi çatışmalara dâhil olmuşlar ve bu gibi

[5] Bu öykünün ayrıntıları için, bkz. David Shearer, *Private Armies and Military Intervention*, Adelphi Paper 316, Londra: International Institute for Strategic Studies, 1998.

durumlarda diğer savaşan birliklerin bazı özelliklerini üstlenmişlerdir. Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki savaşta birçok komşu ülke (Uganda, Angola, Ruanda, Burundi) farklı taraflarda yer almak üzere asker göndermiştir. Yedinci Bölümde tartıştığım gibi, elbette ABD, Britanya ve diğer bazı ülkeler de bugün Irak ve Afganistan'da asker bulundurmaktadırlar.

Son kategori hariç, muharebe birimlerinin küçük ölçekli karakteri, gerilla savaşına dâhil olanlarla birçok ortak noktaya sahiptir. Ama bu gruplar, gerilla güçlerine özgü ve modern savaşlardan olduğu kadar Leninist ya da Maoist siyasî partilerin yapısından da ödünç alınmış hiyerarşiden, düzenden ve dikey komuta sistemlerinden yoksundurlar.

Çeşitlilik arz eden bu gruplar hem özerk hem de işbirliği içinde faaliyet gösterirler. Ordularmış gibi görünen, düzenli silahlı kuvvetlerden ayrılan birliklerden, yerel milislerden ya da özsavunma birimlerinden, suç çetelerinden, fanatik gruplarından ve ortaklıklardan, ortak tasarılardan, işbölümleri ya da ganimet üzerinde müzakere eden asilerden oluşan fiilen yatay koalisyonlardır. Bir önceki bölümde değindiğim yeni küresel şirket yapısını karakterize eden Robert Reich'ın "örümcek ağı" kavramı, (bkz. s. 115) muhtemelen yeni savaşlara da uygulanabilirdir.

Ağır silahlar kullanıldıkları yerlerde kayda değer bir fark yaratabilirlerse de bu "ordular", maliyet, lojistik, yetersiz altyapı ve beceri eksikliği nedeniyle, ağır silahları nadiren kullanırlar. Sırpların Bosna'daki ağır topçu bataryaları üzerindeki tekeli, Rus birliklerinin uçaklar ve topçu bataryalarıyla Abhazya'ya müdahalesinde olduğu gibi, önemliydi. Executive Outcomes'ın başarısının nedenlerinden biri olarak, "ağır silahlarla donatılmış savaş helikopterini ve hafif yere saldırı uçaklarını uçurmak gibi incelikli harekâtları yürütebilme" becerisi gösterilmiştir.[6]

[6] International Institute for Strategic Studies, *Military Balance 1996-7*, Londra: Brasseys, 1997, s. 237.

Çoğunlukla hafif silahlar –tüfekler, makineli tüfekler, el bombaları, kara mayınları ve ölçeğin üst ucunda düşük kalibreli toplar ve kısa menzilli roketler– kullanılır. Bu silahlar genellikle "düşük teknoloji" olarak nitelense de bunlar uzun ve incelikli bir teknolojik evrimin ürünüdürler. Bu silahlar İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan silahlara kıyasla çok daha hafif, kullanımı ve taşınması daha kolay, daha hassastır ve bunların tespit edilmesi daha zordur. Ağır silahların aksine, çocuklar da dâhil vasıfsız askerler tarafından başarılı şekilde kullanılabilirler. Modern iletişim sistemleri, özellikle de telsizler ve cep telefonları, savaşan grupların işbirliğini sağlamak için çok önemlidir. Nitekim Somali'deki ABD güçleri Somalili milislerin kullandığı ticari amaçlı cep telefonlarını dinleyememiştir. Son 10 yılda ise daha yeni teknolojiler ve taktikler –örneğin, EYP'ler (el yapımı patlayıcılar) ya da intihar bombacıları– geliştirilmiştir.

Soğuk Savaş'ın ve Afganistan'dai ya da Güney Afrika'da bu savaşla bağlantılı çatışmaların sona ermesi, ihtiyaç fazlası silahlara erişimi büyük ölçüde artırmıştır. Hatta bazı örneklerde savaşlar Soğuk Savaş depolarından ele geçirilen silahlarla yürütülmüştür. Bosna-Hersek'te de durum büyük ölçüde buydu. Diğer durumlarda ise yedek askerler silahlarını ya karaborsada satarlar ya da Pakistan'da olduğu gibi küçük ölçekli üreticiler bu silahların tasarımlarını kopyalar. Dahası, devlet pazarlarını kaybeden silah şirketleri yeni talep kaynakları aramaya başlarlar. Belirli çatışmalar silah selinin bir sonucu olarak yeni çehre kazanmıştır. Örneğin Afganistan'daki çatışmalardan çevreye dağılan silahlar Keşmir'e akmıştır. 1997 yazında Arnavutluk devletinin çöküşünden sonra silahların aniden erişilebilir hâle gelmesi Kosova'daki çatışmaların artmasında önemli bir etkendi. Nitekim silah depoları açılır açılmaz, her biri birkaç dolardan yüz binlerce Kalaşnikof satışa sunuldu ve kolayca sınırı aşıp Kosova'ya getirilebildi. Yeni savaşlar bir çeşit askerî atık yok etme yöntemi –Soğuk Savaş'ın ürettiği, tarihteki en büyük askerî bi-

rikim olan, istenmeyen gereksinim fazlası silahları kullanma yolu– olarak görülebilirler.

2. Şiddet Örüntüleri

Bu savaşan birimlerin teknikleri, modern savaşa tepki olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gelişen savaş türlerine çok şey borçludur. Mao Tse-tung ve Che Guevara'nın ifade ettiği biçimiyle devrimci savaş, konvansiyonel kuvvetlerden oluşan büyük ölçekte yoğunlaşmaların etrafından dolanacak, konvansiyonel strateji kuramının neredeyse tam karşıtı taktikler geliştirdi.

Devrimci savaşın ana hedefi, düşman güçlerin topraklarını ele geçirmekten ziyade yerel nüfusun desteğini kazanarak bölgenin denetimini sağlamaktır. Devrimci denetim altındaki bölgeler genellikle merkezi yönetim tarafından kolayca ulaşılamayan, ülkenin ücra bölgeleridir. Bu bölgeler, askerî kuvvetlerin, düşman kuvvetlerinin moralini ve verimliliğini zayıflatacak taktiklere girişebileceği üsler sağlar. Devrimci savaş manevra kuramıyla bazı benzerliklere sahiptir. Devrimci savaş şaşırtmacaya ve hareketliliğe büyük önem verirken, merkezsizleştirilmiş ve yayılmış askerî faaliyetleri içerir. Ama devrim savaşının en önemli özelliği, gerilla birliklerinin düşük sayı ve donanım yetersizliği yüzünden kaybetme olasılığının yüksek olduğu göğüs göğse çarpışmalardan kaçınmasıdır. Bu savaşta stratejik geri çekilmeler sık görülen durumlardır. Mao Tse-tung'a göre, "Kaçma becerisi kesinlikle gerillaların karakteristiklerinden biridir. Kaçmak, edilgenlikten kurtulmanın ve inisiyatifi yeniden kazanmanın başlıca yoludur."[7] Tüm devrimci yazarlarca, her ne kadar yıldırma yöntemleri kullanılmış olsa da, gerillanın, Mao'nun iyi bilinen özdeyişine

[7] Aktaran Richard Simpkin, *Race to the Swift: Thoughts on Twenty-First Century Warfare*, Londra: Brasseys, 1985, s. 311.

göre, "denizdeki bir balık gibi" hareket edebilmesi için, yalnızca devrimci denetim altındaki topraklarda değil, düşman topraklarında da "kalplerin ve zihinlerin" kazanılmasına büyük önem verildi.

Neredeyse dünyanın her yerinde başarısızlıkla sonuçlanan kontrgerilla,[8] konvansiyonel askerî kuvvetleri kullanarak bu tür savaşlarla yüzleşmek için tasarlandı. Her ne kadar kontrgerilla, Yedinci Bölümde ayrıntılı biçimde belirttiğim üzere, Irak ve Afganistan'daki deneyimlerin sonucu olarak yeniden formüle edilmişse de, tarihsel açıdan kontrgerillanın esas stratejisi devrimcilerin faaliyet yürüttüğü çevreyi yok etmek, balıkların yüzdüğü denizi zehirlemekti. Cezayir'de Fransızlar, Malaya'da Britanyalılar tarafından geliştirilen zorla yeniden iskân, Vietnam'da ABD'liler tarafından geliştirilen mayınlar ya da ot öldürücüler ya da yangın bombaları yoluyla bir bölgenin tahrip edilmesi gibi teknikler, örneğin Doğu Timor'da Endonezyalılar ya da Kürtlere karşı Türk devleti tarafından da kullanıldı.

Yeni savaş hem devrimci savaştan hem de klasik kontrgerilladan bir şeyler ödünç alır. Devrimci savaşlardan, düşman güçlerin topraklarını ele geçirmekten ziyade siyasî yollarla bölgeyi denetim altında tutma stratejisini ödünç alır. Bu durum devrimci güçler için olduğundan bir biçimde daha kolaydır çünkü çoğu durumda merkezi otorite çok zayıftır ve bölgenin denetimi konusundaki esas rakipler konvansiyonel modern güçlere sahip devletler değil, düzenli orduların adını taşısalar bile savaş birimlerinin benzer türleridir. Bununla birlikte devrimci savaş durumunda olduğu gibi, çeşitli hizipler, esas olarak insanları ve teçhizatı korumak için, muharebeden kaçınmaya devam ederler. Stratejik geri çekilmeler sık görülür ve

Çokça alıntılanan büyük istisna, Malaya'daki Britanya deneyimiydi. Ama devrimci hareket oldukça sınırlıydı ve esas olarak Çinli azınlıktan oluşuyordu. Yine de ilginç olan, diğer kontrgerilla uygulamaların aksine, Britanyalıların bağımsızlık vaadiyle "kalpleri ve zihinleri" kazanmaya çalışarak ve gerillalara benzer askeri taktikler kullanarak devrimci taktikleri kopyalama şeklidir. Bkz. *Age.*

saha, daha güçlüymüş gibi görünen tarafa teslim edilir. Çeşitli hizipler kendi aralarındaki toprakları paylaşmak konusunda çoğu zaman işbirliği yaparlar.

Bununla beraber devrimcilerle yeni savaşçılar arasındaki önemli bir fark, siyasî denetim yöntemidir. Devrimciler için ideoloji çok önemliydi; korku önemli bir unsur olsa da, devrimci fikre halkın desteği ve bağlılığı merkezi amaçtı. Bu nedenle devrimciler kendi denetimindeki bölgelerde örnek toplumlar kurmaya çalıştılar. Buna karşılık yeni savaşçılar bir fikirden ziyade bir etikete bağlılık aracılığıyla siyasî denetim kurarlar. Siyasî seferberliğin etiketlere dayandığı, seçim ve referandumların çoğu zaman nüfus sayımının bir biçimi olduğu, cesur yeni demokratikleşmiş dünyada bu, denetim altındaki bölgede yaşayan insanların çoğunluğunun doğru etiketi kabul etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Başka herkes yok edilmelidir. Gerçekten de demokratikleştirilmemiş bölgelerde bile muhalefet, ayrışma ya da isyan korkusu, kimliğe dayalı olarak nüfusun homojenleştirilmesi talebini güçlendirir.

Bu nedenle bölgesel denetimin esas yöntemi, devrimci savaş durumunda olduğu üzere halkın desteği değil, olası tüm rakiplerden kurtularak, nüfusun yerinden edilmesidir. Bunu başarmak için yeni savaş, denizi zehirlemeye yönelik kontrgerilla tekniklerinden –1980'lerin "düşük yoğunluklu" çatışmalarında Mozambik'teki RENAMO, Afganistan'daki Mücahitler ya da Nikaragua'daki Kontralar gibi solcu hükümetleri devirmek için kontrgerilla deneyimi olan Batılı hükümetler tarafından oluşturulan ya da desteklenen gerilla hareketleri tarafından geliştirilmiş tekniklerden– yararlanır. Nitekim bu yaklaşım, Vietnam ve Güney Afrika'da kontrgerillanın başarısızlığa uğramasına ve konvansiyonel modern savaşın artık geçerli bir seçenek olmadığının zımnen farkına varmasına tepkiydi.

Yeni savaş, gerilla için elverişli bir ortam yerine, denetimi altında tutamadığı tüm bu insanlar için elverişsiz bir ortam

yaratmayı hedefler. Savaşan grupların kendi tarafları üzerindeki denetimi olumlu faydalara dayanmaz çünkü yeni savaşın yoksullaştırılmış, düzensiz koşullarında sunulabilecek pek bir şey yoktur. Aksine, bu durum korkuyu, güvensizliği ve ötekilerden nefret etmeyi sürdürmeye dayanır. Bu nedenle, ortak bir suç ortaklığı kurmak, nefret edilen bir "öteki"ne karşı şiddeti onaylamak ve bölünmeleri derinleştirmek için aşırı ve göze çarpan gaddarlığın ve olabildiğince çok sayıda insanı bu suçlara dâhil etmenin önemi büyüktür.

Nüfusun yerinden edilmesi teknikleri şunları içerir:

1. Ruanda'da olduğu gibi, farklı etiketlere sahip olanların sistematik olarak öldürülmesi. 1994 yılında Tutsi'lerin öldürülmesi, devlet yetkilileri ve ordu tarafından yönetildi. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre: "Güney Ruanda'daki Nyakizu köyü gibi yerlerde yerel yetkililer ve diğer katiller her sabah 'iş'e geldiler. Tutsileri öldürmek için tam bir gün 'çalıştıktan' sonra, paydos saatinde 'şarkı söyleyerek' evlerine gittiler. 'İşçiler' iş bitene kadar, yani tüm Tutsiler ölene dek her gün geri döndüler."[9]

2. Bosna-Hersek'te (bkz. Üçüncü Bölüm) ya da Transkafkasya'da ya da Darfur'da olduğu gibi, etnik temizlik, yani nüfusun zorla sürgün edilmesi. Bunun bir başka örneği de Abhazya'danın Abhaz sakinleriydi. Bunlar nüfusun yalnızca %17'sini oluşturuyordu. Ayrılıkçı güçlerin bölgeyi denetim altına almak için, çoğunluğu Gürcüler olan geri kalan nüfusun büyük bir kısmını bölgeden çıkarmaları gerekiyordu. Gürcülerin sınırdışı edilmesinden sonra bile Abhazlar azınlıkta kaldılar. Bu gibi durumlarda kullanılan tipik bir taktik, tüyler ürpertici ve iyi duyurulmuş infazlar ya da gaddarlıklar yoluyla bölge halkına korku aşılamaktır.

3. Bir alanı yaşanamaz kılmak. Bu, antipersonel mayınları etrafa saçarak ya da top mermilerini ve roketleri sivil hedeflere, özellikle de evlere, hastanelere ya da pazarlar ya da su

Brown ve Karim, *Playing the 'Communal Card'*, s. 9.

kaynakları gibi kalabalık yerlere karşı kullanarak, fiziksel zarar verilerek yapılabileceği gibi, gıda akışını kesip bölgeyi kuşatarak iktisadî yollardan da yapılabilir. Güney Sudan'da olduğu gibi, insanlar geçim kaynaklarından mahrum bırakılınca ya açlıktan ölürler ya da canlarını kurtarmak için göç etmek zorunda kalılar. Bu da psikolojik olarak, bir zamanlar evimiz olan şeyin dayanılmaz anılarını aşılayarak, toplumsal anlamı olan şeyleri kirleterek yapılabilir. Yöntemlerden biri, belirli insan grupları için toplumsal çevreyi tanımlayan fiziksel simgeleri ortadan kaldırarak, tarihin ve kültürün yok edilmesidir. Dinî binaların ve tarihi anıtların yıkılmasının belirli bir alandaki kültürel hak iddialarının tüm izlerini sileceği varsayılır. Savaşın doruk noktasında, Banja Luka'da Sırplar, 17 caminin tümünü ve biri hariç tüm Katolik kiliselerini yıktılar. Özellikle 16. yüzyıldan kalma çok güzel iki camiyi yerle bir ettiler; camiler bir Cuma günü yıkıldı ve Pazartesi günü molozları kaldırıldı ve yerine çim ekildi. Afganistan'daki eski Budist heykellerinin Taliban tarafından nedensiz yere yıkılması da muhtemelen benzer bir şeyi amaçlıyordu. Başka bir yöntem ise birçok savaşın karakteristiği olan, sistematik tecavüz ve cinsel istismar yoluyla ya da diğer kamusal ve oldukça görünür gaddarlık eylemleriyle kirletmedir. Psikolojik yöntemler, farklı etiketlere sahip insanlar arasındaki farklılıkları gözetme avantajına sahiptir.

İster uluslararası insani hukuktan, ister insan hakları hukukundan, ister Soykırım Sözleşmesi'nden söz ediyor olalım bu teknikler uluslararası hukuku ihlal ederler. Aslına bakılırsa eski savaşın istenmeyen ve gayrimeşru yan etkileri olarak kabul edilen hareketler ve eylemler, yeni savaşlarda savaşma tarzının merkezi hâline gelmişlerdir. Bu itibarla kimileyin yeni savaşların ilkelciliğe bir geri dönüş olduğu da söylenir. Oysa ilkel savaşlar aşırı derecede törenseldi ve toplumsal kısıtlamalarla çevrilmişti. Bugünkü savaşlarsa akılcı düşünüşü savaşın amaçlarına uygulayıp normatif kısıtlamaları reddetmeleri anlamında akılcıdırlar.

Savaşın yeni türündeki şiddet örüntüsü, yeni savaşların istatistikleriyle de doğrulanmaktadır. Sivil kayıpların askerî kayıplara oranının dramatik bir biçimde artması, muharebeden kaçınma ve şiddetin büyük bir kısmını sivillere yöneltme eğilimini kanıtlamaktadır. Bu kitabın sonsözünde belirttiğim gibi, istitastiklerkde karşımıza çıkan sayıların kesinliği bugün hararetli bir tartışmanın konusudur. Ama muharebelerde ölümlerin toplam ölümler içindeki payının azaldığı konusunda genel bir mutabakat da vardır. Hatta günümüzde savaşan taraflar arasında doğrudan ateş açılarak öldürülen asker ve sivillerin sayısı, zaman zaman sivillere yönelik tek taraflı şiddet olarak bilinen olaylarda ölenlere ve savaşa bağlı diğer nedenlerle hayatını kaybedenlere kıyasla çok azdır.[10] Keza savaşlarda öldürülen düzenli ordu askerlerinin sayısı da toplam kayıpların sayısına kıyasla çok azdır.

Mülteciler ve yerlerinden edilmiş kişiler konusundaki rakamlarsa nüfusun yerinden edilmesi stratejisinin yeni savaşlarda önemini kanıtlamaktadır. BMMYK'ya göre, küresel mülteci nüfusu 1975'te 2,4 milyondan 1985'te 10,5 milyona, 1995'te ise 14,4 milyona yükselmiş, ardından 2004'te daha ziyade artan bir tersine göç sonucu 9,6 milyona gerilemiş, 2010'da ise tekrar artarak 15,4 milyon gibi bir sayıya yükselmiştir.[11] Üstelik bu sayılar yalnızca uluslararası sınırları aşan mültecileri içermektedirler. Cenevre'deki Internal Displacement Monitoring Centre'a (Ülke İçi Tehcirleri İzleme Merkezi, IDMC) göre, ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin sayısı 1998'de 17 milyondan 2010'da 27,5 milyona çıkmıştır.[12]

[10] Bethany Lacina ve Nils Petter Gleditsch, 2005. 'Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths', *European Journal of Population* 21/2-3 (2005).

[11] UNHCR, *The State of the World's Refugees: In Search of Solutions*, Oxford: Oxford University Press, 1995. UNHCR, *Global Refugee Trends*, Geneva, 17 Haziran 2004. Ayrıca bkz. http://www. unhcr.org/pages/4a0174156.html; http://www.refugees.org/resources/refugee-warehousing/archived-world-refugee-surveys/2009-world-refugee-survey.html

[12] Internal Displacement Monitoring Centre, Geneva. http:// www.internal-displacement.org/

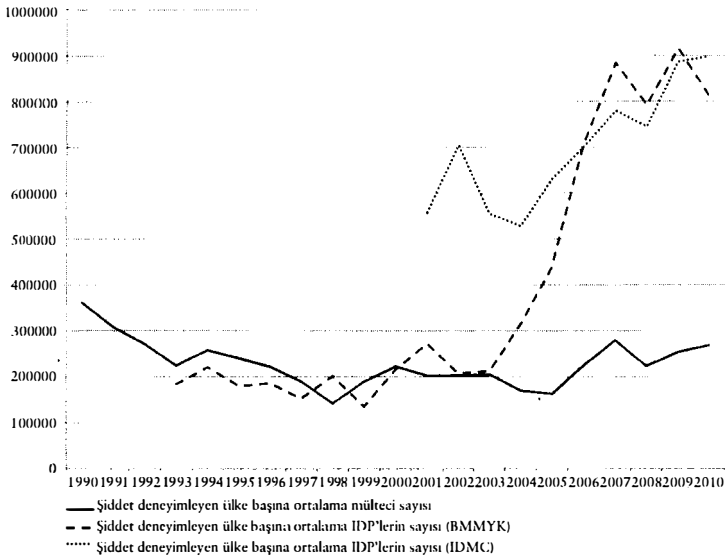

Şekil 5.1. 1990-2010 şiddet deneyimleyen ülkelerdeki mülteciler ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin sayısı

Elbette yerlerinden edilmiş insanlar evlerine geri dönmediği sürece bu rakamların katlanarak artacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin sayısını tahmin etme yöntemleri de büyük ölçüde gelişti. Bu yüzden önceki sayılar şu olması gerekenden daha az olabilir. Yine de çatışma başına gitgide artan bir yerinden etme eğilimi var gibi görünmektedir. ABD Mülteci Konseyi verilerini kullanan Myron Weiner'e göre, çatışma başına mültecilerin ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin sayısının 1969'da 327.000'den 1992'de 1.316.000'e yükselmiştir.[13] (1992 yılı çatışma sayısının doruğa ulaştığı yıldı.) Uppsala Çatışma veri tabanını ve BMMYK'dan ve IDMC'den rakamları kullanılarak, çatışma başına mültecilerde ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerde yükselen bir eğilim gözlemlenebilir. Şekil 5.1, silahlı çatışmaların yanı sıra UCDP'nin betimlediği üzere,

[13] Myron Weiner, 'Bad neighbours, bad neighbourhoods: an inquiry into the causes of refugee flows', *ternational Security*, 21/1 (1996).

devletaltı çatışma ve tek taraflı şiddeti de deneyimleyen ülkelerdeki mültecilerin ve yerlerinden edilmiş kişilerin sayısındaki yıllık artışı göstermektedir.

3. Savaş Çabasını Finanse Etmek

Yeni savaşlar küreselleşmenin uçlara varan bir çeşitlemesi olarak temsil edilebilecek bir bağlamda gerçekleşirler. Liberalleştirme ve devlet desteğinin çekilmesi nedeniyle ya da fiziksel yıkım (yağma, bombalama vb.) ya da devletlerin dağılması veya savaşlar sonucu ya da dış güçlerce veyahut çok daha sık olarak sahada savaşan birimlerce uygulanan kasıtlı ablukalardan dolayı piyasalarla bağı kesildiği için ya da yedek parça, hammadde ve yakıt elde etmek artık olanaksız hâle geldiğinde bölgesel tabanlı üretim büyük oranda çöker. Kimi durumlarda Angola ve Sierra Leone'de elmas, Afganistan'da lapis lazuli ve zümrüt, Angola, Çeçenistan ya da Irak'ta petrol, Kolombiya, Afganistan ve Tacikistan'da uyuşturucu gibi birkaç değerli mal üretilmeye devam eder ve bu ürünler "koruma" sunabilenlere bir gelir kaynağı sağlar. İşsizlik tavan yapar ve devletler harcamaya devam ettiği sürece enflasyon aşırı boyutlara ulaşır. Uç örneklerde, para birimi değerini tamamen kaybeder ve onun yerini takas, değerli emtianın para birimi olarak kullanılması ya da dolar ya da avro gibi yabancı para birimleri alır.

Hem üretimin çökmesi hem de vergi toplamanın zorlaşması nedeniyle vergi tabanının zayıfladığı göz önüne alındığında, tıpkı özelleştirilmiş askerî gruplar gibi devletler de şiddet içeren faaliyetlerini sürdürebilmek için alternatif maddi kaynakların peşinden koşmak zorunda kalırlar. Üretken etkinliğin çöktüğü düşünüldüğünde temel maddi kaynak ya Mark Duffield'ın deyimiyle "varlıkların aktarılması"[14] yani

[14] Mark Duffield, 'The political economy of internal war: asset transfer, complex emergencies and international aid', Joanna Macrae ve Anthony Zwi (ed.), *War*

mevcut kaynakların savaşan birimlere yeniden dağıtılması ya da dış yardım hâline gelir. Varlık aktarımının en basit biçimleri ganimet, soygun, gasp, yağma ve rehin almadır. Bu tüm çağdaş savaşlarda yaygındır. Zenginler öldürülür, altınları ve değerli eşyaları çalınır; etnik temizlikten sonra gayrimenkuller el değiştirir; milisler sığırlar ve çiftlik hayvanları için akınlar düzenler;[15] yerleşim birimleri ele geçirildiğinde dükkânlar ve fabrikalar yağmalanır. Rehineler yakalanır ve gıda, silah ya da diğer rehineler, savaş esirleri ya da cesetlerle takas edilir.

Varlık aktarımının ikinci türü ise piyasa baskısıdır. Yeni savaşların tipik özelliklerinden biri, gıda ve temel malların arzını denetleyen çok sayıda denetim noktasıdır. Kuşatmalar ve ablukalar, farklı paramiliter gruplar arasında toprakların bölünmesi, savaşan birimlerin piyasa fiyatlarını denetim altında tutmalarına olanak sağlar. Sudan'da, eski Yugoslavya'da ve diğer yerlerde gözlemlenen tipik bir örüntü, kent sakinlerinin, hatta çiftçilerin hayatta kalabilmek için yüksek fiyatlı temel mallara karşılık olarak varlıklarını –arabalarını, buzdolaplarını, televizyonlarını ya da ineklerini– gülünç denecek kadar düşük fiyatlarla satmaya zorlanmalardır.

Daha incelikli gelir üreten etkinlikler, temel malların üretiminden ve çeşitli yasadışı ticaret biçimlerinden elde edilen "savaş vergileri"ni ya da "haracı" içerir. Uyuşturucu üretimi ve satışı Afganistan, Kolombiya, Peru ve Tacikistan'da temel gelir kaynağıdır. 1990'larda uyuşturucudan elde edilen gelirin Tacikistan muhalefetinin gelirinin %70'ini oluşturdu-

and Hunger: Rethinking International Responses içinde, Londra: Zed Press, 1994.

[15] David Keen, Güney Sudan'daki kıtlığın, Sudan hükümeti tarafından Güney'den yönetilen SPLA'yı (Sudan Halk Kurtuluş Ordusu) zayıflatmanın bir yolu olarak desteklenen Kuzey'deki Baggara milislerinin sığır hırsızlığından kaynaklandığını ifade ediyor: "Özellikle iktisadî marjinalleşme ve kuraklıktan ciddi şekilde etkilenen genç Baggara erkekleri için yağmacılık, yetersiz sermaye stoklarını artırma umudu sunuyordu."
David Keen, 'A disaster for whom? Local interests and international donors during famine. Among the Dinka of Sudan', *Disasters*, 15/2 (1991), s. 155.

ğu tahmin edilirken, Kolombiyalı gerillaların gelirinin yılda 800 milyon ABD doları civarında olduğu söyleniyordu ki bu sayı hükümetin 1,4 milyar ABD doları tutarındaki savunma harcamalarına denk düşüyordu.[16] Çeçen savaşbeyleri arka bahçelerindeki petrol kuyularından Rus komutanlara petrol satıyorlar ve bu komutanlar da Rusya Savunma Bakanlığı tarafından sağlanan petrolü Moskova pazarlarında satarak askerlerin maaşını finanse ediyorlardı. Petrol ve doğalgazdan elde edilen gelirler Angola'da, Kolombiya'nın bazı bölgelerinde ve Endonezya'da Açe'de çatışmaları körüklerken, petrol ürünleri kaçakçılığı Dağlık Karabağ'ı ayakta tutmaya yardım etmektedir.[17] Yaptırımların delinmesi ve uyuşturucu, silah ya da aklanmış para ticareti, çeşitli askerî grupların dâhil oldukları gelir getirici suç faaliyetlerinin örnekleridir.

Bununla beraber ülke içi üretimin çökmesi göz önüne alındığında dış yardım hayati önemi haizdir çünkü Mercedes araçları ya da Ray-Ban güneş gözlüklerini bir yana bıraksak bile, silah, cephane ve gıdanın da ithal edilmesi gerekir. Dış yardım şu biçimleri alabilir:

1. Yurtdışındaki işçilerin, örneğin, Ortadoğu'daki petrol zengini ülkelerdeki Sudanlı ya da Filistinli işçilerin, Almanya ya da Avusturya'daki Bosnalı ve Hırvat işçilerin, ailelerine gönderdikleri paralar. Bu paralar yukarıda ele aldığımız çeşitli varlık aktarım biçimleriyle askerî kaynaklara dönüştürülebilirler.

2. Yurtdışında yaşayan diasporadan alınan doğrudan yardımlar. Bu yardımlar –örneğin İrlanda kökenli ABD'lilerin IRA'ya, dünyanın her yerindeki Ermenilerden Dağlık Karabağ'a, Kanadalı Hırvatlardan iktidardaki Hırvat partisine yaptıkları– silah ve para ve diğer maddi yardımları içerir.

3. Yabancı devletlerden alınan yardımlar. Soğuk Savaş

'Central Asia's narcotics industry', *Strategic Comments*, 3/5 (1997); 'Colombia's escalating violence: crime, conflict and politics', *Strategic Comments*, 3/4 (1997). Bkz. Mary Kaldor, Terry Lynn Karl ve Yahia Said, *Oil Wars*, Londra: Pluto Press, 2007.

döneminde hem düzenli kuvvetler hem de gerillalar onları koruyan ve kollayan süper güçlere bel bağlamıştı. Her ne kadar ABD birkaç devlete destek sağlasa da bu yardım kaynağı büyük ölçüde kurudu. Çoğu zaman komşu devletler azınlıklara yardım etmek çok sayıda mültecinin varlığı nedeniyle ya da çeşitli (yasadışı) ticaret düzenlemelerine müdahil olduğundan belirli hiziplere maddi destek sağlar. Böylece Sırbistan ve Hırvatistan, Bosna-Hersek'teki bağımlı devletçiklerine destek sağladılar; Ermenistan Dağlık Karabağ'a yardım etti; Rusya, ister eski Sovyet alanı üzerinde denetimini yeniden sağlamanın bir yolu olarak ister mafyatik ya da askerî çıkarlar nedeniyle olsun, sınırlarındaki çeşitli ayrılıkçı hareketleri destekledi; Ruanda, Hutu milislerinin oradaki mülteci kamplarında faaliyet göstermesini engellemek için Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki muhalefeti destekledi; Uganda ise 1994'teki katliamlardan sonra yönetimi ele geçiren Ruanda Yurtsever Cephesi'ni destekledi ve Güney Sudan'daki SPLA'ya yardım etmeye devam ediyor (ve karşılığında Sudan hükümeti de Uganda'daki Hıristiyan Tanrı'nın Direniş Ordusu'nu destekliyor). Maddi kaynak sunan diğer yabancı devletlere "istikrar" konusunda endişeli olan eski sömürge güçleri, örneğin Orta Afrika'daki Fransa ve Belçika ya da İslam devletleri dâhildir.

4. İnsani yardım. Hem devletlerin hem de savaşan hiziplerin kendi kullanımları için insani yardımları saptırmasının çeşitli yolları bulunmaktadır. Gerçekten de bağışçılar insani yardımların %5'inin ya da daha fazlasının saptırılmasının, nüfusun en savunmasız bölgelerinin ihtiyaçları açısından kabul edilebilir bulmaktadır. En yaygın yöntem "gümrük vergileri"dir. Bosnalı Hırvatlar, savaşın doruğuna ulaştığı zamanlarda Orta Bosna'daki belli bölgelere ulaşmanın tek yolu olan ve Hırvatların çoğunlukta olduğu Herceg-Bosne olarak adlandıkları bölge üzerinden insani yardım için %27'lik bir talepte bulundular. Bununla birlikte, soygun ve pusu da dâhil olmak üzere başka yollar da söz konusudur. Aşırı değerlenmiş

resmi döviz kuru üzerinde ısrar ederek hem Sudan hem de Etiyopya devleti insani yardım sağlanmasından yararlanabildi.

Aslında savaşın parçalanması ve gayriresmileştirilmesi ekonominin gayriresmileşmesiyle paralel ilerler. Sanayi üretimine ve devlet düzenlemesine vurgusuyla birlikte ulusal resmi ekonominin yerine, başta yurtdışından gelen insani yardımların ve işçi dövizlerinin yerel ve bölgesel bir ekonomiyle bütünleştiği, yeni bir küreselleştirilmiş gayriresmi ekonomi türü kuruldu. Şekil 5.2 yeni bir savaşın tipik kaynak akışlarını göstermektedir. Üretim ve vergilendirmenin olmadığı varsayılmaktadır. Bunun yerine, sıradan insanlara gelen işçi dövizleri ve insani yardım şeklindeki dış destek, çeşitli varlık transferi ve karaborsa ticareti yoluyla askerî kaynaklara dönüştürülmektedir.

Yabancı devletlerden gelen doğrudan yardım, mal üreticilerinden gelen haraç ve diasporadan gelen yardım, çeşitli savaş birimlerinin sıradan insanlardan daha fazla kaynak elde etme ve böylece askerî çabalarını sürdürme kabiliyetini artırmaktadır.

Mark Duffield, Sudan, Zaire ve Uganda'yı içeren yasadışı dolar ticaretinin işletildiği, yardım konvoylarının hem ulaşımda hem de fiyatların denetiminde kullanıldığı Sudan örneğinde bunun nasıl işlediğini şöyle anlatıyor:

> Sudan örneğinde paralel ekonomi, bir dizi birbiriyle bağlantılı düzeyleri ya da sistemleri içerir. Yerel varlık aktarımı, ulusal düzeyde yasadışı ticari etkinlikle bağlantılıdır. Bu da daha üst düzey siyasî ve devlet ilişkilerini, ticari emtianın ve tedavüldeki paraların ticaretini yapan bölgesel ve uluslararası paralel ağlarla eklemler. Bu düzey, uluslararası yardım ve desteklerin paralel ekonomiyle bütünleşmesi için ilk alanı oluşturmaktadır. Varlıklar yukarı ve dışarı doğru akıp sermaye kaçışıyla sonuçlanırken, uluslararası yardım da aynı ya da ilgili güç sistemleri aracılığıyla aşağı doğru akar.[18]

[18] Duffield, 'Political economy of internal war', s. 56.

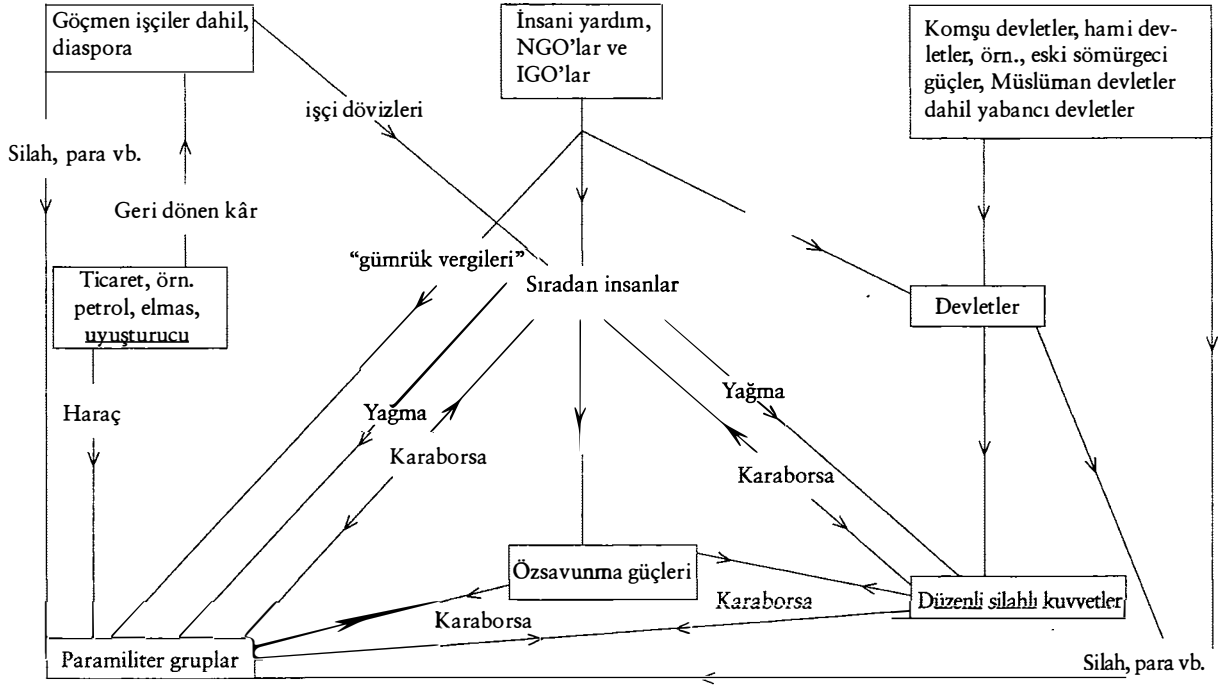

Şekil 5.2. Yeni savaşlarda kaynak akışları

Savaşan birimler arasında, toprakları bölüşmek ya da ilgili nüfuslar arasında karşılıklı nefreti kışkırtmak için yapılan askerî işbirliği örneklerini bulmak olanaklı olduğu gibi iktisadî işbirliği örneklerini bulmak da olanaklıdır. David Keen, devletin güçleri aracılığıyla isyancılara silah ve cephane sattığı Sierra Leone'deki "satış oyunu"nu şöyle betimlemektedir:

> [Devlet güçleri] arkalarında isyancılar için silah ve cephane bırakarak bir kasabadan çekilirler. İsyancılar silahları toplar, kasaba halkından çoğunlukla nakit olarak ganimet alır, ardından kendileri de çekilirler. Bu noktada devlet güçleri kasabayı yeniden işgal edip kendi yağmalarına girişirler. Bu sefer genelde isyancıların elden çıkarmakta zorlanacağı gayrimenkuller yağmalanır ayrıca yasadışı madencilik işlerine de girişirler.[19]

John Simpson, Peru askerlerinin "görünüşe göre, subayların yasadışı ticaretten –bu örnekte esas olarak kokain ticaretinden– yararlanabileceği bölgelerde güvensizliği sürdürmek için" Aydınlık Yol gerillalarını nasıl serbest bıraktığını anlatır.[20] Üçüncü Bölümde betimlediğim Bosna Savaşı'nda da benzer örnekler söz konusudur.

Kimi yazarlar iktisadî motivasyonun yeni savaş türünü açıkladığını ileri sürmüşlerdir ki bu durum akademisyenler arasında açgözlülüğe karşı hoşnutsuzluk tartışmasını yaratmıştır.[21] David Keen, "muharebelerden kaçınan ama silahsız sivillere dadanan, belki de eninde sonunda kendine bir Mercedes alan birinin . . . çok az ya da hiç maddi kazanç beklentisi olmaksızın ulusdevleti adına ölümü göze alan birine göre daha akılcı" davrandığını ileri sürmektedir.[22] Ama tek başına iktisadî motivasyon yeni savaşların ölçeğini, gaddarlığını ve kötücüllüğünü açıklamakta yetersizdir.[23] Bazılarının,

[19] Keen, 'When war itself is privatized'.

[20] John Simpson, *In the Forests of the Night: Encounters in Peru with Terrorism, Drug-running and Military Oppression*, Londra: Arrow Books, 1994.

[21] Mats R. Berdahl ve David M. Malone, *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars*, International Peace Academy, Boulder, CO: Lynne Rienner, 2000.

[22] Keen, 'When war itself is privatized'.

[23] Norveçli bir psikolog, Bosna-Hersekli bir çocuk olan "Ivan"la yaptığı seansı şöyle betimlemektedir: "Dokuz yaşındaki bir çocukla babasının en iyi arkadaşını vurduğu gerçeği hakkında nasıl konuşulabilir? Ona kendi açıklamasını sordum ve gözlerimin

toplumsal olarak yaptırıma maruz kalacak maddi kazanç sağlamanın yasadışı yöntemlerine siyasî gerekçe sağlamak, yasadışı faaliyetlerini meşrulaştırmak için savaşa katıldığından şüphe yoktur. Siyasî askerî hedeflerini ayakta tutmak için yasadışı eylemlere girişen başkaları –iktidarı ele geçirmeye çalışan mantıklılar, aşırı fanatikler ya da intikam peşindeki kurbanlar– da elbette vardır. Fakat korku ve açlığın yönlendirdiği geride kalanlar, savaşmaları için sıkboğaz edilir.

Asıl sorun, siyasî ve iktisadî, kamusal ve özel, askerî ve sivil arasındaki modern ayrımların aşınmış olmasıdır. Siyasî denetim, iktisadî mübadelenin yeni baskıcı biçimlerinin yerleştirilmesi için gereklidir, bu da devletin parçalanması ve iktisadî marjinalleşme bağlamında yeni mafya/iktidar sahipleri için uygun bir mali temel sağlamak için gereklidir. Ekonominin ve şiddetin, kimlik siyasetinin ortak çerçevesinde derinlemesine iç içe geçtiği yeni bir yozlaşan toplumsal ilişkiler kümesi kurumlaşmaktadır.

4. Şiddetin Yayılması

Savaşın yeni türü yağmacı bir toplumsal durumdur.[24] Belirli grupları ya da bireyleri denetim altında tutmak olanaklıysa da, toplumsal durumu hem zamanda hem de uzamda denetim altında tutmak çok zordur. Bu durumdan en doğrudan

içine bakarak 'Sanırım beyinlerini zehirleyen bir şey içiyorlardı' dedi. Ama aniden ekledi, 'Ama şimdi hepsi zehirlendi, bu yüzden içme suyunda olduğundan eminim ve gerçekten kirli su havzalarını nasıl temizleyeceğimizi bulmalıyız. Çocukların da yetişkinler kadar zehirlenip zehirlenmediğini sorduğumda başını salladı ve 'Hayır, hiç de değil. Daha küçük bedenleri var, bu yüzden daha az zehirleniyorlar ve çoğunlukla süt içen küçük çocukların ve bebeklerin hiç zehirlenmediğini keşfettim. Ona siyaset sözcüğünü hiç duyup duymadığını sordum. Neredeyse sıçrayarak bana baktı ve 'Evet, zehrin adı bu' dedi." Aktaran Dan Smith, *The State of War and Peace Atlas,* Harmondsworth: Penguin, 1997, s. 31.

[24] Birçok yazar günümüzdeki savaş ekonomilerinin yağmacı karakterine atıfta bulunur. Bkz. Üçüncü Bölümde alıntı yaptığım Xavier Bougarel, *L'Anatomie d'un conflit*, Paris: La Decouverte, 1995. Ayrıca bkz. R.T. Naylor, 'The insurgent economy: black market operations of guerrilla organizations', *Crime, Law and Social Change*, 20 (1993) ve Peter Lewis, 'From prebendalism to predation: the political economy of decline in Nigeria', *Journal of Modern African Studies*, 34/1 (1996).

etkilenen ülkeler komşu ülkelerdir. Özellikle yaptırımların ya da iletişim ablukalarının uygulandığı ya da sınırların kasıtlı olarak ya da çatışmalar nedeniyle kapatıldığı durumlarda, savaşın kaybedilen ticaret açısından maliyeti, genellikle en kalabalık mülteci gruplarını kabul edenler komşu devletler olduğu için mültecilerin yükü, yasadışı ticaret devrelerinin yayılması ve kimlik siyasetinin saçılması; tüm bu etmenler şiddet biçimlerini besleyen koşulları yeniden üretir.

Saferworld adlı NGO, çok sayıda örnekte komşu ülkelerle çatışmaların maliyetini listelemiştir. Zambiya, Zimbabve, Malavi, Botsvana ve Svaziland gibi denize kıyısı olmayan ülkeler için önemli bir ticaret yolu olan Mozambik'teki savaş da buna bir örnektir. Malavi, Mozambik'le tüm ticaretini kaybetmişti ve savaşın doruğa ulaştığı sırada ek ulaşım maliyeti yıllık ihracat gelirinin %11'i olarak tahmin edilmektedir. Keza Zimbabve'yle ticareti de dramatik biçimde düşmüştü ki Güney Afrika üzerinden malların yeniden yönlendirilme maliyetinin 1988 fiyatlarına göre 825 milyon ABD doları olduğu tahmin edilmektedir.[25] Balkanlar'da, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki savaşların ardından, sınırların kapatılması ve yaptırımların ardından ticaretin azalması ve ulaşım maliyetlerinin artması sonucunda GSYH'deki düşüş, şiddetin merkez üssüne olan uzaklıkla aşağı yukarı ters orantılıydı. Bosna-Hersek'teki GSYH'deki düşüş en belirgin olanıydı; savaş başlamadan önce kişi başına 2.719 ABD dolarından, savaş sona erdiğinde kişi başına 250 ABD dolarına düşmüştü. Bosna-Hersek'i çevreleyen iç halkadaki ülkelerin, yani Sırbistan/Karadağ, Hırvatistan ve Makedonya'nın GSYH'leri de 1989 düzeylerinden, sırasıyla %49, %65, %55 düştü. 1996'ya gelindiğinde Sırbistan/Karadağ ve Makedonya ancak bu düşüşü durdurmayı başarabilirken, Hırvatistan çok küçük de olsa bir büyüme oranına ulaşabilmişti. Bu üç ülkeyi çevreleyen savaştan etkilenen ülkelerin dış halkası –Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Slovenya– GSYH'leri ise 1989'daki

[25] Michael Cranna (ed.), *The True Cost of Conflict*, Londra: Earthscan, 1994.

düzeylerinden, sırasıyla %81, %88, %73, %90 düştü. Son olarak, en dış halkada yer alan Macaristan, Yunanistan ve Türkiye de savaşın sonucu olarak iktisadî kayıplar bildirdi.[26]

Doğrudan iktisadî maliyetlerin yanı sıra komşu ülkeler mültecilerin de esas yükünü sırtlarlar. Nitekim mültecilerin çoğunluğu komşu ülkelerde toplanırlar. BMMYK rakamlarına göre, 1995 yılında kaydedilen 14,5 milyon mülteciden çoğunluğu, Afrika ve Asya'da (sırasıyla 6,7 milyon ve 5 milyon) toplanmıştı. 500.000'den daha fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkeler arasında Gine (Liberya ve Sierra Leone'den), Sudan (esas olarak Etiyopya, Eritre ve Çad'dan), Tanzanya (genellikle Ruanda ve Burundi'den), Zaire (1995 itibarıyla Ruanda'dan 1,2 milyon ve geri kalanı Angola, Burundi ve Sudan'dan olmak üzere toplamda 1,7 milyon mülteci aldı), İran (Afganistan ve Irak'tan), Pakistan (Afganistan ve Irak'tan), Almanya (esas olarak eski Yugoslavya'dan) ve ABD yer almaktadır. Avrupa'da Almanya'dan sonra en çok mülteci alan ülkeler ise Hırvatistan ile Sırbistan/Karadağ olmuştur. 2004'te bu örüntü bir biçimde değişmişti. 9,6 milyon mülteciden yaklaşık %60'ı Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya kökenliydi. En çok mülteci alan ülkeler ise İran ve Pakistan (Afganistan), Almanya ve Tanzanya'ydı. 2010 yılı itibarıyla BMMYK'nın ilgilendiği 9,9 milyon mültecinin yaklaşık %80'i Afrika ve Asya'da (Ortadoğu dâhil) yer alıyordu. 500.000'den fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkeler ise İran, Pakistan ve Suriye'ydi ki bu sayılar Afganistan ve Irak'tan bu ülkelere gelen mültecilerin ağırlığını yansıtmaktadır.[27]

Mültecilerin bu devasa yoğunlaşmaları zaten yoksul olan ülkelere muazzam bir iktisadî yük olmakla kalmaz –mültecilerin kaynaklar için rekabet etmelerinden kaynaklanan iktisadî nedenlerden; ev sahibi devletlerin mültecilerin geri dönebilmesi için eyleme geçmeleri yönünde sürekli bir baskı oluşturmaların-

[26] Bkz. Vesna Bojicic, Mary Kaldorve Ivan Vejvoda, 'Post-war reconstruction in the Balkans', *European Foreign Affairs Review*, 2/3 (1997).

[27] UNHCR, *The State of the World's Refugees.*

dan kaynaklanan siyasî nedenlerden; kampların çoğu zaman çeşitli radikal hiziplerce üs olarak kullanılmasından kaynaklanan güvenlik nedenlerinden dolayı– mültecilerle ev sahibi nüfuslar arasında daimi bir gerilim kaynağını da teşkil ederler. Hem iktisadî hem de siyasî yüklerin en uzun ömürlü örneği, Batı Şeria ve Gazze'de sıkışıp kalan ya da Ürdün ve Lübnan'a yerleşen Filistinli mültecilerdir. Tıpkı Filistinli mültecilerin durumunda olduğu gibi, Azerbaycan'daki Dağlık Karabağ'dan 1 milyon kadar Azeri mülteci, Gürcistan'daki Abhazya'dan Gürcü IDP'ler (ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler) ya da eski Yugoslav cumhuriyetlerindeki mülteciler ve IDP'ler, radikal eylem için kalıcı bir siyasî baskı kaynağı oluşturmaktadır. Zaire'de (bugünkü KDC) Hutu mülteci kampları Hutu milisleri için bir üs görevi görmüş ve Zaireli Tutsilerin Mobutu rejimine karşı seferber olmasına katkıda bulunmuştur.

Yasadışı ticaret devreleri savaş ekonomisinin yeni türünün yayılması için bir başka kanaldır. Ticaret rotaları sınırdan geçmek zorundadır. 1990'lı yılların ortalarında Arnavutluk'taki istikrarsızlık, esasen Sırbistan/Karadağ'a yaptırımları işlemez kılan ve Bosna-Hersek'e silah kaçakçılığıyla uğraşan iktidar çevreleriyle iyi bağlantılara sahip mafya gruplarının büyümesinin sonucuydu. Çok çarpıcı biçimde çöken piramit şemaları –ki varlık aktarımının klasik bir örneğidir– bu etkinlikleri finanse etmek için kullanılmıştır. ABD'nin 1980'lerde Afgan gerilla gruplarına yaptığı büyük silah transferleri (bu silahların büyük kısmı başka yerlere aktarılmıştır) zamanla Afganistan, Pakistan, Keşmir ve Tacikistan'ı kapsayan silah ve uyuşturucu ticareti ağlarına dönüşmüştür.[28] Mark Duffield, Sudan'daki savaşla

1986 yılı sonuna kadar ABD yaklaşık 3 milyar dolar değerinde yardım sağlamıştı. Bir kısmı CIA tarafından Nikaragua ve Angola'ya yönlendirildi; bir kısmı Pakistan askerî istihbaratı tarafından kendi kullanımı ve karaborsa için yönlendirildi; bir kısmı siyasi liderler tarafından satıldı; bir kısmı da silah tedarikçileri tarafından şişirilmiş faturalar ve çalınan kargolar yoluyla yönlendirildi. Naylor'a göre ('The insurgent economy', s. 19): "Sonuç olarak, uluslararası yardım kuruluşları sadece kaçırılan yiyecek, giyecek, çadır ve ilaçları geri almak için pazarları aramak

bağlantılı yasadışı dolar ticaretinin "ithal mal, gıda ve yakıt isteyen altın sahibi Zairelileri; gıda, giysi ve kahve isteyen dolar sahibi Sudanlıları ve Kampala'nın paralel pazarları için altın ve dolar isteyen ithal mal sahibi Ugandalıları" nasıl kapsadığını ortaya koymaktadır.[29]

Son olarak, kimlik siyasetinin kendisi de yayılmaya meyillidir. İster dil, din ya da farklılaştırmanın başka bir türü açısından tanımlansın, tüm kimlik temelli gruplar, sınırların üzerinden yayılırlar. Ne de olsa dışlayıcılığın çeşitli biçimleri için fırsat sunan tam da kimliklerin heterojenliğidir. Bir ülkedeki çoğunluk bir başka ülkede azınlıktır: Ruanda, Burundi ve KDC'deki Tutsiler; Sovyetler Birliğinin yıkışından sonra kurulan devletlerin birçoğunda Ruslar, özellikle de Rusya'nın sınırlarında Kazak olarak adlandırılanlar, Orta Asya'daki İslami gruplar. Bunların tümü, kimlik siyasetinin içinden geçtiği birçok vektör arasında yer alır.

Yeni savaş ekonomilerinin bu yağmacı toplumsal durumuyla karakterize olan, yayılmakta olan bölgesel kümeleri tanımlamak olanaklıdır. Myron Weiner bunları "kötü mahalleler" olarak adlandırır. Bunların en açık örnekleri, Bosna-Hersek'i çevreleyen Balkan bölgesi; Çeçenistan'dan Batı Türkiye ve Kuzey İran'a kadar güneye uzanan Kafkaslar; Etiyopya, Eritre, Somali ve Sudan da dâhil olmak üzere Afrika Boynuzu; Orta Afrika, özellikle Ruanda, Burundi ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Tacikistan'dan Hindistan'a uzanan Orta Asya'dır. Filistinli mültecilere ev sahipliği yapan ülkeler başka bir küme olarak ele alınabilir; İsrail komşu devletleriyle barış yaptığı için, buradaki çatışma artık devletlerarası savaş çerçevesinde açıklanamaz ve çatışmanın yeni türlerinin karakteristiklerinin çoğunu sergilemeye başlamıştır.

zorunda kalmadılar, aynı zamanda gerçekten savaşan Afgan isyancı şefleri de bazen eroin trafiğinden elde ettikleri kârı, ABD ve Suudi Arabistan tarafından zaten ödenmiş olan silahları satın almak için kullanmak zorunda kaldılar.

[29] Duffield, 'Political economy of internal war', s. 57.

5. Sonuç

Yeni savaşlar, siyasî hedeflere sahiptir. Kimlik temelinde siyasî seferberliği amaçlarlar. Bu amaca ulaşmak için başvurulan askerî strateji, kimlikleri farklı olanlardan kurtulmak, nefreti ve korkuyu körüklemek için nüfusu yerinden etmek ve istikrarsızlaştırmadır. Bununla birlikte siyasetin bu bölücü ve dışlayıcı biçimi iktisadî temelinden ayrı ele alınamaz. Çeşitli siyasî/askerî hizipler, devletin kalıntılarının yanı sıra sıradan insanların varlıklarını da yağmalarlar ve sadece savaş koşullarında ya da savaşa yakın koşullarda olanaklı olan bir tarzda, kurbanlara ulaştırılmak istenen dış yardımların kaymağını da gasp ederler. Başka bir deyişle savaş, suç teşkil eden çeşitli özel palazlanma biçimleri için bir meşrulaştırma sağlarken, aynı zamanda bunlar savaşı sürdürmek için gerekli gelir kaynaklarıdır. Savaşan taraflar hem iktidar konumlarını yeniden üretmek hem de kaynaklara erişim sağlamak için kalıcı çatışmalara ihtiyaç duyarlar.

Bu yağmacı toplumsal ilişkiler kümesinin en yaygın olduğu yer savaş bölgeleriyse de, bu ilişkiler savaşı kuşatan bölgeleri de karakterize eder. Savaşa katılım nispeten düşük olduğu için (Bosna'da nüfusun sadece %6,5'i doğrudan savaşın sürdürülmesinde yer aldı), savaş bölgeleriyle bariz barış bölgeleri arasındaki farklar daha önceki dönemlerdeki kadar belirgin değildir. Siyasî ve iktisadî, kamusal ve özel, askerî ve sivil arasında ayrım gözetmek ne kadar güçse, savaş ve barış arasındaki farkı ayırt etmek de gitgide zorlaşmaktadır. Yeni savaş ekonomisi, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın iç kentlerinde bulunan suçluluk ve ırkçılık bileşimiyle başlayan ve şiddet ölçeğinin en büyük olduğu bölgelerde en akut dışavurumuna ulaşan kesintisiz bir süreklilik olarak temsil edilebilir.

Şiddet ve yağma, barış bölgeleri olarak kabul edilen bölgelerde bulunabiliyorsa, hemen hemen tüm savaş bölgelerinde uygarlık adaları bulmak da olanaklıdır. Bunlar şiddetten ve suçtan çok daha az bilinirler çünkü genellikle haberleştiri-

lenler bunlar ve olağan durumlar değildir. Ama yerel devlet aygıtlarının işlevini yerine getirmeye devam ettiği, vergilerin toplandığı, hizmetlerin sağlandığı ve üretimin bir kısmının sürdürüldüğü bölgeler de vardır. İnsanî değerleri savunan, tikelcilik siyasetini reddeden gruplar da söz konusudur. Bosna-Hersek'teki Tuzla kasabası bunun bilinen bir örneği temsil eder. Güney Ruanda'da yaratılan özsavunma birimleri de buna bir başka örnektir. Şiddetin kutuplaştırmasıyla sıkışmış bu uygarlık adalarını yalıtılmış hâlde korumak zordur ama bu tür örnekleri olanaklı kılan tam da savaşın yeni türünün parçalı ve merkezsizleşmiş karakteridir.

Yeni savaşlar, tam da resmi siyasî ekonominin zayıflamasıyla ortaya çıkan toplumsal bir durum olduğu için, bunlara son vermek çok zordur. Yukarıdan yürütülen diplomatik müzakereler, altta yatan toplumsal ilişkileri hesaba katmakta başarısız olurlar; çeşitli hizipleri devletleşme sürecindeki birimlermiş gibi ele alırlar. Geçici ateşkesler ya da mütarekeler o an için çeşitli hiziplere uygun yeni antlaşmaları ya da ortaklıkları meşrulaştırmaktan başka bir işe yaramayabilir.

Statükoyu yansıtan ateşkesleri izlemek üzere gönderilen barışı koruma birlikleri ise toprağın bölünmüşlüğünü sürdürmeye ve mültecilerin dönüşünü önlemeye yardımcı olabilirler. Hâlihazırdaki "siyasî otoriteler" aracılığıyla yönlendirilen iktisadî yeniden inşa, yerel varlıklar suyunu çekerken bu otoritelere yeni gelir kaynaklarını sağlamaktan başka bir işe yaramayabilir. İktidar ilişkileri aynı kaldığı sürece er ya da geç şiddet yeniden başlayacaktır.

Korku, nefret ve yağma uzun vadede ayakta kalacak yönetim biçimlerinin reçeteleri değildir; nitekim savaş ekonomisinin bu türü yıllar içinde tükenmenin eşiğine gelmiştir. Yine de bu, kendi istekleriyle yok olacakları anlamına gelmez. Başka bir alternatif olmalıdır. Sonraki bölümde böylesi bir alternatifin olanağını, özellikle de söz konusu uygarlık adalarının yeni savaşa karşı nasıl bir karşı mantık sunabileceğini ele alacağım.

6
Kozmopolit Bir Yaklaşımına Doğru

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra küresel sorunları, özellikle de savaşları, çözmenin olanaklı olup olmadığı konusunda büyük bir iyimserlik hâkimdi. BM Genel Sekreteri Butros Butros-Gali, *Agenda for Peace*'de [Barış Gündemi], faaliyetleri artık Soğuk Savaş tarafından engellenmeyen BM'nin bir "ikinci şans" elde ettiğinden bahsediyordu. Uluslararası örgütler aracılığıyla hareket eden tutunumlu bir grup devleti ima eden "uluslararası topluluk" terimi kısa sürede günlük kullanıma girdi. Bazı ülkelerde –Kamboçya, Namibya, Angola, Güney Afrika, Nikaragua, Afganistan– çatışmaların çözüme kavuşması yakın gibi görünüyordu. Çözüme kavuşmamış çatışmalarda ise Fransız bakan ve Medecins Sans Frontieres'in [Sınır Tanımayan Hekimler] eski yöneticisi Bernard Kouchner'ın dile getirdiği [uluslararası topluluğun] insani amaçlara müdahale etme hakkının/görevinin olduğu düşüncesi yaygın kabul görüyor gibiydi.

1990'larda BM'nin barışı koruma harekâtlarının sayısı kadar üstlenmesi istenen görevlerin çeşitliliği de çarpıcı biçimde arttı: İnsani yardımların teslimi, güvenli sığınaklardaki insanların korunması, silahsızlandırma ve seferberliğe son verilmesi, geleneksel insani hukuku izleme ve ateşkesleri koruma görevlerinin yanı sıra seçimler için güvenli bir ortam yaratma ve uluslararası insani hukuk ihlallerini bildirme gibi görevler üstlendi. Yetkiler de artırıldı; hem Somali'de hem de Bosna'da barış gücü birliklerine, güç kullanımına olanak sağlayan, BM Antlaşması'nın VII. Bölümü kapsamında harekete geçme yetkisi verildi.

Dahası, BM çoktaraflı barışın korunması harekâtları düzenleyebilen tek şemsiye örgüt de değildi: NATO, AB, CIS, AU, Batı Afrika Devletleri İktisadî Topluluğu (ECOWAS) gibi bölgesel örgütler de barışın korunması misyonlarını düzenlemekten sorumluydular. 2001'de Gareth Evans ve Muhammed Sahnoun başkanlığındaki Uluslararası Egemenlik ve Müdahale Komisyonu, 2005'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından resmen benimsenen ve giderek BM doktrinlerine dâhil edilen "Koruma Sorumluluğu" kavramını ortaya attı.[1]

Yine de tüm umutlara ve iyi niyetlere rağmen bugüne kadar insani müdahale olarak bilinen bu deneyim, en hafif deyimiyle bir hayal kırıklığı olageldi. En iyi durumda insanlar gıdaya ulaşabildiler ve kırılgan bazı ateşkesler kabul edildi, gerçi bunun barış gücü birliklerin varlığına bağlanıp bağlanamayacağı da açık değildir. En kötü durumdaysa örneğin BM Ruanda'daki soykırımı önlemede başarısız olduğunda, güvenli sığınak ilan ettiği Srebrenica Bosnalı Sırplar tarafından istila edildiğinde ya da Somalili savaşbeyi Aideed'in yakalanması bir maskaralık ve trajedi karışımıyla sona erdiğinde rezil oldu ve itibar kaybetti. Dahası, insani müdahale kavramı, günümüzde Irak'ta ve Afganistan'da olduğu gibi, Kosova'da da savaşları haklı çıkarmak için kullanıldı, bu da kavramın bütünü hakkında bir şüpheciliğe yol açtı ve bu yüzden Noam Chomsky "askerî hümanizm" deyimini ortaya attı.[2] Hatta kimileri tarafından "Koruma Sorumluluğu"nun ilk örneği olarak selamlanan kısa süre önceki Libya müdahalesi, akıllarda, bu terimin kullanılma biçimine dair sorulara da yol açtı.

Bu başarısızlıklara birçok açıklama –siyasetçilerin kısa vadeciliği, belirli zamanlarda ve belirli yerlerde kamu bilincini artıran medyanın rolü, devletlerin ve uluslararası kuruluşların eşgüdümsüzlüğü, yetersiz kaynaklar– getirildi ve bu açıklamaların tamanında haklılık payı var. Fakat getirilen en önemli açıklama bir yanlış algılamadan –örgütlü şiddete dair geleneksel

[1] http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf.

[2] Noam Chomsky, *The New Military Humanism: Lessons from Kosovo*, Londra: Pluto, 1999.

düşünüş biçimlerinde ısrar etmekten, yeni savaşın karakterini ve mantığını yeterince anlayamamaktan– ibarettir. Bu bakımdan yeni savaşlara verilen tepkilerden biri, onlara Clusewitzçi bir tavırla yaklaşmak, yani savaşan tarafları devletlerin ya da devlet değillerse bile devlet olma iddiası taşıyan grupların arasındaki çatışmalar olarak görmek olagelmiştir. "Müdahale", "barışın korunması", "barışın zorlanması", "egemenlik", "iç savaş" gibi terimlerin birçoğunu hâlihazırdaki bağlama uygulanmasının zorluğu bir yana, bu terimler uygun eylemin önünde de fiilen bir engel olan ulus devleti ve modern savaş kavramlarından türetilmişlerdir. Diğer tepki ise kadercidir. Savaşlar geleneksel terimlerle anlaşılamayacağı için, savaşların ilkelliğe geri dönüş ya da anarşiye düşüşü temsil ettiği düşünülerek yapılabilecek en iyi şeyin bu semptomları gidermek veya hafifletmek olduğu savunuluyordu. Başka bir deyişle savaşlar birer doğal afetler olarak ele alınmaktadır, dolayısıyla siyasî anlamdan arındırılmış "karmaşık acil durumlar" gibi terimler kullanılmıştır. Hatta "insani" teriminin kendisinin anlamının siyasî olmadığı da varsayılmışmaktadır. "İnsani" terimi, "insani müdahale" teriminin klasik kullanımında ima edilen insan haklarına saygıdan ziyade, savaşlarda insani yardım sağlanması ya da muharip olmayanlara ya da yaralılara yardım edilmesiyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır.[3]

Önceki bölümlerdeki çözümlemeler bu çatışmaları çözmeye yönelik farklı bir yaklaşımı barındırıyorlar. İhtiyaç duyulan şey yeni savaşlara karşı çok daha siyasî bir tepkidir. Bu doğrultuda "kalpleri ve zihinleri" fethetme stratejisi, "korku ve nefret" ekme stratejisinin karşısında konumlandırılmalıdır. İçleme siyaseti, dışlama siyasetinin karşısında konumlandırılmalıdır. Uluslararası ilkelere ve hukuki normlara saygı, savaşbeylerinin yasadışı faaliyetlerinin karşısında konumlandırılmalıdır. Kısacası hem uluslararası toplulukları hem de yerel halkları kucaklayan ve tikelciliğin farklı türlerine dirençli yeni bir kozmopolit siyasî

Bkz. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, Harmondsworth: Penguin, 1980.

seferberliğe ihtiyacımız vardır. Bu fikre kuşkuyla yaklaşanlar kozmopolit siyasetin bir biçiminin zaten uluslararası gündemde olduğunu iddia edebilirler. İnsan haklarına saygı, soykırımdan ve etnik temizlikten tiksinme gerçekten de siyasî liderlerin kabul gören retoriğinin gitgide daha büyük bir parçası hâline gelmektedir. Ama siyasî seferberlik bundan daha fazlasını içerir: Jeopolitik ya da kısa vadeli iç kaygılar gibi diğer değerlendirmeleri devredışı bırakmalı, bugüne dek farklı olmuş olsa da bundan sonra siyasaların ve eylemlerin esas kılavuzu olmalıdır.

Bu bölümde ilk olarak meşrutiyetin inşası ve insani müdahale terminolojisi üzerine genel değerlendirmelerle bu argümanı geliştireceğim. Ardından, siyasî, askerî ve iktisadî açıdan kozmopolit bir yaklaşımın ne anlama geldiğini araştıracağım.

Meşruluğun Yeniden İnşası

Şiddetin denetiminin anahtarı meşruluğun yeniden inşasıdır. Hannah Arendt'in iktidarın şiddete değil meşruluğa dayandığını yollu saptamasına katılıyorum. Meşruluktan hem rızayı ve siyasî kurumlara desteği hem de bu kurumların kendi yetkilerini, uzlaşılmış bir dizi kural –hukukun üstünlüğü– çerçevesinde hareket etmeleri şartıyla edindikleri fikrini anlıyorum. Arendt şunları ileri sürer:

> Bütünüyle şiddet araçları temelinde ayakta duran bir hükümet hiçbir zaman var olmamıştır. Kendisini destekleyecek başkaları olmaksızın tek bir insan, asla şiddeti başarıyla kullanacak kadar iktidara sahip değildir. Bu yüzden iç işlerinde suçlu ya da asilere -yani çoğunluğun uzlaşısı sayesinde iktidara tâbi olmaya zorlanan ve bunu reddeden tek tek bireylere- karşı şiddet, ancak bir son çare olarak iş görebilir. Fiili savaşa gelince . . . şiddet araçlarında muazzam bir üstünlüğün, iktidarı çok daha fazla olan, donanımı yetersiz ama iyi örgütlenmiş bir düşmanla karşı karşıya gelindiğinde umarsız hale gelebilir.[4]

[4] Hannah Arendt, *Reflections on Violence*, Londra ve New York: Harcourt, Brace, 1979, s. 50-1. [Türkçesi: *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 56]

Aynı nokta Giddens tarafından da dile getirilmiştir. Modern devletlerde iç barış, şiddet yoluyla değil, hukukun üstünlüğünün ve buna paralel olarak gözetimin genişlemesi dâhil devletin yönetimsel eriminin genişlemesiyle sağlandı. Meşru örgütlü şiddet tekeli, şiddetin denetim altına alınmasını ve tabii ki uluslararası arena dışında, fiziksel zorlama kullanımına çok daha az bel bağlanmasını gerektiriyordu. Modern öncesi devletler içişlerinde modern devletten çok daha fazla şiddete yatkın ama aynı zamanda çok daha az güçlüydüler. Dış şiddet iç barışa katkıda bulunduğu ölçüde, bu, toprakların dış düşmanlara karşı savunulması ve devletin yönetsel kabiliyetinin artırılmasıyla bağlantılı olarak devletin meşruluğunun artmasından kaynaklanan dolaylı bir katkıydı.

Yeni savaşlarda meşru şiddet tekeli çöktü ve hayati olan, şiddetin özelleştirilmesi değil, meşruluğun kaybedilmesidir. Önceki bölümde de ileri sürdüğüm üzere, yeni savaşın hedefleri tikelcidir. Kullanılan strateji siyasî denetimi dışlama –özellikle nüfusun yerinden edilmesi– temelinde ele geçirmektir ve bu amaca ulaşmak için kullanılan taktiklerse yıldırma ve istikrarsızlaştırmadır. Bu nedenle bu savaşlarda savaşan taraflardan herhangi birinin meşruluğunu yeniden kurumlaştırması neredeyse olanaksızdır. Şiddet, kaygı verici mütarekeler ve ateşkeslerle münferit olarak denetim altına alınabilir ama özel şiddete karşı ahlaki, yönetimsel ve pratik kısıtlamaların çöktüğü durumlarda nadiren uzun ömürlü olur. Bununla beraber, aynı zamanda kapsayıcı siyaset temelinde meşruluğu yeniden kurumlaştırmaya çalışan yalıtılmış yurttaş grupları ya da siyasî partiler süregiden şiddet koşullarında görece iktidarsızdırlar, ellerinde pek bir şey gelmez.

Burada Kantçı anlamda kullanıdığım "kozmopolitlik", paylaşılan belirli haklara ve yükümlülüklere sahip bir insan topluluğunun varlığını ima eder. "Ebedi Barış" yazısında Kant, kozmopolit hakkın "konukseverlik" hakkıyla –yabancılar hoş karşılanmalı ve onlara saygı gösterilmeli– sınırlandırıldığı bir demokratik devletlerin bir dünya federasyonunu

tasavvur etti.[5] Bu terimi daha geniş kapsamlı bir biçimde hem olumlu bir siyasî vizyona –hoşgörüyü, çokkültürlülüğü, sivilliği ve demokrasiyi benimseyen bir vizyona– hem de daha hukuki açıdan çeşitli düzeylerdeki siyasî toplumları –küresel olan da dâhil– yönlendirmesi gereken belirli evrensel ilkelere atıfta bulunmak için kullanıyorum. Başka bir deyişle kozmopolitlik, evrensel insani ilkelere saygıyı, hizipçi olmayan bir adanmışlıkla ve daha da güçlü bir şekilde kültürel çeşitliliğin kutlanması, insan olmanın farklı yollarının ikrarı ve bunlardan gurur duyulmasıyla birleştirir.

Altta yatan bu insani ilkeler, uluslararası hukuk mevzuatını oluşturan çeşitli antlaşmalarda ve sözleşmelerde zaten yer almaktadır.[6] İkinci Bölümde silahlı gücün istismarıyla mücadele eden çeşitli muharebe esaslarına ve savaş yasalarına atıfta bulunmuştum. Modern zamanların başlarına tarihlenen savaşın yasaları ve adetleri, 19 ve 20. yüzyıllarda sistemleştirildi; 1899 ve 1907 yıllarındaki ICRC ve Lahey Konferanslarının himayesindeki Cenevre Sözleşmeleri özellikle önemlidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Nürnberg Yargılamaları, "savaş suçları"nın, hatta daha da önemlisi "insanlığa karşı işlenen suçlar"ın ilk uygulanmasını damgaladı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, uluslararası insani hukuk olarak bilinene, insan hakları normları eklendi. İnsani hukuk ve insan hakları hukuku arasındaki ayrım, büyük ölçüde, hukuk ihlallerinin savaşta mı yoksa barış zamanında mı gerçekleştiğiyle ilgilidir. İlki savaş durumlarında iktidarın kötüye kullanılmasıyla sınırlıdır. Varsayım, savaşın genellikle modern devletlerarası savaş olduğu ve bu tür ihlallerin yabancı bir güç tarafından gerçekleştirildiği, yani saldırganlık olduğu yönündedir. İkincisiyse barış zamanında iktidarın kötüye kullanımıyla, özellikle de yurttaşlarına karşı bir devlet tarafından uygulanan tahakkümle –başka bir deyişle baskıyla– aynı derecede ilgilidir.[7]

[5] 'Perpetual Peace' (1795), *Kant's Political Writings* içinde, Hans Reiss (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

[6] Bkz. Rudi Teitel, *Humanity's Law*, Oxford: Oxford University Press, 2011

[7] "Silahlı çatışma hukuku, devletler arasında ve iç savaşlar söz konusu olduğunda

Her iki mevzuatın da ilgilendiği uluslararası normların ihlalleri, aslında yeni savaş tarzının özünü oluşturanlardır. Daha önce ileri sürdüğüm gibi, iç ile dış, savaş ile barış, saldırganlık ile baskı arasındaki klasik ayrımlar yeni savaşlarda ortadan kalkmaktadır. Bir savaş suçu her koşulda insan haklarının ağır bir ihlalidir. Kimi yazarlar "insani" ya da "kozmopolit" hukuku oluşturmak için insani hukuk ile insan hakları hukukunun birleştirilmesi gerektiğini ileri sürdüler.[8] Daha yakın geçmişte Rudi Teitel "İnsanlık Hukuku" terimini ortaya attı. Kozmopolit bir rejimin unsurları zaten vardır.[9] NGO'lar ve medya, insan haklarının ihlallerine ya da savaş suçlarına dikkat çeker, devletler ve uluslararası kurumlar da ikna ve baskıdan –şimdilik temkinli bir biçimde– yaptırıma dek uzanan yöntemlerle bir yere kadar karşılık vermektedir. Ruanda ve eski Yugoslavya için uluslararası insani hukuk ihlallerine ilişkin uluslararası mahkemelerin kurulması ve "temel suçlar" olan savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırımla baş etmek için bir Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM) oluşturulması, özellikle ikincisi açıdan önemlidir. 1993 ve 1994 yıllarında savaş suçları mahkemeleri, 1998 yılında ise UCM kurulmuştur.

Bununla beraber kozmopolit bir rejime yönelik bu temkinli adımlar, uluslararası ilişkilerin temeli olarak devlet egemenliğinin önemini vurgulamaya devam eden uluslararası diye nitelenen topluluğun benimsediği daha geleneksel jeopolitik yaklaşımların birçoğuyla çatışır. Bu durum 11 Eylül'den ve "Teröre Karşı Savaş"ın ilanından bu yana özellikle geçerli-

hükümetler ile isyancılar arasında şiddet kullanımını kısıtlama amacını taşıyordu. İnsan hakları hukuku (diğer şeylerin yanı sıra) hükümetlerin resmi olarak isyan hâlinde olsun ya da olmasın uyruklarına yönelik şiddet kullanımını önleme ve kısıtlama amacına sahipti. Bu, tanımı gereği uluslararası hukukun hiçbir çözüm getirmediği bir çatışma alanıydı." Geoffrey Best, *War and Law Since 1945*, Oxford: Clarendon Press, 1994.

[8] İnsani ya da kozmopolit hukuka göndermeler üzerine, bkz. J. Pictet, 'International humanitarian law: a definition', UNESCO, *International Dimensions of Humanitarian Law* içinde, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988.

[9] Teitel, *Humanity's Law.*

dir. Jeopolitiğin hâkimiyeti, uluslararası topluluğun Soğuk Savaş sonrası çatışmalara tepkisini betimlemek için kullanılan terminolojiye de yansımıştır. Bu literatür, müdahale ve müdahalesizlik hakkında tartışmalarla doludur.[10] Müdahale, egemenliğin ihlali, güçlü çeşitlemesindeyse askerî ihlal anlamında ele alınır. Özellikle BM Antlaşması'nın "egemen eşitlik ilkesi"ne atıfta bulunan 2(1) maddesinde ifade edilen müdahale yasağı, güç kullanımını kısıtlamanın, çoğulculuğa saygı göstermenin ve "devletlerin haçlı, bölgesel ve emperyal hırsları üzerinde bir fren görevi görmenin" bir yolu olarak önemli kabul edilmektedir.[11] Peki, günümüzde müdahale ve müdahalesizlik ne anlama geliyor? Savaşın yeni türleri hem küresel hem de yereldir. Hem diaspora bağlantıları, NGO'lar vb. yoluyla hem de hami devletler ya da uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yardım, kredi ya da diğer yardım türleriyle geniş kapsamlı uluslararası müdahaleler zaten bulunmaktadır. Gerçekten de bir önceki bölümde ileri sürdüğüm üzere, çatışmanın çeşitli tarafları tamamen dış desteğe bağımlıdır. Benzer bir şekilde, bunlar genellikle devlet iktidarının zayıflaması ya da parçalanmasıyla karakterize edilen savaşlardır. Bu şartlarda egemenlik ihlalleri hakkında konuşmak ne anlama gelir?

Bu terimlerin yapaylığını sergileyen bir örnek, Bosna'daki savaşın uluslararası mı yoksa iç savaş mı olduğu tartışmasıydı. Bunun uluslararası bir savaş olduğunu ileri sürenler, Bosna devletini desteklemek için müdahaleden yanaydılar. Bosna devletinin uluslararası olarak tanındığını, savaşın Sırbistan'ın bir saldırganlık faaliyetinin sonucu olduğunu savundular. Dolayısıyla müdahale, Sırp saldırganlığının "uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit" olması nedeniyle BM

[10] Literatüre iyi bir giriş için, bkz. Oliver Ramsbotham ve Tom Woodhouse, *Humanitarian Intervention in Contemporary Conflict: A Reconceptualization*, Cambridge: Polity, 1996; Ian Forbes ve Mark Hoffman, *Political Theory, International Relations and the Ethics of Intervention*, Londra: Macmillan, 1993.

[11] Adam Roberts, *Humanitarian Action in War*, Adelphi Paper 305, Oxford: Oxford University Press for the International Institute for Strategic Studies, 1996.

Antlaşması'nın VII. Bölümü kapsamında gerekçelendirildi. Bunun bir iç savaş olduğunu ileri sürenlerse müdahaleye karşıydılar. Bunun Sırplar, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında, Yugoslav devletinden arta kalanları denetim altına almak amacıyla taraflarca yürütülen milliyetçi bir savaş olduğunu ve bu nedenle de müdahalenin egemenliğin ihlali olacağını iddia ettiler. Fakat her iki konum da asıl sorunu ıskaladı: Bu bir etnik temizlik ve soykırım savaşıydı. Suçun Belgradlı Sırplar tarafından mı, yoksa Bosnalı Sırplar tarafından mı işlendiğinin ne önemi vardı? Yugoslavya'nın ya da Bosna'nın uluslararası alanda tanınan bir devlet olmasının, uygulamada ne önemi vardı? Kurbanları korumak, uluslararası insani normlara saygıyı savunmak için bir şeyler yapılmalıydı. Aslına bakılırsa çatışmanın uluslararası mı yoksa bir iç savaş mı olduğu tartışması bu savaşı, sivillere yönelik şiddetin savaşın yan etkisinden ibaret görüldüğü bir eski savaş örneği olarak değerlendirdi.

Dahası, bu tür çatışmalarda dışarıdan çeşitli biçimlerde müdahale zaten çok yaygın olduğu için, müdahalesizlik diye bir şey söz konusu değildir. Nitekim savaşın kurbanlarını korumada başarısızlık, insani hukuk ya da insan hakları ihlallerini gerçekleştirenlerin lehine bir tür örtülü müdahale anlamına gelecektir.

Zaman zaman müdahalenin yalnızca askerî müdahaleye atıfta bulunduğu da savunulmaktadır. Askerî araçlar, sık sık çatışmaları çözmenin bir yolu olarak siyasî araçlarla karşılaştırılırlar. Bu ayrımın ardında bu savaşların modern savaşlarla karşılaştırılabilir olduğu varsayımı yatar. Askerî müdahale, çatışmanın taraflarından birine askerî desteği ima eder. Siyasî yaklaşımsa taraflar arasında müzakereyi ima eder. Bu nedenle, Bosna'daki savaşın uluslararası bir savaş mı yoksa bir iç savaş mı olduğu tartışması zaman zaman askerî araçlara karşı siyasî araçlar üzerine bir tartışma olarak sunulmuştur. Yine bu tartışma da asıl meseleyi gözden kaçırmaktadır: Sorun askerî ya da siyasî araçların kullanımı değil, ne tür bir siyasetin askerî

güç kullanımına rehberlik edeceğiydi. Hem Bosna devletinin lehine müdahale savı hem de barışın korunması rolündeki birliklerin kullanımına yol açabilecek müzakere savı, her iki tarafın da devletleşme sürecindeki yapılar olduğu ve siyasî çözümün ya bir tarafın zaferi ya da tarafların uzlaşması sonucunda ortaya çıkacağına dair, geleneksel bir jeopolitik çatışma anlayışını varsayar. Buna göre çözüm, toprakların bölünmesiyle ilgiliydi.

Alternatif kozmopolit yaklaşımsa savaşan tarafların siyasî hedefleri üzerine temellenen hiçbir çözümün işlemeyeceği, meşruluğun ancak kozmopolit ilkeler çerçevesinde işleyen alternatif bir siyaset temelinde geri getirilebileceği varsayımından yola çıkmaktadır. İçleyicilik, hoşgörü ve karşılıklı saygı değerleri bir kez kurumlaştığında, toprağa ilişkin çözümler bunu kolayca takip edecektir. Bunun uygulamada ne anlama geldiği ise bu bölümün geri kalanının konusudur.

1. Yukarıdan Aşağı Diplomasiden Kozmopolit Siyasete

Uluslararası toplum, savaşan taraflar arasında müzakere edilmiş çözümlerle, çatışmalara en azından geçici olarak son vermede görece başarılı olagelmiştir. Bununla beraber bu yaklaşımın birkaç sakıncası bulunmaktadır.

Bu sakıncaların ilki, görüşmelerde çoğunlukla şiddetten sorumlu kişilerin de yer almalarıdır. Bu nedenle bu tür görüşmeler savaşan tarafların itibarını artırır ve suçlu olabilecek bireylere kamuoyunda meşruluk kazandırır. Bosna savaşı sırasında, uluslararası müzakerecilerin her ikisi de daha önce Uluslararası Mahkeme ve Batılı siyasetçiler tarafından savaş suçlusu ilan edilmiş Karadziç ve Mladiç'le kameralar önünde el sıkışmalarının yarattığı çelişkiye birçokları değindi. Aynı çelişki, Kamboçya'daki savaşı sona erdiren antlaşmalara yol açan Paris görüşmelerine Kızıl Kmerlerin katılımı, Aralık 1992'de ABD birliklerinin Somali'ye gelmesinden kısa bir süre sonra

Muhammed Aideed ile Ali Mahdi arasında Mogadişu'nun bölünmesi konusunda yapılan üst düzey görüşmeler ya da Afganistan'da Taliban'la yapılan görüşmelere verilen önem için de geçerliydi.

İkincisi, savaşan tarafların siyasî hedeflerinin tikelci doğasından dolayı bu çatışmalara işe yarar bir çözüm bulmak aşırı derecede zordur. Seçeneklerden biri, bir tür kimlik temelli apartheid olan, toprakların bölünmesidir. Diğer seçenekse iktadarın kimlik temelinde paylaşılmasıdır. Bu tür anlaşmaların kayıtları iç karartıcıdır. Toprakların bölünmesi istikrar için bir temel sağlamaz; mülteciler, yerlerinden edilmiş kişiler ya da yeni yaratılmış azınlıklar ve Kıbrıs, Hindistan ve Pakistan, İrlanda ya da Filistin'deki bölünmelerin tarihinin de tanıklık ettiği üzere, bunlar uzun vadeli bir gerilim kaynağı teşkil ederler.[12] Ne de iktidar paylaşım antlaşmaları daha iyi sonuç verir. Hem Kıbrıs'ın hem de Lübnan'ın anayasaları, etnik ya da dinî rekabeti ve karşılıklı şüpheleri körükleyen işlemeyen tavizlere örnekler sunmaktadırlar. Bugün, Hırvatlarla Müslümanlar arasında yapılan Washington ve Dayton Antlaşmaları, İsrail ile Filistinliler arasındaki Oslo Antlaşması, Lübnan'daki Taif Antlaşması gibi girişimlerin hepsi dışlayıcılığın uyumsuz biçimlerini birleştirmeye çalışmanın zorluklarını sergilemektedirler.

Üçüncü sakıncası ise bu tür antlaşmaların, savaşan tarafların antlaşmaları uygulama gücü hakkında abartılı varsayımlara dayanma eğiliminde olmasıdır. Savaşan tarafların gücü büyük ölçüde rızadan ziyade korkuya ya da kendi çıkarlarına dayandığından, hem siyasî hem de iktisadî açıdan kendilerini ayakta tutmak için, güvensiz bir ortama ihtiyaç duyarlar. Siyasî olarak kimlik, öteki korkusu ve nefreti üzerine temellenir; iktisadî olaraksa gelirler, savaş çabası için dışarıdan yardımlara, yağma ve gaspa dayalı çeşitli varlık

[12] Bkz. Radha Kumar, 'The troubled history of partition', *Foreign Affairs*, 76/1 (1997).

aktarım biçimlerine ya da seyahat özgürlüğü kısıtlamalarından kaynaklanan fiyat bozulmalarına bağlıdır. Barış zamanında savaşan tarafların bu besin kaynakları azalır.

Bu sakıncalara rağmen bunların bir alternatifinin olmadığı da sık sık ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, şiddete son verebilecek yegâne kişiler bunlardır. Şiddetten sorumlu kişilerin buna son vermek zorunda olduğu doğrudur ama bundan barış yapabilecek kişilerin de onlar olduğu sonucu çıkmaz. Savaşbeyleriyle müzâkereler zaman zaman gerekli olabilir ama bunlar dışlayıcı olmayan alternatif siyasî seçeneklerin teşvik edilebileceği bir bağlamda gerçekleştirilmelidir. Amaç alternatif bir siyasî seferberlik için şartların oluşturulmasıdır. Bu da arabulucuların uluslararası ilkeler ve standartlar hakkında çok açık olması ve bu ilkeleri ihlal eden tavizleri reddetmesi gerektiği anlamına gelir; aksi takdirde kurumların güvenilirliği zarar görecek ve her türlü uygulama çok zor olacaktır. Görüşmelerin amacı, sivil toplumun ortaya çıkması ya da yeniden ortaya çıkması için gerekli uzamın oluşturulabilmesi için şiddetin denetim altına alınmasıdır. Durum ne kadar "normal"se, siyasî alternatifler geliştirme olasılığı da o kadar büyük olur. Görüşmelerde temsil edilmesi, herhangi bir uzlaşmaya dâhil edilmesi ya da görüşünün alınması ve genel olarak daha görünür hâle getirilmesi gereken bir başka potansiyel iktidar kaynağı daha vardır. Tam da, katılımın düşük, bağlılıkların değiştiği, gelir kaynaklarının kuruduğu bu savaşların topyekûn savaşlar olmaması nedeniyle, yerel kozmopolitliğin savunucularını, savaş siyasetini kabul etmeyi reddeden kişileri ve yerleri –uygarlık adalarını– her zaman belirlemek olanaklıdır.

Üçüncü Bölümde Bosna-Hersek'teki Tuzla örneğini betimledim (bkz. s. 88). Kuzeybatı Somali, yerel yaşlıların müzakere süreci yoluyla görece bir barışın sağlanmasında başarılı olunan bir başka örneği temsil etmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan'da, Helsinki Yurttaşlar Meclisi'nin yerel şubeleri, sınırın her yakasındaki, Kazak ve Eçevan, yerel yetkililerle

görüşmelerde ve barış koridorunun kurulmasında başarılı oldular; koridor, rehinelerin ve savaş esirlerinin serbest bırakıldığı, kadın gruplarının, gençlerin, hatta güvenlik güçlerinin görüşmeler düzenlendiği bir yer sağladı. Sierra Leone'de kadın hareketi demokrasi için baskı yapmada ve barışın önünü açmada hayati bir rol oynadı.[13] Afganistan'da, kendilerini kamu çıkarı konusunda endişeli olarak tanımlayan, din ve aşiret liderlerini, kadın ve gençlik gruplarını, öğretmenleri, doktorları ve diğerlerini içeren, Ulusal Çıkar ve İnsan Güvenliği için Sivil Platform kuruldu.[14]

Güney Afrika'da Inkatha ile ANC arasındaki şiddet olayları sırasında yerel olarak müzakere edilen barış mutabakatlarının çok sayıda örneği bulunmaktadır. Davin Bremmer, Wilgespruit Fellowship Centre'ın IFP ve ANC arasındaki şiddetin parlama noktalarından biri olan Soweto'daki Meadowlands Hostel'de nasıl bir barış bölgesi kurabildiğini kayda geçirmiştir.[15] KwaZulu-Natal'daki Mpumalanga topluluğunda, iki ana siyasî grubu temsil eden iki yerel lider, diğer bölge sakinleriyle bir araya gelerek arabuluculuk ve "söylenti denetim sistemi" gibi yerel düzeyde diğer çatışma çözümü hizmetleri sağlayan Barışın ve Umudun Temeli Vakfı'nı kurmuştur.[16] Filipinler'de, kuzeydeki Hungduan kasabasının, gerillaları kasabadan çekilmeye ikna etmek ve ardından ordunun kasabaya girmesini önlemek için harekete geçmesinin ardından bir barış bölgeleri stratejisi benimsenmiştir ki barış bölgeleri stratejisinin savaşın sona ermesinde önemli bir etmen olduğu söylenir.[17]

[13] Mary Kaldor, 'A decade of humanitarian intervention: the role of global civil society', Helmut Anheier, Marlies Glasius ve Mary Kaldor (ed.), *Global Civil Society 2001* içinde, Oxford: Oxford University Press, 2001.

[14] http://www.afpam.org/2011/09/nulla-dolore-amet-blandit-wisi/

[15] Davin Bremmer, 'Local peace and the South African transition', *Peace Review*, 9/2 (1997).

[16] William Warfield, 'Moving from civil war to civil society', *Peace Review*, 9/2 (1997).

[17] Ed Garcia, 'Filipino zones of peace', *Peace Review*, 9/2 (1997).

Kuzey İrlanda'dan, Orta Amerika'dan, Voyvodina'dan ya da Batı Afrika'dan başka birçok örnek sayılabilir. Neredeyse tüm bu örneklerde kadın grupları önemli roller oynamaktadırlar. Bunlar nadiren haberleştirilirler çünkü haber değeri taşımazlar. Bunlar, yerel hizipler arasındaki yerel müzakereleri yürütebilir ve çatışmaların çözümünü üretebilir ya da belirli bir alandan uzak durmaları için savaşan taraflara baskı yapabilirler. Savaş ekonomisinin baskıları –güvenlik arayan mültecilerin akınları, işsizlik ve propaganda, özellikle de savaşan tarafların denetimindeki televizyon, radyo ve video kasetler– yüzünden bunları ayakta tutmak çoğu zaman zordur ama bunlara ciddiye alınmalı ve dışarıdan destekle güvenilirlik kazandırılmalıdır.

Bu gruplar potansiyel bir çözümü temsil ederler. Desteği seferber etmeye muktedir oldukları ölçüde, savaşan tarafların gücünü zayıflatırlar. Denetim altında tuttukları bölgeleri genişletilebildikleri ölçüde, savaş bölgeleri küçülür. Bunlar aynı zamanda yerel durum hakkında bir bilgi ve enformasyon deposudurlar; kozmopolit bir stratejiye tavsiyelerde bulunabilir ve onu yönlendirebilirler.

Birçok yerde, devletler ve uluslararası kuruluşlar yerel NGO'ların ve taban inisiyatiflerinin rolüne gitgide daha fazla vurgu yapmakta ve bu kuruluşlara fon ve diğer şekillerde destek sağlamaktadırlar. Bazı durumlarda NGO'lara destek, eylemin ikamesi olarak görülmektedir. NGO'ların uluslararası topluluğun yerine getiremeyeceği görevleri üstleneceği varsayılmaktadır. Ama bu noktada anlaşılmayan şey, savaş bağlamında bu tür grupların her zaman risk altında oldukları-dır. Sivil toplum devlete ihtiyaç duyar. Yerel devlet, alternatif siyasetin gelişebileceği koşulları sağlamıyorsa uluslararası kuruluşlardan destek alınması gerekir.

NGO'larda çalışanlar ne kadar cesur olurlarsa olsunlar, yasa ve düzen olmadan faaliyet gösteremezler. Bosna-Hersek'deki barış hareketi, Sırplar göstericileri vurmaya başlayınca yok edildi. Ruanda'da olanlar, dış destek olmadan yerel

kozmopolitlik savunucularına ne olduğunu gösteren klasik bir örnektir. Alex de Waal'a göre:

> Ruanda örnek bir "insan hakları topluluğu"na sahipti. Yabancı dostları ve hamileriyle yakın işbirliği içindeki yedi yerli insan hakları NGO'su, süregiden katliamların ve suikastların belgelenmesini sağladı, bu eşsiz bir katkıydı. Adı geçen faillerden hesap sorulmadığı sürece büyük katliamların yaşanacağı öngörüsünde de bulundular. Ama eylemcilerin gündemini destekleyebilecek bir "asıl hareket", eleştirilerini dinlemeye ve buna göre hareket etmeye hazır bir siyasî kurum ve onları korumak için gerekli önlemleri ve riskleri almaya hazır bir uluslararası kuruluş yoktu. . . . 6 Nisan 1994'te Hutu aşırılıkçıları insan hakları camiasının blöfünü gördüler ve nihai çözümlerini yürürlüğe koydular: Tüm Tutsileri yok etmenin yanı sıra kendilerini eleştiren herkese yönelik sistematik suikastları da başlattılar. ABD eylemsizlik için güzel bahaneler uydururken, BM kaçtı.[18]

Savaşan hizipler nasıl dış desteğe bağımlıysa yerel kozmopolit girişimler üzerine de bilinçli bir strateji geliştirilmelidir. Desteğin hangi biçimi alacağı, asker göndermeyi içerip içermeyeceği, durumun özgül şartlarına ve yerel grupların neyi gerekli gördüğüne bağlıdır. Ama savaşan taraflarla aynı düzeyde ciddi bir diyaloğa girme, bu grupları paylaşılan kozmopolit bir tasarının ortakları olarak görme ve bir barış zemini geliştirmek için ortak bir strateji üzerinde birlikte çalışma konusunda hâlâ bir isteksizlik bulunmaktadır. Batılı siyasî liderler bu tür girişimleri değerli ama önemsiz görmeye meyillidir; nitekim David Owen eski Yugoslavya'da müzakereci olduğu sıralarda, "yurttaşlar barış yapamaz" demişti. Bu tutum üst kademelerde iletişimin yatay karakteriyle, yani liderlerin genellikle yalnızca liderlerle konuşması gerçeğiyle açıklanabilir. Uzak ülkelerdeki görevlerde uluslararası kurum temsilcilerine sıkıca yapışmış gibi görünen sömürgeci zihniyet

[18] *Times Literary Supplement* (21 Şubat 1997).

de bununla ilgilidir; gerek Somali'de gerek Bosna'da gerekse Transkafkasya'da yerel uzmanlara ya da NGO'lara danışmak konusunda görünüşe göre sistematik başarısızlıkla ilgili yaygın şikâyetler bulunmaktadır.

Mogadişu'daki Somalili bir şoför, Muhammed Aideed ile Ali Mehdi arasındaki müzakereler hakkında şu yorumu yapmıştır:

> Bu adamların, bu ülkede ne kadar gereksiz acılara neden olduğunu herkes biliyor. [Mogadişu'daki] ABD Büyükelçiliği'nin bu adamlarla uğraşmak zorunda olduğunu anlıyoruz. Ama kucaklaşma bu kadar hızlı ve kamuya bu kadar açık olmak zorunda mıydı? Bana kalırsa hepsi savaş suçlusu. Dış dünyanın yapması gereken şey, evet, diğer liderlerin ortaya çıkmasına izin verilmesi gerekir mesajını onlara vermektir. Neden ABD büyükelçiliği, Aideed ile Ali Mehdi bir araya geldiğinde, bu adamlar erklerini çaldıkları kişilerin bunlar olduğunu bilsinler diye, dinî liderleri, yaşlıları, kadınları, profesyonelleri de davet etmedi? Bunu düşünmemiş olmaları çok üzücü. Bu tüm yanlış sinyalleri gönderdi.[19]

Aslında bu, Nisan 1992'de BM'nin Somali Özel Temsilcisi olarak atanan ve BM siyasasından hayal kırıklığına uğradığı için Ekim ayında istifa eden Muhammed Sahnoun'un stratejisiydi. Somali'deki Sahnoun'un rolü, Alex de Waal'ın ifadesini kullanacak olursak, "mitleştirildi". Sahnoun çeşitli görüşmelere yaşlıları, kadınları ve tarafsız kabileleri de dâhil ederek kendi deyimiyle "sivil toplum" stratejisini izlemişti: "Onun stratejisi, savaşbeylerini marjinalize etmekten ziyade, savaşbeyi olmayanları siyasî tartışmalara dâhil etmekti."[20]

Alternatif iktidar kaynaklarını ciddiye almaktaki başarı-

[19] Aktaran *age.*, s. 30.

[20] Alex de Waal, *Famine Crimes: Politics and the Disaster Relief Industry in Africa*, Bloomington ve Indianapolis: Africa Rights and the International African Institute/Indiana University Press, 1997, s. 178. Ayrıca bkz. Mohamed Sahnoun, *Somalia: The Missed Opportunities*, Washington, DC: US Institute for Peace, 1994.

sızlık, iktidarın karakteri ve iktidar ile şiddet arasındaki ilişki hakkında bir miyopluğu sergiler. Yeni savaşlara etkili bir müdahale, meşruluğu yeniden inşa etmek için uluslararası örgütler ve yerel kozmopolitliğin savunucuları arasında bir ittifak üzerine temellendirilmelidir. "Kalpleri ve zihinleri" kazanma stratejisi, haysiyetlerinden dolayı saygı duyulan bireylerle ve gruplarla özdeşleşmeyi gerekir. Onlar desteklenmeli, onların uyarıları, önerileri ve telkinleri ciddiye alınmalıdır. Kozmopolit müdahalenin standart bir formülü yoktur; asıl sorun, her bir yerel durumda, bu birey ve grupların dâhil olduğu ve bir stratejinin geliştirildiği bir sürecin olması gerektiğidir. Uluslararası müdahalenin çeşitli bileşenleri –askerî birliklerin kullanımı, müzâkerenin rolü, yeniden yapılanma için maddi kaynaklar– ortaklaşa çözüme kavuşturulmalıdır.

Yerel kozmopolitleri tespit etmenin zor olduğu sık sık ileri sürülmüştür. Bunlar sadece entelektüellerin marjinal grupları mıdır? Kozmopolit sayılan ılımlı dinî ve milliyetçi gruplar mıdır? Elbette geniş kapsamlı bir danışma süreci olmalıdır. Ama bu tür bir danışma süreciyle yalnızca hiziplerin çıkarları konusunda değil, tüm toplumun geleceği konusunda kaygılananları belirlemek olanaklıdır. Genel olarak kadın grupları, daha kapsayıcı bir yaklaşımda önemli bir rol oynarlar. Kozmopolitler küçük bir azınlık olsa bile, onlar çoğu zaman en iyi fikirlerin ve önerilerin kaynağıdırlar.

Bu argüman, siyasî ve askerî liderlerin uzlaşmaya varmaları ya da barış güçlerine rıza göstermeleri konusunda uluslararası topluluğun dayattığı siyasî baskı tarzı için de bazı içerimlere sahiptir. Hava saldırıları ya da iktisadî yaptırım tehditlerini içeren tipik yöntemler, liderleri halktan yalıtmaktan ziyade halkla özdeşleştirmesi, onların "taraf"ların temsilcileri, devletlerin ya da devletleşme sürecindeki yapıların meşru liderleri olarak ele alınması gibi sonuçlara sahiptir. Bu tür yöntemler, yerel nüfusu yabancılaştırarak ve aşağıdan baskı olasılıklarını daraltarak, kolayca amaca zarar verir hâle gelebilirler. Bu yöntemlerin uygun bir strateji olduğu durumlar olabileceği

gibi, daha hedefe yönelik yaklaşımların daha etkili olabileceği durumlar da olabilir, örneğin liderlerin savaş suçlusu olarak yargılanmaları ve böylece seyahat edememeleri, sivil toplumu desteklemek için kültürel iletişimden muaf tutulmaları gibi. Söz konusu olan, yerel kozmopolitlerin en iyi yaklaşımın ne olduğu hakkında en iyi önerileri sunabileceğidir; onlara danışılmalı ve ortaklar olarak muamele edilmelidir.

2. Barışın Korunmasından ya da Zorlanmasından Kozmopolit Hukukun Uygulanmasına Gide Yol

Barışın korunması [*peacekeeping*] hakkındaki literatürde, barışı koruma ve barışın zorlanması [*peace-enforcement*] arasında katı bir ayrım yapma eğilimi söz konusudur.[21] Her iki terim de savaşın karakteri hakkındaki geleneksel varsayımlar üzerine temellendirilir. Barışın korunması, bir savaşta iki taraf arasında uzlaşmaya varıldığı varsayımı üzerine temellenir; barış gücünün görevi antlaşmanın uygulanmasını denetlemek ve izlemektir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geliştiği hâliyle barışın korunması ilkeleri rıza, tarafsızlık ve güç kullanmamadır. Diğer taraftan, BM Antlaşması'nın VII. Bölümü tarafından yetkilendirilen barışın zorlanması, temel olarak savaşmaktır; taraflardan birinin yanında savaşa müdahale etmek anlamına gelir. Bu ayrım önemli kabul edilir çünkü Clausewitzçi savaşlar aşırıya kaçma eğiliminde olduklarından, savaşların azami güç kullanımını içerdikleri varsayılır. General Rose'un Bosna-Hersek'teki savaş sırasında "Mogadişu hattını geçmemeye" çalışması bu ayrımı korumakla ve barışın korunmasından barışın zorlanmasına kaymamakla ilgilidir.

[21] Bkz. örneğin William J. Durch (ed.), *The Evolution of UN Peacekeeping: Case Studies and Comparative Analysis*, New York: St Martin's Press, 1993; Ministry of Defence, *Wider Peacekeeping*, Londra: HMSO, 1995; Mats R. Berdal, *Whither UN peacekeeping?*, Adelphi Paper 281, Londra: International Institute for Strategic Studies, 1993.

Yeni savaşların çözümlenmesine göre, gereken şey barışın korunması değil, kozmopolit normların zorlanmasıdır, yani uluslararası insani hukuk ve insan hakları hukukunun zorlanmasıdır. Bu yeni savaşlar esas olarak sivillere yöneltildiği için, modern savaşlarla aynı aşırılıkçı mantığa sahip değillerdir. Bu nedenle sivillerin korunması ve savaş suçlularının yakalanması için stratejiler tasarlamak olanaklıdır. Siyasî amaç, kapsayıcı siyasetin alternatif biçimlerinin ortaya çıkabileceği güvenli alanlar sağlamaktır. Yakın geçmişteki savaşlarda geliştirilen taktiklerin çoğu, örneğin güvenli bölgelerin, insani yardım koridorlarının ya da uçuşa yasak bölgelerin kullanımı, konuyla ilgilidir ama bugüne kadarki uygulamaları, esnek olmayan yetkilendirmeler ya da katı biçimde barışın korunması ilkelerine bağlı kalınmasıyla engellenmiştir. Bazı yazarlar, barışın korunması ve barışın zorlanması algısı arasında gereksinim duyulan şey için yeni tanımlar önermişlerdir –örneğin "ikinci nesil barışın korunması", "barışın kararlılıkla korunması" [*robust peacekeeping*] ya da resmi İngilizce terim "genel barışın korunması" [*wider peacekeeping*] (Britanyalılar bunun hâlâ barışın korunması olduğunda ve arada bir terim olmadığında ısrar etmektedir)– ama bunların hepsi savaşlar hakkındaki geleneksel düşünüş çerçevesi içinde kalmaya meyillidir.[22]

Kozmopolit hukukun zorlanması askerlik ile polislik arasında bir yerdedir. Uluslararası birliklerin yerine getirmesi istenebilecek görevlerden bazıları geleneksel sınırlar içerisindedir: örneğin, saldırganları ayırmak, ateşkesleri sürdürmek ya da hava sahasını denetlemek. Diğerleriyse temelde yeni görevlerdir: örneğin güvenlik bölgelerinin ya da yardım koridorlarının korunması. Bununla birlikte diğerleri, geleneksel polislik görevlerine yakındırlar: özellikle geri dönen mültecilerin ya da yerinden edilmiş kişilerin, seyahat özgürlüğünü ve bireylerin güvenliğini güvence altına almak ve savaş suçlularını yakalamak. Polislik

[22] Bkz. örneğin John Mackinlay ve Jarat Chopra, *A Draft Concept of Second Generation Multinational Operations*, Providence, RI: Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies, 1993.

barışın korunmasının en büyük eksikliği olagelmiştir. 1960'larda barış koruma güçleri Kıbrıs'a gönderildiklerinde toplumsal çatışmaları önleyemediler çünkü yetkileri arasında polislik yer almıyordu. Askerî kuvvetler, polislik görevlerini üstlenmek konusundaki isteksizlikleriyle nam saldılar ama polislere kendi toplumlarında ihtiyaç duyulduğu için polis istihdamının zor olduğu da açığa çıktı. Kuzey İrlanda'daki Britanya kuvvetlerinin sicilleri nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, onlar polislik görevlerini üstlendiler. Bir başka eski savaşın olası olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, askerî kuvvetlerin, askerlik ile polislik görevlerini birleştirmek üzere yeniden yönlendirilmesi eninde sonunda gerekecektir.

Bu tür görevler zorlama gerektirirler ve bu nedenle güç kullanımını zorunlu olarak içerirler ama bunların uygulanmasını yöneten ilkeler bağlamında kozmopolit hukukun zorlanması görevleri barışın korunmasına daha yakındırlar. Bu ilkeleri tek tek anlatmak ve nasıl yeniden formüle edilmesi gerektiğini göstermek yararlı olacaktır.

3. Rıza

Britanya'nın resmî barışın korunması kılavuzu hazırlanırken geliştirilen senaryolarda, "zora dayanan barışı sağlamanın" uygulanamaz olduğu sonucuna varılmıştı.

> Daha geniş kapsamlı işbirliği ve yerel nüfusun çoğunluğunun ve ister çatışmadan ister devlet kurumlarından yana olsun, belli başlı yönetici otoritelerin liderliğinin rızası olmadan, başarı basitçe makul ya da gerçekçi bir beklenti değildir. Geniş bir mutabakat çerçevesinden vazgeçen bir yaklaşımın gerektirdiği riskler ve güç seviyeleri makul ya da gerçekçi bir beklenti değildir. Basitçe ifade etmek gerekirse, en geniş kapsamlı biçimde rıza, herhangi bir başarı olasılığı için şarttır.[23]

[23] Charles Dobbie, 'A concept for post-Cold War peace-keeping', *Survival* (Güz 1994).

Bu sava göre rıza hem harekât düzeyinde hem de taktik düzeyde gereklidir. Harekât düzeyinde, görev kurulmadan önce rıza gereklidir. Taktiksel düzeyde, komutanların yerel onay görüşmeleri yapmaları gerekir.

"Barışı zorla sağlama"nın olanaksız olduğu argümanı açıkça doğrudur. Bu kitabın argümanıysa uluslararası askerî kuvvetlerin meşru görülmeleri, yani görevlerini rızanın bir türü, hatta destek temelinde yerine getirmeleri ve üzerinde uzlaşılmış bir dizi kural çerçevesinde faaliyette bulunmaları gerektiğidir. Aksi takdirde Liberya'daki ECOMOG barış gücünün bir ölçüde başına geldiği gibi –maaş, teçhizat ve eğitim eksikliğinin askerlerin karaborsaya ya da insani yardım malzemelerinin çalınmasına karışmasına ve birliklerin tarafsızlıktan uzaklaşarak belirli grupları desteklemeye başlamasına yol açtığı durumlarda olduğu gibi– barış güçlerinin çatışmanın taraflarından biri hâline gelme riski vardır.[24]

Bununla beraber niteliksiz rıza olanaksızdır; aksi halde barış gücü kuvvetlerine de gerek olmazdı. Örneğin insani yardım konvoylarının korunması rızaya dayalıysa bu durum silahsız BM kurumları ya da NGO'lar tarafından kolaylıkla ve belki de daha etkili biçimde müzakere edilebilir. Askerî birliklere duyulan gereksinim, herkesin rıza göstermemesi ve konvoyları engelleyenlerle güç kullanarak baş edilmesi gerektiğini gerçeği üzerine temellenir. Benzer nedenlerden dolayı hem yerel nüfusun hem de savaşan tarafların rızasını almak olanaksız da olabilir. Bir savaş suçlusuyla antlaşma yapılması gerekiyorsa, yerel halkın gözünde harekâtın güvenilirliği zedelenebilir.

Genel olarak uluslararası birlikler kayda değer bir başlangıç iyi niyeti bekleyebilir. Eski Yugoslavya'da BM'nin saygınlığı çok yüksekti; yerel halktan birçok kişi BM birliklerinde görev aldı. Ama yardım konvoylarını kesintiye uğratanlara

[24] "ECOMOG'a bağlı gruplar tarafından gerçekleştirilen işkence, tecavüz, yağma, hatta yamyamlık, ECOMOG'un genel siyasi itibarına zarar verdi, kabul görmesini engelledi". Herbert Howe, 'Lessons of Liberia: ECOMOG and regional peace-keeping', *International Security*, 21/3 (1996-7), s. 163.

güçlü tepki vermede, güvenli sığınakları etkin biçimde korumada, savaş suçlularını yakalamada ve hatta uçuşa yasak bölgeyi sürdürmede sergilenen başarısızlık, tüm örgütün meşruluğunu büyük ölçüde sarstı. Aynı şey yerel halkın büyük bir kısmının kalabalık gruplar hâlinde gelen ABD birliklerinin savaşan tarafları silahsızlandıracağını umduğu Somali'de de geçerliydi. ABD'liler hizipleri silahsızlandırmayacaklarını ve savaşbeyleriyle müzakereler başlatacaklarını ilan ettiklerinde büyük bir hayal kırıklığı söz konusuydu. Eski bir Somalili bankacının ifade ettiği gibi,

> Yani tüm bu araç-gereç ve tüm bu silahlarla bunca yolu, sırf Baidoa'dan Berdara'ya yiyecek taşımak için mi gelmişler? (Gülüşmeler) Ne kadar çabuk olursa o kadar iyi, ülkenin birçok yerinde devam eden çatışmalar insanları yerinden edecek, birkaç ay içerisinde açlık ve yıkım yaratacak. Sonra ne olacak? Daha fazla asker olmayacağından emin olabilirsiniz: Somali'ni bir şansı vardı ve onu harcadı diyecekler. [25]

Harekât düzeyinde taraflardan resmi onay alınsa da alınmasa da, önemli olan, kurbanların, yani yerel nüfusun genel rızasıdır. Misyonun hedeflerini feda etmeden harekât düzeyinde rıza elde edilebilirse, bu açık bir avantajdır. Yerel nüfusun rızasını taktiksel düzeyde almak ve inşa etmek, taraflardan birinin ya da diğerinin rızası olmadan faaliyette bulunmak anlamına gelebilir.

4. Tarafsızlık

Tarafsızlık, taraflardan herhangi birinin yanında yer almama olarak yorumlanmaya meyillidir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafsızlık [*impartiality*] ile yansızlık [*neutrality*] arasında yararlı bir ayrım yapar. ICRC tarafsızlık ilkesinin, "milliyet, ırk, dinî inanç, sınıf ya da siyasî görüş ayrımı yap-

[25] Aktaran African Rights, *Somalia and Operation Restore Hope: A Preliminary Assessment*, Londra: African Rights, 1993, s. 28.

mamak" anlamına geldiği belirtir. Bu itibarla yalnızca ihtiyaçları doğrultusunda bireylerin acılarını dindirmeye ve en acil sıkıntıların giderilmesine öncelik vermeye çalışır. Yansızlık ilkesi ise "herkesin güvenini kazanmaya devam etmek için, Kızılhaç'ın düşmanlıklarda taraf tutamayacağı ya da herhangi bir zamanda siyasî, ırksal, dinî ya da ideolojik karakterli tartışmalara giremeyeceği" anlamına gelir.[26]

Uygulamada tarafsızlık ile yansızlık birbirinden ayırt edilemez hâle gelmiştir. Bu ayrım kozmopolit hukukun zorlanması açısından önemlidir. Hukukun tarafsız biçimde, yani ırk, din ve sair temelinde herhangi bir ayrım gözetmeksizin zorlanması gerekir. Taraflardan birinin hukuku diğerinden daha sık ihlal etmesi neredeyse kaçınılmaz olduğu için hem tarafsız hem de yansız hareket etmek olanaksızdır. Yansızlık, faaliyetleri için rızaya bağlı Kızılhaç gibi bir örgüt için önemli olabilir ama yansızlık konusundaki ısrarlar, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında akıllarda sık sık sorulara neden olmuştur. Geleneksel barışı koruma kavramı ya da barış güçlerinin rolünün örneğin gıda tedariki gibi tamamen insani terimlerle kavramlaştırması açısından da önemli olabilir. Ama barış gücü birliklerin görevi insanları korumak ve insan hakları ihlallerini durdurmaksa, o zaman yansızlık konusunda ısrar etmek, en iyi durumda kafa karıştırıcıdır, en kötü durumdaysa meşruluğun altını oyar.

2003 yazında Irak'taki BM karargâhının bombalanmasından sonra birçok NGO ve insani yardım kuruluşu, insani hukuk uzamını korumak için Kızılhaç ilkelerine geri dönülmesinin yanı sıra ordu ile insani yardım görevlerini üstlenenler arasındaki ayrımın yenilenmesi çağrısında bulundu. Sorun yeni savaşlarda insani hukuk uzamının çok dar bir alana sıkıştırılmış olmasıdır. Askerî faaliyetler ile insani faaliyetleri ayırmak böyle durumlarda artık olanaksızdır. Bunun yerine ordu, insani hukuk uzamını korumak için farklı biçimde işlemelidir. Irak'ta ABD kuvvetleri savaşın tarafıydı ve uluslararası kuruluşlar ABD'yle birlikte hareket ediyorlardı.

[26] Roberts, *Humanitarian action*, s. 51.

Dolayısıyla kozmopolit hukuku zorlanmaya muktedir ya da bundan sorumlu bir güç yoktu.

Mackinlay'e göre, "Bir BM askeri, yasayı zorlayan bir polisle aynı yaklaşıma sahiptir. Taraflardan hangisi yasaya meydan okursa okusun yasayı savunacaktır. Ama her düzeyde meşruluk korunmalıdır." Bununla beraber Mackinlay, BM askerinin kuralları tarafsız bir şekilde uygulamaları halinde her iki tarafın da saygısını korumanın mümkün olduğunu düşünüyormuş gibi görünür.[27] Britanya barışın korunması el kitabının yazarlarından Dobbie de, barış gücü görevlisinin rolünü bir futbol maçındaki hakemin rolüne benzeterek aynı noktaya değinir. Ama bu savaşlar futbol maçları değildir; çeşitli taraflar kurallara uymazlar. Aksine, bu savaşların doğası kural yıkıcıdır. Dolayısıyla amaç, kuralları çiğneyenleri yalıtıp marjinalleştirmek için, sıradan insanları kuralların avantajlarına ikna etmek olmalıdır.

5. Güç Kullanımı

Geleneksel barışın korunması yaklaşımı, güç kullanılmaması konusunda ısrar edegelmiştir. Britanya barışın korunması kılavuzu, "sadece özgül bir amaca ulaşmak için yeterli, makul sınırlar içinde kaldığı kanıtlanabilir, orantılı ve uygun ve amaçlanan belirli ve meşru hedefle sınırlı, şiddetin ya da baskının ölçülü uygulaması" olarak tanımlanan "asgari zorunlu kuvvet" terimini kullanır.[28]

Britanyalılar bu konumlanışı, ezici güç kullanımının We-

[27] John Mackinlay, 'Improving multifunctional forces', *Survival* (Güz 1994). Aslında Mackinlay'in kendisinin de kafası karışıktır. Nitekim Şöyle devam ediyor: "Güç kullanıldığında, tarafsızlık [burada yansızlığı kastediyor] özellikle ilgili tarafça kaybedilmiş gibi görünebilir. Ancak meşruluk sağlamsa, tarafsızlık görünümü yeniden tesis edilebilir'. Burada önemli olan yerel halkın gözünde meşruluktur. Tarafsızlık olarak adlandırdığı yansızlığı yeniden tesis etmek olanaklı olmayabilir çünkü savaşan taraflar kurallara saygı göstermezler. Önemli olan, mağdurların bakış açısından tarafsızlığı korumaktır."

[28] Aktaran Dobbie, 'A concept', s. 137.

inberger-Powell doktriniyle karşılaştırırlar. Güç kullanmanın tehlikelerine örnek olarak sık sık BM'nin Somali'ye müdahalesine atıfta bulunulur. Bu büyük ölçüde BM Antlaşması'nın VII. Bölümü tarafından yetkilendirilen bir ABD müdahalesiydi. Muhammed Aideed'in güçlerinin Pakistanlı barış güçlerine saldırmasının ardından, ABD'liler bir insan avı başlattılar. Güney Mogadişu'daki bombardımanlar birçok kişinin ölümüyle sonuçlandı ve Aideed için başlatılan insan avı başarısız oldu. (ABD'lilerin istihbarat bilgilerini BM ile paylaşmayı reddetmeleri nedeniyle Aideed'in saklandığı düşünülen yere yapılan dikkatli bir baskın, buranın bir BM bürosu olduğunun ortaya çıkması nedeniyle başarısız oldu.) Aideed'in iki ABD helikopterini düşürmeyi başarması, 19 askeri öldürtüp onların parçalanmış cesetlerini televizyon kameraları önünde teşhir ettirmesi ve 75 kişiyi yaralaması ABD'liler için bardağı taşıran son damla oldu.

Çeşitli yorumcuların da belirttiği gibi bu vakada sorun güç kullanımı değil, ezici güç varsayımının yanı sıra yerel siyasî durumu, meşruluğu ve inandırıcılığı destekleyecek şekilde hareket etme gereksinimini hesaba katmadaki başarısızlıktır. Ioan Lewis ve James Mayall, ABD'lilerin, olayların başlamasına neden olan Pakistanlı barış güçlerinin öldürülmesine tepkisini şöyle betimlemektedir:

> Amiral Howe'un kuvvetleri, bağımsız bir hukuki soruşturma yürütmek ve Aideed'i siyasî olarak marjinalleştirmeye çalışmak yerine, tedbirsiz bir güçle karşılık vererek, hepsi Aideed'in destekçisi olmayan çok sayıda Somalilinin öldürülmesine ve yaralanmasına neden oldu. . . . Amiral Howe, sanki Mogadişu Şerifi gibi davranarak Aideed'i kanun kaçağı ilan etti ve yakalanması için başına 20.000 dolar ödül koydu.[29]

Hemen hemen aynı ikilemle Irak'taki ve Afganistan'daki ABD kuvvetleri de karşı karşıya kaldı.

Modern ordular asgari güç kullanımı konusunda rahatsız-

[29] Ioan Lewis ve James Mayall, 'Somalia', James Mayall (ed.), *The New Interventionism 1991-4: United Nations Experience in Cambodia, Former Yugoslavia, and Somalia* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 117.

dırlar çünkü Clausewitzçi hatlar boyunca örgütlenmişlerdir ve benzer biçimde örgütlenmiş diğer ordularla karşı karşıya gelme eğitimi almışlardır. Somali örneğinde de gösterildiği üzere, yeni savaşların meydan okumasıyla yüz yüze geldiklerinde devasa bir ateş gücünü kullanmak ile hiçbir şey yapmamak arasındaki orta yolu belirlemeyi son derece zor bulurlar. Amacın diğer taraftaki kayıplar ne olursa olsun kendi tarafınızda kayıpları en aza indirmek olduğu savaşın ve amacın güç kullanmamak olduğu barışın korunmasının aksine, kozmopolit hukukun zorlanmasında amaç tüm taraflarda kayıpları en aza indirmektir. Nürnberg'in önemi, kolektiflerin değil, bireylerin savaş suçlarından sorumlu tutulmuş olmalarıydı. Tarafların yenilgiye uğratılması değil, savaş suçu işlemiş ya da insan haklarını ihlal etmiş bireylerin yakalanması, kozmopolit hukukun zorlanması için gereklidir.

Kozmopolit hukukun zorlanması, kurbanların hayatlarını kurtarmak için barış güçlerinin hayatlarını riske atmaları anlamına gelebilir. Bu belki de değiştirilmesi en zor gerekliliktir. Uluslararası personel yeni savaşlarda her zaman ayrıcalıklı bir sınıftır. BM'nin insanlık ilkeleri üzerine kurulu olduğu iddiasına rağmen, BM personelinin ya da ulusal personelin yaşamlarına yerel halkın yaşamından daha fazla değer verilir. İnsani müdahale hakkındaki savlar, uzaktaki insanlar için yurttaşların yaşamları feda etmenin kabul edilebilir olup olmadığı etrafında döner. Batı güçlerinin, özellikle de ABD'nin, son derece hassas mühimmat kullanılsa bile neden olunan fiziksel ve psikolojik hasara rağmen, hava saldırıları yapma yönündeki tercihi, kendi yurttaşlarını ya da genel olarak Batılıları bu şekilde kayırmasından kaynaklanır. Bu tür ulusal ya da devletçi düşünüş, ortak insan topluluğu kavramıyla henüz bir uzlaşmaya varamamıştır.

Aslında, kozmopolit hukukun zorlanması önerisi, taktikler, teçhizat ve her şeyden önce komuta ve eğitim hakkında önemli ölçüde yeniden düşünmeyi gerektirecek yeni bir asker-polis türü yaratmaya yönelik iddialı bir öneridir.[30] Ge-

[30] İnsani güvenlik güçleri fikrini uzun uzadıya şurada tartışıyorum: Shannon D.

rekli olan teçhizatın türü genellikle ulusal silahlı kuvvetlerin gelecekte yaşanabileceğini hayal ettiği Clausewitzçi savaşları için sipariş ettiklerinden çok daha ucuzdur. Ulaşım, özellikle hava ve deniz taşımacılığı, bu süreçte verimli iletişim kadar önemlidir. Her ne kadar askerî teçhizat daha kolay kullanılabilir ve esnek olmaya meyilli olsa da, bu teçhizatın çoğu, sivil kaynaklardan satın alınabilir ya da kiralanabilir.

Daha da önemlisi yeni kozmopolit güçlerin profesyonelleştirilmesi ve sivilleştirilmesi zorunlu olacaktır. Onlar kozmopolit hukuku zorlayacak bir kültür geliştirmeli ve kendilerini, hedefleri bir düşmanı yenmek olan geleneksel ordudan farklı görmelidirler. Sivil komuta bu yüzden bu kadar önemlidir. Savaş yasalarını bilmeli ve onlara saygı göstermeli ve mesleki ahlak ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmalıdırlar. Yolsuzluk ya da insan haklarının ihlalleri hakkındaki ihbarlar gözardı edilmeyip uygun biçimde araştırılmalıdır.[31] Hepsinden önemlisi, bu yeni güçlerin motivasyonları daha geniş bir kozmopolit hak kavramına dâhil edilmelidir. Meşru silah taşıyıcı olarak askerin kendi ülkesi için ölmeye hazır olması gerekirken, uluslararası asker veya polis memuru, hayatını insanlık için riske atmalıdır.

6. *Kosova ve Libya Örnekleri*

Kosova ve Libya savaşları insani amaçlar için savaş tekniklerini kullanmanın doğruduğu sorunları sergilerler. 1999'daki Kosova müdahalesi, insan hakları için yapılmış ilk savaş olduğu gerekçesiyle selamlandı. Britanya Başbakanı Tony Blair, Kosova'daki hava saldırıları süregiderken, NATO'nun 50. yıldönümünü yeni bir "Uluslararası Topluluk Doktrini"ni

Beebe ve Mary Kaldor, *The Ultimate Weapon is no Weapon: Human Security and the New Rules of War and Peace*, Public Affairs, New York, 2010.

[31] Kamboçya, Bosna-Hersek, Somali ve Mozambik'te BM personeli tarafından insan hakları ihlalleri yapıldığına dair raporlar bulunmaktadır. Mozambik'te tecavüz, cinayetler ve çocuk fuhşuna karışmak da bu ihlallere dâhildir. Bkz. örneğin African Rights, *Somalia: Human Rights Abuses by the UN Forces*, Londra: African Rights, 1993.

ifade etmek için kullandı. Chicago'daki izleyici kitlesine "hoşumuza gitse de gitmese de hepimiz artık enternasyonalistiz" dedi. "Küresel piyasalarda başarılı olmak istiyorsak, katılmayı reddedemeyiz. Yenilik yapmak istiyorsak, diğer ülkelerde yeni siyasî fikirleri görmezden gelemeyiz. Hâlâ güvende olmak istiyorsak, çatışmalara ve diğer ülkelerde insan haklarının ihlaline sırtımızı dönemeyiz."[32]

Bu demecinden sadece 10 yıl sonra, NATO'nun Libya devrimine müdahalesi, hukuki olarak yetkilendilendirilmiş ilk Koruma Sorumluluğu Harekâtı olarak selamlandı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 17 Mart 2011 tarihinde kabul ettiği 1973 sayılı karar, Kaddafi güçlerinin demokrasi yanlısı protestocuların özgürleştirdiği Libya'nın doğusundaki Bingazi'yi ele geçirmesini engellemek için tam zamanında kazanılmış büyük bir başarıydı. İlk kez, Koruma Sorumluluğu hedefi, bir Avro-Amerikan koruma alanının ötesine geçti. Arap Birliği tarafından önü açıldı ve hem Rusya hem de Çin çekimser kaldı. Karar, üye devletlere ve bölgesel örgütlere "Libya topraklarının herhangi bir bölümünde, herhangi bir şekilde yabancı bir işgal gücünü dışlarken, Bingazi de dâhil olmak üzere Libya Arap Cumhuriyeti'nde saldırı tehdidi altındaki sivilleri ve sivil nüfuslu bölgeleri korumak için . . . gerekli tüm önlemleri alma" çağrısında bulundu.[33] Ayrıca, 1973 sayılı karardan önce Libya'yı UCM'ye sevk eden ve yaptırımlar uygulayan 1970 sayılı karar alındı.

Fakat her iki savaşın da fiili kaydı çok daha muğlaktır. Her iki durumda da ilan edilen hedef, uluslararası davranışta bir yeniliği ve önemli bir emsali teşkil eder. Bununla birlikte yöntemler daha çok geleneksel savaş anlayışına uygundu ve ilan edilen hedefle çok az bağlantıya sahipti. Her iki durum-

[32] *Doctrine of the International Community*, Tony Blair'in The Economy Club'da yaptığı konuşma, Chicago, 24 Nisan 1999, http://www. pm.gov.uk/output/Page1297.asp.

[33] http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39 /PDF/N1126839.pdf?OpenElement

da da NATO hava saldırılarına bel bağladı. Kosova savaşı söz konusu olduğunda 12.000'i saldırı uçuşu olmak üzere, yaklaşık 36.000 uçuş gerçekleştirildi. Yaklaşık 20.000 "akıllı bomba" ve 5000 konvansiyonel bomba atıldı. Ama görünüşe göre Yugoslav askerî makinesi çok da zarar görmedi. Yugoslav ordusu daha üstün bir düşmana karşı koymak için, 50 yıl boyunca eğitilmişti. Depolar, havalimanları ve kışlalar da dâhil olmak üzere geniş bir yeraltı ağı inşa edilmişti. Tuzaklar inşa etmek, tankları ve topçu bataryalarını gizlemek, hava savunmasını korumak ve askerî yoğunlaşmalardan kaçınmak da dâhil taktikler geliştirilmişti. NATO ilk aşamalarda Yugoslav hava savunma sistemini devredışı bırakmada başarılı olamadı. Bu yüzden NATO uçakları 5.000 metre irtifada uçmaya devam etti. Ne de sahadaki Sırp güçlerine zarar vermede başarılı oldular. NATO hava saldırılarının Sırp kuvvetlerini kısıtladığını ve teçhizatını açık alana çıkarmayı engellediğini ileri sürdü ama yine de hava saldırılarının Kosovalı Arnavut sivillere yönelik harekâtları engellemediği açıktır. Sivil hedefleri –yolları, köprüleri, elektrik santrallerini, petrol depolarını ve fabrikaları– vurmada daha büyük bir başarı söz konusuydu. Uçakların 5.000 metre irtifanın üzerinde uçma ısrarı yüzünden pilotlar yerde neler olduğunu göremediler ve çoğu zaman kötü eşgüdümlenmiş kaynaklardan gelen çok sayıda istihbarata bağımlıydılar.

Sonuç olarak, hava saldırıları sürecinde, utanç verici biçimde tekrar tekrar hatalar yapıldığı anlaşıldı. Çin büyükelçiliğinin ve Kosova'daki mültecilerin bombalanması en dip noktalar arasında yer aldı. Tali hasar olarak adlandırılan yaklaşık 1400 kişi yaşamını yitirdi. Çevrecilerse sanayi tesislerine verilen zararın sonuçlarını yeni yeni değerlendiriyor. Novi Sad'daki gibi tarihsel yerleşim alanları yerle bir edildi. Bir televizyon vericisi havaya uçuruldu, içerisindeki gazeteciler de saldırıda öldürüldü. Kosova'daki savaşa devlet düzeyinde katılmayı reddeden Karadağ'da da hedefler vuruldu.

Kosovalı Arnavutların göçünü durdurmaktan öte, Sırp

kuvvetleri bombardıman kisvesi altında süreci hızlandırdı. Bombardımanın başladığı 24 Mart 1999'a kadar süren dönemde, Kosova Kurtuluş Ordusu'nun faaliyetleri, esas olarak düzenli Yugoslav güçleri ve Sırp polisi tarafından, etnik temizliğin bahanesi olarak kullanıldı, bu süreçte yaklaşık 400.000 kişi ülkeden ayrıldı. 24 Mart'tan sonra etnik temizlik harekâtında çocuklar da dâhil olmak üzere yaklaşık 10.000 kişi öldü ve 1 milyondan fazla insan ülkeyi terk etmeye zorlandı. Haziran ayında NATO kuvvetleri ülkeye girdiğinde Kosova'da yalnızca 600.000 kişi kalmıştı, bunlardan 400.000 ise ülke içinde yerlerinden edilmişti.[34]

Dahası, NATO askerlerinin ülkeye girişinden kısa bir süre sonra tersine etnik temizlik süreci başladı ve yaklaşık 160.000 Sırp ülkeyi terk etti. Bugün Kosova'da kalan Sırplar hâlâ korunaklı anklavlarda yaşıyor ve bölünmüş Mitrovica Kenti ve Mart 2004'teki ayaklanmaların da kanıtlandığı üzere, Sırplarla Arnavutlar arasındaki gerilim hâlâ çok yüksek.

Bu tür bombardımanların siyasî sonuçlarının, amaca zarar verdiği savunulabilir. NATO sözcülerinin yanlışlıkla öldürmek ile kasten öldürmek arasında büyük bir fark olduğu iddiasına rağmen, bu fark bombardımana maruz kalanlar için aşikâr değildi. Sivillerin öldürülmesinin bir "katliam" mı yoksa "sivil kayıp" mı sayılacağına kim karar verecek? Benzer bir biçimde, Batılı liderlerin bombardımanların Sırplara değil rejime yönelik olduğu yollu ısrarlı iddiaları da bombardımanların etkilerini deneyimleyenler açısından aşikâr değildir. Hava saldırıları Sırp ulusal hissiyatını harekete geçirerek Miloseviç'in savaş sırasında NGO'ları ve bağımsız medyayı çökermesine ve böylece Kosova'daki faaliyetlerine yönelik iç kısıtlamaları en

[34] Ölenlerin sayısı epey tartışmalıdır. Bu sayılar Kosova Bağımsız Uluslararası Komisyonu'nun NGO'lardan ve diğer kaynaklardan gelen çok çeşitli raporların derlenmesine dayanan en iyi tahminini temsil etmektedir. Bzk. Ek 1, 'Documentation on human rights violations', *The Kosovo Report: The Report of the Independent International Commission on Kosovo*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

aza indirmesine ve mağduriyet duygusunun savaşlarla ilgili her türlü sorumluluk duygusunu gölgede bırakmasına izin verdi. Mülteci akınıyla birlikte hava saldırıları hem Makedonya'da hem de Karadağ'da iç gerilimi ve şiddetin daha yayılması riskini vurgulayarak kamuoyunu kutuplaştırdı. Aynı zamanda uluslararası kamuoyunu da kutuplaştırdı: Doğu ve Güney'deki birçokları için, bu müdahalenin insan haklarını korumak için yapılan bir savaş olduğu iddiası, Balkanlar'daki Batılı emperyal çıkarlar için bir kılıf olarak görüldü.

Sonunda Miloseviç teslim oldu ve mülteciler Kosova'ya döndüler. Bir BM geçiş yönetimi kuruldu. Bir yandan bakıldığında, bu savaşın üzerinden 10 yılı aşkın bir süre sonra artık bir çözümün bulunması ve Sırpların Kosova'nın bağımsızlığını eninde sonunda tanıması olanaklıymış gibi görünüyor. Diğer yandan bakıldığındaysa taraflardan her birinin maruz kaldığı etnik temizlik travması asla tersine çevrilemez ve iki toplum arasındaki gerginliklerin yanı sıra yaygın insan hakları ihlalleri de süregitmektedir.

2011'deki Libya'ya müdahalede, NATO ve ortakları, 9 binden fazlası saldırı uçuşu olmak üzere, 24.200'e yakın uçuş gerçekleştirdi. NATO, dört yüzden fazla askerî ve komuta kontrol merkezi de dâhil olmak üzere yaklaşık 5.900 askerî hedefi yok ettiğini iddia etti. İlk hedefler, isyancıların müstahkem mevkilerinin yakınındaki hava savunma sistemleri ve ağır silahlardı ama hedef yelpazesi, çöldeki komuta merkezlerini ve askerî konvoyları da kapsayacak şekilde genişletildi. Aslında NATO bu savaşa isyancıların yanında girdi. Hatta Britanyalı ve Fransız özel kuvvetler birlikleri, isyancılara danışmanlık yapmak ve eğitim vermek için sivil giysilerle sahadaydılar. NATO'nun hava sahasını denetim altında tutması ve son 10 yıldaki mühimmatın hassasiyetindeki artıştan dolayı, NATO hava saldırılarından dolayı yaşanan sivil kayıpları azaltmada Kosova Savaşı'ndakine kıyasla çok daha başarılıydı. Ama bu yine de sivilleri korumakla aynı şey değildir. Hava saldırıları elbette Kaddafi'nin barışçıl protestolara saldırma kabiliyetini

ortadan kaldırmaya yönelikti. Ama harekâtın amacı sivillerin korunmasından isyancılara destek vermeye kaydı, bu yüzden de sivillerin çapraz ateş altında kalmaları kaçınılmazdı. Bu kitabın yazıldığı sırada savaşta ölenlerin ve yaralananları sayısı henüz belli değildi; tahminler 2.000 ila 100.000 arasında değişiyordu. Ama bu bir savaş olduğu için, çatışmalar sonucunda çok sayıda sivil yaşamını yitirdi. Sonunda Kaddafi devrildi ama çatışmalar silahlı milisleri güçlendirdi ve demokrasi için uzun vadeli görünüşü değerlendirmek hâlâ zordur.

Bu müdahalelerin her ikisi de insani müdahalelerden ziyade savaştı. Her iki örnekte de bu savaşları destekleyen bir argüman söz konusudur çünkü Kosova örneğinde mülteciler dönebildi, Libya örneğinde ise acımasız bir diktatör devrildi. Ama savaşlar her zaman insan trajedilerini içerirler ve sonrasında iktidarın kullanılma biçimine dair uzun vadeli sonuçlara sahiptirler.

Herhangi bir alternatif var mıydı? Kozmopolit bir yaklaşım doğrudan insanları korumayı amaçlar. Bu yaklaşım, savaşmaktan ziyade daha çok polisliğe benzer ve güvenli sığınaklar, insani yardım koridorları, uluslararası gözlemciler, uçuşa yasak bölgeler ve savaş suçlularını yakalanması gibi teknikleri içerir. Amaç insanların korkmadan özgürce hareket edebileceği ve siyasetin kapsayıcı biçimlerinin boy atabileceği güvenli bir ortamı kurmaktır. Her iki örnekte de [Kosova ve Libya] alternatif olasılıklar vardı ama bu tür bir yaklaşım her zaman zordur ve nadiren denenmiştir.

7. İnsani Yardımdan Yeniden İnşaya

Mark Duffield 1990'larda iki kademeli iktisadî yardım sistemi hakkında yazar. Bir yanda, resmî yardımlar kayıtlı ekonominin gerilemesine katkıda bulunan yapısal düzenleme programlarına ya da geçiş stratejilerine dayandırılır. Diğer yandan, sonuçlarla başa çıkmak için büyük ölçüde NGO'lara

yardım sağlanmasına dayanan bir güvenlik ağı geliştirilmiştir.[35] Benzer bir görüş Alvaro de Soto ve Graciana del Castillo tarafından, bir yanda IMF ve Dünya Bankası, diğer yanda BM arasındaki eşgüdüm eksikliğini tartışırken ortaya konmuştur. Eski kurumların siyasalarının siyasî ve insani bağlamdaki sonuçları ve maliyeti basitçe göz önünde bulundurulmaz. Soto ve Castillo, bir IMF istikrar kazandırma programının arka planında El Salvador'da bir barış programını uygulamada yaşanan sorunları betimler. El Salvador, IMF harcama sınırları içerisinde kalabilmek için, ulusal bir sivil polis gücü inşa etmeyi ve barış anlaşmasının gereği olarak gerillaları yeniden bütünleştirmek için silaha karşılık toprak programına girişmeyi göze alamadı: "Bir yanda uyum programı ve istikrarlandırma planı, diğer yandan ise barış süreci, sanki farklı ailelerin çocuklarıymış gibi doğdu ve büyütüldü. Farklı çatılar altında yaşadılar. Kabaca aynı kuşaktan olmaktan başka pek de ortak noktaları yoktu."[36]

Son 20 yılda insani yardımda büyük bir artış oldu; 2000'de resmi kalkınma yardımlarının %10'u geçti, 2009'a gelindiğinde %13'e ulaştı. 1991'de BM İnsani İşler Dairesi'nin ve 1992'de de Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Dairesi'nin (ECHO) kurulması insani yardımların giderek önem kazandığının ifadesiydi. Beşinci Bölümde, insani yardım sağlamanın savaş ekonomisinin işleyişinin içine nasıl inşa edildiğini betimledim. Gerçekten de insani yardım kayıtlı ekonominin başarısızlıklarına da katkıda bulunur. Yerel üretimi ikame eder. Somali'de, yardımın bir kısmının gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşmasını sağlamak amacıyla 1992'nin sonlarında ülkeyi gıdayla doldurma siyasası, fiyatlarda dramatik bir düşüşe yol açmış, böylece de çiftçiler için gıda üretmek artık

[35] Mark Duffield, 'Relief in war zones: towards an analysis of the new aid paradigm', *Third World Quarterly* (1997).

[36] Alvaro de Soto ve Graciana del Castillo, 'Obstacles to peacebuilding', *Foreign Policy*, 94 (Bahar 1994).

kârlı bir iş olmaktan çıkmıştır.[37] Tuz madenciliğinin merkezi olan Tuzla'da, madenciliği durdurmak tehlikeli olduğu için her gün birkaç ton tuz çöpe atılıyordu ama BMMYK insani amaçlarla Hollanda'dan tuz ithal ediyordu. Kamplarda insani yardım sağlamak, çoğu zaman yoksul çiftçilerin kendi geçim kaynaklarını terk etmesi anlamına gelir.[38] İnsani programlar da yerel uzmanları es geçip yeni hiyerarşiler yaratma eğilimindedir; uluslararası kurumlarda çalışanlar maaş ve diğer avantajlardan yararlanırken, hekimler ve öğretmenler gibi vasıflı yerel halk, insani yardımlarla geçinir.

İnsani yardım vazgeçilmezdir, aksi halde insanlar açlıktan ölürdü. Ama yerel durumu gerçekten bilen yerel uzmanların önerilerini alarak, çok daha dikkatli bir biçimde hedeflenmelidir. Ayrıca insani yardıma, yeniden inşa yardımının da eşlik etmesi gerekir. Yeniden inşadan, kabul edilmiş kurallara dayalı kayıtlı bir siyasî ekonominin yeniden inşasını ve Beşinci Bölüm'de betimlediğim olumsuz toplumsal ve iktisadî ilişkilerin tersine döndürülmesini kast ediyorum. "Yeniden inşa" sözcüğünün önceki savaşlardan başka çağrışımlara da sahiptir. "Yeniden inşa"nın, genellikle kapsamlı bir siyasî uzlaşma sağlandıktan sonra yürürlüğe giren 1947 Marshall Planı modelinde bir iktisadî yardım programı olduğu varsayılır. Yardım kuruluşları siyasî uzlaşma sağlanmadan yeniden inşa yardımının sağlanamayacağında sık sık ısrar ederler ve gerçekten de yeniden inşa yardımının cazibesi, siyasî uzlaşmaya ulaşmak için bir dürtüyü temsil eder. Ama kalıcı bir çözüme ancak alternatif siyasete, sivillik siyasetine dayalı bir durumda ulaşılabileceğini savundum ki bu olumsuz toplumsal ve iktisadî ilişkiler devam ettiği sürece çok zordur. Bunun yerine yeniden inşa, barış tesis edildikten sonra hayata geçirilecek bir stratejiden ziyade barışa ulaşmak için kullanılacak bir strateji olarak görülmelidir.

Savaşa yakın ekonomiler olarak adlandırılabilecek ekono-

[37] African Rights, *Somalia and Operation Restore Hope.*
[38] Frances Stewart ve Valpy Fitzgerald, *War and Underdevelopment*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

milerde durum savaş durumlarındakinden çok farklı değildir. İster yakın geçmişte ateşkes konusunda uzlaşılan yerlerden söz edelim ister savaşın olumsuz ilişkilerinin yayıldığı "kötü mahalle"lere atıfta bulunalım, belirtiler –işsizlik, temel altyapının çöküşü, yayılan suç– hemen hemen aynıdır ve bunlar da savaşın patlak vermesine ya da yenilenmesine katkıda bulunurlar. Başka bir deyişle, önlemeyi ve onarmayı amaçlayan yeniden inşa savaştan hem önce hem de sonra başvurulacak bir stratejidir.

Yeniden inşa, her şeyden önce, sadece yerel düzeyde bile olsa siyasî otoritelerin yeniden inşası ve hem hukuk ve düzen açısından hem de alternatif siyasî gruplaşmaların harekete geçebileceği koşulları sağlaması açısından sivil toplumun yeniden inşası anlamına gelmelidir. Bu, daha önce olan bitenin de yeniden inşa edileceği anlamına gelmez. İster istemez, savaşa yol açan koşulları tekrarlamamak için siyasî ve iktisadî düzenlemelerin yeniden yapılandırılması gerekecektir. Uygun yönetişim biçimlerinin uyarlanması ve düzenlenmiş piyasa ilişkilerinin devreye sokulması zaman alır ve bu, toplumdaki farklı grupların katılabileceği uzun vadeli bir sürecin parçası olmak zorundadır.

Yeniden inşanın, savaşı önceleyen kurumlarda reform yapılmasını gerektirmesi anlamında, geçişi kapsaması gerektiği de sık sık ileri sürülür. Ne yazık ki geçiş terimi, demokrasinin resmî görünümlerini, örneğin seçimlerin yanı sıra iktisadî liberalleşme ve özelleştirmeyi de içeren, demokratikleşme ve piyasaya geçiş için standart bir formülle ilişkilendirilegelmiştir. Gerçek tartışmaların ve katılımın gerçekleşebileceği anlamlı siyasî kurumların yokluğunda, hukukun üstünlüğünün zayıf olduğu, güvenin eksik olduğu durumlarda, bu standart formül, dışlayıcı siyaset ya da önceden devletin mülkiyetindeki işletmelerin suç işlemesi için dürtüler sağlayarak altta yatan sorunları daha da kızıştırabilir. Yeniden inşa, reformları içermelidir ama bu reformların standart geçiş formülüne uygun olması zorunlu değildir.

Yeniden inşa, diğer yerlerde benzer girişimleri teşvik eden modeller olabilmeleri için sivillik bölgelerine odaklanmalıdır. Meşru yerel otoritelerin var olmadığı yerlerde, yerel vekillikler ya da hamilikler önerilebilir. Uluslararası yönetimlerin deneyimi, yerel vekillikler fikri hakkında şüpheciliğe yol açmıştır. Bu tür yönetimler, özellikle de polislik ve adalet mekanizmalarında, yerel bilgiden ve yeterli kabiliyetten yoksundur. Kendine yardım retoriği ve bağımlılık kültürü mefhumu vekilliklere ya da hamiliklere karşı argümanlar olarak kullanılsa da, insanların mafyanın insafına kaldığı durumlarda kendi işlerini hâlletmeleri çok zordur.

Normal yaşamın devam edebileceği, mültecilerin ve yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönebileceği bir durum oluşturmak için kanun ve düzenin yeniden tesis edilmesi birincil şarttır. Bu görev silahsızlandırmayı, seferberliğe son verilmesini, bölgenin korunmasını, savaş suçlularının yakalanmasını, polisliği ya da yerel polis güçlerinin kurulmasını ve eğitilmesini, yargı erkinin tekrar sağlanmasını içerir.

Silahsızlandırmaya, seferberliğe son verilmesine yönelik çabaların büyük ölçüde artmasına rağmen, bu konudaki kayıtlar karışıktır.[39] BM güçlerinin kısmi silahsızlandırmadan daha fazlasını başarması çok zordur ve silah "geri satın alma" programları gibi yöntemler, yüksek kaliteli silahlar gizli kalırken, kusurlu veya verimsiz silahların geri verilmesiyle sonuçlanmaya meyillidir. Dahası hem çok sayıda üreticinin olması hem de ihtiyaç fazlası silahların erişilebilirliği nedeniyle bugün silah –en azından küçük silahlar– edinmek için öylesine çok kaynak vardır ki bu iş hiç bitmez. Güvenli bir ortam yaratmak silahsızlandırmadan daha önemli olabilir. Etkili polislik ve savaş suçlularının yakalanması, ister içişler memurlarıyla birlikte uluslararası güçler, ister uluslararası gözetim altındaki yerel polis güçleri, isterse de daha kurumlaşmış

[39] Bkz. *Conversion Survey* on *Global Disarmament, Demilitarisation and Demobilization of the Bonn International Conversion Centre*, www.bicc.de

sivilleşme bölgeleri [*zones of civility*] örneğinde olduğu gibi biraz dış destekle sorumluluk alan yerel makamlar tarafından üstlenilsin, güvenlik için temel koşullardır.

Silahsızlandırma ve polislik kadar yasa ve düzen de bağımsız, güvenilir bir yargı erkine ve etkin bir sivil topluma, yani görece özgür bir kamu alanına ihtiyaç duyar. Bu nedenle eğitime ve özgür medyaya yönelik yatırımlar, amansız tikelci propagandayı durdurmak ve sadece fiziksel yıldırmaya değil, psikolojik yıldırmaya da son vermek için gereklidir. Bu koşulların sağlanması demokrasinin resmî prosedürlerinden çok daha önemlidir. Dışardan bakanlar, bir zaman çizelgesi sağlamak ve kendi katılımları için son nokta olarak, çoğu zaman seçimlerde ısrar ederler. Ama güvenlik, kamu alanı, uzlaşma ve açık diyalog önşartları olmadan yapılacak seçimler örneğin Dayton'dan sonra Bosna'da olduğu üzere savaşan tarafları meşrulaştırabilir, Irak ve Afganistan'da olduğu üzere daha fazla şiddete de yol açabilir.

Kendi kendini idame ettiren bir sivilleşme bölgesi oluşturmak için, kanun ve düzenin, eğitim ve medyanın masraflarının karşılanabilmesi, askerlerin iş ve eğitim bulabilmesi ve vergilerin ödenebilmesi için yerel ekonominin yeniden tesis edilmesi gerekmektedir. Silahsızlandırmanın yanı sıra seferberliğe son verilmesi de zordur ve bu zorluk sadece güvenliğin olmadığı ortamdan kaynaklanmaz. Aslında SSY (silahsızlandırma, seferberliğe son verilmesi ve yeniden bütünleştirme) programlarının en zayıf noktaları yeniden bütünleştirme ayağıdır. Çoğu asker, eşkıyalığı bırakmak ve yerleşik işler bulmak isteyebilir ya da çocuk veya genç yaştaysa eğitim almak isteyebilir. Ama işsizlik, işgücü kıtlığı ve yetersiz eğitim kurumları nedeniyle yeniden bütünleşme programları çok başarılı olamamıştır.

Öncelikler temel hizmetler ve yerel üretimdir. Altyapı –su, enerji, ulaşım, posta ve telekomünikasyon– hem yerel hem de bölgesel düzeyde yeniden kurulması gerekir. Altyapı ihtiyaçlar temelinde gerekli olduğu kadar normal ticaret bağlantılarının yeniden kurulması açısından da hayati

önemi haizdir ve diğer alanlarda uzlaşma olmasa bile bir müzakere konusu olabilir. Savaşların doruğunda bile, bu tür somut sorunlar üzerinde, özellikle karşılıklı çıkarların olduğu yerlerde, uzlaşmaya varmak zaman zaman olanaklıdır. Örneğin savaş boyunca Saraybosna'ya gaz arzı iyi kötü devam etmiştir. İnsani yardım ihtiyacının azaltılması için gerekli bir başka alansa özellikle gıda, giysi, inşaat malzemeleri ve benzeri temel ihtiyaçların yerel üretimine destek sağlamaktır. Bu alan, kamu hizmetlerinin yanı sıra yerel istihdam sağlamanın da iyi bir yoldur.

Yeniden inşa bir barış stratejisi olduğu ölçüde, insanların içinde yaşadığı korku iklimini ortadan kaldırmak ve orduya ya da mafyaya, özellikle de gençlere alternatif bir geçim kaynağı sunmak için iktisadî güvenlik ve gelecek için umut sağlamalıdır. Yapılması gerekenler her durumda şartlara özgü olacaktır ama bu konuda yine de bazı ilkeler belirlenebilir.

İlk olarak tüm yardım tasarıları açıklık ve bütünleşme ilkeleri üzerine temellendirilmelidir. Hizmetleri yeniden tesis etmek adına, savaş boyunca iyice kök salan bölünmeleri ve parçalanmaları kabul etmek ve böylece statükonun değişmesine yardımcı olmak yerine onu meşrulaştırmak çok daha kolaydır. Örneğin Mostar'da AB yönetiminin Hırvatlar ile Müslümanlar arasında ikiye bölünmüş olan şehri yeniden bütünleştirmesi gerekiyordu. Su tedariki gibi birkaç sınırlı durumda AB ortak projeler üzerinde müzakere etmeyi başarmış olsa da, çoğunlukla kentin her bir yarısında ayrı projeler sunmanın daha kolay olduğu ortaya çıktı ve böylece açıkça ayrı bir kalkınma stratejisi izlendi. Güvenli bir ortam olmadığı ve AB taraf tutmaktan korktuğu için her şey milliyetçi liderler arasında müzakere edilmek zorundaydı. Açıklık ve bütünleşme, herkesin projelerden faydalanabilmesi ve projelerin, örneğin mültecileri, yerinden edilmiş kişileri ya da terhis edilmiş askerleri istihdam ederek ya da bir paylaşım unsuru içererek, açıkça insanları bir araya getirmeye yönelik olması anlamına gelir. Açıklık ve bütünleşmenin sadece yerel

düzeyde değil ama aynı zamanda ulusal ve bölgesel düzeylerde de teşvik edilmesi gerekmektedir.

İkincisi, yardımların merkezsizleştirilmesi ve yerel girişimleri teşvik etmesi gerekir. Alıcıların yaygınlaştırılmasıyla daha fazla insan programa dâhil edilebilir. Böylece, daha fazla deney yapma olanağı olur ve birilerinin yardımın kaymağını yemesi ya da siyasî uzlaşmalarla çarpıtılması riski azalır. Seferberliğin son erdirildiği yerlerde en başarılı olanlar, genellikle gazilerin kendileri tarafından örgütlenen yerel toplum temelli programlar olmuştur: örneğin Uganda Gaziler Kurulu ya da Somali'deki gazilerin örgütü SOYAAL'la birlikte bir seferberliğe son verilmesi ve yeniden bütünleştirme programı geliştiren Ulusal Terhis Komisyonu. Bunu bazı gaziler şu şekilde açıklamaktadırlar:

> "Silahlı pikap"lardaki (makineli tüfeklerle ya da tanksavar silahlarıyla donatılmış araçlar) oğlanlar da yorgun. Ölüm hariç, bir fayda görmüyorlar. Pikapların üstüne sadece ihtiyaç duydukları için çıkıyorlar. Güvenli işlerde çalışan bazılarının arasında en kötü mafya üyeleri de vardı. Oturmuş bir işin getirdiği 200 doları eşkıya olarak aldıkları milyonlara tercih ediyorlar.[40]

Sierra Leone'de yerel toplulukların polisin yardımıyla kendilerini silahsızlandırdığı, "silahlardan arındırılmış" ilan edildiklerinde de kendi seçtikleri bir kalkınma projesini ödül olarak aldıkları "kalkınma için silahlar programı" bu bağlamda görece başarılı olmuş bir programdır.[41]

Üçüncüsü, yerel uzmanlardan yararlanmak ve yardımların nasıl sağlanması gerektiği konusunda geniş kapsamlı bir tartışmayı teşvik etmek çok önemlidir. Bu, alan hakkında bilgisi ve deneyimi olan insanları kullanarak verimliliği ve şeffaflığı artırmak, yolsuzluğu azaltmak ve yerel katılımı

[40] Alex de Waal, 'Contemporary warfare in Africa', Mary Kaldor ve Basker Vashee (ed.), *Restructuring the Global Military Sector* içinde, cilt 1: *New Wars*, Londra: Cassell/Pinter, 1997, s. 331.

[41] http://web.undp.org/evaluation/documents/thematic/conflict/ SierraLeone.pdf

güçlendirmek açısından önemlidir. Uluslararası yardımların en kötü sonuçlarından biri, dış sözleşmelerin ve çarpık bir maaş ölçeğinin bir sonucu olarak yetenekli kişilerin yerinden edilmesi olagelmiştir. Oldukça nitelikli hekimler, mühendisler, öğretmenler ya da avukatlar genelde maaşları çok daha yüksek olduğu için sürücülük ve çevirmenlik yapmaya başlamışlardır. Bosna, Kosova ve Afganistan vakaları, becerinin bu şeklide nasıl yer değiştirdiğini gözler önüne seren örneklerle doludur.

Kolay kolay denetim altında tutulamaz gibi görünen bölgelerde bile bu ilkelere dayalı maddi destek için bazı olanaklar söz konusudur. "Kötü mahalle"lerin yayılmasını dengelemek için sivilleşme bölgelerinin genişletilmesi stratejisi, kendisini kötü mahallelere doğru genişletebilmelidir. Yoksul, sivil olmayan bölgeler, yerel "yetkili"lerin davranışları yüzünden yardımların reddedildiği, işsizlik ve suç oranının arttığı, böylece tikelci savaşbeylerinin konumlarını sağlamlaştırdıkları bir kısırdöngüye girerler. Bu bölgelerdeki alanları açmak için savaşın neden olduğu bölünmeleri aşacak belirli tabandan projeleri desteklemenin yollarını belirlemek gitgide önem kazanmaktadır.

Yeniden inşa, hem yapısal uyarlanma/geçişe hem de hayırseverliğe alternatif, yeni bir kalkınma yaklaşımı olarak düşünülebilir. Kozmopolit hukukun zorlanması durumunda olduğu gibi, kısa vadede de maliyeti yüksek olmaya ve bugüne dek zengin ülkelerin barışın korunması ve denizaşırı yardım olarak taahhüt etmeye istekli olduğundan, daha büyük kaynak gerektirmeye mahkûmdur. Bu da son yıllarda uluslararası iktisadî ortodoksiye hakim olan kamu harcamaları düzeyleri hakkındaki bazı neoliberal varsayımları terk etmek anlamına gelebilir. Yeniden inşa, siyasî, iktisadî ve güvenlik sorunlarının, uluslararası kurumların meşruluğunu artırmaya ve halkın desteğini seferber etmeye muktedir, yeni bir insani küresel siyasa türüyle bütünleştirilmesi gerektiği anlamına gelir.

7
Irak ve Afganistan'daki Yeni Savaşlar

1 Mayıs 2003'te, Başkan Bush, USS Abraham Lincoln'ün güvertesinde Irak'ta çatışmaların sona erdiğini ilan ederken, "devrilen heykellerin görüntülerinde yeni bir çağın gelişine tanıklık ediyoruz" demişti.[1] Savunma Bakanı Donald Rumsfeld gibi Başkan Bush da savaşın hızla, kesin ve en az kayıpla sonuçlanabilmesi için enformasyon teknolojisinden yararlanarak yeni bir savaş biçimi keşfettiğini iddia ediyordu. İşgalin hemen sonrasında, askerî yorumcular coşkuluydu. Bizzat Bush işgali "tarihteki en hızlı ilerlemelerden biri" olarak tanımlamıştı.[2] *Foreign Affairs*'de yazan Max Boot, savaşı "baş döndürücü" olarak betimlemişti. "ABD'nin ve müttefiklerinin her şeye rağmen ve bu kadar hızlı kazanmaları, askerî tarihin en önemli başarılarından biri olmalıdır" diyordu.[3]

11 Eylül'ün korkunç olaylarını izleyen, sözde Teröre Karşı Savaş'ın dışavurumları olan Afganistan ve Irak'taki savaşlar, gerçekten de savaşların yeni bir türüydü bu kitapta betimlediğimiz türde yeni bir savaş değildi. Bu savaşta insansız hava araçları ve diğer robot teknolojilerinin yanı sıra karmaşık uydu tabanlı sistemlerden cep telefonlarına ve internete varasıya her türlü yeni teknolojinin kullanıldığı doğrudur. Ama savaşı siyasa yapıcılara yararlı olacak şekilde anlayacak olursak, o

[1] George W. Bush, 'President Bush announces major combat operations in Iraq have ended: remarks by President Bush from the USS *Abraham Lincoln*', 1 Mayıs 2003.

[2] *Age.*

[3] Max Boot, 'The new American way of war', *Foreign Affairs* (Temmuz/Ağustos 2003).

zaman savaşların yeni karakteri teknoloji bağlamında tanımlanmamalıdır. Bu savaşlar konusunda yeni olan, teknolojiden ziyade, önceki bölümlerde geliştirilen hatlar boyunca, devletlerin parçalanması ve küreselleşmenin etkisi altında toplumsal ilişkilerdeki değişimler bağlamında çözümlenmelidir.

Bush ve Rumsfeld'in yeni savaş kavramlaştırmanın, eski savaşın yeni teknolojiden yararlanarak güncellenmiş bir çeşitlemesini andırdığı ileri sürülebilir. ABD'nin hem Afganistan'daki hem de Irak'taki gerçekliği anlamadaki başarısızlığının yanı sıra savaşın nasıl olması gerektiği konusunda kendi görüşünü dayatma eğilimi her zaman son derece tehlikeli olagelmiştir. Bu yaklaşım, hakiki yeni savaşları kışkırtmıştır ve kendini daimi hâle getirme riskini taşır. Bir bakıma, bu savaşlar bu kitapta geliştirilen merkezi savın –savaş kavramlaştırmalarımızı yeni küresel bağlama uyarlamamanın getireceği tehlikelerin– sınanabileceği örnek birer vaka olarak ele alınabilirdi.

Aşağıda, öncelikle ABD'nin kendi yürüttüğü savaşlara bakış açısının neden güncellenmiş "eski savaş" olarak tanımlanmasının daha doğru olduğunu açıklayacağım; ardından sahadaki gerçekliğin şu bağlamlarda çözümleyeceğim: başarısız devletler; savaşan taraflar ve onların hedefleri; bu devletlerin taktikleri ve finans yöntemleri; ABD ve müttefiklerinin ne ölçüde uyum sağlayabildiği. Son bölümde hem Afgan ve Irak halklarına hem de daha geniş uluslararası topluma yönelik riskleri azaltmak için alternatif strateji olanaklarını betimleyeceğim.

1. Teknoloji Ağırlıklı Eski Savaş

20. yüzyılın son onyıllarında, birbirini izleyen ABD yönetimleri, ileri teknolojiyi kullanarak askerî üstünlüğünü koruyacak ve böylece yurttaşlarına ABD hükümetinin kendilerini savunabileceği ve ABD'nin güvenliğini en az veya sıfır can kaybı riskiyle ve ek vergilendirme gerektirmeden koruyabileceği konusunda güvence verecek şekilde uzun mesafeli savaşlar yapabileceği fikrini geliştirdiler.

Bu fikrin kökenlerinin izi Soğuk Savaş çerçevesine kadar sürülebilir. Soğuk Savaş sırasında caydırıcılık, hayali savaş olarak kavranabilirdi.[4] Soğuk Savaş dönemi boyunca, her iki taraf da, askerî yığınak, teknolojik rekabet, casusluk ve karşı casusluk, savaş oyunları ve tatbikatlarla, savaştaymış gibi davrandı. Bu faaliyet, insanlara İkinci Dünya Savaşı'nı hatırlatmaya ve ABD tarafında, ABD'nin üstün teknoloji kullanarak dünyayı kötülüğe karşı savunma misyonuna olan inancı sürdürmeye yardımcı oldu. Teknolojik gelişmeler, planlamacıların Sovyetler Birliği'nin elde edebileceğini hayal ettiklerine –sözde en kötü senaryoya– yanıt verdi. Bu içe dönük planlama, başka bir yerde ileri sürdüğüm üzere, ABD'nin ve Sovyetlerin teknolojik değişimi birbirine karşı olmaktan ziyade planlamacıların hayallerinde gelişmeye devam eden Alman askerî makinesinin hayaletine karşı bir silahlanma yarışı olarak daha iyi açıklanabilir.[5]

Bilgi teknolojilerinin ortaya çıkışı, 1970'lerde ve 1980'lerde askerî stratejinin gelecekteki yönü hakkındaki tartışmalara yol açtı. Askerî Reform Ekolü olarak adlandırılan yaklaşım, İkinci Dünya Savaşı dönemi silah sistemlerinin, hassas güdümlü mühimmat (HGM) kullanımı nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'ndaki askerler kadar savunmasız olduğunu ve avantajın savunmaya kaydığını ileri sürdü. Elde taşınabilir roketlerin kullanımının bir sonucu olan Vietnam ve Ortadoğu savaşlarındaki yüksek yıkım oranları bu argümanı doğruluyormuş gibiydi. Geleneksel ABD stratejisinin savunucuları, alan imha mühimmatının kullanımının savunma kuvvetlerini ve roketleri ezici bir yenilgiye uğratabilmesi ve (bugün İHA'lar olarak bilinen) insansız hava araçlarının daha savunmasız insanlı uçakların yerini alabilmesi nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'nın taarruz manevralarının daha da önemli olduğunu savundular. Sonuç, 1980'lerin HavaKara [*AirLand*] Muharebesi stratejisi oldu: Bu stratejinin merkezinde o dönemde nükleer savaş

[4] Bkz. Mary Kaldor, *Imaginary War: Understanding the East-West Conflict*, Oxford: Blackwell, 1990.

[5] *Age.*, 11 ve 12. bölümler.

başlıklarıyla donatılmış ve o sıralar yeni olan Tomahawk seyir roketleri tarafından gerçekleştirilecek "derin saldırı" yer alıyordu.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ABD askerî harcamaları üçte bir oranında azalsa da bu durum genelde personeli etkiledi. Askerî araştırma ve geliştirme (AR-GE), genel olarak askerî harcamalardan çok daha az azaldı ve bu da hem geleneksel Soğuk Savaş platformlarının devamının hem de Askerî İşlerde Devrim (AİD) olarak bilinen şeyle ilişkili yeni teknolojilerin geliştirilmesine olanak sağladı. Etkileyici bir biçimde AİD, HavaKara Muharebesi'nin halefiydi ama teknolojiye daha çok önem veriyordu. AİD meraklıları için bilişim teknolojisinin ortaya çıkışı, savaş teknolojilerinde en az üzengi ya da içten yanmalı motorun bulunması kadar önemli bir devrimdi. AİD bir gösteri savaşıdır; bu bilgisayarlar ve yeni iletişim teknolojileri kullanılarak uzun mesafelerden yürütülen savaştır.[6] Savaşın çağdaş kavramlaştırmalarının hayali doğasını daha da vurgulayan sanal savaş oyunlarındaki ilerleme, yeni teknolojilerin önemli bir görünümüdür. Savunma Bakanlığı giderek artan bir şekilde, gelecekteki en kötü durum senaryolarının icat edilmesine yardımcı olmaları için Hollywood yapımcılarını işe aldı ve James Der Derian'ın MIME-NET olarak tanımladığı askerî-sınai-eğlence ağının ortaya çıkmasına neden oldu.[7] Irak Savaşı'nın en çok alıntılanan sözlerinden biri, V. Kolordu Komutanı ve Irak'taki tüm ABD Ordu birliklerinden sorumlu General William Wallace'ın "savaştığımız düşman, savaş oyunu oynadığımız düşmandan biraz farklı" şeklindeki sözleriydi.[8]

[6] Bkz. Lawrence Freedman, *The Revolution in Strategic Affairs*, Adelphi Paper 318, Londra: International Institute of Strategic Affairs, 1998.

[7] 11 Eylül'ün ardından ordu, Güney Kaliforniya Üniversitesi Yaratıcı Teknoloji Enstitüsü'nü, teröristlerin en kötü durum senaryolarını hayal etmede Hollywood'u da dâhil etmesi için görevlendirdi. Bkz. James Der Derian, '9/11: Before, After and Between', Craig Calhoun, Paul Price ve Ashley Timmer (ed.), *Understanding September 11*, New York: New Press, 2002, s. 180.

[8] Max Boot'a göre *New York Times*'ın haberinde "biraz" ifadesi atlanarak ABD'nin yaşadığı zorluklar abartılmıştır. Bkz. Boot, 'The new American way of war'.

Bush yönetimi için "savunmanın dönüşümü" terimi yeni jargon olarak AİD'in yerini aldı. Savunmanın dönüşümünün hararetli bir savunucusu bunu şu şekilde ifade ediyordu:

> Aktarım kayışı ne kadar sarsıntılı olursa olsun, modern ABD ekonomisinin nitelikleri –maceraperestliği, kendiliğindenliği ve anlık bilgi paylaşımı– en sonunda ABD ordusuna da ulaştı. Tıpkı otomobil motorlarını tamir ederek büyüyen bir gencin İkinci Dünya Savaşı'nın motorize ordularının işlemesine yardımcı olması gibi, video oyunu oynamaya, web sayfalarında sörf yapmaya, excel dosyaları oluşturmaya alışkın çavuşlar da bugünün enformasyon çağı ordusunu etkin kılıyorlar.[9]

Donald Rumsfeld savunmanın dönüşümünün "her ne kadar yeni yüksek teknolojili silah yapımı kesinlikle bunun bir parçası olsa da bundan daha fazlası" olduğunu iddia etti. "Bu aynı zamanda yeni düşünüş biçimleri ve yeni mücadele yöntemleriyle de ilgilidir" diyordu.[10]

"Ezici" gücün aksine "aşırı eşleştirme" [*overmatching*] gücünden de bahsediyordu:

> 21. yüzyılda asker yığmak artık bir çatışmadaki en iyi güç ölçütü olmayabilir. Ne de olsa Bağdat düştüğünde sahada 100.000'den fazla ABD gücü vardı. General Franks, asker yığma açısından düşmanı üçe karşı bir avantajıyla değil, yenilikçi ve beklenmedik biçimlerde gelişmiş kabiliyetlerle, aşırı eşleştirmeyle ezdi.[11]

Yine de enformasyon teknolojisinin, askerî güçlerin hangi yöntemlerle kullanılacağına ve geleneksel kurumsal savunma yapılarına dair geleneksel varsayımlara aşılandığı sonucundan kaçmak zordur. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bu yöntemler çok değişmedi.[12] Bu yöntemler, her 10 yılda bir değişen adla-

[9] Elliott A. Cohen, 'A tale of two secretaries', *Foreign Affairs* (Mayıs/Haziran 2002), s. 39.

[10] Donald H. Rumsfeld, 'Transforming the military', *Foreign Affairs* (Mayıs/Haziran 2002), s. 21.

[11] Donald H. Rumsfeld, Testimony to the Senate Armed Services Committee, 9 Temmuz 2003.

[12] Kersti Hakansson, Vietnam ve Afganistan'daki taktikleri karşılaştırarak bu

rına rağmen –HavaKara Muharebesi, Askerî İşlerde Devrim ve Savunmanın Dönüşümü– uzun mesafelerdeki hava bombardımanının ve hızlı saldırı manevralarının bileşimini içerirler. Video oyunlarının kullanımı, Soğuk Savaş çerçevesinde eğitim almış olan oyuncuların varsayımlarını besler.

Afganistan'ın işgali örneğinde, karada konuşlanmış geleneksel bir saldırı planlamaya vakit yoktu. Bunun yerine CIA, büyük ölçüde Afganistan'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda üstlenmiş, Kuzey İttifakı olarak bilinen Taliban karşıtı güçleri eşgüdümlemekle görevlendirildi. CIA, daha önceki Sovyet işgaline karşı yürütülen savaş sırasında yaptığı gibi, onlara para, silah ve malzeme sağladı. Özel Kuvvetler zaman zaman at sırtında Afganların yanında savaşarak, sahada görev aldılar ve GPS konumlarını kullanarak yıkıcı etkileri olan ABD hava saldırılarını çağırabildiler.

Irak'ın işgali sırasında ABD'nin enformasyon avantajından çok söz edildi. Koalisyon güçleri hem uydu fotoğraflarından hem de sahadan gelen raporlardan edinilen enformasyonu işleyebildi, öyle ki kablosuz internet sistemi, düşman kuvvetlerinin yayılmasını kırmızıyla, dost güçlerininkini maviyle her an gösterebiliyordu. Bu sistem *Force XXI Battle Command, Brigade and Below* olarak biliniyordu ve neredeyse her araca monte edilmişti. Sistem kırmızı güçlerin doğrudan havadan imha edilmesini sağladı. Max Boot, İkinci Dünya Savaşı'nın başında Almanya'nın Fransa, Hollanda ve Belçika'yı 44 günde ve "sadece" 27.000 kayıpla yenmeyi başardığına dikkat çeker (alıntılar Boot'a aittir); buna karşılık ABD ve Britanya, Fransa'nın dörtte üçü büyüklüğündeki Irak'ı işgal etmek için 26 gün harcadı ve 161 ölü verdi (bunların çoğu dost ateşinden kaynaklanan kayıplardı ya da askeri jargonla ifade edersek "mavi üzerinde mavi"ydiler [*blue on blue*]).

Her iki savaş da güçlü ahlaki haçlı seferleri olarak betimlen-

noktayı ortaya koymuştur. Bkz. 'New wars, old warfare? Comparing US tactics in Afghanistan and Vietnam', Jan Angstrom ve Isabelle Duyvesteyn, *The Nature of Modern War: Clausewitz and his Critics Revisited*, Stockholm: Swedish National Defence College, Department of War Studies, 2003.

di. ABD'nin Soğuk Savaşı düşünüşünde her zaman idealist bir damar vardı ve bu damar Bush'un "Kötülük Ekseni", Ronald Reagan'ın "Kötülük İmparatorluğu" sözlerinde yankılanmaktadır. Sav, dünyanın geri kalanını ABD rüyasına döndürme ve dünyayı düşmanlardan arındırma göreviyle, ABD'nin bir ulus değil, bir dava olduğudur. Savaşlar "Teröre Karşı Savaş" –yeni bir dünya düzeni kurmak üzere tasarlanmış, Soğuk Savaş kadar geniş kapsamlı ve hırslı bir küresel çatışma– bağlamında sunuldular. 1 Haziran 2002'deki West Point mezuniyet töreninde konuşan Bush, "ABD'nin ve gezegenin barışını birkaç deli teröristin ve tiranın insafına bırakmayacağız, bu karanlık tehdidi ülkemizden ve dünyadan kaldıracağız" diyordu.[13] USS Abraham Lincoln'de yaptığı zafer konuşmasında "Irak'ın kurtarılmasını teröre karşı yürütülen kampanyada hayati bir ilerleme" addediyordu.[14]

Ama her iki durumda da oldukça az –ama Afganistan'da Irak'takinden daha fazla– direniş söz konusuydu. Kuzey Afganistan'da bazı çatışmalar meydana geldi; Kuzey İttifakı'na teslim olan yüzlerce Taliban esirinin Dasht-e-Leili cezaevinde bombalanıp idam edildiği korkunç bir olay yaşandı. Aslında Taliban Kabil'den çekildi ve daha sonra güneyde denetiminde kalan kentleri teslim etti. ABD ve müttefikleri de Tora Bora mağaralarında Usame Bin Ladin'i ele geçirmeyi denediler ve başaramadılar. Irak örneğindeyse Irak Ordusu ve Cumhuriyet Muhafızları basitçe eriyip gittiler. ABD, askerlere üniformalarını çıkarmalarını ve evlerine gitmelerini söyleyen Arapça broşürleri uçaklardan attı ve Arap askerlerin çoğu bu talimatlara uydu. Bir yorumcunun ifade ettiği gibi, Mart ayının üçüncü haftasında Saddam'ın Fedaileri [*Firqat Fedayeen Saddam*] ve rejimi savunmak için kurulan diğer küçük birlikler direnmeye çalıştığında "hoş olmayan kısa süreli ama şiddetli bir düzensiz çatışma dönemi" yaşandı.[15]

[13] George W. Bush, West Point mezuniyet töreni konuşması, 1 Haziran 2002.
[14] Bush, "Irak'taki belli başlı muharebe harekâtlarımız sona ermiştir."
[15] Bkz. Ahmed S. Hashim, *The Sunni Insurgency in Iraq*, Center for Naval Warfare Studies, 15 Ağustos 2003, http://www.mideasti. org/articles/doc89.html

Ama ABD hem Afganistan'a hem de Irak'a büyük ölçüde halkın rızasıyla girdi. Her iki ülkede de durum başlangıçta sakin görünüyordu. Bunun nedeni koalisyon güçlerinin duruma hâkim olmaları değildi. Afganistan'da bunun nedeni, işgalin din baskısına ve onlarca yıllık şiddete son vereceğini uman Afganistan halkı tarafından birliklerin hoş karşılanmış olmasıydı. Irak'taysa, halkın, yaşananları "kurtuluş/işgal" olarak betimleyen koalisyon güçlerinin sözüne inanmaya baştan hazır olmasıydı. Nitekim koalisyon güçlerinin fiilen işgal ettikleri tek bölge Afganistan'da Kabil ve Irak'ta ise kendi korumalı üsleriydi.

2. *Başarısız Olma Sürecindeki Devletler*

Çökmekte olan rejimler, demokrasi inşa etmekle aynı şey değildir. Afganistan ve Irak çok farklı ülkelerdir. Afganistan Irak'ın bir buçuk katı büyüklüğünde bir yerdir ve büyük ölçüde kırsaldır. Dünyanın en yoksul ülkelerinden biridir. Bir Afgan'ın ortalama yaşam beklentisi 43 yıldır; nüfusun üçte birinden azı ve kadınların sadece %12'si okuryazardır. Buna karşılık Irak kültürlü, yüksek eğitimli bir orta sınıfa sahipti ve savaşlardan ve yaptırımlardan önce dünya çapında bir sağlık sistemiyle büyük ölçüde kentleşmişti. Aslında Irak dünyanın en eski uygarlıklarından biridir; aritmetik orada icat edilmişti ve 2004 yılında ziyaret ettiğim ve 9. yüzyılda inşa edilmiş Bilgelik Evi [Abbasi halifelerine ait Bağdat'ın Büyük Kütüphanesi] dünyanın en eski düşünce kuruluşudur.

Fakat işgaller sırasında Afganistan'ın ve Irak'ın ortak noktası, her ikisinde de devletin çöküşün eşiğinde olmasıydı. Afganistan her zaman dış güçlerden gelen gelire bağımlı zayıf bir devlete sahipti ve ulusal hükûmet Kabil dışında hiçbir zaman çok fazla denetime sahip olmadı. Fiziksel yıkım ve nüfusun büyük ölçekli yerinden edilmesini içeren onlarca yıl süren savaş, hem geleneksel yönetişim yapılarını hem de devletin kabiliyetini büyük ölçüde zayıflatmıştı. Gerçekten de

1979-1989 yılları arasında Sovyet işgaline karşı verilen savaş, yeni savaşlara yönelik evrimin bir parçası olarak görülebilirdi. Sovyetler Birliği "hava bombardımanlarını, kara mayınlarının yaygın kullanımını, arama-imha taramalarını ve ülkenin büyük bölümünün insansızlaştırılmasını" içeren klasik bir kontrgerilla stratejisi yürütmüştü.[16] Suudi Arabistan ve ABD tarafından Pakistan istihbarat servisi ISI aracılığıyla finanse edilen Mücahitler, bugün savaşan tarafların öncüleriydi – aslında birçoğu aynı kişilerdi– kontrgerilla stratejilerinin en kötü yönlerinden bazılarını kopyalayan ve aynı zamanda bir yaşam biçimi ve gelir kaynağı hâline gelen bir direniş biçimi geliştirdiler. Thomas Barfield'ın dediği gibi:

> Ne yazık ki ülkeyi Sovyet işgalciler için yönetilemez hâle getiren başarılı direniş stratejisi, Afganistan'ı Afganlar için de yönetilemez hâle getirdi. Afganlar bundan daha önce devletin çöktüğü birçok dönemi atlatmış olsalar da, devlet kurumu artık direnişin antikorlarının, kimin denetlediğine ya da ideolojisine bakılmaksızın, her türlü devlet yapısını yok etmekle tehdit ettiği bir bağışıklık hastalığına yakalanmıştı.[17]

Sovyetler Birliği 1989'da Afganistan'dan çekildi ve ülkenin komünist hükûmeti Sovyet yardımının kesildiği 1992 yılına kadar iktidarda kaldı. Farklı Mücahit komutanlar arasındaki bir iç savaş dönemi ise Taliban'ın yükselişine yol açtı. Taliban, mücahitlerden daha katı bir dinî hizipti. Genç erkekleri, özellikle de Pakistan medreselerinde eğitilmiş mültecileri kendisine çekti. Aslında Taliban ülkeyi hiçbir zaman tamamen denetim altına alamadı ve baskıcı, kadın düşmanı bir düzeni dayatsa da devlet inşasına ya da kalkınmaya çok az katkıda bulundu; devrilmelerinin bu kadar kolay olmasının da nedeni buydu.

Irak örneğinde hem sürgündeki muhalefetin tavsiyelerde bulunduğu Başkan Bush hem de Saddam Hüseyin, Irak rejimini toplumun her yönünü denetim altında tutan ve sadece güç kullanarak ortadan kaldırılabilen klasik bir totaliter sistem

[16] Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010, s. 238.

[17] *Age.*, s. 6.

olarak göstermekte ortak bir çıkara sahipti.[18] Aslında işgal sırasında rejim, totalitarizmin son evrelerine özgü özellikler sergiliyordu: küreselleşmenin etkisi altında parçalanmakta olan, kapalı, otarşik, sıkı sıkıya denetleyici karakterini sürdüremeyen bir sistem. İki büyük savaştan ve iktisadî yaptırımların dayatılmasından sonra, vergi gelirinin yanı sıra hizmetlerin sağlanması da çarpıcı bir şekilde azalmıştı. Saddam'ın iktidarının son yılları, Saddam Hüseyin'in iktidarı korumak için aşiret liderleriyle anlaşmalar yapmasıyla aşiretçiliğin yükselişine, hem yaptırımlar hem de komuta ekonomisinin başarısızlıkları nedeniyle suçun yayılmasına ve Baas ideolojisinin cazibesini yitirmesiyle hem etnik hem de dinî mezhepçi siyasetin ortaya çıkışına tanıklık etti. Başka bir deyişle, işgalin hemen öncesinde Irak, devlet başarısızlığının başlangıç aşamasının tüm işaretlerini –yasal gelir kaynaklarının yetersizliği, devlet hizmetlerinin azalması, meşruluk kaybı, askerî ve güvenlik teşkilatlarının zayıflaması ve çoğalması ve hizipçi kimlik siyasetinin ve suç oranının yükselişi– gösteriyordu. İşgal bu süreci üç haftalık kısa bir süre içinde yoğunlaştırdı.

Her iki ülkenin de işgalleri sadece rejimi değil, devletten geriye kalanları da etkili bir şekilde yok etti. Afganistan'da küçük kamu hizmeti ve güvenlik güçleri, rejimin devrilmesinde ABD'lilere yardım eden milislerin sızması ve büyük uluslararası çabanın beceri ve bilgiyi başka yöne çekmesi nedeniyle zayıf maaşlı hükümet çalışanlarının uluslararası ajanslarda ya da NGO'larda çok daha düşük statülü ama daha iyi maaşlı pozisyonlarda, genellikle sadece şoför ya da çevirmen olarak, çalışmaya hazır hâle gelmesiyle zayıflatıldı.[19] Irak'ta yeni kurulan Geçici Koalisyon Otoritesi iki kararnameyle devletin altını daha da oydu: İlk olarak, Saddam döneminde Baas Partisi üyeliği devlette terfi için şart olduğundan, Baas Partisi'nin tüm eski üyelerini görevden alarak devlet hizmetini

[18] Bkz. Yahia Said, 'Civil society in Iraq', *içinde* Helmut Anheier, Marlies Glasius ve Mary Kaldor, *Global Civil Society 2004/5*, Londra: Sage, 2005, s. 6

[19] Ashraf Ghani ve Clare Lockhart, *Fixing Failed States: A Framework for Rebuilding a Fractured World*, Oxford ve New York: Oxford University Press, 2008.

tüm vasıflı insanlardan etkili bir şekilde arındırdı ve sonra orduyu dağıtarak tek birleştirici güvenlik hizmetini ortadan kaldırdı ve üniformaları çıkarıp ABD'lilerin müdahalesine izin veren (ve hâlâ silahlara erişimi olan) insanları aşağıladı ve yoksullaştırdı.

Konvansiyonel askerî güç, devletleri yeniden inşa edemez. İşgaller sırasında ABD'de hem Dışişleri Bakanı Colin Powell hem de ardılı Condoleezza Rice tarafından güçlü bir şekilde ifade edilen genel görüş, ordunun görevinin savaşmak olduğu ve askerlerin Powell'ın küçümseyici bir şekilde "polisiye görevler" olarak adlandırdığı işlerde kullanılmaması gerektiği yönündeydi.[20] Rice, *Foreign Affairs*'de "Başkan ordunun özel bir araç olduğunu hatırlamalıdır" diye yazıyordu. "Ordu öldürücüdür ve olması gereken şey de budur. Ordu sivil bir barış gücü değildir ve kesinlikle sivil toplumu inşa etmek için tasarlanmamıştır."[21] Bunun sonucunda bir güvenlik boşluğu doğdu. Afganistan'daki ABD'liler ayrı bir komutanlık yönetimindeki Operation Enduring Freedom [Kalıcı Özgürlük Harekâtı] aracılığıyla El Kaide liderlerini avlamaya devam ederken "barış gücü" olarak hareket etmesi gereken, uluslararası yetkilendirilmiş NATO gücü olan ISAF (Uluslararası Güvenlik Yardımı Gücü), ilk başta Kabil'le sınırlı kaldı. Irak'ta ABD'liler (petrol bakanlığını ve petrol tesislerini korumak dışında) işgali takip eden yaygın yağmacılığı önlemek için hiçbir şey yapmadılar. Bu durum özellikle dünyanın uygarlık mirasının parçası olan müzelerden yeri doldurulamaz kadim kalıntıların ve elyazmalarının kaybolmasına neden oldu. Donald Rumsfeld buna o meşhur "Bu tür şeyler olur" veciz yanıtını verecekti.

Devleti yeniden inşa etmek için ciddi bir sivil çaba da yoktu. Afganistan'da Irak'tan çok daha fazla şey yapıldı. Birleşmiş Milletler, Taliban hariç tüm farklı Afgan hiziplerini ve güç

[20] Aktaran Lawrence Freedman, 'The transformation of strategic affairs', Adelphi Paper 379, Londra: International Institute for Strategic Studies, 2006.

[21] 'Campaign 2000: Promoting the National Interest', *Foreign Affairs* (Ocak/Şubat 2000).

simsarlarını bir araya getiren Bonn Antlaşması'na dayalı bir ulus inşası sürecine öncülük etti. Yine de bu süreç, eski komutanlarının (ya da savaşbeylerininin) ve onların milislerinin devlete dâhil olmasına neden olan, ABD'nin Kuzey İttifakı'na olan süregiden itimatı ve Kabil'in dışında güvenliğin olmaması nedeniyle sekteye uğradı. Örneğin kuzeyde eski komutanların geri getirilmesi, Taliban'ın asker devşirdiği Peştun nüfusuna karşı etnik ayrımcılığa yol açtı. Kandahar'da ABD'liler, mücahitlerin eski komutanı Gül Ağa Şirzai'yi vali yapmak için ısrar ettiler. Taliban liderlerinin yakalanması için başlarına ödül koyan ABD Özel Kuvvetleri'nin baskısıyla Şirzai'nin milisleri, Taliban'ın eski üyelerinin teslim olmaları yönündeki çabalara rağmen öldürülmelerinden ve işkence görmelerinden sorumluydular.

Irak'ta deneyimsiz Cumhuriyetçi kadrolar, Bağdat'ta Koalisyon Geçici Otoritesi'nin (CPA) üslendiği geniş bir alan olan koruma altındaki yeşil bölgede ikamet ettiler. Çimenler ve palmiyeler, fıskiyeler ve havuzlar, saraylar ve gül bahçeleri, Irak'ta "hazır" demokrasi modellerini uygulamaya harıl harıl çalışan koalisyon personeli için sakin bir ortam sunuyordu. Koalisyon personeli demokrasiye geçiş için 12 adımlık bir plan geliştirdi; Kasım 2003'te bir yetkili bana şunları söylemişti: "Bu işi hızla bitirmeliyiz çünkü demokrasiyi en iyi şekilde nasıl inşa edeceğimizi biliyoruz. Siyasî baskı bizi bu işi bizim kadar bilmeyen Iraklılara egemenliği teslim etmeye zorlayacak." Yetkililer, büyük ölçüde, yeni kurulan Savunma Bakanlığı'nda siyasa planlamacısı yapılan ve benim de tanışma şansına nail olduğum Kuzey Londralı eski helal kasap gibi sürgünden dönen Iraklılara bel bağlamışlardı. Seçimlere yol açan siyasî bir sürecin yanı sıra geçici bir Irak hükümeti kurulduğunda, bu süreç yeşil bölgeyi nadiren terk eden yabancılar ve sürgünden dönen bir Iraklı danışman ekibi tarafından örgütlendi. Dahası, eski Yugoslavya deneyiminden etkilenen siyasî sürecte etnik-mezhepci kaygılar ağır bastı; öyle ki 2005'te seçimler gerçekleştiğinde adaylar mezhepçi terimlerle tanımlandı, Kürt, Şii ve Sünni listeleriyle seçime gidildi.

Özetle her iki ülke de işgaller sırasında yeni savaşların geliştiği durumların tipik örnekleridir, bunlar her ne sebeple olursa olsun dünyaya açılmaya uyum sağlayamamış eski otoriter devletlerdir. Her iki ülke de daha önceki savaşların sonucu olarak yeni savaşların karakteristiği olan yağmacı siyasî ekonominin görünümlerini sergilemiştir. Her iki ülkede de tek gerekenin düşmanların yenilgisi olduğuna dair eski savaş varsayımı işleri daha da kötüleştirmiştir.

3. Yeni Savaşlar

Buna rağmen yeni savaşların gelişmesi zaman almıştır. Irak'ta isyan 2003 yazında belirmeye başladı. Afganistan'da Taliban yeniden toparlanmaya ve belirli bölgelere tekrar sızmaya ancak 2005'te başladı. Şiddet o andan itibaren durmadan arttı. Irak'ta isyanın bir mezhep çatışması hâline geldiği 2006-8 yıllarında şiddet doruk noktalarından birine ulaştı. Afganistan'da şiddet artmaya devam ediyor ve bu satırları yazdığım sırada işgalden bu yana en yüksek düzeyindeydi. Peki, bu çatışmaları "yeni savaşlar" olarak nitelendiren şiddetin özellikleri nelerdir?

4. Savaşan Taraflar

Her şeyden önce bu savaşlar devlet aktörlerinden ve devletdışı aktörlerden oluşan ağlar aracılığıyla yürütüldüler. Her iki durumda da bu aktörleri üç ana kategoride toplamak olanaklı görünüyor: isyancılar; çoğunlukla devletin tarafında olan özerk milisler; koalisyon ve devlet güçleri. İsyancılar önceki dönemlerin tipik dikey örgütlü gerilla isyancılarından ziyade toplumsal hareketlere daha çok benzerken, koalisyon güçleri çok sayıda özel güvenlik yüklenicisini içerirler ve bu nedenle daha önceki dönemlerin düzenli güçlerinden ziyade

yeni savaşları karakterize eden melez ağları andırırlar. Her iki ülkede de sıradan suçlular şiddetin etkin katılımcılarıdır ama suç örgütlerini, devlet dâhil olmak üzere şiddetin tarafı olan diğer bileşenlerden ayırt etmek çoğu zaman güçtür.

Irak'ta isyancıların büyük kısmı Irak milliyetçisi ve Sünni İslamcıydı ve 2003 yazından itibaren, isyan az çok kendiliğinden ortaya çıktı. İsyancılara en önemli insan kaynağı eski askerî personeldi, nitekim ordu dağıtıldığında yaklaşık 100.000 eski Irak güvenlik görevlisi işini kaybetmişti. Bunlar büyük ölçüde Özel Kuvvetlerin merkezi olan Felluce'de, kıdemli ordu subaylarının yerleştirildiği Musul'da ve Bağdat'ın bazı bölgeleri üslenmişlerdi. İsyancılara profesyonel bilyapı sağlayan ve eski rejimin silah depolarına erişebilenler işte bu eski askerî personeldi.

Bu milliyetçi ve Sünni İslamcı hücreler arasında Irak Ulusal İslami Direnişi, "1920'lerin Devrim Tugayları" (Irak'ın İngiliz yönetimine karşı ayaklanmasına bir gönderme), Irak Ulusal Kurtuluş Cephesi, Irak Silahlı Kuvvetleri ve Kurtuluş Genel Komutanlığı, Irak'ın Kurtuluşu İçin Halk Direnişi, Vatansever Cephe ya da Irak İslami Direniş Cephesi ("CAMİ") yer aldı.[22] Nasırcılar, El Anbar Tugayları ya da Demokratik Irak'ın Kurtuluşu Genel Sekreterliği gibi adlar taşıyan daha küçük, solcu ve seküler grupların yanı sıra Saddam'ın Fedaileri, Yılan Başı Hareketi ve El Adav (Dönüş) gibi birkaç eski Baasçı grup da vardı.[23]

Afganistan'da isyancıların çoğunluğu Taliban'dan oluşuyordu. Başlangıçta Afganistan'ın güneyinde ve güneydoğusunda yoğunlaşmışlardı ama gitgide kuzey Afganistan'ın her tarafına yayıldılar. Pakistan'daki Ketta'da üslenmiş Molla Ömer'in önderliğinde kalsalar da görece özerk hareket ediyormuş gibi görünen gitgide daha fazla yerel grup, direniş yayıldıkça birleşti. Diğer bölgelerde de daha küçük isyancı gruplar

[22] Hashim, *The Sunni Insurgency in Iraq*. Ayrıca bkz. Samir Haddad ve Mazin Ghazi, 'An inventory of Iraqi resistance groups: "Who kills hostages in Iraq?"', *Al Zawra* [Bağdat] (19 Eylül 2004).

[23] Hashim, *The Sunni Insurgency in Iraq*.

vardır. Mücahitlerin eski komutanı Celaleddin Hakkani ve oğulları Siraceddin ve Bedreddin tarafından yönetilen Hakkani ağı, Ocak 2008'deki Serena Oteli bombalaması, Başkan Karzai'ye yönelik suikast girişimi ve son olarak Taliban'la müzakerelere başlamakla görevlendirilen eski başkan ve mücahitlerin kurucularından Burhaneddin Rabbani'nin öldürülmesi gibi bir dizi cüretkâr saldırıyla ilişkilendirildiler. Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami'si Sovyet işgalinden bu yana savaşmaktaydı ve kuzeyde Taliban'la çatışmalara girmiş olsa da genellikle Taliban'la müttefikti ve Afgan meclisinde üyeleri olan siyasî bir kolu da bulunmaktadır.

El Kaide Mart 2003 işgalinden önce Irak'ta fazal görünür değildiyse de hem Irak'ta hem de Afganistan'da etkindir.[24] Afganistan'daki terör kampları işgal sırasında tahrip edildi ve birçok savaşçı Pakistan'a kaçtı. Bununla birlikte hem Afganistan'ın hem de Irak'ın işgali tüm dünyadaki cihatçılar için bir mıknatıs görevi gördü ve harekât alanlarının yanı sıra eğitim ve deneyim fırsatlarını da büyük ölçüde genişletti. Her iki örnekte de yerel olarak üslenmiş isyancı gruplarla gerginlikler yaşandı. Gerçekten de isyancıların büyük kısmı taraf değiştirdiğinde, bu gerginlikler Irak'ta Uyanış olarak bilinenin hareketin doğuşuna yol açtı. Bu aynı zamanda şiddetin dramatik biçimde azalmasının başlangıcı oldu.

Hem Afganistan'da hem de Irak'ta aşiret milisleri de bulunmaktadır. Aşiretler genellikle geleneksel yapılar olarak kabul edilirler. Ama her iki ülkede de aşiretler, sömürgeciliğe, savaşa ve modern devlete tepki olarak yeniden icat edilmişti. Bu nedenle Irak'ta aşiretler gerçekten de klan ya da akrabalık unsurlarına sahip ortak çıkar gruplarıdır. Geleneksel olarak aşiretler kırsal örgütlenmeler olmalarına rağmen, hem Sad-

[24] Afganistan'da mücahitlerle birlikte savaşmış olan Ürdünlü militan Ebu Musab el Zerkavi, Irak'ın özerk kuzey bölgesinde bir kampı olan Ensar el İslam adlı küçük bir grup kurmuştu. İşgalden sonra Irak'taki daha aşırılıkçı İslamcı gruplara katılan El Zerkavi, 2004 yılında Usame Bin Ladin'e biat etti ve örgütünün adını Mezopotamya'daki El Kaide ya da İki Nehir Ülkesindeki El Kaide olarak değiştirdi.

dam Hüseyin güvenlik için aşiretlere gitgide daha fazla bel bağladığından hem de toplumsal refahın gerilemesi ve sivil toplumun ezilmesiyle kişisel bağlar daha önemli hâle geldiğinden Irak'ta kırsal ve kentsel aşiret ağları Saddam döneminde gelişmişti.[25] Çok sayıda aşiret milisi, isyancı gruplarla bağlantılıydı. Örneğin Zobai aşireti Devrimci Tugaylar ve Irak İslam Ordusu'yla yakından ilişkiliydi. Afganistan'da da aşiretler kitlesel yerinden edilmelerden ve genç komutanların aşiret yaşlılarının yerini almasından sonra yeniden icat edilmişti. Aşiret anlatıları kısmen korkudan, kısmen de Afgan devleti ve koalisyon güçlerinin neden olduğu hayal kırıklığından Taliban ve diğer isyancı gruplarla sık sık birlikte çalışan yerel ağları da ayakta tutmaktadır.

Afganistan'da günümüzde hükümete bağlı olan, hatta çoğu zaman eyalet valisi ya da bakan olan eski komutanların denetiminde milisler de bulunmaktadır. Bu komutanlardan biri, 2001'den önce kuzeyde bir derebeyliği yöneten ve 2001'de Mezar-ı Şerif'i büyük bir vahşete imza atarak kurtaran atlılara liderlik eden Özbek savaşbeyi Abdülraşid Dostum'dur. Dostum, 2008'e dek Afgan ordusunun başkomutanıydı. Eyalet başkenti Faizabad'ı yöneten ve milisleri NATO'yu korumaktan sorumlu olan Nazır Muhammed, batıdaki Herat Kenti'ne hâkim olan İsmail Han, Kandahar valisi olan ve daha sonra Karzai'nin üvey kardeşi tarafından yerinden edilen Gül Ağa Şirzai de diğer komutanlar arasında yer alır.

Irak'taki muhtemelen en önemli silahlı milisler, siyasî partilere bağlıdırlar ve devlet aygıtının denetimi için mezhep rekabetinin bir parçası hâline gelmişlerdir. Peşmergeler, kuzeyde Saddam Hüseyin'e direnmiş Kürt partilerine bağlıdırlar. Bazı milis grupları sürgündeki partiler tarafından oluşturulmuşlardır. Bunların en önemlisi Irak İslam Yüksek Konseyi'ne (IİYK) bağlı ve İran Devrim Muhafızları tarafından eğitilen Bedir Tugayları'ydı. 2001'den bu yana kurulan milisler arasında en önemlisi ise Mukteda el Sadr'ın Ceyş el Mehdi olarak bilinen

[25] Bkz. Austin Long, 'The Anbar awakening' *Survival*, 50/2 (2008).

Mehdi Ordusu'dur. Hem Bedir Tugayları hem de Mehdi Ordusu, 2005-2007 yılları arasında içişleri bakanlığına ve polise sızmıştır. Bedir Tugayları'nın eski komutanlarından Bayan Jabr, 2005-6 yıllarında içişleri bakanlığı yapmıştır.

Son kategori ise koalisyon ve devlet güçleridir. Koalisyon güçleri hem yerel hem de uluslararası yüz binlerce özel güvenlik yüklenicisi istihdam etmekte, böylece giderek daha az disiplinli ve savaş yasalarına daha az aşina olan birçok "yeni savaş"ta bulunan düzenli birlikler ve paramiliter gruplardan oluşan ağlara benzemektedir. Örneğin Irak'ta Ebu Ghraib cezaevindeki en kötü işkence vakalarından bazılarının sorumlusunun özel yükleniciler olduğu ortaya çıkmıştır. Afganistan'da da özel yükleniciler koruma adı altında bir takım haraç alma olaylarına karışmış gibi görünmektedirler.

Hem Irak'ta hem de Afganistan'da orduyu ve polisi yeniden inşa etmek için büyük çabalar harcandı. Her iki durumda da çeşitli milisler güvenlik güçlerine, özellikle de polise sızmışlar ve söz konusu güçler çeşitli şiddet olaylarına karışmışlardır. Afganistan'da yerel polisin istihdam edilmesi için tekrar tekrar çaba sarf edilmesine rağmen –Afgan Ulusal Yardımcı Polisi (2006), Afgan Kamu Koruma Programı (2008) ve en son Petreaus'un "oyun değiştiren" girişimi Afgan Yerel Polisi– bunların hepsi sadece silahlı takviye milisler olmaya meyillidirler.

5. Siyasî Hedefler

İsyancı grupların ortak noktası ABD işgaline karşı çıkmalarıdır. Diğer "yeni savaş"larda ortaya çıkan hareketler gibi bunlar da küreselleşmenin gelişigüzel inşa ettiği koşullar çerçevesinde anlaşılabilirler. Burada bireysel motivasyonların bir yelpazesinden söz edilebilir. Irak'ta birçok kişi eski iktidar konumlarını savunmak için ya da işten çıkarmalar, baskınlar veya denetim noktaları yoluyla ABD'liler tarafından aşağılandıklarından isyana katıldı. Afganistan'da Taliban'ın

belkemiği, yoksul ailelere barınma ve yiyecek sunan Pakistan medreselerinde eğitim görmüş yoksul, genç insanlardır. Ama bunlara devlet yanlısı güçlerin ya da yerel komutanların elinden zulüm görenler ve tıpkı kendi Iraklı benzerleri gibi, gece baskınları ve denetim noktalarında aşağılananlar ya da isyanı intikam almak, korunmak ya da suç işlemek için kamuflaj olarak kullananlar da katıldı. Her iki örnekte de bireysel motivasyon ne olursa olsun, onları birleştiren anlatı (ya da Irak örneğinde birleştirmiş olan) Selefi İslam ve milliyetçiliğin bir karışımıdır.

Bu anlatı, yerel tabanlı isyancı gruplara göre daha küresel ve siyaset karşıtı olan El Kaide tarafından da yaygınlaştırılmaktadır. Aslında El Kaide'nin amacı başlı başına Batı'ya karşı mücadele etmektir. Irak'taki mezhep şiddetini kışkırtan da El Kaide'ydi, öyle ki Şii bölgelerine ve Şii anıtlarına büyük saldırılar düzenlenmesiyle, ayaklanma giderek bir iç savaşa dönüştü. 26 Şubat 2006'da dünyanın en önemli Şii türbelerinden biri olan Samarra'daki El Askerî Camisi'nin [Altın Kubbe Camisi] bombalanması, ülkedeki mezhep çatışmasının başlangıcı olarak kabul edilir.

Afganistan'da hâlihazırdaki isyanın zaman zaman tanımlandığı şekliyle Neotaliban'ın, milliyetçiliğe daha fazla vurgu yaparak ve sağlık ve eğitim hizmetlerine izin vermeye daha hazır olarak, Taliban yönetimi döneminden daha ılımlı olduğu söylenmektedir. Bununla beraber kanıtlar, örgüte katılan gençlerin Taliban'a katıldıktan sonra radikalleştiklerini göstermektedir. Florian Broschk, Taliban destekçilerine gösterilen videoları şu şekilde betimlemektedir:

> Batı'nın Afganistan'daki askerî varlığı, tarihsel bir süreklilik içinde resmedilir: Mekkeliler, Ortaçağ Haçlıları ve Moğolların yanı sıra son 200 yıl içinde Afganistan'ın Britanyalı ve Sovyet işgalcileri, Filistin, Irak ve dünyanın diğer bölgelerinde Müslümanlara saldıran, aynı düşmanın farklı yüzleridir.[26]

[26] Florian Broschk, 'Inciting the believers to fight': A closer look at the rhetoric of the Afghan jihad', *Afghan Analysts Network* (Şubat 2011).

Başlangıçta isyancıların çoğunluğu Sünni olmasına rağmen, Irak isyanının mezhepçi bir kimliği yoktu. Ama şiddet yoğunlaştıkça ABD'nin "Teröre Karşı Savaş" fikrinin ayna imgesi olan Batı'ya karşı mücadele mefhumu gitgide mezhepçi bir karakter edinmeye başladı çünkü koalisyon güçleri tarafından hedef alınan bölgeler büyük ölçüde Sünnilerindi. Diğer yeni savaşlarda olduğu gibi, şiddet bir tür siyasî seferberliği, savaştan önce açıkça tanımlanmamış Sünni ya da Şii kimliklerini inşa etmenin bir yöntemini temsil etti. Üstelik bu durum, siyasîler oy ya da bakanlık kazanmak için mezhep kimliklerini kullandıkça, siyasî süreç tarafından körüklendi.

Afganistan'daki isyan büyük ölçüde Peştunların isyanı olmasına ve 2001 sonrasında devlet geleneksel egemen aşiretlerin hâkimiyetinde olmasına rağmen, şiddet o zamanlar etnik ya da aşirete dair bir boyut almamıştı. 2009'da Taliban'ın kuzeye yayılmasıyla, Taliban Özbek ve Tacik milislerini devşirmeye başladı ve daha 2006'da, şeker bayramı arifesindeki mesajında Molla Ömer "mezhepsel nefrete" karşı uyarıda bulundu. Afganistan'da o kadar çok etnik ve aşiret bağı vardır ki, etnik ve aşiret düşmanlıklarını, seçimleri kazanmak gibi, siyasî amaçlarla seferber edilse bile ve bu kimlikler şiddete yol açsa bile, bu farklılıkları daha geniş kapsamlı siyasî anlatıya dâhil etmek zordur. Bir yorumcunun da belirttiği üzere, Taliban'ın "aşiret dengesizliklerini ve düşmanlıkları kendi amaçları doğrultusunda besleyen ve yönlendiren, milliyetçi-İslamcı bir isyan olarak görülmesi daha yerinde olacaktır."[27]

Koalisyon güçleri ve yerel müttefikleri için, her iki çatışma da eski savaş terimleriyle çerçevelendi, Teröre Karşı Savaş anlatısı hem Irak'taki hem de Afganistan'daki isyancıları ve El Kaide'yi yenilgiye uğratmak olarak kavrandı. Zaman zaman, özellikle Afganistan'da, özellikle BM misyonu ve ABD'nin komuta ettiği Kalıcı Özgürlük Harekâtı'nın aksine, BM tarafından yetkilendirilmiş ISAF komutanlığı dâhilinde

[27] Anand Gopal, 'The Battle for Afghanistan: Militancy and Conflict in Kandahar', *Counterterrorism Strategy Initiative Policy Paper*, Washington, DC: New America Foundation, Kasım 2010, s. 14.

insani kaygılar dile getirildi. Ama uygulamada, özellikle bu iki komutanlığın birleştirilmesinin ardından Teröre Karşı Savaş anlatısı hâkimdir.

6. *Taktikler ve Yöntemler*

Koalisyon güçlerinin benimsediği geleneksel askerî taktikler şiddete kayda değer katkı sağlayan bir unsurdu. Hem işgaller sırasında hem de sonrasında, ABD "eski savaş" taktiklerini 21. yüzyılın karmaşık "yeni savaş koşulları"na uyarladı. Bu taktiklerin hedefi isyanları yenilgiye uğratmaktı. Hem Afganistan'daki El Kaide'nin ve Taliban'ın peşine düşmede hem de Irak'ta genişleyen isyana müdahale etmede ABD askerî kuvvetleri büyük ölçüde üslerinde kalmaya ve düşmana saldırmaya devam etti. İsyanların acımasız gerçekliğiyle yüzleşen koalisyon birlikleri, askerî mantığa göre hareket ediyormuş gibi görünüyordu. Örneğin Vietnam'da ya da Cezayir'de daha önce uygulanan benzer kontrgerilla faaliyetlerinde olduğu gibi, aşırı güç kullanımı, yaygın gözaltılar, bilgi toplama aracı olarak işkence ve kötü muamele ve Irak'ta Felluce, Samarra, Necef ya da El Sadr Kenti gibi yerlere ya da Afganistan'da Kandahar ve diğer Taliban kalelerine yapılan saldırılar yoluyla isyancıların güvenli sığınaklarını yok etme girişimleri bu askerî mantıktan kaynaklanmaktadır. Irak'taki bir ABD askerine göre, "[bence] eski 'kalpleri ve zihinleri kazanma' özdeyişini denemeye fazla enerji harcamayacağız. Bunu başarının ölçütlerinden biri olarak görmüyorum."[28]

Nisan 2004'te Felluce'de yaşanan olaylar, Irak'taki savaşın ilk yıllarındaki askerî mantığın ezici doğası hakkında bize bir örnek sağlar. Kısa bir süre önce Deniz Piyadeleri Sefer Kuvveti, bu gergin kentten sorumlu güç olarak 82. Hava İndirme

[28] Aktaran Andrew F. Krepinevich, 'How to win in Iraq', *Foreign Affairs* (Eylül/Ekim 2005).

Birliği'nin yerine almıştı. Deniz Piyadeleri Felluce'ye yeni bir sayfa açmak ve halkı kazanmaya çalışırken burayı ülke çapında saldırılar düzenlemek üzere bir üs olarak kullanan isyancıları yalıtmak amacıyla gitmişti. Deniz piyadelerinin komutanı, kendinden emin biçimde, askerlerinin birkaç hafta içerisinde yerel halkla futbol oynayacaklarını öngörüyordu ama bunun tam tersi olmuştu. ABD'li dört güvenlik yüklenici öldürüldüğünde ve bedenleri televizyon kameralarının önünde parçalandığında, teröristleri cerrahi bir hassasiyetle ortadan kaldırma girişimi, aşama aşama bir kuşatmaya ve topyekûn savaşa doğru geriledi. Cezalandırıcı önlemler, ağır silahlar ve ayrım gözetmeksizin ateş açılması, Felluce halkını isyancıların arkasında ve aslında Irak halkının çoğunu da Felluce'nin arkasında birleştirdi. Beyaz fosforun kullanımı gözlemcileri dehşete düşürdü ve Vietnam'ın hayaletini yeniden gündeme getirdi.

Iraklılar en kötü düşmanlarının –ülkenin dört bir yanından oraya akın eden rejim yanlılarının ve çeşitli Arap cihatçılarının– arkasında toplanmaya itildi. Deniz piyadeleri bir kez kayıp vermeye başladıklarında, esas hedefi olan kalpleri ve zihinleri kazanmayı bir kenara bırakıp ölen yoldaşlarının intikamını almaya, "kenti etkisiz hâle getirmeye" ve "işi bitirmeye" giriştiler. Ateşkes ancak yoğun bir siyasî baskı neticesinde sağlanabildi ve bu da kentin denetiminin eski bir Irak Cumhuriyet Muhafızları komutanına devredildiği müteakip güvenlik düzenlemesinin yolunu açtı. Saldırının yol açtığı ABD düşmanlığı, Irak'taki El Kaide lideri Ebu Musab el Zarkavi de dâhil, isyancıların kente dönmelerini sağladı. Kasım 2004'te ABD kuvvetleri yine saldırıya geçti ve yüz binlerce insanın kenti terk etmesine, şehirde çok büyük fiziksel yıkıma ve binlerce sivil kaybına yol açtı.

Çok sayıda Iraklı için Felluce, yakında herkesin evine zorla girileceği, sivillerin üzerine ateş açılacağı ve gençlerin gelişigüzel tutuklanacağı izlenimini doğrulayan bir örnekti. İşgalden sonraki ilk yıllarda denetim noktalarındaki gergin

genç askerleri kendi gözlerinizle görmeden Irak'ta olmak olanaklı değildi. Her denetim noktasında, uğursuz işaretler İngilizce ve Arapçada birliklerin "gerçek mermi kullanma yetkisi" olduğu uyarısında bulunuyordu. Dahası halk, terörist saldırıların hedefi olmaları ve saldırıya uğradıklarında ayrım gözetmeksizin ateş etme alışkanlıkları nedeniyle koalisyon güçlerinin varlığından elbette korkuyordu.

Benzer bir şey Afganistan'da da oldu. İşgalden sonraki ilk yıllarda, Taliban militanlarının büyük bir kısmı uzlaşma arayışına girdi. Bir grup Taliban liderinin siyaseti bırakma karşılığında dokunulmazlık talep eden bir mektubu görmezden gelindi. Aksine geriye kalan Taliban üyeleri, hem ABD Özel Kuvvetleri hem de Taliban militanlarını öldürdükleri ya da ele geçirdikleri için maddi ödüller alan Şirzai gibi komutanlar tarafından sürekli taciz edildiler ve yıldırıldılar. Keyfi alıkoymalar, gece baskınları ve suikastlar derin bir aşağılanma hissine katkıda bulundu. 2004'ten itibaren Taliban, Afganistan'ın güneyine ve güneydoğusuna geri dönmeye başladı. Kanadalı ISAF güçlerinin gerçekleştirdiği Medusa Harekâtı'nın Kandahar'ı isyancılardan arındırması gerekiyordu: Yüzlerce Taliban öldürüldü ya da canlı ele geçirildi. Bununla beraber, Felluce gibi, burada da sonuç Taliban'a yeni katılımlar ve yeni taktikler oldu.

ABD Özel Kuvvetleri son yıllarda bölgede ölü ya da diri etkisiz hâle getirme harekâtlarını yoğunlaştırdı. Sivil kayıplarını en aza indirmek için büyük bir çaba sarf edilmesine rağmen yine de zaman zaman hatalar yapıldı ve saldırılar şu anda ülke içi yerinden edilmelerin en önemli nedeni olmaya devam ediyor. Irak'ta olduğu gibi burada da konvansiyonel askerî yaklaşım, daha etkin bir yaklaşıma yol açabilecek yararlı istihbarat toplamayı son derece zorlaştırmaktadır. Güvenli yerleşkelerinde oturan ABD'li komutanlar neler olup bittiğini basitçe bilmemektedir. Belirli düşmanların nerede olduğunu belirlemeye yardımcı olabilen ama siyaseti anlamaya hiçbir katkısı olmayan, yalnızca uydulardan alınan enformasyona sahiptirler.

Bu hatalara iyi bir örnek, 2 Eylül 2010'da Takhar'da yapılan saldırıdır. Bu saldırı, Kabil'de sessizce yaşayan ve Takhar'a seçim kampanyasında yeğenine yardım etmek üzere gelmiş eski bir Taliban üyesi olan Zabet Amanullah adlı yaşlı bir adamın ve aynı seçim kampanyası konvoyunda yer alan diğer dokuz sivilin ölümüne neden oldu. ABD'liler, elektronik iletişim istihbaratının bir sonucu olarak, Zabet Amanullah'ın Taliban'ın atadığı gölge eyalet valisinin takma adı olduğuna ikna olmuşlardı. Gerçi çoğu sıradan Afgan yurttaşı onlara konuyu yanlış anladıklarını söyleyebilirdi. Olayı araştıran Kate Clark'ın da ifade ettiği gibi:

> 2 Eylül 2010'da meydana gelenlerin anlatımları paralel dünyalardan geliyormuş gibi görünür. Bunlardan biri, bilgileri genellikle elektronik iletişim istihbaratı ve çok sınırlı sayıda muhbir tarafından sağlanan raporlarla yönlendirilen ve genellikle isyancıların davranışlarına odaklanan ABD ordusunun dünyasıdır. Diğeri ise Afgan siyasetinin normal gündelik dünyasıdır. Takhar saldırısı örneğinde bu dünyalar birbirine temas etmedi.[29]

Tam anlamıyla yüzlerce Taliban üyesinin öldürüldüğü, yakalandığı ya da kaçtığı çok başarılı ölü ya da diri etkisiz hâle getirme harekâtlarına rağmen, Taliban kaybettiği komutanların yerini doldurabildi ve gölge yapılarını sağlam tutabildi. Yeni genç komutanlar daha radikal, daha acımasızdı ve pek azı yerel halktandı. Gopal'e göre "şimdilik yabancı güçlerin komutanları öldürme ya da ele geçirme becerisi, isyancıların bunların yerini doldurma becerisine denk görünüyor."[30]

Süregiden askerî saldırılar, gece baskınları, genç erkeklerin haysiyetlerinin zedelendiği ve sonunda sık sık silahlı gruplar tarafından devşirildikleri alıkonma süreçleri, Taliban'ın ya da yerel savaşbeylerinin diğer saldırılarını yoğunlaştırılmasına katkıda bulunmaktadır ya da bu saldırılara gerekçe teşkil etmektedir.

[29] Kate Clark, 'The Takhar attack: Targeted killings and the parallel worlds of US intelligence and Afghanistan', *Afghan Analysts Network* (Mayıs 2011).
[30] Gopal, 'The Battle for Afghanistan'.

Hem Irak'taki hem de Afganistan'daki isyancıların taktikleri yeni savaş taktiklerinin tipik örnekleridir. İsyancıların başlıca amaçları, korku ve sindirme yoluyla yerel topluluklar üzerinde nüfuzlarını kullanmaktır. 2005'ten itibaren hem Iraklı isyancılar hem de diğer milis grupları, Yugoslavya savaşlarını andıran bir tarzda, mezhepsel şiddete ve etnik temizliğe girişmişlerdi. Sünni gruplar, Şii bölgelerine ya da Şii anıtlarına karşı bombalı saldırıları ya da intihar bombacılarını tercih etse de Şii gruplar, önde gelen Sünnileri görkemli yollarla öldürmek ve Sünni sakinlerini kovarak mahalleleri ele geçirmek için ölüm mangalarını kullandılar. Şiiler, Osmanlı döneminden beri Bağdat burjuvazisine ait evler, villalar ve dükkânlar da dâhil, Sünni mülklerine el koyar ve bunları Şii ailelere kiralar ya da yağmalarlardı. Yerel tacirlerden para sızdırır, bölgeyi Şii bayraklarıyla doldurur, yerel polisin içine sızar, polisleri atar ya da onların yerine geçerlerdi. Petrol istasyonlarını ele geçirir ve petrol, propan ve gazyağı satışlarını denetim altında tutarlardı. Geniş kapsamlı yerel "vergilendirme"yi icra edip aslında bir tür paralel sistem kurmuşlardı. Entelektüeller ve orta sınıflar özellikle hedef alınıyordu, nitekim şiddetin doruğa ulaştığı sıralarda yüzlerce akademisyen öldürüldü.

Irak'ın güneydeki Basra'da şiddet, İslamcı bir parti olan El Fadhila'nın 2005'teki eyalet seçimlerinde iktidarı ele geçirmesine kadar yaygınlaşmadı. Şiddet, eski Baas partisi üyelerine ve askerî yetkililere karşı intikam saldırıları olarak başladı ama siyasî ve yasadışı faaliyetlerin zehirli bir karışımına dönüştü: Britanya güçlerine, özellikle de Britanyalıları siper almaya ve kendilerini korumaya zorlayan, sokaklardaki varlıklarını azaltan Mehdi Ordusu'nun isyancı saldırıları; Sünnilere ve Hıristiyanlara karşı mezhepsel temizlik (özellikle alkol satma ruhsatı olan Hıristiyanlar hedef alındı); petrol gelirlerini hortumlamak amacıyla petrol bakanlığını, petrol tesislerini ve petrol işçileri sendikasını denetim altına almak için acımasız bir rekabet de dâhil olmak üzere çeşitli aşiret ve dinî gruplar arasında kaynaklar için kapışma; namus cinayetleri, önde gelen entelektüellerin öldürülmesi ve başörtüsü takmayan

kadınlara yönelik saldırılar; ayrıca fidye için ve siyasî nedenlerle yaygın adam kaçırma ve rehin alma olaylarıyla yaygın bir suç dalgası.

Afganistan'da tipik bir örüntü, silahlı savaşçılardan oluşan küçük grupların Pakistan'dan bir bölgeye girip, öşür (vergi) ya da zekât (bağış) toplamasıdır. Halka, kızlarını okula göndermemelerini ya da oğullarının Afgan ordusuna katılmalarını engellemelerini emreden gece mektupları dağıtabiliyorlardı. Adalet mekanizmalarının yokluğunda çok yaygın olan seyyar mahkeme hizmetlerini sunabiliyorlardı. Çoğu Pakistan'da eğitim görmüş din adamları bölgeye gönderdiler ve bölgeyi istikrarsızlaştırmaları için suçluları da işe koştular. Davalarına yakınlık duymayanları öldürdüler ya da sürgün ettiler ve kimse kendini güvende hissetmesin diye hastane ya da cami gibi korunan binalara da saldırabiliyorlardı. Başarıları, polis gibi yerel kurumlara yönelik destekleyici bir hoşgörünün olmamasının bir sonucuydu. Yerel gönüllüleri devşirdiler ve hem askerî hem de siyasî yerel ağları kurumlaştırdılar. Taliban, Afganistan'daki her eyalet için, gölge valileriyle birlikte gölge yönetsel yapıları kurumlaştırdı.

2006'dan sonra Taliban, ilk kez Irak'ta kullanılmış taktiklerin çoğunu benimsedi. Bunlar arasında, bir araç üzerlerinden geçtiği zaman infilak eden ama sivil ve askerî hedefler arasında ayrım gözetmeyen basınca duyarlı el yapımı patlayıcılar, çeşitli suikastlar ve daha önce Afganistan'da İslam'a aykırı görülen intihar bombacılarının kullanılması da yer aldı. İsyancılar gitgide daha fazla sayıda çocuğu devşirip davalarına hizmet etmeleri için medreselerde eğittiler. 1 Mayıs 2011'de 12 yaşındaki bir intihar bombacısı üç sivili öldürdü ve 12 kişiyi de yaraladı. 26 Haziran 2011'de, isyancılar sekiz yaşındaki bir kıza, bombalı bir paketi bir polis aracına götürme talimatı verdi; bombayı uzaktan patlatarak kızı öldürdüler.[31] Benzer taktikler, sahip oldukları toprakları genişletmek, seçmenlerin

[31] UNAMA, *Protection of Civilians in Armed Conflict*, Kabul, Afghanistan, yıllık rapor 2011.

desteğini güvence altına almak ya da kaçakçılığı ve diğer yasadışı faaliyetleri denetim altında tutmak amacıyla, yerel halkı yıldıran savaşbeyleri tarafından da kullanıldı.

Tüm bu şiddet olaylarının esas kurbanları sivillerdir. Siviller ABD saldırılarının sonucunda tali hasar kapsamında öldürülmektedirler. Askerlerle aynı koruyucu teçhizata sahip olmadıkları için isyancıların koalisyon hedeflerine yönelik saldırılarda öldürülmektedirler. Siviller, hangi taraftan olursa olsun farklı gruplar bölgesel denetimlerini sürdürmeye çalışırken insan hakları ihlallerinin ve etnik temizliğin kurbanları olmaktadırlar. ABD ya da Britanya askerlerinin yaşamına verilen değeri gösteren bu acıklı öykünün en etkileyici görünümlerinden biri de kimsenin sivil kayıpların tam boyutlarını bilmemesidir. Askerlerin ölümleri dikkatle kaydedilse de sivil ölümler hesaba katılmaz. Medyada yer alan haberlere dayanan Iraq Body Count, Eylül 2011'e kadar Irak'ta 100.000'den fazla sivilin öldürüldüğünü tahmin etmektedir. Örnekleme dâhil edilen ailelerle mülakatlara dayanan epidemiyolojik yöntemler kullanan Britanya tıp dergisi *Lancet*'in tahmini rakamları ise bundan çok daha yüksektir. *Lancet*, Mart 2003 ile 2006 yılının ortaları arasında yaklaşık 650.000 fazla ölümün yaşandığını, bunlardan 600.000'den fazlasının şiddetten kaynaklandığını ileri sürmüştür.[32] Bir ay içinde 3000 ila 4000 kişinin öldüğü şiddetin hakikaten yoğun olduğu dönemse *Lancet*'in tahminine konu olan dönemden sonradır. Ocak 2008'de Britanyalı bir örgüt olan Opinion Research Business, farklı Iraklı ailelerle yapılan anketlerine dayanarak çatışmalarda bir milyondan fazla kişinin öldüğünü tahmin etmiştir.[33]

Afganistan'da sivil ölümlerinin verilerinin sistematik olarak toplanması ancak 2007'de başlamıştır. Günümüzde

[32] Gilbert Burnham, Riyadh Lafta, Shannon Doocy ve Les Roberts, 'Mortality after the 2003 invasion of Iraq: a crosssectional cluster sample survey', *The Lancet*, 368/9545 (2006).

[33] Opinion Research Business, 'Revised Casualty Data, press release', 28 Ocak 2008. Londra: ORB. http://www.opinion.co.uk/Documents/Revised%20Casulaty%20Data%20%20 Press%20release.doc

Birleşmiş Milletler bu konuda bir veritabanı tutuyor ama bu veritabanı kamunun erişimine açık değildir. Afganistan'daki BM Misyonu'na göre 2007 ile 2010 yılları arasında bölgede yaklaşık 8.832 sivil öldürülmüştür.[34] Ölen sivil sayısı her yıl artmıştır. Nitekim 2011'in sadece ilk altı ayında yaklaşık 1.462 kişi öldürülürken, 2010'un ilk altı ayında 1.267 kişi öldürülmüştür. Bu artış, isyancıların artan saldırılarıyla açıklanmıştır. Koalisyon ve devlet yanlısı güçler tarafından öldürülen sivillerin sayısı, sivil kayıplarını azaltmak için gösterilen daha büyük çabayı yansıtacak şekilde biraz da olsa azalmıştır. Devlet yanlısı güçler arasında sivil kayıpların en büyük tek nedeni hava saldırılarıydı. İsyancılar arasında en büyük ölüm nedeni ise EYP'lerdi, bunu intihar saldırıları ve suikastlar takip ediyordu.[35]

Yerinden edilenlerin sayıları muhtemelen daha da çarpıcıdır. Irak'ta yaklaşık dört milyon kişi evlerini terk etmek zorunda kaldı; bunların yarısı yurtdışına gitti. Afganistan'ın yaklaşık 28 milyon olduğu tahmin edilen nüfusunun %40'ı hayatlarının bir döneminde yerlerinden edilmişti. Birçoğu yurtdışına gitti. Nitekim Afganlar çoğunlukla daha önceki savaşların ve Taliban rejiminin bir sonucu olarak, dünyanın en büyük mülteci nüfusunu oluşturmaktadırlar. Fakat yaklaşık olarak aynı sayıda insan ülke içinde yerinden edildi ve kırsaldan ayrılıp kent nüfusunu kabarttı. 2001'den bu yana dört milyondan fazla mülteci Afganistan'a döndü. Yine de birçoğu tekrar ülkeyi terk ediyor. 2010'un sonunda BMMYK, Afganistan dışında hâlâ 3 milyondan fazla mülteci olduğunu tahmin etmektedir. Ülke İçi Yerinden Edilmeleri İzleme Merkezi (IDMC), 2006'dan bu yana yaklaşık 760.000 kişinin ülke içinde yerinden edildiğini tahmin etmektedir. Bunun en

[34] UNAMA, 'Afghanistan, Annual Report 2010 - Protection of Civilians in Armed Conflict', http://unama.unmissions.org/Portals/UNAMA/human%20rights/March%20PoC%20 Annual%20Report%20Final.pdf.

[35] UNAMA, 'Afghanistan, Midyear Report 2011 - Protection of Civilians in Armed Conflict', http://unama.unmissions. org/Portals/UNAMA/Documents/2011%20 Midyear%20POC.pdf.

büyük nedeni Batılı güçlerin askeri saldırılarıdır. "ABD ve ISAF güçleri 2010 yılında sivil kayıplarını ve ölümleri en aza indirmek için başarılı girişimlerde bulunurken, boyutlarına ve zorla yerinden edilmenin uluslararası güçlere destek üzerindeki kanıtlanmış etkisine rağmen, ülke içinde yerinden edilmenin boyutlarını azaltmak için aynı çabayı göstermedi."[36] Yerinden edilmenin diğer nedenleri arasında milisler ve silahlı gruplar tarafından yer değiştirmeye zorlanma, toprak, suya erişim ve otlatma hakları konusundaki anlaşmazlıklar ve örneğin azınlık Şiiler söz konusu olduğunda bazı etnik temizlikler de yer almaktadır.

7. Finans Kaynakları

Irak'taki savaş bir petrol savaşıydı. Genelde bu savaşın, petrol tesisleri ve ulaşım yolları üzerinde büyük güçlerin denetim için yarıştığı klasik "eski savaşlar" anlamında bir petrol savaşı olduğu varsayılır. Bu kesinlikle ABD'nin eski savaş anlatısının bir parçasıydı. Bush yönetiminin göreve gelmesinden sadece 10 gün sonra ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin oluşturduğu Enerji Görev Gücü, piyasaların giderek daraldığı ve istikrarsızlaştığı bir dönemde Ortadoğu'daki petrol kaynaklarını korumanın ABD'nin hayati çıkarlarına uygun olduğunu açıkça savunurken, dönemin Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz de "Kuzey Kore'yle Irak arasındaki en önemli fark, Irak'ta iktisadî olarak başka seçeneğimizin olmamasıdır. Ülke petrol denizinin üzerinde yüzüyor" demişti.

Ama daha da önemlisi bu savaş, petrol gelirlerinin savaşı çeşitli yollarla finanse etmesi ve petrol gelirlerine erişimin gerçekten de savaşmak için gerekli motivasyonu sağlaması itibarıyla, yeni savaş anlamında bir petrol savaşıydı. Petrol yeni savaşın siyasal iktisadının temel kaynağı haline geldi.

[36] Internal Displacement Monitoring Centre, *Afghanistan: Need to Minimise New Displacement and Increase Protection for Recently Displaced in Remote Areas*, 11 Nisan 2011. www.internal- displacement.org

ABD'li yetkililer, isyancılara, eski rejim, Suudi rejim ve diğer dinî hayır kurumları ya da suç faaliyeti mensupları tarafından "sınırsız para" sağlandığını ve bu paranın büyük bir kısmının Ortadoğu'nun petrol gelirlerinden elde edildiği iddia ettiler. Ama petrol geliri yalnızca dışarıdan gelmiyordu. Daha önce Saddam Hüseyin'in BM yaptırımlarını delmek için kusursuzlaştırdığı dev yasadışı petrol satış altyapısını kullanan suç şebekeleri, Irak petrolünü bir yandan Basra Körfezi'ne, diğer yandan da Türkiye'ye kadar uzanan bir kaçakçılık zinciri aracılığıyla yağmaladılar. Tıpkı Saddam'ın zamanında olduğu gibi, yok olan para miktarı da dudak uçuklatacak boyutlardaydı (kaçak petrol ticareti eski rejimin en büyük yasadışı gelir kaynağıydı; Ürdün, Suriye ve Türkiye'ye satıştan tahminen 9,2 milyar dolar gelir elde edilmişti).

Petrol kaçakçılığı, kaynaktan dizel çekmek ya da boru hatlarında sondaj delikleri açmak da dâhil olmak üzere çeşitli biçimler alabilir. Boru hatlarını koruması için ödeme yapılan aşiretler, boru hattını korumadan önce petrolü çekerek kârlı bir iş geliştirdiler. Dahası, yerel ve ulusal düzeylerdeki petrol gelirlerine erişim sağlama rekabeti seçime bağlı şiddette önemli bir etmenken, yağmalama, rehin alma, kaçırma ve konvoy kaçırma gibi diğer suç etkinlikleri de petrol gelirlerini aklamanın bir yolu olarak anlaşılabilir. Bir finans kaynağı olarak petrolün zorluğu, petrolün çıkarılmasının gerekmesidir, bu da uzun vadede bir devlet altyapısı gerektirir ki Irak'ın eşikten dönmüş gibi görünmesinin nedeni belki de budur.[37]

Irak Savaşı bir petrol savaşıysa, Afganistan Savaşı bir uyuşturucu savaşı olarak betimlenebilir. Savaşın temel finans kaynakları dış yardım ve haşhaş üretimidir. Afganistan dünyada haşhaş üretiminin %90'ından fazlasından sorumludur ve bu üretim büyük ölçüde Afganistan'ın güneyinde ve batısında yoğunlaşmış olup en güvensiz bölgelerde yapılmaktadır.[38] Bu

[37] Mary Kaldor, Terry Lynn Karl ve Yahia Said, *Oil Wars*, Londra: Pluto Press, 2007.

[38] http://www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Afghanistan/Afg_opium_survey_2010_exsum_web.pd.

sayade yerel Taliban hücrelerinin kendilerini finanse etmeleri amaçlanmaktadır; hatta bir bölgede –aslında kuzeyde– gelirlerinin yaklaşık %30'unu Pakistan'dan (Pakistan ve Basra Körfezi'ndeki zengin bağışçılardan toplanan), yaklaşık üçte birini öşür (yerel topluluklardan toplanan "vergi") ve zekâttan (bağışlar), geri kalanını ise uyuşturucu kaçakçılığından elde ettikleri söylenmektedir.[39] Uyuşturucu kaçakçılığının yanı sıra, tüm grupların –savaşbeyleri, polis vb.– yasadışı mali kaynakları arasında yağma ve talan, kereste kaçakçılığı, yasadışı mücevher kaçakçılığı, insan kaçakçılığı, adam kaçırma ve rehin alma ve daha da önemlisi inşaat ve nakliye için "koruma" yer alır.

Afganistan dünyanın neredeyse en fazla yolsuzluk yapılan ülkesi olarak kabul edilmektedir. Nitekim Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2009 Yolsuzluk Algısı Endeksi'nde yer alan 180 ülke arasında Afganistan 179. sıra yer alıyordu. Yine de yolsuzluk, sistematik ve yaygın olmanın yanı sıra insanların ayakta kalabilmesinin ve devletin üst kademelerine ulaşabilmesinin tek yolu olduğu için, neredeyse yanlış bir adlandırmadır diyebiliriz. Dış bağışçıların harcadığı paranın çoğu, koalisyon güçlerine taşeronluk yapan yerel güç simsarlarının eline geçmiştir. Yerel polis sık sık yasadışı faaliyetlere girişmekte ya da olabileceklerin korkusuyla bu faaliyetleri bilfiil göz yummaktadır. Matthieu Aikins, haşhaşın %80'inin yetiştirildiği Kandahar ve Helmand'a kadar uzanan bölgedeki bir aşiret milis gücünün ve sınır polis gücünün lideri olan Albay Abdul Razik hakkında bir dizi makale kaleme almıştır. Aikins'e göre Razik uyuşturucu kaçakçılığından yılda yaklaşık 5-6 milyon dolar kazanmaktadır. Karzai'nin muazzam bir seçim hilesiyle kazandığı 2009 seçimleri sırasında, oy sandıklarının güvenliğini bizzat üstlenmiş ve Karzai'nin oyların %99'unu almasını sağlamıştır. Razik gibi insanlar, çoğu zaman CIA'in tercih ettiği yozlaşmış valiler tarafından

[39] Antonio Gustiozzi ve Christof Reuter, 'The insurgents of the Afghan north: The rise of the Taleban, the self-abandonment of the Afghan government and the effects of ISAF's "capture-and-kill" campaign', *Afghan Analysts Network* (Nisan 2011).

atanırlar ve bu yüzden Batılı kuvvetler, bölgede yaygın suç ve istismarla sık sık ilişkilendirilmektedirler. O zamanlar bölgedeki Kanadalı ISAF Komutanı olan General Vance, Aikins'e şunları söylemiştir:

> Bu sınır kapısından bir dizi yasadışı faaliyetin yürütüldüğünün tamamen farkındayız. . . . Hayatının iş tarafının sorunsuz işlemesini sağlamak için tasarlanmış etkili güvenlik harekâtları yürütüyor ve bunun kamu düzeni üzerinde tali bir etkisi var. İdeal olansa bunun tam tersi. Kandahar'ın trajedisi, o erdem timsalini bulmanın çok zor olmasıdır.[40]

Başka bir deyişle, her iki ülkede de tüm taraflar, ister iktidarı ele geçirme ve böylece güvenlik güçlerini ve Irak'ta olduğu gibi petrol gelirleri ya da Afganistan'da olduğu gibi dış yardımlar gibi ana rant kaynaklarını denetim altına alma çabası olsun, ister yasadışı faaliyetlerin gerçekleştiği toprakları denetim altına alma çabası olsun, şiddetin devam etmesine bağlı olan ortak bir fon yaratma girişiminde bulunmaktadırlar. Bu, yeni savaşların tipik özelliği olan ve küresel, ulusal ve yerel bağlantıları içeren yağmacı bir siyasî ekonomidir. Bu tür durumlarda, eski savaş davranışları –düşmanların askerî yenilgisine odaklanma– sadece karşılıklı girişimin sürdürülmesine yardımcı olur ve hatta derinleştirebilir.

8. Eski Savaşa Uyum Sağlamak mı?

Thomas Ricks'e göre, Irak'taki "eski savaş" 15 Kasım 2005'te, Haditha'da bir deniz piyadesi mangasının yol kenarındaki bir bombayla hedef alınmasından sonra manganın aralarında çocukların da olduğu 24 kişiyi katletmesiyle son buldu. Tümgeneral Bargewell tarafından hazırlanan müteakip raporda, öldürmelerin "ayrım gözetmeksizin" gerçekleştirildiği ve Deniz Piyadeleri Komutanlığı liderlerinin bunun doğru bir

[40] Matthieu Aikins, 'Letter from Kandahar: The Master of Spin Boldak: Undercover with Afghanistan's drug-trafficking border police', *Harpers Magazine* (Aralık 2009).

yaklaşım olduğunu düşündükleri belirtiliyordu. "Tüm komuta kademeleri, kayda değer sayıda bile olsa, sivil kayıpları olağan karşılamaya meyilliydi."[41] Bu olay, Irak'ta ve daha sonra Afganistan'da sivil kayıplarda artışla ilişkilendirilen askerî yaklaşımın yeniden ele alınmasına yol açtı.

10 Ocak 2007'de Başkan Bush, Irak için, dalgalanma [*surge*] olarak bilinen, yeni bir askerî planı ilan etti. Irak'taki dalgalanma yalnızca asker sayısındaki bir artışla ilgili değildi, strateji ve taktiklerde, jargonu kullanacak olursak, "halk odaklı yaklaşım" üzerine temellenen derin bir değişiklikti. Stratejideki değişiklik, aynı ayın ilerleyen günlerinde Irak'taki çokuluslu güçlerin komutasını devralan General Petraeus'la ilişkilendirildi. Değişiklik sivillerin korunmasını kuvvetlerin korumasının üzerinde ve üstünde, yerel güvenliği de teknoloji ve ateş gücünün üzerinde ve üstünde tuttu.

Stratejideki değişiklik fikri ve önerisi sadece General Petraeus'dan gelmedi. Bu tür fikirler, sahada deneyim sahibi olan orta düzey subayların yanı sıra savunma entelektüelleri ve sivil işlerle ilgilenenlerden de çıkmıştır. *Small Wars Journal* ya da sahadaki askerlerin blogları gibi web siteleri de fikir değişikliğine tanıklık etti. Bu fikirler yalnızca Irak ve Afganistan'da olanlar yüzünden hayal kırıklığına uğramış kişilerden gelmedi. Bu deneyimin bir kısmı Orta Amerika'dan –Panama, Haiti ve Kolombiya'dan– bir kısmı da Balkanlar'dan geldi.

Irak'taki yeni stratejinin unsurları zaten Telafer'da Albay H. R. MacMaster ve Ramadi'de ise Albay Sean MacFarlane tarafından denenmişti. Strateji değişikliğinin odağında Bağdat bulunuyordu ve kentin genelinde ABD ve Irak askerleri ile Irak polisinden oluşan Ortak Güvenlik İstasyonları kurulmasını da içeriyordu. Sünni bölgelerinde amaç, Şii milislerin içeri sızmasını zorlaştırmaktı. Şii bölgelerinde ise Sünnilerin bombalı saldırılarını önlemek için engeller, duvarlar ve denetim

[41] Thomas E. Ricks, *The Gamble: General Petraeus and the Untold Story of the American Surge in Iraq 2006-8*, Londra: Allen Lane, 2009, s. 7.

noktaları gibi çevre güvenlik önlemleri ve daha dayanıklı hâle getirilmiş pazarlar, dükkânlar ve kamusal alanlarla "kapalı siteler" kuruldu. Ortak Güvenlik İstasyonları'nın da Irak güçlerine danışmanlık sağlaması ve onların daha iyi performans göstermelerini güvence altına alması, keza Iraklıların varlığının da ABD'nin Iraklı sivillere karşı tutumunu geliştirmeye yardımcı olması gerekiyordu. Petraeus'un "halkın arasında yaşayın" emri hayati önemi haizdi. Bu yalnızca bilginin ve bölgede mevcut şartları anlama becerisinin gelişmesine değil, aynı zamanda Iraklıları daha iyi anlayıp onlara saygı duymaya da izin verdi.

Bu çabalara rağmen şiddet 2007'nin ortasına kadar yoğunlaşmaya devam etti. Temmuz 2007'den sonra şiddetin azalmasındansa iki etmen sorumluydu. Bunlardan biri Uyanış Hareketi'ydi. Bu, Sünni aşiretlerinin taraf değiştirmesiydi. Sünni aşiretleri daha 2005'te El Kaide'den uzaklaşmaya başlamışlardı. Bunun birçok nedeni vardı. El Kaide'nin kullandığı korkunç taktiklerden bazılarını reddettiler ve El Kaide'nin İslam yorumundan hoşlanmadılar. El Kaide'nin kendi topluluklarına müdahale etmesine ve özellikle kendi gelir kaynaklarının denetimini ele geçirmesine itiraz ettiler. Bir rivayete göre El Kaide, aşiretin kızlarını evlenmeleri için kendilerine vermeyi reddeden bir şeyhi öldürmüştü. Bazı aşiretler ilk olarak 2005'te El Kaide'yi yenmede yardım istemek üzere ABD deniz piyadelerine yaklaştılar ama ABD kuvvetleri bu peşrevlere 2006'nın sonuna kadar olumlu bir yanıt vermedi. Bundan önce aşiretlerin çabaları felaketle sonuçlanmıştı ve El Kaide'nin büyük vahşetine ve yıldırma girişimlerine yol açmıştı. İlk ortak askerî harekât Ramadi'deydi ve bunun güvenlik üzerinde çarpıcı bir etkisi oldu. Dulayni aşiretinden bir kaçakçı ve karayolu soyguncusu olan Şeyh Settar el Rişavi, Anbar Kurtuluş Konseyi'ni kurmak üzere Elbu Mahal aşiretinden gelen emrindeki Hamza kuvvetleriyle eski Anbar valisi Fasal el Gaoud ile birleşti. ABD'lilerle güçlerini birleştirdikten sonra Settar "kontrgerilla eşgüdümleyicisi"

yapıldı ve aşiret milislerine "acil müdahale birimleri" adı verildi. (Settar, tüm çabalarına rağmen, belki de gösterdiği çaba yüzünden, Eylül 2007'de suikasta uğradı.) Bilgi sağlamaya, ailelerini korumaya, Şii hâkimiyetindeki ordu ve polisle birlikte sokaklarda devriye gezmeyi başlayan yerel mahalle izleme örgütleri kuruldu. Bunlara, ABD'liler tarafından ayda 360 dolar ödendi. Bu model, tüm Irak'ta "Kaygılı Yerel Yurttaşlar" ya da milislerin tercih ettiği üzere "Irak'ın oğulları" örtmecesiyle kopyalandı.

Şiddetin azalmasına neden olan diğer unsursa Ağustos 2007'de Sadr'ın ilan ettiği ateşkesti. Ateşkesin çeşitli nedenleri söz konusuydu: Bağdat'taki etnik temizlik neredeyse tamamlanmıştı; Sünni şiddetinin azalması Sadrcıların meşruluğu zayıflatıyordu; Sadrcı milisler giderek daha disiplinsiz hâle geliyorlardı, gitgide daha başınabuyruk davranıyorlardı ve geri çekilmeleri gerekiyordu ve Sadrcı taktiklere karşı tepki giderek artıyordu. Mukteda es-Sadr'ın ateşkes emri büyük ölçüde uygulandı ve bu da Sünni karşıtı şiddette çarpıcı bir düşüşe yol açtı.

Yeni stratejinin tüm bunlardaki rolü neydi? Sonuçta şiddetin azalmasından önemli ölçüde sorumlu olanlar Iraklıların ta kendileriydi. Ama Bağdat sokaklarında koalisyon güçlerinin varlığı ve "korku çemberi"ni kırmaya yardım eden temel hizmetlerin sağlanması; Sünni peşrevlerine yanıt verme; koalisyon güçlerinin El Kaide ateşini Şii topluluklarından uzaklaştırması; koalisyon güçlerinin yerel arabulucu gibi hareket etmeye hazır olması; bütün bunlar antlaşmaların yapılabileceği bir alan yaratarak, bu gelişmeleri olanaklı kıldı. Şiddetin azalması, sayıları 10 ila 800 kişi arasında değişen yaklaşık 779 milis grubuyla yapılan yerel ateşkeslerin bir sonucuydu. General Petraeus'un kontrgerilla danışmanı David Kilcullen dediği gibi:

> Ortak Seferberlik Planı'nın özgün içeriği, bizim (Koalisyon ve Irak devleti) güvenliği sağlamamız ve bunun da ulusal düzeyde "büyük bir pazarlığa" yer açmasıydı. Bunun yerine, 2007'de bunun tam tersini gördük: Bir dizi yerel siyasî

antlaşma aşırılıkçıları yerlerinden etti, bu da yerel düzeyde güvenlikte büyük bir ilerlemeye yol açtı ve ardından ulusal hükümet de bu programa ayak uydurmaya başladı. Koalisyon liderliğindeki yukarıdan aşağıya uzlaşma yerine, bu süreç ulusal siyasetten ziyade, Iraklıların liderliğinde, tabandan yukarıya ve sivil topluma dayalı olarak gelişti.[42]

Buna rağmen bu dönemde General Petraeus, "uzlaşılamazlar" olarak adlandırdıklarını, yani büyük ölçüde El Kaide'yi vurmaya devam etti. Her ne kadar şiddet 2006-2007'den beri oldukça azaldıysa da –hem El Kaide'nin kalıntılarının saldırıları hem de özellikle seçim öncesi dönemlerde iktidarı ele geçirmeye yönelik saldırılar yüzünden– Afganistan'dakinden daha yüksek olmaya devam etti.

Benzer bir yaklaşımın Afganistan'da da benimsenmesi gerekiyordu. O zamanlar Afganistan Komutanı olan General Stanley McCrystal, Ağustos 2009'da kapsamlı bir rapor hazırlayarak bütünleşik bir askerî-sivil seferberlik planı önerdi. Plan, Petraeus'un Irak için kontrgerilla stratejisinin ötesine geçti. Bu plan düşmanları yenilgiye uğratmaktan ziyade sivillerin korunmasına vurgu yapıyor, hatta "insan güvenliği" terimini kullanıyordu. Sürdürülebilir işler, adalete erişim, yönetişim ve iletişim gibi sorunları, tüm bunlardaki Afganların rolünün önemini kapsadı. Plan "uzlaşılamazlar"la doğrudan saldırıdan ziyade yalıtım yoluyla başetti.[43] Bu da "halk merkezleri" ya da "kapalı topluluklar" yaratmaya büyük önem verdi. Rapor Washington'da McCrystal tarafından önerilen kontrgerilla yaklaşımı ya da Başkan Yardımcısı Biden tarafından tercih edilen ölü ya da diri ele geçmeye odaklanan daha sınırlı terörle mücadele harekâtını tartışmalı hâle getirdi. Aralık 2009'da Başkan Obama McCrystal'ın önerilerini

[42] David Kilcullen, *The Accidental Guerilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*, Oxford ve New York: Oxford University Press, 2009, s. 182.

[43] *United States Government Integrated Civilian-Military Campaign Plan for Support to Afghanistan,* 10 August 2009. http://www.comw.org/qdr/fulltext/0908eikenberryandmcchrystal.pdf.

kabul etti ve çekilmenin 2011'de başlaması şartıyla kuvvet seviyeleri 30.000 artırıldı.

Uygulamada McCrystal ve halefi General Petraeus'un izlediği strateji, plandan –jargonu kullanacak olursak– çok daha "kinetik"ti. Esas sorunlardan biri, stratejinin ordu tarafından yönetilmesiydi. McCrystal'ın önerdiği şey siyaset, kalkınma ve hukuk alanlarında yardımlar için sivillerin çok daha fazla katkısını gerektiriyordu. Toplam Afganistan savaş çabasının yalnızca çok küçük bir oranı, Savunma Bakanlığı'nın aksine, Dışişleri Bakanlığı'ndan geçti. Dahası, askerî zihniyeti düşmanları öldürmekten ve savaşı kazanmaktan sivilleri korumaya ve devlet inşasına yönlendirmek çok zordur ve Taliban ve El Kaide liderlerini öldürme ölçütü ABD'de hoş karşılanıyordu. "Dalgalanma"nın tüm vurgusu Taliban'a karşı saldırıların artırılması ve yerel silahlı gruplar tarafından sık sık altüst edilen yerel polislik girişimleri yoluyla "Irak'ın Oğulları" gibi bir şey yaratma çabası olmuştur. Görünüşe göre terörle mücadele savunucuları hükmen galip sayıldılar.

Düşmana odaklanmak, özellikle Pakistan'da Taliban'a ya da El Kaide'ye ait olduğundan kuşkulanılan mevzilere karşı çoğunlukla insansız hava araçlarıyla hava saldırılarına devam etmek anlamına geldi. Irak ve Afganistan'daki savaşlardan kaynaklanan en belirgin teknolojik değişimlerden biri de robot kullanımının artmasıydı. Irak işgali sırasında ABD kuvvetlerinin robotları yoktu. 2004'ün sonuna gelindiğinde 150 robot vardı, bu sayı 2005'te 2.400'e, 2006'da 5.000'e, 2008'de ise 12.000'e çıktı.[44] Robotlar mayın ve patlayıcı arayabilir, gözetim ve keşif çalışmalarını büyük ölçüde geliştirebilir, ayrıca hedeflenen saldırıları ABD askerlerinin hayatını riske atmadan gerçekleştirebilirler. Bu robotlar U-2 casus uçağının yerini alacak ve 35 saat havada kalabilecek olan Global Hawk'tan, bir asker tarafından mızrak gibi atılıp

[44] Peter Singer, *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century,* Washington, DC: Brookings Institution, 2009.

90 dakika havada kalabilen küçük Raven'e kadar çeşitlilik göstermektedirler. 2011 itibarıyla Pentagon yaklaşık 7.000 insansız hava aracına ve çok daha fazla sayıda karada konuşlanmış robota sahipti.

Dronlar, insansız hava araçları (İHA'lar) ya da gitgide daha sık adlandırıldığı üzere, uzaktan kumandalı araçlar (RPV'lar) hem Irak'taki hem de Afganistan'daki direnişçileri belirlemek ve öldürmek için yaygın biçimde kullanıldılar. Örneğin Ebu Musab el Zerkavi bu şekilde öldürüldü. Ürdün istihbaratından gelen bir ipucu, El Zerkavi'nin gitgide daha fazla belirli bir din adamının tavsiyelerini dinlediğini gösteriyordu. ABD İHA'ları bu din adamını haftanın yedi günü, günde 24 saat takip ettiler ve sonunda onu El Zerkavi ile buluşacağı bir çiftlik evine kadar izlediler. "Çiftlik evi daha sonra lazerler ve insansız hava aracının GPS koordinatlarıyla yönlendirilen tam isabetli bir hava saldırısıyla vuruldu."[45]

ABD'li birçok siyasa yapıcı, Pakistan, Yemen ve Somali'deki El Kaide liderlerini yok eden Predator [Avcı] tipi İHA'ların saldırılarının başarısı konusunda heveslidir. Predator, havada 24 saat kalabilen, iki kamerası ve hedeflere kilitlenecek bir lazer belirleyicisi olan, çok hafif bir insansız hava aracıdır. İHA'lar Nevada'daki ve ABD'nin diğer yerlerindeki üslerin yanı sıra Pakistan'da ve Afganistan'da da kullanılmaktadır. General Tommy Franks, Predator'ü "El Kaide ve Taliban liderlerini avlamak ve öldürmede en müktedir algılayıcım", "savaşımız için can alıcı öneme sahip" araçları olarak tanımlamıştır.[46]

Robotların giderek artan askerî kullanımı hakkında yazan Brookings Enstitüsü'nden Peter Singer, robotların intihar bombacılarına ABD'nin yanıtı olduğunu ifade etmiştir. Robotlar çok daha uygun maliyetli saldırılara izin vermektedirler. İntihar bombacıları gibi, robotlar da hayatlarını riske

[45] *Age.*, s. 223.
[46] *Age.*, s. 34.

atmaktan çekinmezler. Bu da savaşın uzaktan yürütülüp yürütülemeyeceği konusunda aynı ahlaki soruların birçoğunu gündeme getirir. Predator'ün sivil kayıplara yol açmadığı iddia edilse bile (bu hiç de net değildir), düşmanları uzaktan öldürmenin ahlaki olup olmadığı sadece tartışmalı bir mesele değildir, aynı zamanda siyasî açıdan da son derece sorunludur. ABD'nin Afganistan'daki eski komutanı General Barno, "Gecenin bir yarısı böyle saldırdığımızda, hiçbir sivili öldürmesek bile, gecenin bir yarısında uzaktan saldıran korkaklar olarak görülürüz. Gün ışığında Afgan yaşlılarıyla beraber yaya olarak oraya gitmeli ve onları tutuklamalıyız" demiştir.[47] ABD'nin Pakistanlıları böcek olarak gördüğünü anlatan popüler bir Pakistan şarkısı da bu endişenin bir kanıtıdır.

Bir bakıma Irak ve Afganistan'daki savaşlar başa döndüler ve bu insansız hava araçları saldırıları eski savaşın teknoloji ağırlıklı en son safhası olarak betimlenebilirler. Teröre Karşı Savaş, artık bu adı taşımasa bile, terör zanlılarının uzun süre alıkonması ya da uzun mesafeden suikast gibi ahlaki olmayan ya da yasadışı olarak görülen davranışları normalleştirmiş gibi görünmektedir. Nitekim Ekim 2011'de Enver el Evlaki adlı sivil bir ABD yurttaşı, Pakistan'da ilk kez bir insansız hava aracı saldırısının hedefi oldu ama bu durum ciddi bir itiraza yol açmış gibi görünmüyor.

Eski savaşın bu yeni çeşitlemesi, örneğin İkinci Dünya Savaşı'ndan farklı olarak ABD nüfusundan fedakârlık gerektirmez. Ek savaş vergileri ödemek zorunda değillerdir; aslında savaşlara vergi kesintileri eşlik ediyordu. ABD yurttaşları savaşmak için askere alınmamaktadır ve Irak ve Afganistan'daki kara savaşının aksine, insansız hava aracı saldırılarında ABD'nin kayıpları da söz konusu değildir. ABD halkının yapması gereken tek şey televizyon izlemek ve gördüklerini alkışlamaktır.

[47] Yazarla söyleşi.

9. Alternatif Var mıydı ya da Var mı?

Bir ABD eğitim görev gücü dışında, tüm yabancı birlikler Irak'tan çekildi; savaşın doruk noktasında ABD'nin ülkede 165.000 askeri vardı. 2011'de Başkan Obama, Afganistan'daki asker sayısının 30.000 azaltılacağını ve 2014'e kadar ABD'nin Afganistan'dan çekileceğini açıkladı. Sonuç, ABD'nin uzun mesafeli ve sivil kayıplar en aza indiren insansız hava aracı saldırıları yoluyla terörle mücadeleye devam ettiği ve bunun da İslamcı silahlı gruplara katılımın artmasına neden olarak yağma ve düşük düzeyli şiddetin yayılmasına yol açtığı uzun bir savaş da olabilirdi. Usame Bin Ladin'in öldürülmesi gibi arada sırada meydana gelen şatafatlı bir zafer, ABD'nin Teröre Karşı Savaş anlatısını sürdürmesine yardımcı olmaktadır.

Batı'da, Irak'taki savaşın hedefleri ve özellikle bu hedeflerin doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında büyük tartışmalar var olageldi. Afganistan'daki savaşın amacının terörü yenilgiye uğratmak olduğu genel olarak kabul gördü. Irak örneğinde savaşı destekleyenler, Irak'ın yığdığı kitle imha silahlarından kurtulmanın, terörü yenilgiye uğratmanın ya da Irak'a demokrasi getirmenin amaçlandığını iddia ettiler. Savaşa karşı çıkanlarsa bunun ABD'nin gücünü genişletmek, özellikle de petrol kaynaklarını denetim altına almak için üzere tasarlanmış bir emperyal savaş olduğunu iddia ettiler.

Burada sunduğum argüman, "eski savaş" tekniklerinin bu hedeflerin herhangi birine ulaşmak için çok kötü bir yol olduğudur. Aslında savaş tüm bunların tam tersine yol açmış da olabilir. Afganistan'da, 11 Eylül'den sonra Molla Ömer'in, misafirlerini (El Kaide) koruyup korumaması gerektiğini sormak üzere, çağırdığı 300 din adamından oluşan bir meclis, "Bir misafir, evsahibinin başına iş açmaması gerektiğinden, Bin Ladin'in en kısa sürede Afganistan'dan gönüllü olarak ayrılması istenmelidir" sonucuna varmıştı;[48] buna rağmen iki

[48] Barfield, *Afghanistan*, s. 269.

gün sonra hava saldırıları başladı. Üstelik daha önce ifade ettiğim gibi, bu savaş yüzlerce, belki de binlerce radikal İslamcıyı devşirdi. Irak'ta ne kitle imha silahları ne de Saddam Hüseyin ile El Kaide arasında herhangi bir bağlantı bulunabildi. Bununla birlikte savaşın başlamasından bu yana, El Kaide'nin çok sayıda saldırısı oldu ve şimdi de El Kaide'ye bağlı gruplar Irak'ta varlığını sürdürüyor ve bölgeye "terörist" "ihraç ediyor". Hem Afganistan hem de Irak cihatçı hareketleri çeken bir mıknatıs hâline geldi. Demokrasiye gelince, "yeni savaş" her iki ülkede de olabilecek her türlü beklentiyi adım adım yok etmektedir çünkü Irak'ta aşırı mezhepçilik siyasetini ve her iki ülkede de yağmacı istismarcı yönetişimi besliyor. ABD'nin Irak'taki amacı üsleri genişletmek, petrol arzını güvence altına almak olsaydı, Saddam Hüseyin'le anlaşmak kolay ve daha güvenli bir seçenek olurdu.

Bu savaşın amacının savaş olduğunu savunuyorum. ABD kimliğinin üzerine temellendiği eski savaş idealini canlı tutmak, 21. yüzyılda eski savaşın güncellenebileceğini ve görece acıdan azade olabileceğini göstermek amacıyla tasarlandı. Bunun kinik bir manipülasyon olduğunu ima etmek istemem, aksine, Bush yönetimindeki muhafazakârlar, ABD'nin gücüne ve ABD fikrini yayma misyonlarına muhtemelen inanıyorlardı. Diyeceğim şu ki onlar daha ziyade ABD kamuoyuna hitap eden ve ABD medyası tarafından desteklenen kendi niteliklerinin bir anlatısına kapılmışlardı. Bu inancın, isyanın bazı unsurları, özellikle de Batı'ya karşı İslam'ın küresel cihadı fikrini benimseyenler arasında benzer bir inançla yansıtıldığı söylenebilir.

Öyleyse bu savaşın bir alternatifi var mıydı ve var mı? Önceki bölümde ileri sürdüğüm üzere, benim yeni savaş türümde en önemli strateji meşru siyasî otoritenin inşasıdır. Bu, Afganistan'da ve Irak'ta hem işgallerden önce hem de sonra da en az diğer yeni savaşlarda olduğu kadar doğrudur. Saddam Hüseyin'in rejimi dünyanın en acımasız rejimlerinden biriydi; milyonlarca insan, yurtdışındaki çılgın maceralarından kuzey ve güneydeki ayaklanmaların bastırılmasından, tasfiye ve

baskı operasyonlarından ve iktisadî yıkımdan dolayı yaşamını yitirdi. Taliban rejimi de aynı ölçüde, özellikle de katı dinî mahkeme hükümlerinde ve kadınlara yönelik muamelelerinde acımasızdı. Her iki ülkede de, dış baskı ve her iki ülkenin içindekilere yönelik desteğin bir bileşiminin, daha yavaş bir açılma sürecine katkıda bulunabileceği birçok uğrak vardı. Özellikle Irak'ın işgal ve savaş olmasaydı Arap Baharı'na sahip olabilecek ilk ülke olması trajiktir.

İşgalin ardından meşru hükümetler kurmak için hakiki fırsatların olduğu uğraklar da oldu. Irak'ta sorun, sürgündekilere bel bağlamak, ordunun ve Baas Partisi'nin dağılması, mezhep siyasetiyle meşgul olmaktı. Afganistan'da sorun, daha önce Taliban tarafından yenilgiye uğratılan ve Karzai hükümetinde tamamen gözden düşmüş olan komutanların dâhil edilmesiydi. Her iki ülkede de en büyük başarısızlık, sivil topluma -sadece yabancılar tarafından finanse edilen NGO'lara değil, yerel halklardan, kadın gruplarından, öğrenci gruplarından, aşiret yaşlılarından ve diğerlerinden oluşan bir yelpazeye- danışmaktaki başarısızlık oldu. Her iki ülkede de sıradan insanlar kendilerini marjinalleşmiş ve ihmal edilmiş hissettiler çünkü silahlı insanlar, yabancıların esas muhatapları olarak seçildiler. Her iki ülkede de mezhepçi olmayan bir milliyetçi anlatıyı destekleyenler seferber edilerek kozmopolit bir siyaset biçimi geliştirilebilirdi.

Bugün bile bu hatalardan bazıları düzeltilebilir. Örneğin Afganistan'da, yolsuzluklara bulaşanları –ki birçoğu ABD pasaportuna sahiptir– tutuklamak için ciddi bir girişimde bulunmak ya da seçimlere hile karıştıranları lanetlemek yağmacı komutanlardan kurtulmanın bir yolu pekâlâ olabilir ve demokrasinin filizlenebileceği daha iyi bir ortamın oluşmasına yardım edebilir. Dahası her iki ülkede de "uygarlık adaları" vardır. Düşmanların yenilgiye uğratılmasından ziyade bu adalara daha büyük bir ilgi gösterilmesi, yağmacılık yerine uygarlığın yayılmasına yardımcı olabilir.

Yasal siyasî otorite güvenliğe bağlıdır. Her iki ülkede de

hem dış güçler hem de yeni oluşturulan ulusal güvenlik güçlerinin kendi rollerini savaşmaktan ziyade kozmopolit hukukun zorlanması olarak adlandırdığım bağlamda görmeleri gerekir. Bu güçler, ne klasik savaş gücü ne de klasik barışın korunması gücü olacak bir tarzda kullanılmalıdırlar. Yeni savaşlarda tüm taraflar savaş yasalarını ve insan hakları hukukunu ihlal etmektedirler. Meşru güvenlik güçlerinin görevi insanları korumak, siyasî süreçlerin ilerleyebilmesi için kamu güvenliğini sağlamak ve hukukun üstünlüğünü destekleyecek şekilde hareket etmektir. Bu rol için çeşitli insani ve hukuki faaliyetleri üstlenme kabiliyetine sahip askerlerin, polislerin ve sivillerin bir bileşimden oluşan güçlere ihtiyaç duyulmaktadır.[49] Ayrıca genel olarak adalet mekanizmalarına ve özellikle de geçiş dönemi adalet mekanizmalarına çok daha fazla önem verilmelidir.

Son olarak, elbette, bir iktisadî strateji de olmalıdır. Burada öncelik hem demokratik yetkilenmenin temeli olarak, hem de suça ve (işgalden önce hükümetle ya da şimdi isyanla) işbirliğine maddi bir alternatif oluşturmak için bireylerin ve ailelerin geçimlerini sağlayabilecekleri meşru özerk yollar yaratmaktır. Irak'ta petrol gelirlerinin dağıtımı için şeffaf ve adil usuller geliştirmek de hayati bir önem taşımaktadır. Afganistan'da uyuşturucu ekonomisine meşru alternatifler –belki de uyuşturucunun yasallaştırılması yoluyla– geliştirilmelidir.

Bugünkü kırılma noktasında iyimser olmak zordur. Birçok Iraklı hâlihazırdaki durumu Saddam'ın zamanından bile daha kötü bir durum olarak görmektedir. Afganistan'daysa isyan tırmanmaya devam ediyor ve birçokları ABD'liler ülkeyi terk ettiğinde iç savaşa geri dönmekten korkuyor. Suriye'de sivillere karşı yürütülen savaş, İsrail ile İran'ın gitgide daha fazla karşı karşıya gelişi, Irak'ın parçalanmış hâlde kalmaya devam edeceği bölgesel bir yeni savaş tehdidini doğuruyor.

[49] Bunun ne anlama gelebileceği üzerine ayrıntılı bir tartışma için, bkz. *A Human Security Doctrine for Europe: The Barcelona Report of the Study Group on European Security Capabilities* (15 Eylül 2004).

Mali krizler ve savaşın başarısızlıkları, önerdiğim kozmopolit türden yardımlar konusunda bile yabancıların iştahını ve ilgisini azaltmış durumda. ABD'nin içe dönük siyaseti ise uzun mesafeli savaşın yeni biçiminin sürdürüleceğini işaret ediyormuş gibi görünmektedir. Belki de en umut verici gelişme Arap Baharı'dır. Tahrir Meydanı'ndaki ve diğer yerlerdeki protestocuların, baskıcı rejimlerin onları durdurmaya yönelik tüm çabalarına rağmen haysiyet mücadelelerini sürdürmeleri ilham vericidir. Tahrir Meydanı'nın örneği Afganistan ve Irak gibi yerlerde yankılanmaktadır. Peki, BM ya da AB gibi diğer uluslararası aktörlerin sivil toplumun taleplerine yanıt verip küresel bir yeni savaşa bu kitapta ana hatlarıyla belirttiğim türden bir bir alternatif sunmaları olanaklı mı?

8
Yönetişim, Meşruluk ve Güvenlik

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılda yaşamış liberal yazarlar, teleolojik bir tarih görüşüne sahiplerdi. Onlar uygarlık alanının kendini zaman ve uzamda kaçınılmaz bir biçimde genişleteceğine inanıyorlardı. John Keane, *Reflections on Violence*,[1] adlı kitabında onların iyimserliğini, barbarlığın uygarlığa içkin olduğunu düşünen Zygmunt Bauman ya da Norbert Elias gibi 20. yüzyıl yazarlarının kötümserliğiyle karşılaştırır. Bu yazarlara göre şiddet insan doğasının bir parçasıdır. Devletin şiddeti tekelleştirmesine izin vermenin bedeli, 20. yüzyıl savaşlarının ve totalitarizmin korkunç barbarlığıdır.

Soğuk Savaş'ın sonu, bu ölçekte devletçi barbarlığın sonunu getirmiş olabilir. Nitekim modern savaş –özellikle de 20. yüzyıl barbarlığının mutlak dışavurumu olan nükleer savaş– tehdidi kesinlikle azalmıştır. Peki, bu durum şiddetin artık denetim altında tutulamayacağı, önceki bölümlerde betimlenen yeni savaş türünün yayılacağı, postmodern dünyanın süregiden bir karakteristiği olacağı anlamına mı geliyor? Bu argümanın şu ana kadarki içerimi, savaşı coğrafi olarak sınırlandırmanın artık olanaklı olmadığıdır. Barış bölgeleri ve savaş bölgeleri aynı bölgede yan yana var olmaktadırlar. Betimlediğim yeni savaşların özellikleri –kimlik siyaseti, şiddetin merkezsizleşmesi, küreselleşmiş savaş ekonomisi– dünyanın her yerinde daha büyük ya da daha küçük ölçekte bulunabilir. Dahası, ulusaşırı suç ağları, kimliğe dayalı diaspora ağları, mülteci ve sığınmacı sayılarındaki olağanüstü artışın yanı sıra

[1] John Keane, *Reflections on Violence*, Londra: Verso, 1996.

küresel medya aracılığıyla bu niteliklerin yayılma eğilimi de söz konusudur. New York, Madrid, Londra ve diğer kentlerde gerçekletirilen terör saldırıları, Bosna ve Somali gibi yerlerde yaşanan çatışmalar, Meksika uyuşturucu savaşları, hatta hava saldırıları yoluyla gerçekleştirilen fiili eski tarz savaşlar bile, örgütlü şiddetin yeni türlerinin dışavurumlarıdır.

Peki, yeni savaşları bölgesel olarak denetim altında tutmak olanaklı değilse bu savaşların siyasî olarak denetim altına alınabileceği yolları tasavvur etmek olanaklı mı? Ne de olsa küreselleşme süreci bütünleşme ve içlemenin yanı sıra parçalanma ve dışlamayı da içermektedir. Barış, insan hakları ya da çevrecilik gibi hedefler üzerine temellenen yeni bir kozmopolit siyaset, tikelcilik siyasetiyle yan yana belirmektedir. Kötümserler haklılar mı? Şiddet insan toplumunun doğasında mı var? Yoksa yeni kozmopolit siyaset hem yerel hem de küresel düzeyde meşruluğu yeniden tesis etmeye izin verecek bir temel sunabilir mi? Ulusaşırı boyutlarda şiddetin denetim altına alındığı, meşru şiddet tekelinin küresel ya da ulusaşırı kurumlarca geri çağırıldığı ve aynı kurumlarca iktidarın kötüye kullanılmasının tetikte ve etkin bir kozmopolit yurttaşlıkla denetlenebileceği bir dünyayı kavrayabilir miyiz?

İkinci Bölümde ileri sürdüğüm üzere, savaş sonrası dönemde askerî güç büyük ölçüde ulusaşırılaştı. Askerî yardım, silah satışları ve eğitim yoluyla kurulan küresel bir askerî ağla birlikte Avrupa'daki ittifakların katılaşması ve tümleşik komuta sistemlerinin kurulması, süper güçler dışında birçok ülkenin tek taraflı savaş açma kabiliyetinden vazgeçtiği anlamına geldi. Soğuk Savaş sonrasında silahlı kuvvetlerin yeniden millileştirilmesi bir yere kadar söz konusu olsa da, askerî alanda uluslararasılaşmanın yoğunlaşması anlamına gelen çokuluslu barışın korunmadı, karşılıklı denetim ekiplerini içeren silah denetim antlaşmaları, ortak tatbikatlar, BAB, Barış İçin Ortaklık, NATO Koordinasyon Konseyi (NACC) gibi yeni ya da yenilenmiş örgütler gibi bir dizi yeni düzenleme de yürürlüğe kondu. "Teröre Karşı Savaş"ın ilan edilmesi

egemenliğin yeniden hatırlatılması olarak kabul edilebilir ama ABD, Afganistan ve Irak'ta tek taraflı hareket etmenin ne kadar zor olduğunu keşfetti. Soğuk Savaş sırasında şiddetin sınırları iki bloğun sınırlarına dek uzatıldı ya da başka bir deyişle, blok sisteminin tamamında barış sağlandı. Asıl soru, askerî gücün bu ulusaşırı yığılmasının, küresel barışa yol açıp açamayacağıdır. Ülke sınırları olmadan barışı kavrayabilir miyiz?

Bu sorunun bariz bir yanıtı yoktur. Her çağda (insani işlerin nasıl yönetildiğine dair) yönetişim süreçleri, (yönetme iktidarının üzerine temellendiği) meşruluk ve (örgütlü şiddetin nasıl denetim altında tutulacağına dair) güvenlik biçimleri arasında karmaşık bir ilişki söz konusu olmuştur. Bir yandan düzeni koruma, fiziksel anlamda bireyleri koruma, yönetsel kabiliyetler için güvenli bir temel sağlama, hukukun üstünlüğünü güvence altına alma, dışsal olarak da toprakları koruma becerisi, siyasî kurumların, kendi meşruluklarını devşirdikleri asli işlevleridir. Dahası, bu kurumların karakteri büyük ölçüde bu işlevlerin nasıl üstlenildiği ve güvenliğin hangi veçhelerine öncelik verildiğiyle bağlantılı olarak tanımlanır. Öte yandan altta yatan bir tür meşruluk olmadan yukarıda tanımlandığı anlamda güvenliği sağlamak olanaklı değildir. İnsanların neden kurallara uyduğunu, özellikle de örgütlü şiddetin faillerinin –örneğin askerlerin ya da polis memurlarının– neden emirlere uyduklarını açıklayan bazı mekanizmaların olması gerekir, bunlar ister dinî hükümler, ister ideolojik fanatiklik, ister demokratik rıza olsun.

İkinci Bölümde, modern (eski) savaşın evriminin Avrupa'da ulus devletinin ortaya çıkışıyla nasıl bağlantılı olduğu, savaşın gerçek deneyimine yerleşmiş vatanseverlik kavramlarından türetilmiş şiddetin ve meşruluğun dışsallaştırılmasıyla nasıl ilişkilendirildiğini betimlemiştim. "Ulusal güvenlik" terimi, ulusal sınırların dışa karşı savunulmasıyla büyük ölçüde eşanlamlıydı. Savaş sonrası dönemde iç/dış ayrımı blok sınırlarına kadar uzandı, İkinci Dünya Savaşı deneyimlerinden çıkarsa-

nan ideolojik kimlikler –özgürlük ya da sosyalizm mefhumları– yerini aldı ama blok meşruiyetinin temeli olarak ulusal kimlikleri yerinden etmedi. Blok güvenliği, blokların dışarıya karşı savunulması anlamına da geliyordu.

Bugün, yönetişimin gelecekteki örüntüleri ve güvenlik siyasalarının yönü hakkında büyük belirsizlikler söz konusudur. Özellikle Avrupa'daki mali kriz ve dünya çapında artan protesto dalgası, resmi siyasî kurumlara duyulan güven eksikliğiyle ilişkilendirilmektedir. Şüphesiz birçok ülke, terör ya da örgütlü suç gibi geleneksel olmayan tehditlerle başa çıkmak üzere güvenlikte yeni yaklaşımları devreye sokmaktadır. NATO kapsamlı yaklaşım olarak bilinen yaklaşımı vurgulamakta, Pentagon ise terörle mücadeleye karşı kontrgerilla ve nüfus güvenliğini tartışmaktadır. Ama güvenlik kabiliyetleri hâlâ büyük ölçüde konvansiyonel askerî güçlerden ibarettir. Dahası meşru örgütlü şiddetin ulusal tekeli, askerî güçlerin ulusaşırılaşmasıyla yukarıdan zayıflatılmıştır. Yeni savaşların karakteristik özelliği olan örgütlü şiddetin özelleştirilmesiyle ise aşağıdan da zayıflatılmıştır. Hangi koşullar altında var olan ya da yeni güvenlik kurumları şiddetin özelleştirilmiş biçimlerini bertaraf ya da marjinalize edebilir ve kurumlara güvenmeyi tekrar sağlayabilir?

Ben bunun siyasî seçime, çağdaş şiddetin doğasını nasıl çözümlemeyi tercih ettiğimize ve hangi güvenlik kavramlaştırmasını benimsediğimizi bağlı olduğunu iddia ediyorum. 19 ve 20. yüzyılların deneyimlerine kök salmış geleneksel siyaset bilimi ancak geçmişin yeni bir çeşitlemesini öngörebilir ya da kargaşaya sürüklenir. Tam da siyaset bilimi düşüncesinin hâkim akımının mevcut yönetişim sistemine yönelmesi, bu sistemin bir tür gerekçelendirilmesini ya da meşrulaştırılmasını sağlaması ve aynı zamanda sistem içinde nasıl faaliyet gösterileceğine dair tavsiyelerde bulunmak için bir temel de oluşturması, gelecek hakkında bir tür kadercilik ya da belirlenimciliğe yol açmaktadır. Buna karşın, siyaset bilimlerine yönelik eleştirel ya da normatif yaklaşımlar insan failliğine

olanak sağlamaktadır. Bu yaklaşımlar, en azından çözümlenebilir belirli bir çerçeve içinde, insanların kendi tarihlerini yaptıkları ve geleceklerini seçebilecekleri varsayımı üzerine temellenmektedirler.

Bundan sonra, çağdaş şiddetin doğasının farklılaşan algıları üzerine temellenen, geleceğin birbirine rakip siyasî görüşlerinden çıkarsanan güvenlik üzerine düşünmenin bazı olası yollarının ana hatlarını çiziyorum. Bu görüşlerden biri, kimliğe dayalı bölünmelerin ideolojiye dayalı bölünmelerin yerini aldığı bir tür blok sisteminin yeniden inşasına dayanan dünya düzeninin restorasyonudur. Bu yaklaşım, ana aktörlerin bölgesel temelli siyasî otoriteler olduğu ve yeni savaşların eski savaşların bir çeşitlemesi –jeopolitik çatışmalar– olarak ele alındığı uluslararası ilişkiler hakkındaki realist varsayımlardan yararlanmaktadır. Bu tür düşüncenin en iyi bilinen örneği Samuel Huntington'ın *Uygarlıklar Çatışması* adlı kitabında bulunabilir. Huntington burada ideoloji yerine kültürel kimliğe dayalı bir blok sistemi önermektedir.[2] Bu görüş Bush yönetimi ve belki de El Kaide tarafından öne sürülen görüşe en yakın olanıdır.

İkinci bir görüş Yeni Ortaçağcılık[3] ya da anarşi olarak tanımlanabilir ve gerçekçiliğin post-modern reddine dayanır.[4] Bu düşünce çizgisinin savunucuları yeni savaşların eski terimlerle anlaşılamayacağını kabul etmekte ama aynı zamanda

[2] Samuel S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster, 1996; also 'The clash of civilizations?', *Foreign Affairs* (Yaz 1993).

[3] The Yeni Ortaçağ tezi genellikle Umberto Eco'ya atfedilir, bkz. *Travels in Hyperreality*, Londra: Picador, 1987. Açımlanışı için bkz Barry Smart, *Postmodernity*, Londra: Routledge, 1996. Bununla birlikte bu fikir Bull'un Yeni Ortaçağcılık anlayışından ayrı tutulmalıdır, nitekim Bull'un kast ettiği şey siyasi egemenliklerin üst üste binmesi, örtüşmesiydi ki bu aslında kozmopolit yönetişime daha yakın bir fikirdir. Bkz. Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Londra: Macmillan, 1977.

[4] Robert D. Kaplan, 'The coming anarchy', *Atlantic Monthly* (Şubat 1994) ve Robert D. Kaplan, *The Ends of the Earth: A Journey at the Dawn of the 21st Century*, Londra: Papermac, 1997.

yeni savaşlarda herhangi bir mantık saptayamamaktadırlar. Bu savaşlar Hobbesçu herkesin herkesle savaşımı olarak ele alınmaktadır.[5] Bu görüş esasen bir umutsuzluk görüşü, küresel gelişmeleri çözümleme konusundaki yetersizliğimizin bir itirafıdır. Son olarak, üçüncü bir görüş ise daha normatif bir yaklaşım üzerine temellenmektedir ve bir önceki bölümde kozmopolitlik için öne sürülen savdan yararlanmaktadır.

1. Uygarlıklar Çatışması

Huntington'un tezi, meşruluğun kaynağının kültürel kimlik –tarihsel uygarlıklar olarak tanımladıkarı kültürlere sadakat– olduğu blok sisteminin bir çeşitlemesidir. Kitabının bu kadar ilgi görmesinin nedeni, birçok kişinin, özellikle de geçimleri Soğuk Savaş'a bağlı olan siyasî müesses nizamın bir kısmının ifade edilmemiş kanaatlerini –iki kutuplu dünyanın rahat kesinliklerini yeniden yaratma ve komünizmin yerine geçecek yeni bir tehdit inşa etme girişimini– dile getirmiş olmasıdır. "Teröre Karşı Savaş"ın Huntington'ın yaklaşımının bir örneğini temsil ettiği söylenebilir. Bu görüşte İslami terör, faşizmin ve komünizmin totaliter hareketleriyle karşılaştırılmaktadır.[6] Demokratik liberal ve dolaylı olarak, Hıristiyan Batı, Donald Rumsfeld'e göre 50 yıl sürebilecek bir çatışmada, İkinci Dünya Savaşı'nda ve Soğuk Savaş'ta faşizme ve komünizme karşı çıktığı gibi, askerî olarak bu harekete de karşı çıkmalıdır. Rumsfeld, "Teröre Karşı Savaş"ı Soğuk Savaş'la bir tutarak El Kaide olarak bilinen fanatiklerden, suçlulardan ve yaban-

[5] Martin van Creveld'e göre "Dürüst olma gerekirse burada ne düşük yoğunluklu çatışmayla ne de savaşın gayrimeşru çocuklarından biriyle uğraşıyoruz. Bizim uğraştığımız şey düpedüz Hobbesçu anlamda bir savaş [*warre*]; bugün karşı karşıya olduğumuz en önemli çatışma türü bu." Van Creveld, *The Transformation of War*, New York: Free Press; Oxford: Maxwell Macmillan International, 1991, s. 22.

[6] Bu savın ayrıntılandırılması için, *Bkz.* Paul Berman, *Terror and Liberalism*, Londra: Norton, 2003.

cılaşmış gençlerden oluşan karma grubu, Almanya ya da Sovyetler Birliği gibi çetin bir düşmanın düzeyine yükseltmiştir.

Huntington, ideolojiden ziyade kültürün toplumlar ve devlet grupları için bağ kurma mekanizması olacağı çoklu uygarlıkların dünyasına girdiğimizi ileri sürer. Birçok eleştirmenin de belirttiği gibi, Huntington için dinin önemli bir tanımlayıcı unsur olduğu açık olsa da onun kültürden ne anladığı epey muğlaktır. Bu nedenle Batı Hıristiyandır ama sadece Katolik ve Protestandır. Huntington, Türkiye'nin Müslüman olduğu için AB'ye katılmasına izin verilemeyeceğini, bir Ortodoks ülkesi olan Yunanistan'ın üyeliğinin de bir hata olduğunu düşünmektedir. Ona göre Yunanistan kesinlikle Batı uygarlığına dâhil değildir. Huntington'ın gözünde devletlerin uygarlıkların esas garantörleri oldukları da açıktır. Bu bakımdan "merkez devletler"in –örneğin Batı için ABD'nin, Asya için Çin'in– rolünü vurgular.

Altı ya da yedi uygarlık saptar (Çin, Japon, Hint, İslam, Batı, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika). Ama küresel düzeni şekillendiren baskın bölünmelerin Batı ile İslam ya da Asya arasında işlediğini düşünür. İslamı nüfus artışından ve Müslümanların "şiddete eğilimi"nden dolayı bir tehdit olarak görür. Asya'yı, etnik Çin'in "bambu ağı" olarak adlandırdığı şeyin etrafında örgütlenen hızlı iktisadî büyüme nedeniyle bir tehdit olarak görür. Huntington için Batı, ABD'nin siyasî ilkeleri ve Batı kültürüdür. Batı kültürünün çürüdüğü ve kendisini yabancı kültürlere karşı savunması gerektiği görüşünü benimser; özellikle ABD ve Avrupa Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, birbirine destek olmalıdır.

Huntington'a göre şiddetin esas kaynağı, "fay hattı savaşları" dediği çatışmalardır. Topluluklararası çatışmaların çağdaş hayatın bir gerçeği olduğunu ileri sürer; başka bir deyişle, yeni çatışmaların ilkselci kavramlaştırmasını benimser. Huntington'a göre, kısmen komünizmin çöküşü ve kısmen de demografik değişiklikler nedeniyle bu tür çatışmaların boyutları genişlemektedir. (Bosna'daki savaşın esas olarak Müslümanların daha yüksek doğum oranının bir sonucu oldu-

ğunu düşünür.) Topluluklararası çatışmalar, Bosna-Hersek'te olduğu üzere, farklı uygarlıkları içerdiğinde, bu savaşlar, "akraba ülke sendromu" olarak adlandırdığı durumu yaratarak fay hattı savaşlarına dönüşürler. Bu nedenle Rusya Sırpların, Almanya Hırvatların, İslam devletleri ise Bosna'nın tarafında Bosna'daki çatışmaya dâhil olmuşlardır. (ABD'nin teze tam uymayan Bosna'ya verdiği destek karşısında kafası karışsa da bu evrenselleştirici bir siyasî ideolojinin yanlış anlaşılan mirası açısından açıklanabilir.) Başka bir deyişle yeni savaşlar, baskın bir uygarlık çatışmasının parçası olacaklardır ve bu savaşlarda tarafların süper güç olan hamileri ideolojik bir temelden ziyade kültürel bir temelde yeniden yaratılmaktadırlar.

Kendisini kültürel göreci olarak betimleyen ve aynı zamanda çokkültürcülüğe temelden karşı çıkan Huntington, küresel evrenselleştirici görevler hakkında son derece eleştireldir. Körfez Savaşı'nın olduğu dönemde ABD kuvvetlerinin uzamsal anlamda aşırı gerilmesine atıfta bulunarak, ABD'nin artık küresel bir güç olarak hareket etme kabiliyetine sahip olmadığını ve ABD'nin görevinin çoklu uygarlıkların dünyasında Batı uygarlığını korumak olduğunu savunmuştur. Huntington insan hakları ve bireyciliğin katıksız bir biçimde Batılı olgular olduğunu ve Batılı siyasî değerleri, bunların yabancısı olan toplumlara dayatmaya hakkımızın olmadığını da düşünür. Aynı zamanda, ABD'nin Batı kültürünü içeride de koruma görevine sahip olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla, tahayyül ettiği, merkez devletler tarafından yukarıdan bir arada tutulan görece homojen uygarlıkların, uluslararası düzenin karşılıklı koruyucuları haline geldiği ve kendi uygarlıklarının saflığını korumak için karşılıklı çatışmaları yoluyla birbirlerine yardım ettikleri bir tür küresel apartheid'dir. Başka bir deyişle, blok tarzı siyasî seferberliğin bir biçimi önerir: "Uygarlık ve Barbarlık arasındaki küresel 'gerçek çatışma'da dünyanın büyük uygarlıkları . . . ya birlik olacak ya da ayrı ayrı asılacaktır.[7]

Huntington bu alıntıda "hang" sözcüğüyle bir sözcük oyunu yapar: "hang together or hang seperately" (Çev.)

Belirmekte olan çağda uygarlıklar çatışması dünya barışı için en büyük tehdittir ve uygarlıklara dayalı uluslararası bir düzen ise dünya savaşına karşı en kesin güvencedir."[8]

Huntington için belli başlı sorunlardan biri, Müslüman dünyasında düzeni korumaya muktedir bir merkez devletin var olmamasıdır. ABD'nin Soğuk Savaş yıllarındaki çift kutuplu düzeni sürdürmek için Sovyetler Birliği'ne ihtiyaç duyması gibi, Huntington'ın senaryosu da istikrarlı bir düşmana ihtiyaç duyar. Müslüman bir merkez devletin yokluğu tartışma açısından bir sorundan daha fazlasıdır çünkü tüm kuramsal çerçevenin kırılganlığıyla ilgilidir. Huntington için, bu her zamanki gibi jeopolitiktir. Onun çerçevesinde devletler meşru örgütlü şiddetin tekelini elinde tutar. Uygarlık düzeyinde güvenlik merkez devletler tarafından sağlanır ve en azından dolaylı olarak, uygarlık bloklarının meşruluğu için temel sağlar. Ama bu gerçekçi midir?

Huntington, Sovyetler Birliği'nin neden çöktüğünü ya da hâlihazırdaki geçiş dönemini karakterize eden unsurların neler olduğunu sormaz. Örneğin Arap Baharı ve şiddetsizliğe tutkulu bir adanmışlık, onun kavramsal çerçevesinden bakılınca açıklanamazdır. "Küreselleşme" ya da "sivil toplum" gibi sözcükler de Huntington söz dağarcığına girmez. Onun için tarih, devlet ilişkilerini değiştirmekle ilgilidir; devlet yapılarının modelleri değişen devlet-toplum ilişkilerini dikkate almadan inşa edilebilir. Nüfus artışı ya da kentleşme gibi rastlantısal gelişmeler, köktenciliğin güçlenmesi ya da Çin'in gücü gibi belirli olguları açıklamak üzere devreye sokulur. Ama yönetişimin içeriği, siyasî kurumların karakter olarak nasıl değiştiği sorgulanmadığı gibi, dünyanın bugünün belirsizliğinden yeni uygarlık düzenine nasıl ilerlediğine dair çok az açıklama söz konusudur. Uygarlıkların bölgesel savunmasının düzeni korumanın yolu olduğu varsayılır; ne iç ne de dış, ne kamusal ne de özel olan şiddet biçimlerinin karmaşıklığı görmezden gelinir.

Bu sorun, Afganistan ve Irak'taki savaşlarda görünür hale

[8] Huntington, *The Clash of Civilizations*, s. 321.

gelmiştir. El Kaide bir devlet olmadığı gibi Irak ve Afganistan güçlü birer askerî düşman değildi ve daha sonra açıkça görüldüğü üzere, başarısız devlet olmanın eşiğine gelmişti. Taliban'ın ya da Saddam Hüseyin'in yenilgiye uğratılması El Kaide'nin yenilgisi anlamına gelmedi. Tam aksine, eğitim kampları yok edilmesine rağmen ve bazı önde gelen liderleri öldürülse ya da yakalansa bile, El Kaide fikri, süregiden bir uygarlıklar çatışması düşüncesiyle beslenir. Afganistan'daki ve özellikle Irak'taki istikrarsızlık, uygarlık düzeyinde düzen kavramının altını oyarak, teröre verimli bir ortam sağlar. "Teröre Karşı Savaş" daha az merkezi bir hâle geldiyse, süregiden askerî harekâtlardan ziyade, siyasî nedenlerle, özellikle de Tahrir Meydanı'nda ve başka yerlerdeki şiddet içermeyen protestolar nedeniyledir.

2. *Yaklaşan Anarşi*

Huntington'un tezinin aksine, anarşi savının gücü, geçmişten kopuşun yanı sıra eski ve yeni savaşlar arasındaki farkı hesaba katmasıdır. Robert D. Kaplan'ın *The Ends of the Earth: A Journey at the Dawn of the 21st Century* adlı kitabı bu tür düşünüşe iyi bir örnek oluşturur. Bu, günümüzde sahada var olduğu şekliyle toplumsal yaşamın cezbedici betimlemelerini içeren, bir tür siyasî seyahat kitabıdır. Kaplan'ın çıkarımları, çağdaş gerçekliklerin doğrudan deneyimlerinden bu şekilde türetilmiştir. Kaplan dünyanın birçok yerindeki devlet otoritesinin zayıfladığına ve devlet merkezli dünya görüşünün neden olduğu miyopluğa dikkat çeker:

> Ya haritaların telkin ettiğinin aksine Afrika'da 50 farklı ülke yoksa? Ya kıtada yalnızca altı, yedi ya da sekiz gerçek ülke varsa? Ya da ülke yerine, birkaç yüz kabile oluşumu varsa? . . . Ya haritalarda hiç gösterilmeyen, gerilla ordularının ve şehirlerdeki mafyaların ellerinde tuttukları bölgeler, uluslararası düzeyde tanınmış birçok devlet tarafından üzerinde hak iddia edilen bölgelerden daha önemliyse? Ya

Afrika, Kuzey Amerika'dan ve Avrupa'dan haritaların gösterdiğinden çok daha uzaktaysa?[9]

Sierra Leone'de örgütlü şiddet tekelinin parçalandığını, "ordular ve siviller, ordular ve suç çeteleri" arasındaki ayrımın zayıflamadığını keşfeder.[10] Pakistan'da "yürürlükte olan bir devletten ziyade suç etkinlikleri üzerine temellenen ayrışma sürecindeki bir yönetim biçimini" gözlemler.[11] İran'da pazara dayalı yeni bir ekonomi türü hakkında spekülasyonlarda bulunur. Kaplan'ın bu seyahati, ona kaynakların giderek artan kıtlığını, yaygın çevresel yıkımı, kentleşmenin baskılarını ve dinî köktenciliğin kesinliğinden etkilenen huzursuz, işsiz genç kent sakinlerinin yeni sınıfını betimleme fırsatını verir. Zenginliğin küresel eşitsizliklerinden ve bu eşitsizlikleri bu kadar görünür kılan küresel iletişim devriminden söz eder. NGO'ların büyümesini "geleceğin uluslararası ordusu" olarak betimler.[12] Modern teknolojinin geleneksel toplumlara etkisi –örneğin Afrika'da büyü gibi görülen radyo– üzerinde durur.

Kaplan, *Atlantic Monthly*'deki özgün makalesinde, sivil düzenin bozulduğu bir dünyayı betimlemek için "yaklaşan anarşi" ifadesini kullanmıştı. Batı Afrika'da, dünyanın başka yerlerinde gelecek hakkında fikir verdiğini ileri sürdüğü, doğaya ve Hobbesçu kargaşa hâline dönüşü gözlemledi. Afrika'ya atıfta bulunan Kaplan, Mart 1995'teki bir BBC söyleşisinde şunları ifade ediyordu:

> Londra ve Washington'da, dünyanın her yerine uçan, lüks otellerde kalan, İngilizce'nin her yere hâkim olduğunu düşünen ama yine de dışarıda ne olup bittiği hakkında hiçbir fikirleri olmayan, bir sürü insan var. Dışarıda lüks otellerin, işleyen şeylerin, sivil düzenin o ince zarı var ve orantılı olarak gittikçe inceliyor, inceliyor ve inceliyor.[13]

[9] Kaplan, *The Ends of the Earth*, s. 6.
[10] *Age.*, s. 45.
[11] *Age.*, s. 329.
[12] *Age.*, s. 432.
[13] Aktaran David Keen, 'Organized chaos: not the new world we ordered', *World Today* (Ocak 1996).

Kitabında ise özgün tezini biraz değiştirmiştir. Kaplan Eritre'de, Hindistan'daki Risha Vadisi'nde, ya da İstanbul'un varoşlarında, yerel halkın yeni ya da geleneksel özyönetim biçimlerini kurmayı ya da yönetmeyi başardığı uygarlık adaları da bulur. Bu görece yalıtılmış örneklerin diğer bölgelere model sağlayıp sağlayamayacağı konusunda şüphelidir; bu örneklerin başarılarının büyük ölçüde yerel kültürde var olan ya da olmayan bazı sivil düşünce geleneklerini miras alıp almadıklarına bağlı olduğunu ileri sürer. Tartışmaya devam eder:

> Dünya haritası asla durağan olmayacak. Bir anlamda "son harita" olan, gelecekteki harita –bazı bölgeleri iyicil, hatta üretken, bazı bölgeleriyse şiddetin hâkim olduğu– kartografik kargaşanın her daim değişen bir temsili olacaktır. Harita her an değişeceği için, hava durumu raporları gibi, güncellenebilir ve güvenilir elektrik ya da özel jeneratörlere sahip yerlerde internet üzerinden her gün iletilebilir. Bu haritada diplomatların ve diğer siyasa yapıcı seçkinlerin geçtiğimiz birkaç yüz yıl içerisinde dünyaya emrettiği kurallar gitgide daha az uygulanacak. Esas olarak çözümler, etkilenen kültürlerin içinden gelmek zorunda olacaktır.[14]

Kaplan'ın savı esasen belirlenimcidir. Kaplan haklı olarak geçmişin devlet merkezli varsayımlarından çıkarsanan Huntington tipi jeopolitik çözümleri görmezden gelse de Huntington'ın yönetim umutlarının kültürle ilgili özcü varsayımlara bağlı olduğu yollu hipotezini benimser. Devletlerin çökmesine tanık olduğu için ve küresel düzeyde alternatif otorite biçimlerini tasavvur edemediği için, onun senaryosu belirli keyfi örnekler dışında güvenlik ve meşruluk içermez. Huntington gibi Kaplan da Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yasını tutar. Gelecekteki Soğuk Savaşı, Atina demokrasisinin Altın Çağı gibi, şiddet ile kargaşa arasında bir ara fasıl olarak görebileceğimizi ileri sürer. Kitabını çaresizliği kucaklayarak bitirir:

Bu sorunlara genel bir çözümümüz olduğunu düşünsem

[14] Kaplan, *The Ends of the Earth*, s. 337.

deneyimlerime ihanet etmiş olurum. Denetim bizde değil. Toplumlar daha kalabalık ve karmaşıklaştıkça, BM gibi küresel seçkinlerin, gerçekliği yukarıdan tasarlayabilecekleri fikri de siyaset "bilimi"nin bunların herhangi birini bir bilime indirebileceği fikri kadar saçmadır.[15]

3. Kozmopolit Yönetişim

Yukarıdaki yaklaşımların aksine, kozmopolit yönetişim ya da Richard Falk'ın deyimiyle insan yönetişimi projesi,[16] toprak temelli siyasî oluşumları konu alan varsayımlardan ayrılır. Bu, hümanist evrenselci bir görüşten türemiş ve küresel/yerel ayrımı aşan bir projedir. Altıncı Bölümde betimlendiği üzere, Kaplan'ın dikkate aldığı uygarlık adaları ve ulusaşırı kurumlar arasındaki bir ittifak üzerine temellenir. Toprak temelli sınırlar yoktur. Ama bir yanda kozmopolit yurttaşlık değerlerini destekleyen ve açıklık, hoşgörü ve katılımdan yana olanlarla diğer yanda tikelci, dışlayıcı ve genellikle ortaklaşmacı siyasî konumlanışlara bağlı olanlar arasında siyasî sınırlar vardır. 19. yüzyılda hâkim uluslararası bölünmeler ulusun toprak temelli tanımına bağlı ulusal bölünmelerdi. Bunların yerini 20. yüzyılda sol ile sağ arasında ya da demokrasi/kapitalizm ile sosyalizm arasındaki ideolojik bölünmeler aldı. Bu bölünmeler de toprağa bağlı hâle geldi. Kozmopolitlik ve tikelcilik arasındaki bölünme, her tikelci toprak üzerinde kendi hak iddiasına sahip olmasına rağmen, toprak temelinde tanımlanamaz.

Bu, tek bir dünya devleti kurma projesi değildir. Kantçı kozmopolit hak kavramı egemen devletlerden oluşan bir federasyon varsayımına dayanıyordu; kozmopolit hak, özünde tüm federasyon üyelerinin kabul ettiği bir kurallar kümesiydi. Esas olarak burada önerilen bir "küresel gözetleme" biçi-

[15] *Age.*, s. 436.
[16] Richard Falk, *On Humane Governance*, Cambridge: Polity, 1995.

midir. Belediyelerden ulus devletlerine ve kıtasal örgütlere dek, bir dizi kabul görmüş kuralların bir kümesi içinde ve uluslararası davranışın belirli standartlarına göre faaliyet gösteren, bölgesel temelli siyasî oluşumların bir yelpazesini öngörmek olanaklıdır. Uluslararası kurumların işi, özellikle insan hakları ve insani hukuk açısından bu kuralların uygulanmasını güvence altına almaktır. Devletlerin ev içi şiddete son vermek üzere aile işlerine müdahale edebileceği gitgide daha fazla kabul görmesinde olduğu gibi, küresel ölçekte de benzer bir ilke uygulanabilir.

Bazı açılardan kozmopolit bir rejim hâlihazırda vardır.[17] Ulusaşırı NGO'lar insan hakları ihlallerini, soykırımı ve diğer savaş suçlarını izleyip kamuoyunun dikkatini bunlara çekerler, uluslararası kurumlar da bunlara farklı yollardan tepki verirler. Şu ana kadar eksik olan unsur zorlamadır. Burada ileri sürdüğüm husus, Altıncı Bölümde de ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, kozmopolit hukukun zorlanmasının bazı biçimlerinin, kozmopolit bir rejimin temelini oluşturduğudur. Uygulamada bu, güvenlik boşluğunu doldurabilir ve kamu desteğini seferber etmelerini ve örneğin çevre ya da yoksulluk gibi, diğer alanlarda hareket etmelerini sağlayarak, uluslararası kurumların meşruluğunu artırabilir. Elbette uluslararası kurumların hesap verebilirliklerini ve şeffaflıklarını artırmaları ve meşru güç kullanımına yetki vermek üzere demokratik usulleri geliştirmeleri gerekebilir. "Koruma Sorumluluğu"nun onaylanması, daimi bir polis gücünün kurulması ve 2005'teki BM Zirvesi'nde kabul edilen bir barış inşası komisyonu da dâhil olmak üzere Birleşmiş Milletler reformuna yönelik son öneriler, bu yönde atılmış deneysel adımlardır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulması da öyledir. Elbette tüm bu kurumlar, başat devletlerden yana olmakla ve haklı olarak çifte standart uygulamakla suçlanırlar ama yine de varlıkları

[17] David Beetham, 'Human rights as a model for cosmopolitan democracy', Daniele Archibugi ve David Held (ed.), *Reimagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy* içinde, Cambridge: Polity, 1998.

alternatif yaklaşımlar için açılımlar sunmaktadır. Sorun şu ki tıpkı modern devletin gelişiminin savaş, yönetsel yapılar ve meşruluğun evrimleştiği bir ortakyaşam süreci içermesi gibi, kozmopolit yönetişimin ve aslında demokrasinin gelişiminin de kozmopolit normları korumak için artan yönetsel sorumluluğu içeren benzer ama açıkça kırılgan bir süreçle gerçekleşmekte olduğudur.

Bu yaklaşımın Avrupa'nın güvenliği tartışması açısından içerimleri nelerdir? Herhangi bir güvenlik örgütü dışlayıcı olmaktan ziyade kapsayıcı olmalıdır. Sınırları olan bir örgüt, kozmopolit hukukun zorlanması yerine ortak bir düşmana karşı dış savunmayı dolaylı olarak vurgular. Avrupa Birliği'nin inşası sırasında, Avrupa'nın farklı kavramlaştırılmaları arasında hep bir gerilim söz konusuydu. Kavramlaştırmalardan biri, yapım aşamasında bir süper güç olarak Avrupa'ydı. Projeyi, Avrupa'nın Büyük Güçleri'nin gerilemesini tersine çevirmenin bir yolu olarak gören bir Avrupacılık akımı daima var olageldi. Birçok Avrupalı siyasetçi, Avrupa'nın ABD'ye rakip bir süper güç olma potansiyeline sahip olduğuna inandığı için, uzun süredir ortak bir savunma siyasasından yana oldu. Bu tür bir siyasa, Avrupa'nın güvenlik kabiliyetini üye ülkelerinkiyle aynı modelde ama daha büyük ve daha iyi bir biçimde inşa edebilir. Bu tür bir kavramlaştırma, AB'nin ABD'ye ortak ya da rakip olması sağlayacak bir biçimde, geleneksel bir savunma modeli üzerinden bütünleşmiş Avrupa askerî güçlerinin güçlendirilmesini tahayyül eder. Bu yaklaşıma göre, Avrupa'ya yönelik başlıca tehditler de tıpkı ABD için olduğu gibi, kitle imha silahlarına sahip ya da teröristlere evsahipliği yapan devletlerdir. Gerekli olan temel doktrin değişiklikleri teknolojiyle –platform merkezli savaştan ağ merkezli savaşa– ilgilidir.[18] Ama AB'nin ya da aslında NATO'nun dış savunması, AB ülkelerini yeni savaşların yayılmasından korumayacak,

[18] Bkz. *European Defence: A Proposal for a White Paper Report of an Independent Task Force*, Paris: European Union Institute for Strategic Studies, Mayıs 2004.

aksine sınırların dışındaki bu ülkeleri potansiyel düşmanlar hâline getirecektir. Daha yoksul, daha az kurumlaşmış siyasî kurumlara sahip ve muhtemelen Müslüman ya da Ortodoks inancıyla karakterize olan bu ülkeler, dışarlıklı olarak görüleceklerdir. Bu durumun Huntington modeli üzerinden yeni bir uygarlık düzeni oluşturması pek de olası değildir. Aksine, dışlanmanın, kolayca yayılabilecek ve terörü besleyebilecek yeni savaş türüne neden olabilecek koşullara katkıda bulunması daha olasıdır.

Diğer bir kavramlaştırmaysa hep bir "barış projesi" olarak Avrupa olagelmiştir. Bu bir Aydınlanma fikridir, büyük liberal düşünürlerin çoğu (Abbé St. Pierre, Jeremy Bentham ve Kant), özünde Avrupa'nın bütünleşmesi için öneriler olan bir ebedi barış projeleri geliştirdi. Aynı ruhla, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, ileride Avrupa Birliği hâline gelecek olan şeyin kurucuları, Avrupa topraklarında bir daha başka bir savaşın yaşanmamasını sağlamak istediler. Bu, Avrupalı yurttaşlarının zihinlerinde güçlü bir güdü olmaya devam etti: Avrobarometre anketinde, Avrupalılara Avrupa Birliği'nin kendileri için ne anlama geldiği sorulduğunda, Avro ve seyahat özgürlüğünden hemen sonra gelen üçüncü yanıt "barış"tır. Gerçekten de ankete katılanların %8'i "Avrupa'da barışı ve güvenliği sürdürmeyi" AB'nin önceliği olduğunu düşünmektedir. Bu, AB siyasalarının en etkilisi olarak da görülmektedir.[19] Küreselleşen bir dünyada, "barış projesi" bir nihai hedeften ziyade bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Sürecin sürdürülmesi için, hukuki ilişkilerin ve sivil alanların bir araya gelmesi yeniden üretilmeli ve genişletilmeliydi. Karşılıklı bağımlılığa dayanan Soğuk Savaş sonrası ortamda, bu barış projesi ancak küresel bir proje olarak başarılı olabilir, sadece Avrupalı bir proje olarak değil. Bu nedenle, Avrupa'nın bu kavramlaştırılması, Avrupa'nın kozmopolit hukuku zorlayarak küresel

[19] European Commission, *Eurobarometer 60: Public Opinion in the European Union, Autumn 2003*, http://europa.eu.int/comm/ public_opinion/archives/eb/eb60/eb60_rapport_standard_en. pdf (2004).

güvenliğe katkıda bulunabilecek kabiliyetinin inşa edilmesini desteklemektedir.[20]

NATO'nun avantajı ise askerî güçlerin ulusaşırılaşmasının bir aracı hâline gelmesiydi; böylece ulusaşırı barışın temelini oluşturdu. Fransa ile Almanya arasında bir savaşın artık düşünülemez olmasının en önemli nedeni de muhtemelen budur. NATO'nun dezavantajı, blok savaşı olasılığını canlı tutmasıydı; nitekim günümüzün değişmiş güvenlik ortamına doktrinlerini uyarlamada büyük zorluklar yaşamaktadır. Avrupa ve aslında küresel güvenlik için kozmopolit bir yaklaşım, potansiyel olarak çatışmalı ülkeleri bir araya getirmeye ve silahlı kuvvetlerin ulusaşırılaşmasını olabildiğince yaymaya çalışacaktır. Bu, Birleşmiş Milletler'in olduğu kadar AB, NATO ya da Afrika Birliği gibi bölgesel örgütlerin şemsiyesi altında da olabilir. Burada asıl önemli nokta, örgütün adı değil, güvenlik görevinin nasıl yeniden kavramlaştırıldığıdır. Altıncı Bölümde betimlendiği üzere, güvenlikle ilgili kozmopolit bir yaklaşım, güvenliğe siyasî ve iktisadî yaklaşımları da kapsar. Ulusaşırı kurumların şemsiyesi altında meşru örgütlü şiddetin faillerinin görevi, ulusal ya da blok güvenlik modellerindekinin aksine dış savunma değil, kozmopolit hukukun zorlanmasıdır.

4. Sonuç

Tablo 8.1, yönetişim örüntüleri ile güvenlik tarzları arasındaki ilişkinin ve bu ilişkinin, betimlediğim rakip görüşlere göre nasıl değişeceğini şematik olarak betimlemektedir.

Şu hâlde, son üç senaryodan –uygarlıkların çatışması, yaklaşan anarşi, kozmopolit yönetişim– hangisi gelecekte gerçekleşecek? Bu soruya kesin bir yanıt vermek olanaklı değildir. Sorunun yanıtı kamusal tartışmaların sonucuna,

[20] *A Human Security Doctrine for Europe: The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities*, Barcelona, Eylül 2004, http://www.lse.ac.uk/Depts/global/ Publications/HumanSecurityDoctrine.pdf

kurumların etkinliğine; toplumun çeşitli düzeylerinde ve farklı yerlerde yapılan siyasî tercihlere –Afganistan'daki savaşın nasıl sonuçlanacağına; Ortadoğu'da meydana gelen değişikliklere ve Libya, Suriye ya da Yemen gibi yerlerde demokrasiye geçişin sağlanıp sağlanamayacağına–; insansız hava araçlarının kullanıldığı harekâtların ya da korsanlığa karşı girişilen harekâtın geleceğine; İsrail/Filistin ya da Keşmir'de uzun süredir devam eden çatışmaları çözme çabalarına; Bosna ya da Kosova'daki uluslararası yönetimlerin geleceğine ya da küreselleşmiş savaş ekonomisine alternatif olarak kalkınma taahhüdüne bağlı olacaktır. Bosna, Huntington'ın öngördüğü tarzda devletçiklere bölünmeye devam edecek mi, uluslararası bir devlet tarafından mı yönetilecek, yoksa eninde sonunda işleyen bir demokrasiye mi dönüştürülecek? Irak'taki savaş, Kaplan'ın anarşisine mi yoksa Huntington'ın haber verdiği türden bir uygarlık savaşına mı örnek olarak yorumlanabilir? Libya'da Koruma Sorumluluğunun kötüye kullanımı, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün kurulmasına yardımcı olacak alternatif bir kozmopolit müdahale olasılığını silip attı mı? Huntingtoncı görüşlerin paradigması olan "Teröre Karşı Savaş" bata çıka ilerlemektedir. Ne Ortadoğu'ya ne Avrupa'ya ne de ABD'ye bir güvenlik algısı getirmiştir. Yine de güvensizlik zorunlu olarak farklı bir yaklaşıma yol açmaz. Gerçekten de kimlik siyasetinin, sivillere saldırıların ve küreselleşmenin gölgeli iktisadî diğer yüzünün karşılıklı olarak birbirini güçlendirdiği küresel ölçekte yeni bir savaşa yol açarak, giderek daha uç konumlanışları besleyip büyütebilir. Sonuç, tahkim edilmiş uygarlık adalarının değersizliğini ortaya koyarak delik deşik ettiği anarşinin bir biçimi mi olacak? Ya da kozmopolit bir yaklaşım, "Teröre Karşı Savaş"a alternatif olarak, savaş bölgeleriyle uygarlık bölgeleri arasındaki uçurum üzerinde köprü kurmanın bir yolunu sunabilir mi?

Yönetişim Örüntüleri	*Siyasî kurumlar*	*Meşruiyet Kaynağı*	*Güvenlik Tarzı*
Devlet sistemi	Ulus devletleri	Ulus inşası, vatanseverlik	Dış savunma, iç barış
Soğuk Savaş	Ulus devletleri, bloklar, ulusaşırı kurumlar	İdeoloji - Özgürlük ya da sosyalizm	Caydırıcılık, blok tutunumu
Uygarlıkların Çatışması	Ulus devletleri, uygarlık blokları	Kültürel kimlik	Yurtiçinde ve yurtdışında uygarlığın savunması
Yaklaşan anarşi	Otorite cepleri	Var olmama	Her yanı saran şiddetin ortasında tahkim edilmiş uygarlık adaları
Kozmopolit yönetişim	Ulusaşırı kurumlar, ulus-devletler, yerel yönetim	Hümanizm	Modern savaşın sonu, kozmopolit hukukun zorlanması.

Tablo 8.1. Yönetişim Örüntüleri

Kozmopolit yaklaşımın eleştirmenleri, bunun liberalizm ya da sosyalizm gibi daha önceki modernist projelerden bile daha iddialı bir modernist/evrenselci proje olduğunu ve bu nedenle içerisinde totaliter bir iddia barındırdığını öne sürebilirler. Dahası, kavramın seküler karakteri ve toplulukçuluğun kimlik temelli biçimlerinin açıkça reddedilmesi göz önünde bulundurulduğunda, bu kavramın daha önceki modernist projelerden daha ağır ütopyacılık ve tutarsızlık suçlamalarına açık olduğu da ileri sürülebilir. Evrenselci projeler koşullara göre belirli aralıklarla değiştirilmesine, her zaman istenmeyen sonuçlar üretmesine ve gözden geçirilmeleri gerekmesine rağmen, kamu ahlakının evrenselci projelerle alttan desteklenmesi gerektiği görüşünü benimsiyorum. Bu nedenle bunlar evrenselci iddialarda bulunsalar bile, uygulamada hiçbir zaman evrenselci olamazlar. Liberalizm ya da sosyalizm gibi bu tür projeler koşullar tarafından en azından bir süreliğine onaylanırlar ya da gözden düşerler. 18. yüzyılda aklın doğaya içkin olduğu fikri, akılcı (ahlaki) davranışın deneyim yoluyla öğrenilebileceğini ima ediyordu; yani daha iyi ya da daha kötü yaşam biçimlerinin olduğu bir gerçeklik vardı ve bu farklı biçimlerde nasıl yaşanacağı deneyim yoluyla öğrenilebilirdi; örneğin, mutlu ya da mutsuz aileler ya da savaş ve barış deneyimi. Fakat bu dersler hiçbir zaman sonsuza dek öğrenilemezler çünkü gerçeklik çok karmaşıktır ve belirli bir akılcılığın işe yarıyormuş gibi göründüğü koşullar tam olarak yeniden üretilemezler. Yine de bunlar bir süreliğine ve yaklaşık koşullarda öğrenilebilirler.

Günümüzün düşünümsellik çağında, kozmopolit bir proje, doğası gereği empriktir. Her ne kadar farklı yaklaşımların karakteri ve varsayımları değişmeye devam edecek olsa da, sürekli olarak birbiriyle çatışan yaklaşımlarla yaşamaya devam etmemiz olasıdır. Afganistan'da çözüm bulunamayabilir, Bosna kalıcı olarak bölünebilir ve uluslararası bir himaye tarafından yönetilebilir. Yine de Irak, Afganistan ve Bosna'daki savaşlar bir süre için daha yeni bir anlatıyı, siyasî farklılıklarımızın öyküsünü anlatmanın bir yolunu temsil edebilirler.

Hâlihazırdaki gelişmelere dair iyimser bakış açısı, modern

savaşın modasının geçtiğidir. Son iki yüzyıldır bildiğimiz hâliyle savaş, kölelik gibi bir anakronizm hâline gelmiş olabilir. Ulusal ordular, deviz kuvvetleri ve hava kuvvetleri belki de geçip gitmekte olan ulus devletinin ayinsel kalıntılarından başka bir şey olmayabilir. "Ebedi barış", Immanuel Kant'ın tasavvur ettiği üzere, uygarlığın küreselleşmesine ve kozmopolit yönetişim biçimlerinin gelişmesine izin verecek gerçek bir olanaktır. Kötümser bakış açısına göreyse savaş da tıpkı kölelik gibi, her zaman yeniden icat edilebilir. Başta ulus devletleri olmak üzere, resmi siyasî kurumların şiddeti düzenleme kabiliyetleri zayıfladı ve biz uzun vadeli düşük seviyeli, gayriresmi şiddet dönemine, bir postmodern savaşlar dönemine girmiş bulunuyoruz. Bu kitapta her iki görüşün de doğru olduğunu ileri sürdüm. Barbarlığın ya da uygarlığın insan doğasında gömülü olduğunu varsayamayız. Yeni savaşlarla başa çıkmayı öğrenip daha iyimser bir geleceğe yönelip yönelmeyeceğimiz, en nihayetinde kendi davranışlarımıza bağlıdır.

10
Sonsöz

Argümanın çeşitlemelerini öneren hem önceki hem de sonraki diğer çalışmalarla birlikte bu kitabın daha önceki baskıları,[1] çağdaş çatışmanın karakteri hakkında geniş kapsamlı bir tartışma üretti. Bu literatürde başka birtakım terimler de – insanlar arasındaki savaşlar, üçüncü türden savaşlar, melez savaşlar, özelleştirilmiş savaşlar, modern savaşlar– kullanıldı ama "yeni" terimi artık benimsemiş gibi görünmektedir, dolayısıyla eleştirmenlerin ana hedefi hâline gelmiştir.

Bu sonsözde, yeni savaşlar argümanına yöneltilen dört temel eleştiriye değinieceğim: yeni savaşların "yeni" olup olmadığı; yeni savaşların "savaş" olup olmadığı; eldeki verilerin bulguları doğrulayıp doğrulamadığı ya da onları çürütüp çürütmediği ve yeni savaşların postclausewitzçilik olarak betimlenip betimlenemeyeceği. Bunu yapmadan önce bir uyarıda bulunmak gerekiyor. Eleştirmenlerin birçoğunda gördüğüm sorunlardan biri, savın farklı çeşitlemelerini bir araya getirmeleri ve belirli bir çeşitlemede içerilen belirli bir vehçenin eleştirisini tüm argümana yönelik bir eleştiri olarak ele almalarıdır. Bu eleştirel literatürü okurken, kendimi tekrar tekrar, yeni savaşlarla ilgili kesinlikle hiç savunmadığım iddi-

[1] Bkz. Martin van Creveld, *The Transformation of War*, 1991; Kalevi J. Holsti, *The State, War and the State of War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996; Donald Snow, *Uncivil Wars: International Security and the New Internal Conflicts*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1996; Mark Duffield, *Global Governance and the New Wars: The Merging of Development and Security*, Londra: Zed Books, 2001; Herfried Munkler, *The New Wars*, Cambridge: Polity, 2005; Erhard Eppler, *Vom Gewaktmarkte zum Gewaltmarkt?* Berlin: Suhrkamp, 2001; Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, New York: Alfred A. Knopf, 2007.

ları yazarların nasıl saptadıklarını merak ederken buldum. Bu iddialar arasında yeni savaşların iç savaşlarla özdeşleştirilmesi, sadece devletdışı aktörler tarafından ve sadece iktisadî kazanç motivasyonuyla yapıldığı ya da önceki savaşlardan daha ölümcül oldukları iddiaları yer almaktadır.[2] Bu eleştirilere cevap verirken aynı tuzağa düşmemeye çalışacağım.

1. Yeni Savaşlar "Yeni" mi?

"Yeni savaşlar" savının en yaygın eleştirisi yeni savaşların yeni olmadığıdır. Başka bir deyişle, Soğuk Savaş'ın, "küçük savaşları" ya da "düşük yoğunluklu savaşları" çözümleme becerimizi gölgelediği, zayıf devletlerle ilişkilendirilen yeni savaşların özelliklerinin çoğunun erken modern dönemde de bulunabileceği ve eşkıyalık, toplu tecavüz, nüfusun zorla yerinden edilmesi ya da sivillere uygulanan zulüm gibi olguların hepsinin uzun bir geçmişe sahip olduğudur.

Bu noktalara nasıl karşı çıkabilirim? Elbette yeni savaşların özelliklerinden birçoğuna daha önceki savaşlarda da rastlanabilir. Elbette Doğu/Batı çatışmasının hâkimiyeti diğer çatışma türlerini gizlemiştir ki bu aslında İkinci Bölümde belirttiğim bir noktadır. Fakat en azından şimdilik, "yeni" sıfatına bağlı kalmamın önemli bir nedeni var.

"Yeni savaş" tezinin eleştirmenlerinin çoğu, tam da sık sık yararlı olduğunu kabul ettikleri şeyi, yani bu savın siyasa içerimlerini ıskalamaktadırlar. 1990'lardaki çatışmaları "yeni"

[2] Stathis N. Kalyvas, '"New" and "old" civil wars: a valid distinction?', *World Politics*, 54 (2001), s. 99-118; Bob de Graaff, 'The wars in Former Yugoslavia in the 1990s: Bringing the state back in', Jan Angstrom ve Isabelle Duyvesteyn, *The Nature of Modern War: Clausewitz and his Critics Revisited* içinde, Stockholm: Swedish National Defence College, Department of War Studies, 2003; Patrick A. Mellow, 'Review Article: In search of new wars: The debate about the transformation of war', *European Journal of International Relations*, 16 (2010) s. 297; Mats Berdal, 'How "new" are "new wars"? Global economic change and the study of civil war', *Global Governance*, 9 (2003), s. 477-502.

olarak betimleyerek, siyasa yapıcıların ve şekillendiricilerin bu çatışmaları algılama biçimini değiştirmek istedim. Özellikle savaşın meşruluğunun giderek azalmasını ve tikel hakları ve hukukun üstünlüğünü herhangi bir uluslararası müdahalenin (siyasî, askerî ya da iktisadî) merkezine yerleştiren kozmopolit siyasa tepkisi dediğim siyasi tepkiye duyulan ihtiyacı vurgulamak istedim.

Batılı siyasa yapıcılar arasında, bu çatışmalara dair hâkim anlayışların iki türü söz konusudur. Bir tarafta Avrupa'nın son iki yüzyıllık deneyimlerinden çıkarsanmış, savaşın kalıpyargılaştırılmış bir çeşitlemesini dayatma eğilimi vardı. "Eski savaş" adını verdiğim bu eğilime göre, savaşlar genellikle meşru çıkarlara sahip devletler ya da öndevletler olmak üzere savaşan iki taraf arasında gerçekleşen çatışmalardan oluşur. "Eski savaş" terimini kullandığımda, önceki tüm savaşlardan ziyade bu stilize edilmiş savaş biçimini kastediyordum. Bu tür savaşlarda çözüm ya müzakeredir ya da bir tarafın zaferidir ve dış müdahale ya barış güçlerinin müzakere edilmiş bir antlaşmayı garanti altına alması gereken ve egemen ilkelerin rıza, tarafsızlık ve yansızlık olduğu geleneksel barışın koruması ya da Kore ya da Körfez Savaşı'nda olduğu gibi bir tarafta ya da diğer tarafta geleneksel savaş şeklinde gerçekleşir. Diğer tarafta, siyasa yapıcılar bu kalıpyargıya dayalı anlayışın eksikliklerini fark ettikleri yerlerde, bu savaşları anarşi, barbarlık, kadim düşmanlıklar olarak ele alma eğilimi vardı ve en iyi siyasa tepkisi çevreleme, yani Batı'nın sınırlarını bu illetten korumaktı.

Bu yaklaşımların hiçbirinin uygun olmadığını, bunların kendi mantığına sahip savaşlar olduğunu ama bu mantığın da "eski savaşlar"dan farklı bir mantık olduğunu ve bu nedenle çok farklı bir siyasa tepkisinin verilmesini gerektirdiğini göstermek istedim.

Tartışmaya en düşünceli katkılardan biri Jacob Mundy'nin belirttiği üzere:

Yeni savaşlar gibi kavramları reddetmeyi, benimsemeyi ya

da yeniden formüle etmeyi seçsek de gerekçelerimiz tarihin belli temsilleriyle uyumlu olduğu iddiaları üzerine temellenmemelidir. Daha ziyade bu tür kavramlar, düzeltmenin yollarını aradıkları olgulara hitap etme becerisi açısından değerlendirilmelidirler.[3]

Buna rağmen, çağdaş çatışmaların hakikaten bazı yeni unsurlarının olduğunu düşünüyorum. Zaten öyle olmasaydı gerçekten tuhaf olurdu. Yeni olan bu asli unsurlar, küreselleşme ve teknolojiyle ilgilidir.

Her şeyden önce, askerî teknolojinin her türündeki yıkıcılık ve hassasiyetteki artış, yıkımı artırarak ve dolayısıyla savaşı kazanmayı zorlaştırarak, simetrik savaşı, yani benzer biçimde silahlanmış düşmanlar arasında yapılan savaşı yarattı. Irak ile İran arasındaki ilk Körfez Savaşı belki de en yeni simetrik savaş örneğiydi, Birinci Dünya Savaşı'na çok benzeyen bu savaş yıllarca sürdü, milyonlarca gencin ölmesine neden oldu ve neredeyse hiçbir siyasî sonuç getirmedi. Bu nedenle yeni savaşlardaki taktikler, bu gerçeklikle başa çıkmak zorundadır.

İkincisi, yeni iletişim biçimleri (bilgi teknolojisi, televizyon ve radyo, ucuz hava yolculuğu) bir dizi içerimlere sahipti. Her ne kadar günümüzdeki çatışmaların çoğu oldukça yerel olsa da, suç ağlarının ve diaspora bağlantılarının yanı sıra uluslararası kuruluşların, NGO'ların ve gazetecilerin varlığı dâhil küresel bağlantılar çok daha geniş kapsamlıdır. Hem dışlayıcı davalar hem de insan hakları davaları için seferber olma yeteneği yeni iletişim yöntemleriyle hızlanmıştır. İletişim araçları, önceki dönemlere göre korku ve panik yaymayı kolaylaştırarak –örneğin iletişim araçları sayesinde görkemli hâle gelen terör eylemleri sayesinde– gitgide bir savaş aracı hâline gelmişlerdir.

Üçüncüsü, küreselleşmenin devletin yok olmasından ziyade dönüşümünü sağladığını iddia eden küreselleşme kuramcılarına katılıyorum. Ama devletin farklı açılardan değiştiğini ve

[3] Jacob Mundy, 'Deconstructing civil wars: Beyond the new wars debate', *Security Dialogue*, 42 (2011), s. 289.

belki de bu dönüşümün en önemli veçhesinin örgütlü şiddetle ilişkili olarak devletin değişen rolü olduğunu düşünüyorum. Bir yandan, bazı devletlerin uluslararası kurallar ve kurumlar kümesine giderek daha fazla dâhil olmasıyla şiddet tekeli yukarıdan zayıflamaktadır. Diğer yandansa diğer devletler küreselleşmenin etkisi altında zayıfladıkça şiddet tekeli de aşağıdan zayıflamaktadır. Modern öncesi dönemi karakterize eden özelleşmiş savaşlarla modern dönemden sonra gelen ve parçalanmayla ilgili olan "yeni savaşlar" arasında büyük bir fark olduğunu ileri sürüyorum.

"Yeni savaşlar" savının bazı eleştirmenleri bu terimin çok bulanık olduğunu ifade ettiler: Henderson ve Singer onu "sebze çorbası"na benzettiler. Gerçekten de melez savaş, çokdeğişkenli savaş ya da karmaşık savaş gibi benzer terimlerin çoğu, açıkça bir karışım olmakla ilgilidir. Bu nedenle, örneğin çokdeğişkenli savaş "simetrik ve asimetrik savaşların birleştiği ve Microsoft'un palalarla bir arada bulunduğu ve radara yakalanmayı engelleyen teknolojisinin intihar bombacıları tarafından karşılandığı sınırsız Mad Max yöntemlerinin damgasını vurduğu bir çatışma yelpazesini" ifade eder.[4] Yeni kavramlar her zaman bulanıktırlar. Çatışmaların hâlihazırdaki sınıflandırmasıyla ilgili sorun –veri kısmında ayrıntılandıracağım bir sorun– bunların günümüzün gerçekliğine kolayca uymalarıdır; sonuç olarak bunların içinden çıkan siyasa reçeteler de kafa karıştırıcı ve çarpıtılmış hâlde olmaktadırlar. Bu tartışmanın, "yeni" teriminin yerini alabilecek yeni kategorilere yol açacağını umalım.

Bu tür eleştirilere tipik bir örnek, Sven Chojnacki'nin makalesidir. Chojnacki, "yeni savaşlar" teriminin çok muğlak ve aynı zamanda "metodolojik olarak sorunlu olduğunu çünkü 'yeni' savaşları tanımlama ölçütlerinin son derece keyfi, öznelerarası bir biçimde yeniden üretilmesinin ve *çatışma*

[4] Michael Evans, 'From Kadesh to Kandahar: Military theory and the future of war', *Naval War College Review* (Yaz 2003). Ayrıca bkz. Frank Hoffman, 'Hybrid warfare and challenges', JFQ, 52 (2009), s. 34-9.

kuramıyla uzlaştırılmasının zor olduğunu" (vurgulamalar eklenmiştir) ileri sürmüştür.[5] Chojnacki daha sonra aktörlere dayalı kendi kategorilerini –devletlerarası, devletdışı, devletiçi ve devletaltı– oluşturarak ilerler; bu da yeni savaşların aktörlerinin hem devlet hem de devletdışı, iç ve dış olduğu noktasını tamamen gözden kaçırır.

Bazı eleştirmenlerse yeni savaşlar gibi bir şeyin var olduğunu kabul ederler ama bu, "eski savaşlar"ın çekip gittiği anlamına gelmez. Özellikle de Irak ve Afganistan'daki savaşlardan sonra bazı akademisyenler ve siyasa yapıcılar, gelecekteki savaşların Irak ve Afganistan'daki savaşlara benzeyeceği varsayımıyla bazı uyarılarda bulundular. Umarım gelecekteki savaşlar Irak ve Afganistan gibi olmaz çünkü Altıncı Bölümde betimlediğim üzere, bu savaşlar dış askerî müdahalelerle şiddetlendi. Ama gelecekteki savaşların 20. yüzyılın savaşlarına benzemesini de umamayız. Elbette eski savaşlara geri dönüş olasılığı gözardı edilemez. Devletlerin rekabetçi bir şekilde silahlanmaya devam ettiğini, devletlerarası gerilimlerin arttığını ve insanların önceki nesillerin acılarını unutmaya meyilli olduklarını hayal etmek olanaklıdır. Ama bugünün "yeni savaşları"yla başa çıkamamak bu olanağı daha olası hâle getirecektir. Dış savaşlar yoluyla militarize edilmiş devletlerin yeniden inşası ulusal düzeyde şiddet tekelini yeniden kurmanın bir yolu olarak görülebilir. John Keegan'ın da belirttiği üzere, "17. yüzyıldaki monarşilerin ve 19. yüzyıldaki imparatorlukların en önemli başarısı olan kabileleri, mezhepleri, savaşbeylerini ve suçluları silahsızlandırma girişiminin yeniden başlatılmasını gerektiren bir tehdiditle karşı karşıyayız."[6] Devletlerin savunma bütçelerinde kesintiye gittiği hâlihazırdaki iktisadî krizde, esas savunma görevleri olarak görülen şeyi –"eski savaş"a hazırlanmak– koruma ve küresel

[5] Sven Chojnacki, 'Anything new or more of the same? Wars and military intervention in the international system, 1946-2003', *Global Society*, 20/1 (2006), s. 25-46.

[6] Aktaran John Mueller, *The Remnants of War*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004, s. 172.

barışın zorlanması çabalarına katkıda bulunma kabiliyetini sıkıştırma eğilimi söz konusudur.

2. *Yeni Savaşlar "Savaş" mı?*

Bazı yazarlar, günümüzdeki şiddetin esasen özelleştirildiğini ve/ya da yasadışı olduğunu, dolayısıyla savaş olarak betimlenemeyeceğini ileri sürer. Bu tür düşünüşe iyi bir örnek John Mueller'in ilginç kitabı *The Remnants of War*'dur. Mueller savaşın modasının geçtiğini ve geride kalanın da "kılıç artığı muharipler"den oluşan çeteler olduğunu iddia eder.[7] Başka bir deyişle, savaşı "eski savaş" olarak tanımlar:

> Dolayısıyla, günümüzde savaş olarak adlandırılan şeylerin çoğu, programlanmış ya da ilkselci uygarlıklar çatışması değil, fırsatçı ve doğaçlama çetelerin çatışmasıyla karakterize edilmektedir. Her ne kadar faillerin çoğu faaliyetlerini haklı çıkarmak için etnik, milli ya da ideolojik söylemlere başvursa da, yağmanın heyecanını ve kârını vurgulamak siyaseten yanlış olacaktır.[8]

Bu muhakeme tarzına çok yakınlık duyuyorum. Bu kitapta yeni savaşları, savaşın (siyasî amaçlar için örgütlü şiddet), suçun (özel amaçlar için örgütlü şiddet) ve insan hakları ihlallerinin (sivillere karşı şiddet) karışımı olarak betimleyegeldim. "Savaş" terimini kullanmamanın avantajı, günümüzdeki şiddetin tüm biçimlerini tamamen gayrimeşru olarak ele alması ve siyasî/askerî müdahale yerine bir polislik talep etmesidir. Dahası, Meksika'daki uyuşturucu savaşları ya da büyük kentlerdeki çete savaşları gibi günümüzdeki şiddetin büyük bir kısmı da yeni savaşlara benzer bir mantığa sahip olmalarına rağmen yasadışı olarak sınıflandırılmaları gerekir. Terörizmle bağlantılı olarak da aynı türden argümanlar kullanılagelmiştir. Terörist şiddete karşı, polislik ve istihbarat

[7] *Age.*, s. 2.
[8] *Age.*, s. 115.

yöntemlerinin daha etkili olabileceği yerlerde askerî müdahaleyi ima ettiği için "Teröre Karşı Savaş" terimine de sık sık eleştiriler yöneltilmiştir.[9]

Ama siyasî unsurların ciddiye alınması gerektiğini düşünüyorum. Bu unsurlar da çözümün bir parçasıdır. Kozmopolit bir siyaseti dışlayıcı kimliğe alternatif olarak kullanmak, Mueller'in çözüm olarak önerdiği etkili yönetişim ve güvenliği sağlayacak meşru kurumları kurmanın tek yoludur. Savaş, siyasî amaçların hizmetinde örgütlü şiddeti ima eder. Yasadışı faaliyetleri meşrulaştırmasının yolu budur. İntihar bombacıları veda videolarında kendilerini katil değil, asker olarak tanımlar. Şiddeti etnik, dinî ya da ideolojik terimlerle çerçeveleyenler tamamen araçsal olsalar bile (ki muhtemelen öyledir), bu siyasî anlatılar şiddete dâhil olma ya da şiddete maruz kalma süreci boyunca içselleştirilirler. Aslında şiddetin amacı da budur, nitekim seçim kazanmak ya da siyasî desteği harekete geçirmek ancak korku siyaseti yoluyla olanaklıdır. Bu, Kalyvas'ın *Logic of Violence in Civil Wars* adlı kitabında güçlü bir şekilde vurguladığı bir noktadır. Thukidides'ten şu alıntıyı yapar: "mücadele patlak verdiğinde devreye giren, her an şiddete başvurabilen fanatizm . . . toplum ideolojik olarak düşman iki kampa bölünmüş *hâle geldi* ve her iki taraf da diğerine şüpheyle bakıyordu."[10] Korkunun ve düşmanlığın üstesinden gelmek olanaklı olsa bile, uzlaşma yoluyla gerçekleşmek zorunda değildir çünkü uzlaşma dışlayıcı konumlanışları sağlamlaştırabilir; daha ziyade farklı bir tür siyaset, herhangi bir yasal müdahalenin temelini oluşturması gereken ortak bir söylemin inşasını gerektirir.

İlgili bir terminolojik sorun "çatışma" sözcüğüyle ilgilidir. "Savaş" ile "silahlı çatışma" arasında hukuki bir fark var: Bu fark savaşın resmen ilan edilip edilmemesiyle ilgilidir. Birçok veri kümesi, şiddetin bir savaş olup olmadığını belirleyen bir

[9] Bkz. Michael Howard, 'What's in a Name?: How to fight terrorism', *Foreign Affairs* (Ocak/Şubat 2002).

[10] Stathis N. Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil Wars*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 78.

eşik olduğunu varsayar; örneğin Correlates of War veritabanına göre bu eşik, yılda 1.000 ölümdür.[11] Aşırı semantik olmak istememekle birlikte, "çatışma" terimi, bir tarafın zaferi ya da uzlaşma yoluyla çözülebilecek meşru bir yakınma etrafında bir çekişme anlamına geliyor gibi görünmektedir; Uppsala Üniversitesi Çatışma Veri Programı'nda kullanılan terim "çekişmeli uyumsuzluk"tur.[12] Aslında, çatışma tüm toplumlarda endemiktir ve değişim ve uyum sağlama için gereklidir. Demokrasi, çatışmaları yönetmek için barışçıl bir mekanizmadır. Şiddet, Michel Wievorka'nın iddia ettiği gibi çatışmanın tam tersi olma eğilimindedir. Şiddet tartışmalara son verir ve "kopuşları cesaretlendirir."[13] Yeni savaşlarda, "taraflar" varoluşlarını haklı çıkarmak için bir "uyuşmazlığa" ihtiyaç duyarlar.

3. Veri Tartışması

Kitabımın argümanı nicelden ziyade nitel veriler üzerine temellenmektedir. Eski Yugoslavya ve Güney Kafkasya'daki savaşlarla ilgili doğrudan deneyimlerimle fikirlerimi geliştirdim hem Bosna-Hersek Savaşı üzerine kendi vaka çalışmam hem de yönettiğim Birleşmiş Milletler Üniversitesi projesi için üstlendiğim Afrika ve diğer yerlerdeki savaşlarla ilgili karşılaştırmalı vaka çalışmalarıyla bunları sınadım.[14] Bu bilgi o zamandan beri Irak ve Afganistan üzerine araştırmalarla genişletildi. Muharebelerin seyrekleşmesi ve şiddetin biüyük bir kısmının sivillere yöneltildiği savımı desteklemek üzere iki nicel iddiada bulundum. Sivillerin askerî kayıplara oranının çarpıcı biçimde arttığını ve çatışma başına zorla yerinden edilme boyutunun arttığını öne sürdüm.

[11] http://www.correlatesofwar.org/
[12] http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/definition_of_ armed_conflict/.
[13] Michel Wievorka, *Violence: A New Approach*, Thousand Oaks, CA: Sage, 2009.
[14] Mary Kaldor ve Basker Vashee (ed.), *New Wars*, Londra: Pinter, 1997.

Yine de nicel veriler –aksine iddialara rağmen– ilk sezgisel bulgularımı doğruluyormuş gibi görünmektedir. Veri tartışmaları üç geniş alanı kapsar: savaşların sayısı ve süresi; can kayıplarının sayısı; zorla yerinden edilmelerin düzeyleri.

4. Savaşların Sayıları ve Süresi

Savaş sayısı hakkında veri için üç ana kaynak söz konudur. Bunlar:

- Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (SIPRI) tarafından yıllığı tarafından kullanılan Uppsala Çatışma Veri Programı (UCDP), *Human Security Report* [*İnsan Güvenlik Raporu*] projesi ve Dünya Bankası,[15]
- Michigan Üniversitesi'nin Savaş İlişkileri projesi ve
- Maryland Üniversitesi Gelişim ve Çatışma Yönetim Merkezi'nin ürettiği iki yıllık *Peace and Conflict Survey* [*Barış ve Çatışma Anketi*].[16]

Üç veri kümesi de "eski savaş" varsayımlarına dayalıdır. Şiddetin bir savaş sayılması için en azından taraflardan birinin bir devlet olması ve muharebelerde belli sayıda ölümünün olması gerekir. Dahası hepsi devlet içinde ve devletlerarası savaş arasında ayrım gözetir ve bazıları devletaltı ya da devletdışı kategorilerini ekledi. Yine de benim yeni savaşlarla ilgili savımın bütünü, devlet ile devletdışının yanı sıra dışsal ya da içsel olanı ayırt etmenin zor olduğu öncülünden hareket eder. Bu yüzden bu sayıların hiçbiri yeni savaşların doğasını ele geçiremez.

Özellikle de muharebe ölümlerine vurgu yapılması, şiddet olaylarının büyük kısmını dışarıda bıraktığı için amaca aykırı bir etkiye sahiptir. Milton Leitenberg'in belirttiği üzere "1975-1978 yılları arasında Kamboçya'da çok az 'muharebe

[15] http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/program_overview/
[16] http://www.cidcm.umd.edu/pc/

ölümü' meydana geldi, 1990 ila 1991 arasında Somali'de ya da 1994'te Ruanda'da meydana gelene göre görece azdı; ama Kamboçya'daki iki milyon ölü, Somali'deki 350.000 kişi, Ruanda'daysa 800.000 kişi ya da daha fazlası verilere dâhil edilmezse bu çok tuhaf olurdu."[17]

Yine de üç veritabanının bulguları, yeni savaş teziyle bir biçimde ilgilidir. Hepsi şu sonuçlar konusunda hemfikir olma eğilimindedir:

- Devletlerarası savaşların fiilen ortadan kaybolması.
- 1.000'den fazla muharebe ölümü içeren tüm yüksek yoğunluklu savaşların azalması.
- Muharebe ölümleri açısından ölçülen savaşın ölümcüllüğünün azalması.
- Savaşların süresindeki ve/ya da tekrarındaki artış.
- Diğer savaşlara yakın olmanın risk etmeni.

Başka bir deyişle bu verilerin büyük ölçüde ölçtüğü "eski savaşlar"da bir düşüş varmış gibi görünmektedir. Muharebelerde ölenlerin sayısında da azalma söz konusudur. Bu da benim muharebenin gerilemesine dair savımla örtüşür. Verilere dâhil edilen çatışmaların bazıları "yeni savaşlar" olarak kabul edilirse, yeni savaşlara son vermenin zor ve bu savaşların yayılma eğiliminde olduğuna dair savlarım için bu veriler kanıt gibi görünmektedir.

UCDP yeni gerçekliklere uyum sağlamak için en çok çabayı gösteren veritabanıdır ve tek taraflı şiddet olayları ve devletdışı şiddet içeren çatışmalar üzerine veri eklemiştir. Bu iki sayı da gitgide artıyormuş gibi görünür ve bu da yeni savaşların karşılıklı tek taraflı şiddet vakaları olarak ele alınabileceği ve düşük düzeyli, düşük yoğunluklu süregiden çatışmaların geleceğin örüntüleri olabileceği savımla örtüşür.

Bu türden veri kullanarak yeni savaş savını eleştirenler, saldırmak için korkuluklar dikme eğilimindedir. Bu nedenle yeni savaşların iç savaş olduğu ve iç savaşların azalmasının

[17] Milton Leitenberg, 'Deaths in War and Conflicts in the 20th Century', Cornell University Peace Studies Program Occasional Paper 29, 3rd ed., 2006.

yeni savaşların artmadığını gösterdiği ileri sürüldü. Ama her zaman yeni savaşların iç savaşlar olmadığında ısrar ettim ve yeni savaşların arttığı ya da azaldığı konusunda hiçbir iddiada bulunmadım; savım daima savaşın değişen karakteri konusundaydı. Tuhaf bir şekilde eleştirmenler, savaş şiddetinin azalmasının yeni savaşlara yönelik bir eleştiri olduğunu da ileri sürdü; oysa bu durum, tam tersine, yeni savaşlar savını doğrular.[18]

5. Kayıplar

Bu kitabın ilk baskısındaki askerî ölümlerin sivil ölümlere oranını, yönettiğim Birleşmiş Milletler Üniversitesi projesinin 1990'lardaki savaşlar üzerine vaka çalışmalarından elde ettiğimiz rakamlara ve Ruth Sivard'ın yıllık *World Military and Social Expenditures* [*Dünya Askerî ve Toplumsal Harcamaları*] adlı yayınında yer alan istatistiklere göre hesapladım. Bu hesaplamalara göre sivil kayıpların askerî kayıplara oranı geçen yüzyılın başlarında %20'ydi, İkinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık %50, 1990'larda ise tamamen tersine çevrilerek %80'u ulaşmıştı.

Bu tür hesaplamalarla ilgili sorun üç katmanlıdır. İlki, sivil kayıplara ilişkin sayılar hatalı olmalarıyla bilinmektedirler. Bu sayıların hesaplanmasında çeşitli yöntemler kullanılır: medyaya ve tikel ölümlerle ilgili diğer raporlara dayanma, epidemiyolojik anketler, görüş anketleri ve erişilebilir durumdaysa resmi ölüm belgeleri. Sonuçlar geniş ölçüde farklılık gösterir. Bu nedenle Bosna savaşındaki kayıplar, 60.000'i askerî olmak üzere 260.000'den (benim kullandığım sayı Bosna Enformasyon Bakanlığı'ndan alınmış ve o dönemde uluslararası ajanslar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır) Dünya Felaketler Ra-

[18] Erik Melunder, Magnus Oberg ve Jonathan Hall, 'Are "new wars" more atrocious? Battle severity, civilians killed and forced migration before and after the end of the Cold War', *European Journal of International Relations*, 15 (2009), s. 505.

poru'ndaki 40.000'e kadar değişmektedir.[19] Benzer şekilde, Irak savaşındaki sivil kayıp da büyük tartışmalara konu olmuştur; rakamlar, medya raporlarına ve resmi belgelere dayanan Iraq Body Count[20] tarafından 2011 yılı itibariyle tahmin edilen 100.000 civarındaki sivil kayıpltan, 2007 yılında 18 vilayetin tamamında Iraklılara ailelerinden herhangi birinin öldürülüp öldürülmediğinin sorulduğu bir kamuoyu araştırmasına dayanan 1 milyonun üzerindeki sayılara kadar geniş bir yelpazede değişiklik göstermektedir.[21]

İkincisi, muharipleri sivillerden ayırt etmek çok zordur. Kesin istatistiklerin olduğu tek sayı askerî kayıplardır çünkü bunlar resmi olarak devletleri tarafından kaydedilirler. Dolayısıyla Eylül 2011 itibariyle Irak'ta 4.474'ü ABD'li olmak üzere 4.792, Afganistan'da ise 1.776'sı ABD'li olmak üzere 2.727 asker kaybı olduğunu biliyoruz.[22] Ama yeni savaşlarda muhariplerin çoğunun milisler, özel yükleniciler, paralı askerler, paramiliterler ya da çeşitli türden suçlular olduğu için bunları belirlemek zordur. Buna iyi bir örnek Saraybosna Araştırma ve Belgelendirme Merkezi'nin ortaya koyduğu rakamlardır. Merkez 1992-95 savaşında ölenler için ölüm belgelerini topladı ve yaklaşık 97.207 kişinin öldüğünü tahmin etti; bunların 39.684'ü ya da %41'i sivil, 62.626'sı ya da %59'u askerdi. Bununla beraber asker sayısı tüm askerlik çağındaki erkekleri içeriyordu. Etnik temizlik harekâtlarında genelde askerlik çağındaki erkeklerin öldürüldüğünü, yerlerinden edilen insanların çoğunluğunun kadınlar olduğunu bildiğimiz için ve ayrıca şiddete katılımın çok düşük (nüfusun yaklaşık %6,5'i) olduğunu bildiğimizden bu erkeklerin hepsinin asker olması inandırıcı değildir. Örneğin Merkez, Srebrenica'da öldürülen 8.000 erkeğin ve oğlanın neredeyse tamamının asker olduğu varsayabilir.

[19] Adam Roberts, 'Lives and statistics: Are 90% of war victims civilians?', *Survival, 52/3* (2010), s. 115-36.

[20] http://www.iraqbodycount.org/

[21] http://www.opinion.co.uk/Documents/Revised%20 Casulaty%20Data%20 -%20Press%20release.doc

[22] http://icasualties.org/

Üçüncü olarak, sivillerin savaşın yan etkisi olarak mı, siyasî ya da yasadışı kasıtlı şiddet sonucu mu yoksa savaşın dolaylı etkileri olan yokluk ve hastalık sonucu mu öldürüldüklerini ayırt etmek çok zordur. İlk hesaplamamı yapmak için kullandığım rakamlarla ilgili sorunlardan biri, tüm ölüm nedenleriyle ilgili rakamları kullanmamdı; oysa bizatihi savım, muharebeden sivillere karşı doğrudan şiddete doğru savaşın değişen örüntüsüyle ilgiliydi. İnsani Güvenlik Raporu (Human Security Report - HSR), günümüzdeki savaşlarda, savaşın dolaylı etkisi olarak ölümlerin azaldığını öne sürüyor. Bunun nedeni savaşların çoğunlukla fazlasıyla yerelleşmesi ve düşük düzeyi ve genel olarak sağlık hizmetlerindeki iyileşme ya savaş zamanında bile sürdürülen aşılamadır. Bu dolaylı etkileri hesaplamanın esas yöntemi, önceki eğilimlerden beklenenin üzerinde gerçekleşen aşırı ölümleri hesaplamaktır. Örneğin HSR, IRC'nin (Uluslararası Kurtarma Komitesi) Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki savaşta meydana gelen kayıplara ilişkin raporunu eleştirerek, savaş sırasında "savaş olmasaydı" ölmeyecek olan 5,4 milyon kişinin öldüğünü ve bunların %90'ından fazlasının savaşın şiddetlendirdiği hastalık ve yetersiz beslenmeden öldüğünün tahmin edildiğini belirtti. HSR, tahminlerinin çatışma öncesinde tahmin edilen çok düşük bir bebek ölüm oranına dayandığını ve anketlerinin az nüfuslu ve yüksek ölüm oranına sahip bölgeler lehine yanlı olduğunu ve gerçek rakamın muhtemelen çok daha düşük olduğunu savunur.

Öyleyse kayıplarla ilgili veriler hakkında ne söylenebilir? Her şeyden önce, veriler savaşla ilgili tüm ölümlerde genel bir düşüş olduğunu akla getirmektedir. Yeni savaş tezi hakkındaki boşa harcanmış eleştirilerden biri, yeni savaş akademisyenlerinin, yeni savaşlardaki vahşetin önceki savaşlara göre daha kötü olduğunu iddia ettiğidir. Yeni savaş tezinin ortaya koyduğu tek iddia, yeni savaşlardaki şiddetin muharebeden ziyade sivillere yönelik şiddeti içerdiğidir, sivillere yönelik şiddetin Holokost ya da Sovyet tasfiyesi gibi modernist devlet temelli vahşetten daha kötü olduğunu iddia etmek delilik olacaktır. İkincisi, muharebe ölümlerinde dramatik bir düşüş meydana

gelmiştir. Savaşla ilgili tüm ölümleri sivil-asker kayıplarıyla değil de muharebe ölümleriyle karşılaştırırsak, o zaman bu oranın benim ilk iddiamla orantılı bir şekilde arttığını söylemek olanaklıdır.[23] Üçüncü olarak, düzenli askerler arasındaki kayıplar, hem savaşlara katılan düzenli asker sayısının azalması hem de muharebelerdeki düşüş nedeniyle savaşlardaki toplam ölümlerin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

Son olarak, bu tartışmada sarsıcı olan nokta, devlet temelli üniformalı erkeklerin ölümlerine dair iyi ve doğru istatistiklere sahip olmamız ama kurbanların büyük çoğunluğu hakkında bilgilerin yetersiz olmasıdır.

6. *Zorunlu Yerinden Edilme*

Kitabın ilk baskısında yaptığım diğer bir nicel iddia ise zorla yerinden edilmenin arttığıydı. BMMYK ve ABD Dünya Mülteci Anketi'nin sağladığı toplam rakamları kullandım,[24] ve 1992'ye kadar her çatışmada yerinden edilen kişi sayısı için Myron Weiner'ın tahminlerini kullandım.[25]

Kimse toplam yerinden edilen nüfusun arttığından şüphe etmez. Gerçekten de BMMYK'ya göre, 2010 yılında zorla yerinden edilmiş kişilerin sayısı, 15,4 milyon mülteci, yaklaşık 27,5 milyon ülke içinde yerinden edilmiş kişi ve sığınma başvuruları işleme konulmamış 837.500 kişi dâhil olmak üzere 43,7 milyon ile son 15 yılın en yüksek sayılarına ulaşmıştır. Ama eleştirmenler bu sayıların iki açıdan değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Birincisi, özellikle ülke içlerinde yerinden edilmiş kişilerle bağlantılı olarak veri toplamada

[23] Bkz. Bethany Lacina ve Nils Petter Gleditsch, 'Monitoring trends in global combat: A new dataset of battle deaths', *European Journal of Population*, 21 (2005), s. 145-66

[24] http://www.unhcr.org/pages/4a0174156.html;http://www.refugees.org/resources/refugee-warehousing/archived-world- refugee- surveys/2009 -world-refugee-survey. html

[25] Myron Weiner, 'Bad neighbours, bad neighbourhoods: an inquiry into the causes of refugee flows', *International Security*, 21/1 (1996).

büyük ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle IDP verilerinin ana kaynağı Norveç Mülteci Konseyi'nin Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi'dir ve bu merkez sadece 1998 yılında beri beri veri toplamaktadır.[26] Bu tarihten önce ana kaynak BMMYK'nın, BMMYK'yı ilgilendiren IDP'lere ilişkin tahminleriydi ve bu sayılar çok daha düşüktü. İkincisi, mülteciler ve IDP verileri, birçok insan evlerine dönmediği için katlanarak artma eğilimi gösterir.

Yine de özellikle Irak, Somali ve Pakistan'daki son çatışmalar, zorla yerinden edilmenin yeni savaşların merkezi bir yöntemi olduğu savımı doğrular. Örneğin Irak'ta, savaşın doruğuna ulaştığı 2006 ile 2008 yılları arasında yaklaşık 4 milyon kişi yerinden edildi; bunların kabaca yarısı mülteciydi, yarısı da ülke içinde yerinden edilmiş kişilerdi. Gerçekten de, savaşta ölüm düzeylerinin daha düşük olmasının bir nedeni, yeni iletişim araçlarını kullanarak korku ve paniği yaymanın daha kolay olduğu, bu nedenle geçmişe göre daha çok insanın evlerini terk ettiği savunulabilir. Çatışma yaşayan ülkelerdeki mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sayısındaki artışa ilişkin son tahminlerimi, yukarıda bahsettiğim tüm uyarılarla birlikte Beşinci Bölüme ekledim.

Bu tartışmadan çıkan sonuçlardan biri, insani güvensizliğin kullanılan diğer bazı sayılardan daha iyi bir göstergesi olabilecek yerinden edilme verilerinin damıtılmasının elzem olduğudur.

7. *Clausewitz Hakkında Tartışma*

"Yeni savaşlar" teziyle ilgili son eleştiri kümesi, yeni savaşların postclausewitzçi olduğu iddiasıyla ilgilidir.[27] Bu soruyu, yeni savaşların gerçekten de postclausewitzçi olduğu ama

[26] http://www.internal-displacement.org

[27] Bkz. örneğin Hew Strachan ve Andreas Herbeg-Rothe, *Clausewitz and the Twenty First Century*, Oxford: Oxford Uni¬versity Press, 2007; Bart Schurman, 'Clausewitz and the "New Wars" Scholars', Parameters (Bahar 2010).

genelde "yeni savaşlar" literatüründe atfedilen nedenlerden kaynaklanmadığı sonucuna vardığım daha uzun bir makalede ele aldım.[28] Gerçekten de bu soru, yeni savaş savının etkilerini gözden geçirmeme ve yeniden formüle etmeme yardımcı olması itibarıyla çok önemliydi.

Normalde yeni savaşların postclausewitzçi olduğunu iddia etmek için öne sürülen nedenler, üçlemeci savaş kavramlaştırması, siyasetin önceliği ve usun rolüyle ilgilidir. Hem John Keegan hem de Martin van Creveld, devlet, ordu ve halk şeklindeki üçlü ayrımıyla üçlü savaş kavramının artık geçerli olmadığını öne sürdüler.[29] Diğer yazarlarsa, savaşın artık siyasetin bir aracı olmadığını ve aslında "savaşın siyasetten boşanmasının" hem Clausewitz öncesi hem de postclausewitzçi savaşların karakteristik özelliği olduğunu öne sürdüler.[30] Bu arügmanların yanı sıra eleştirmenler savaşın akılcılığını da sorguladılar. Örneğin Van Creveld'e göre, "bazı insanların sırf güç sahibi oldukları için, tutkularından etkilenmeyen hesap makineleri gibi hareket ettiklerini düşünmek . . . saçmadır. Aslında bizden daha akılcı değiller."[31]

Bence tüm bu savlar oldukça gereksizdir ve Clausewitz'in nasıl yorumlandığına bağlı olarak hepsi çürütülebilirdir. Üçlemenin, empirik kategorilerden ziyade "eğilimlere" ya da motivasyonlara atıfta bulunduğu konusunda Huw Strachan'a katılıyorum.[32] Anladığım kadarıyla kavramın amacı, çok sayıda farklı motivasyona sahip çok sayıda farklı bireyden oluşan karmaşık, toplumsal bir örgütün nasıl "kişiselleştirilmiş devlet" –savaşın bir "tarafı"– hâline gelebileceğini açıklamaktır. "Bu nedenle savaş", der Clausewitz,

[28] Mary Kaldor, 'Inconclusive wars: Is Clausewitz still relevant in these global times?', *Global Policy*, 1/3 (2010).

[29] John Keegan, *A History of Warfare*; Martin van Creveld, *The Transformation of War.*

[30] Donald Snow, aktaran Jan Angstrom, 'Introduction', Angstrom ve Duyvesteyn, *The Nature of Modern War; Clausewitz and his Critics Revisited* içinde, s. 8.

[31] Van Creveld, *The Transformation of War*, s. 10.

[32] Huw Strachan, *Carl von Clausewitz's On War: A Biography*, Londra: Atlantic Books, 2007.

> her somut durumda doğasını biraz değiştirdiği için sadece gerçek bir bukalemun değildir; aynı zamanda genel görünüşüne göre de belirgin eğilimleri bulunan üç yanlı şaşırtıcı bir olaydır: Bir anda doğasının özünü teşkil eden şiddet, doğal ve kör bir içgüdü sayılması gereken kin ve nefret; öte yanda savaşı bağımsız bir ruhsal etkinlik haline getiren olasılık hesaplan ve rastlantılar; son olarak da savaşı tamamen akla bağlayan politik araç niteliği.[33]

Bu farklı "eğilimler" –akıl, şans ve duygular– esas olarak, sırasıyla devlet, generaller ve halkla ilişkilendirilirler. Ama "esas olarak" ya da "daha ziyade" sözcükleri, bunların, dışlayıcı biçimde bu farklı bileşenlerle ya da savaş düzeyleriyle ilişkilendirilmediğini gösterir.

Clausewitz, üçlüyü birleştiren şeyin savaşın kendisi olduğunu savunur. Üçlü "şaşırtıcı"ydı çünkü halk ile modern devletin bir araya gelmesini olanaklı kıldı. Devlet, ordu ve halk arasındaki ayrımın yeni savaşların birçoğunda bulanıklaştığı aşikârdır. Yeni savaşlar devlet ağlarıyla devletdışı aktörler tarafından yürütülürler ve genelde muhariplerle sivilleri birbirinden ayırmak zordur. Hatta bu üçlüyü devletin kurumları, ordu ve halk açısından düşünürsek, bu ayrım geçerli bile değildir. Ama bu üçlüyü savaşta apayrı toplumsal ve etik eğilimlerin nasıl birleştiğini açıklamak için bir kavram olarak düşünürsek, işte o zaman çok ilgili olduğu ortadadır.

İkinci sorunsa siyasetin önceliğidir. Clausewitz çevirmenleri arasında Almanca *politik* kelimesinin "siyasa" olarak mı yoksa "siyaset" olarak mı çevrilmesi gerektiği bugün de bir tartışma konusudur. Siyasayı kabaca dışsal, diğer devletlerle ilişkiler açısından ve siyaseti de farklı çıkarlara ve görüşlere aracılık eden ülke içi bir süreç olarak tanımlarsak her ikisinin de geçerli olduğuna inanıyorum.

Yeni savaşlar da siyasî amaçlar için yapılırlar ve gerçekten de savaşın kendisi de siyasetin bir biçimi olarak görülebilir.

[33] Clausewitz, *On War*, s. 24. [Türkçesi: Savaş Üzerine, çev. Selma Koçak, Ankara, Doruk Yayınları, 2015, s. 47-48]

Savaşan tarafların siyasî söylemi, paramiliter gruplardan, düzenli kuvvetlerden, suçlulardan, paralı askerlerden ve fanatiklerden oluşan ve iktisadî ya da yasadışı kişisel çıkarlar, maceraperestlik, kişisel ya da ailevi kan davaları, hatta sadece şiddete duyulan hayranlık gibi çok çeşitli eğilimleri temsil eden dağınık gevşek ağları bir arada tutan şeydir. Bu farklı eğilimlere izin veren de budur. Dahası bu siyasî anlatılar çoğunlukla savaş aracılığıyla inşa edilirler. Clausewitz'in vatanseverliğin savaş aracılığıyla nasıl alevlendiğini betimlemesinde olduğu gibi, bu kimlikler de korku ve nefret aracılığıyla, biz/onlar kutuplaşması aracılığıyla şekillendirilirler. Başka bir deyişle, savaşın kendisi de bir çeşit siyasî seferberlik, bir araya getirme, savaş için örgütlenmiş apayrı unsurları birleştirme yöntemidir.

Bu şekilde kavrandığında savaş, siyasadan ziyade siyasetin aracısıdır. Savaş, devletlerin dış siyasasından ziyade sınırları aşan bir siyaset olsa bile, ülke içi siyasetle ilgilidir. Clausewitz için savaşın amacı dış siyasa, aracı siyasî seferberlikse, yeni savaşlarda bu tam tersidir. Siyasî bir anlatı etrafında seferber olmak savaşın amacı, dış siyasa ya da ilan edilen düşmana karşı siyasaysa onun gerekçesidir.

Yeni savaşlar siyasetin bir aracıysa, aklın buradaki rolü nedir? "Yeni savaşlar" araçsal akılcılık açısından bakıldığında akılcıdırlar. Ama akılcılık akılla aynı şey midir? Aydınlanma'nın akıl anlayışı araçsal akılcılıktan farklıydı. Clausewitz'in Berlin'inde çağdaşı olan Hegel'in kullandığı üzere akıl, özel çıkarın aksine kamuya karşı sorumlu fail olan, devletin evrensel değerlerle özdeşleştirilme biçimiyle ilgiliydi. Devlet ilerleme –demokrasi ve iktisadî kalkınma– amacıyla çeşitli grupları ve sınıfları bir araya getirdi. Clausewitz, siyasanın formüle edilmesinde bakanlar kurulunun rolünü bir hayli vurguladı ve başkomutanın bakanlar kurulu üyesi olması gerektiğini ileri sürdü. Clausewitz'in zamanında krala danışmanlık yapan bir grup bakandan oluşan bakanlar kurulunun, farklı çıkarları ve güdüleri bir araya getirmede, hem savaş hem de savaşın yürütülmesi için birleştirici, kamusal olarak haklı görülebilecek argümanlar sağlamada bir rol oy-

nadığı düşünülüyordu. Elbette bakanlar kurulu üyelerinin de generaller gibi kendi özel güdüleri vardı (zafer, zenginleşme, kıskançlık vb.) ama bir anlaşmaya varmak, savaşın kamusal yüzünü sağlamak ve savaşı yönetmek onların göreviydi ve bu, evrensel olarak kabul edilebilir argümanlara dayanmak zorundaydı (burada evrensel devletin yurttaşlarına atıf vardır). Clausewitz, Hegel'in devlet merkezli tarih kuramını yankılayan savaşın ve devletin evrimine ilişkin açıklamasında, devletin ancak modern dönemde "basit mantıksal kurallara göre hareket eden akıllı bir varlık"[34] olarak görülebileceğini ve bunun "bakanlar kurulunun tüm dış ilişkilerinde devlet adına hareket eden tam bir birlik hâline geldiği"[35] bakanlar kurulu hükümetinin yükselişiyle ilişkili olduğunu ileri sürer.

Yeni savaşların siyasî anlatıları tikelci çıkarlara dayalıdır; bunlar evrenselci olmaktan ziyade dışlayıcıdır. Bu savaşlar, savaşın kurallarını ve normlarını kasten ihlal eder. Bunlar araçsal olmaları anlamında akılcıdırlar. Ama makul değildirler. Akıl, ulusal ve uluslararası hukuku destekleyen, evrensel olarak kabul gören normlarla ilgilidir.

Bununla beraber yeni savaşların neden postclausewitzçi olduğu hakkında bir argüman daha bulunmaktadır. Bu, Clausewitzçi düşüncenin temel ilkeleriyle –Clausewitz'in ideal savaş mefhumuyla– ilgilidir ve onun savaş tanımından türetilmiştir. Clausewitz'e göre "savaş",

> çok genişletilmiş bir düellodan başka bir şey değildir. Pek çok sayda tek tek düelloculardan oluşan bir birliği düşünmek yerine düello yapan iki kişiyi gözümüzün önüne getirecek olursak daha iyi yapmış oluruz. Bunlardan her biri, fiziksel gücüyle diğerine kendi iradesini kabul ettirmeye çalışır. *Onun ilk amacı, düşmanı mağlup etmek ve böylece daha sonra herhangi bir direnç gösteremeyeceği bir durma sokmaktır.*[36] (Vurgular metne aittir)

[34] *Age.*, s. 342.
[35] *Age.*, s. 344.
[36] *Age.*, s. 5. [s. 29]

Şiddet bir araçtır, der. Nihai amaç, "düşmanın zorla bizim irademize zorunlu olarak boyun eğmesi"dir ve bunu başarmak için düşmanın silahsızlandırılması gerekir.

Ardından bunun neden aşırı şiddet kullanımına yol açtığını açıklamaya girişir:

> Şimdi insancıl kimseler, fazla kan dökmeden düşmanı silahtan arındırmanın ya da yenmenin sanatkârane bir yolu olabileceğini ve harp sanatının gerçek eğiliminin de bu olduğunu kolayca hayal edebilirler. Ne kadar iyi izlenim bırakırsa bıraksın bu yanılgının ortadan kaldırılması zorunludur; çünkü, harp gibi çok tehlikeli şeylerde iyi niyetlilikten doğan yanılgılar, yanılgının en kötüsüdür. Fiziksel kuvvetin bütün kapsamıyla kullanılması, hiçbir zaman aklın da beraber kullanılmasına engel olmadığından bu fiziksel kuvveti acımadan, kan dökmekten çekinmeden kullanan taraf, -düşman da aynı şeyi yapmazsa- üstünlük sağlar. *Böylece diğer tarafa da kuralı öğretmiş olur ve artık taraflar, içinde bulundukları dengeden başka bir sınır tanımaksızın aşırılığa kadar tırmanırlar.*[37] *(vurgulamalar metne aittir)*

Başka bir deyişle, savaşın iç doğası –Mutlak Savaş– savaşan taraflardan her birinin diğerini yenmek için yeni çabalar göstermeye itildiği için savaş tanımından mantıksal bir sonuç olarak çıkar; Clausewitz'in eserinin Birinci Bölümde şiddetin "en son sınırlarına kadar zorlandığı" üç karşılıklı eylem olarak adlandırdığı şeyle detaylandırdığı bir önermedir bu.[38] Clausewitz için muharebe, savaşın belirleyici uğrağıdır.

Gerçek savaş çeşitli nedenlerle ideal savaştan ayrılabilir ama savaş tanımına uygun olduğu sürece aşırılıkların mantığını içerir, kitabımın İkinci Bölümünde bu mantığın "eski savaşlar" için nasıl geçerli olduğunu betimledim. Bu aşırılıkların mantığının, "yeni savaşlar"da artık geçerli olmadığına inanıyorum. Bu nedenle savaş tanımını yeniden formüle ettim. Savaşı "siyasî açıdan çerçevelenmiş iki ya da daha çok örgütlü

[37] *Age.*, s. 6. [s. 30]
[38] *Age.*, s. 7.

grubu içeren bir şiddet eylemi" olarak tanımladım. Bu tanımın mantığına göre, savaş ya Clausewitz'in tanımında ima edildiği üzere "iradelerin mücadelesi" ya da "karşılıklı bir girişim" olabilir. İradelerin mücadelesi, düşmanın ezilmesi gerektiğini, dolayısıyla savaşın aşırılıklara yönelme eğiliminde olduğunu ima ediyor. Karşılıklı girişim ise savaş girişimini sürdürmek için her iki tarafın diğerine gereksindiğini ve dolayısıyla savaşın uzun ve sonuçsuz olma eğilimini ima ediyor. Bu zorunlu olarak bir komployu akla getirmez; aslında her iki taraf da çatışmayı iradelerin mücadelesi olarak görebilir. Daha ziyade bu savaşın doğasını yorumlamanın bir yoludur.

Argümanım "yeni savaşlar"ın iradelerin mücadelesinden ziyade karşılıklı girişimler olma eğiliminde olduğudur. Savaşan taraflar hem siyasî hem de iktisadî nedenlerden dolayı kazanıp kaybetmektense savaş girişimiyle ilgilenirler. Bu tür savaşların içkin eğilimi sınırları olmayan savaş değil, sonu olmayan savaştır. Bu şekilde tanımlanan savaşlar, siyasî kimliğin yeniden üretilmesi ve iktisadî çıkarların ilerletilmesi için savaşa yönelik ve kendini kalıcı hâle getiren ortak bir ilgi yaratırlar.

Clausewitz'in şemasında olduğu gibi, gerçek savaşların savaşın ideal tanımından farklı olmaları olasıdır. Nüfus içinde savaşla tutuşturulan düşmanlık, düzensiz şiddeti kışkırtabileceği gibi, elde edilebilir somut birtakım siyasa hedefleri de olabilir. Karşılıklı girişimi bastırmaya yönelik bir dış müdahale de olabilir. Ya da savaşlar, bu tür savaşların dayandığı siyasî seferberliğin öncüllerinin altını oyan şiddete karşı bir düşmanlığı beklenmedik bir biçimde yaratabilirler.

Savaşı bu şekilde yeniden tanımlarken, savaşın farklı bir yorumunu sunuyorum: uygulamalara ne denli iyi kılavuzluk ettiğine bakılarak sınanabilecek bir savaş kuramı. Kuramımı desteklemek için örnekler kullanabilirim ama savaş tanımım bir ideal tip olduğu için kuramın ilkece kanıtlanamazdır. Burada asıl sorun bu kuramın yararlı olup olmadığıdır. "Teröre Karşı Savaş" örneğini ele alalım: Antulio Echevarria "Teröre Karşı Savaş"ı klasik Clausewitzçi terimlerle tanımlar. "Her iki hasım da diğerinin siyasî yıkımını istemektedir ve

bu noktada da her ikisi de müzakerelerle uzlaşmaya açık görünmemektedir."[39] Bu şekilde kavrandığında her terör eylemi askerî müdahaleye yol açar; bu da daha aşırı karşı tepkiler üretir. Sorun, kesin çözüme ulaştıran bir darbenin olanaksızlığıdır. Teröristler askerî araçlarla yok edilemezler çünkü nüfustan ayırt edilemezler. Teröristler de ABD askerî kuvvetlerini yok edemez. Ama "Teröre Karşı Savaş"ı, hasımların inancı ne olursa olsun, ABD yönetiminin ABD halkının koruyucusu ve demokrasinin savunucusu olarak imajını güçlendirdiği ve yüksek askerî bütçeden çıkarı olanların ödüllendirildiği ve aşırılık yanlısı İslamcıların küresel bir cihat fikrini kanıtlayabildiği ve genç müslümanları davanın arkasında seferber edebildiği bir karşılıklı girişim olarak anlarsak, işte o zaman eylem ve karşı tepki sadece her iki tarafa da fayda sağlayan "uzun savaş"a katkıda bulunur. Clausewitzçi terimlerle anlaşıldığında, eylemin önerilen seyri, teröristleri askerî yöntemlerle mutlak yenilgiye uğratmaktır. Postclausewitzçi terimlerle anlaşıldığında, eylemin önerilen seyri çok farklıdır; sadece bir tarafta ya da diğerinde değil, karşılıklı girişime karşı hem hukukun uygulanması hem de kamuoyunun seferber edilmesiyle ilgilidir.

Yeni ve eski savaşlar arasındaki burada sunulan karşıtlık, bu nedenle fiili tarihsel deneyimler arasında bir karşıtlıktan ziyade ideal savaş türleri arasında bir karşıtlıktır. Elbette 20. yüzyılın savaşları en azından Avrupa'da eski savaş idealine daha yakındı ve 21. yüzyılın savaşları ise betimlediğim yeni savaşlara daha yakındır. Yeni savaşların benim savaşlarla ilgili betimlememe, daha eski savaşların eski savaşlara ilişkin betimlemelere uyduklarından daha fazla uyduklarından emin değilim. Belki de aradaki farkı tanımlamanın bir başka yolu, savaşın bir bütün olarak grup adına hareket eden gruplar, genellikle de devletler arasındaki çatışmalar olarak görüldüğü gerçekçi yorumları ile siyasî liderlerin davranışlarının, bütünden ziyade kendi özel

[39] Antulio Echevarria, *Clausewitz and Contemporary War*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 211.

çıkarlarını ya da hiziplerinin çıkarlarını gözeten karmaşık bir dizi siyasî ve belki de bürokratik mücadelenin ifadesi olarak görüldüğü savaş yorumları arasındaki farktır. Gerçekçi yorumun egemen ulus devletlerinin Vestfalya çağındaki savaşlara bugünkülerden daha fazla uyduğu ileri sürülebilir.

Bu kavramsal ayrım, daha önceki çalışmalarımda "yeni savaşları" betimleme biçimimle tam olarak aynı değildir; devletdışı aktörlerin katılımı, kimlik siyasetinin rolü, savaş (siyasî şiddet) ve suç (özel çıkarlar için şiddet) arasındaki ayrımın bulanıklaşması ve yeni savaşlarda muharebelerin seyrekliği ve şiddetin çoğunlukla sivillere yönelik olması gibi konulara atıfta bulundum.[40] Ama bu, daha önceki betimlememle tutarsız da değildir; sadece daha yüksek bir soyutlama düzeyi içermektedir.

8. Sonuç

Yeni savaşlarla ilgili süregiden tartışma, argümanlarımı damıtmamı ve yeniden formüle etmemi olanaklı kıldı. Clausewitz hakkındaki tartışma yeni savaşların daha kavramsal yorumunu geliştirmemi kolaylaştırırken, veri tartışması da ana önermeyi doğrulamama yardım eden kanıtların yeni kaynaklarını belirlememi sağladı.

Eleştirmenlerin hepsinin hemfikir göründüğü tek konuysa yeni savaş tezinin yeni akademik çözümlemeleri ve yeni siyasa perspektiflerinin geliştirilmesi açısından önemli olduğudur.[41] Bu tartışma bunu daha da ileri bir noktaya taşıdı. Bu da yeni filizlenen çatışma çalışmaları alanına katkıda bulundu. Özellikle ordular ve savunma bakanlıkları içinde gerçekleşen

[40] Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*, 2. baskı, Cambridge: Polity, 2007.

[41] Edward Newman, 'The "new wars" debate: a historical perspective is needed', *Security Dialogue, 35/2* (2004), s. 173-89; Errol A. Henderson ve David Singer, '"New wars" and rumours of "new wars"', *International Interactions*, 28/2 (2002).

yoğun siyasa tartışmaları –örneğin, Pentagon'daki kontrgerilla tartışması ya da Avrupa Birliği'ndeki insan güvenliği, hatta genel olarak geleneksel olmayan güvenlik yaklaşımlar hakkındaki tartışmalar– üzerinde etkili oldu. Söylemin ne ölçüde değiştiğine dair güzel bir örnek, Dünya Bankası'nın 2011 Dünya Kalkınma Raporu'dur. Raporun esas savı şudur:

> Yirminci yüzyıldaki küresel sistemler devletlerarası gerilimlere ve iç savaşlara hitap edecek şekilde tasarlandı. Ulus devletleri arasındaki savaşlar ve iç savaşlar belirli bir mantığa sahiptir. . . . 21. yüzyıldaki şiddet 20. yüzyılın kalıplarına uymamaktadır. Şiddet ve çatışma ortadan kaldırılmamıştır. Ama devletlerarası savaşı azaltmadaki başarılardan dolayı, geriye kalan şiddet biçimleri ne "savaş"a ne "barış"a ne de "siyasî" ya da "yasadışı" şiddete uymaktadır.
>
> Birçok ülke ve ulus altı bölge, günümüzde yinelenen şiddet, zayıf yönetişim ve istikrarsızlık döngüleriyle karşı karşıyadır. . . . Şiddetin yeni biçimlerinin yerel siyasî çatışmaları, örgütlü suçu ve uluslararası ihtilafları birbirine bağlaması, şiddetin hem zenginler hem de yoksullar açısından bir sorun olduğu anlamına gelir.[42]

Bu tartışmada hâlâ eksik olduğunu düşündüğüm nokta, kozmopolit bir siyasî tepki talebidir. Sonuçta polislik, hukukun üstünlüğü, adalet mekanizmaları ve kurum inşası yerel, ulusal ve küresel düzeyde normların yayılmasına bağlıdır ve normlar siyaset aracılığıyla inşa edilir. Bu satırları yazdığım sıralarda –laiklerin, İslamcıların, erkeklerin ve kadınların ve farklı toplulukların mezhep siyasetine çekilmeyi reddettiği– Ortadoğu'da süregiden mücadeleler, sözünü ettiğim siyasi tepkinin sıradışı bir örneği olarak karşımızda duruyor. Ama olan bitenin muazzam önemi ve bunların başka durumlar için potansiyeli, bu sorunları tartışan siyasa yapıcılar arasında ne yazık ki çok az yankılanıyormuş gibi görünmektedir.

[42] Dünya Kalkınma Raporu 2011: Çatışma, Güvenlik ve Kalkınma: Genel Bakış, Washington, DC: The World Bank, 2011, s. 4-5.

Dizin

11 Eylül 12, 31, 34, 128, 175, 209, 212, 247
1947 Marshall Planı 202

A
AB müzakereciliği 97
ABD medyası 248
Abdiç, Fikret 66, 83
adalet mekanizmaları 233
Adolphus, Gustavus 40
Aideed, Muhammed 170, 179, 184, 193
Aikins, Matthieu 238, 239
alıkonma merkezleri 87
alternatif: ~ iktidar kaynakları 184; ~ siyaset 182
Amerikan İç Savaşı 36, 49
anadilde okuryazarlık 133
anakronizm 38, 134, 272
anarşi 34, 256, 261, 262, 268, 275
Andric, Ivo 60
Arap Baharı 119, 249, 251, 260
Arkan 80, 81, 88, 90, 142
askerî: ~ birikim 147; ~ güçler 55, 213; ~ güç türleri 38; ~ güç yoğunlaşmaları 28; ~ hiyerarşi 141; ~ ilerleme 28; ~ ilişkiler 22; ~ işbirliği 25, 161; ~ ittifaklar 25; ~ ittifaklar 56; ~ kuvvetler 40, 83, 107; ~ müdahale 177; ~ örgütlenme 40; ~ Reform Ekolü 211; ~ seferberlik 71; ~ teknoloji 25, 49; ~ zorunluluk(lar) 42, 50, 52
askerlik 187, 188, 285
aşırılıkçı: ~ kimlik siyaseti 12; ~ siyaset 29
aşırılıkçılık 51
Avrupa: ~ ittifakları 55; ~ milliyetçilikleri 27

B
Bağdat burjuvazisi 232
bağımlılık kültürü 204
bankacılık sistemi 42
barbar kabileler 39
barbarlık 26, 45, 275
Barfield, Thomas 217
Bargewell 239
barış: ~ bölgeleri stratejisi 181; ~ güçleri 275; ~ projesi 267; ~ stratejisi 206
Batı: ~ güçleri 194; ~ kültürü 259
Baudrillard 22
Bauman, Zygmunt 252
Bedir Tugayları 224, 225
bellek 131
Biden 243
bilgi teknolojisi 276
bilim 36, 51, 114
bireysel siyasî haklar 121
Birinci Dünya Savaşı 49, 51, 52, 53, 211, 276
Boot, Max 209, 212, 214
borçlanma kabiliyeti 42
Bosna Savaşı 26, 58, 61, 75, 92, 108, 161
Bougarel 71, 72, 75, 91, 95, 162
Bougarel, Xavier 71, 91, 162
bölgesel ekonomiler 113
Bremmer, Davin 181
Broschk, Florian 226
Bukharin 115
Bush, George W. 33, 53, 209, 210, 213, 215, 217, 236, 240, 248, 256
Butros-Gali 57, 169
bürokrasi 41, 69

C
Lord Carrington 97
Carrington-Cutileiro Planı 97
Castillo 201
Cenevre Sözleşmeleri 88, 174
cezalandırıcı önlemler 229
cinsel istismar 152
Clausewitz 36, 38, 41, 46, 47, 48, 49, 51, 214, 274, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296

Van Creveld 39, 42, 52, 55, 257, 289
Cromwell 45
cumhuriyet 63, 64, 65, 68, 76

Ç
çağdaş: ~ savaşlar 139, 156; ~ şiddetin doğası 256
çatışmacılık 56
çokkültürlü değerler 26
çokkültürlülük 108, 174

D
Dayton Antlaşması 78, 82, 97, 98, 105, 106
demokrasi(ler) 53, 54, 64, 72, 174, 181, 196, 200, 205, 216, 220, 247, 264, 266, 269, 281, 291
demokratik siyaset 107
demokratikleşme 127, 130, 203
deniz ticareti 49
der Derian, James 212
despotizm 44
devlet: ~ çıkar(lar)ı 27, 39, 41, 52, 54; ~ faaliyetleri 45, 116; ~ iktidarı 119, 176; ~in akılcı çıkarları 44; ~in denetimi 41; ~in meşruluğu 140; ~ oluşumu 39; ~ özerkliği 24
devletdışı: ~ aktörler 274, 290; ~ faaliyetler 45
devletlerarası savaş 26, 39, 43, 55, 166, 174, 282
devrimci: ~ denetim 148; ~ savaş manevra kuramı 148
dışlama siyaseti 171
dışlayıcı kimlik(ler) 27, 121
dışlayıcılık 31, 166, 179
diaspora 23, 28, 110, 129, 130, 132, 133, 176, 252, 276
dikey kültürler 117
din 109, 111, 120, 127, 166, 181, 191, 216, 233, 245, 247
dinî: ~ canlanmalar 120; ~ gruplar 133, 232; ~ kurumlar 92, 129; ~ okullar 129
direniş hareketleri 56
Doğu Avrupa milliyetçiliği 60
Dostum, Abdülraşid 224
Duffield, Mark 20, 155, 159, 165, 200, 201, 273
Dunant, Henri 50
dünya barışı 259
düşünümsellik çağı 271
düzenli savaşlar 28
düzensiz savaş 38

E
ebedi barış 45, 272
Echevarria, Antulio 294, 295
eğitim 78, 92, 129, 141, 189, 194, 199, 205, 214, 223, 226, 233, 247, 253, 261
El Kaide 14, 219, 223, 226, 227, 228, 229, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 256, 257, 261
Elias, Norbert 252
empirik gerçeklikler 46
endemik çatışma alanları 120
enformasyon teknolojisi 21, 23, 209, 213
entelektüel seçkinler zümresi 124
eski: ~ kimlikler 27; ~ savaş ideali 248
etkin yurttaşlık 45
etnik: ~ azınlıklar 30; ~ çatışma 120; ~ kimlik 126, 134; ~ temizlik 59, 60, 73, 83, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 101, 105, 151, 177, 198, 199, 242, 285
ev içi şiddet 265
evrensel insani ilkeler 174
evrenselci projeler 271

F
Facebook siyaseti 136
Falk, Richard 264
faşizm 53
fedakârlık 52, 246
federal düzen 67
feodal beyler 39
fetih 44
fiilî savaşlar 53
fikir siyaseti 28
fiziksel baskı 45, 140
Fordizm 112
Fransız Devrimi 44

G
el Gaoud, Fasal 241
geleneksel: ~ ABD stratejisi 211; ~ barış 191; ~ kimlikler 110; ~ savaş 20, 28, 196, 275; ~ savaş algıları 138; ~ yönetişim yapıları 216
gelişmiş sanayi dünyası 117
Gellner 52, 63, 111, 133
genel barış 187
gerçek çatışma 259
gerilla savaşı 28, 29, 56, 92, 139

Ghraib, Ebu 225
Giddens, Anthony 27, 43, 117, 173
Guevara, Che 29, 148
güvenlik: ~ biçimleri 254; ~ hissi 117; ~ hizmeti 219; ~ sorunları 208
güvensizlik algısı 130

H
hafta sonu savaşçıları 81
halkın duyguları 46
hava yolculuğu 109, 276
Hegelci soyutlama 46
Henderson 21, 41, 277, 296
Hikmetyar, Gülbeddin 223
hizipçi kimlik siyaseti 218
Hoffman, Frank 20, 277
Holbrooke, Richard 57
Hollingsworth, Larry 103
hukuki normlar 171
hukukun üstünlüğü 172, 297
Hulme, Gerry 103
Huntington, Samuel 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 267, 269

I
Irak: ~ petrolü 237; ~ rejimi 217; ~ Savaşı 22, 55, 84, 212, 237; ~ Ulusal İslami Direnişi 222; ~ Ulusal Kurtuluş Cephesi 222

İ
iç barış 173
içleme siyaseti 171
içleyicilik 178
idari özerklik 124
ideoloji 90, 128, 150, 256, 258
ideolojik: ~ farklılıklar 122; ~ kimlikler 125, 255
İkinci Dünya Savaşı 25, 51, 52, 53, 54, 56, 64, 69, 70, 82, 112, 113, 115, 138, 139, 147, 148, 174, 186, 191, 211, 213, 214, 246, 254, 257, 267, 284
iktidar kaynağı 180
iktisadî: ~ güvensizlik 63; ~ yaptırım 185
imge 116
insan: ~ hakları 19, 33, 57, 93, 102, 103, 106, 114, 152, 172, 174, 175, 177, 183, 187, 191, 195, 199, 234, 250, 253, 259, 265, 276, 279; ~ hakları hukuku 152, 174; ~ hakları ihlalleri 19, 33, 57, 195, 199; ~ yönetişimi projesi 264
insani: ~ hukuk 169, 174, 175, 177, 187, 191, 265; ~ kolluk gücü kapasitesi 107; ~ küresel siyasa 208; ~ yardım kuruluşu 191
insanlık ilkeleri 194
insansız hava araçları 22, 209, 245, 246
iradenin gücü 46
işsizlik 66, 83, 108, 128, 155, 182, 203, 205, 208
İzzetbegoviç 73, 78, 98, 102

J
jeopolitik: ~in hâkimiyeti 176; ~ çatışma(lar) 178, 256; ~ çözümler 263; ~ hedefler 138

K
kabile 109, 119, 126, 261
kabilecilik 60, 110
kabul: ~ edilebilir öldürme biçimleri 41; ~ edilemez öldürme biçimleri 41
Kaddafi 141, 196, 199, 200
kadercilik 255
Kalyvas 21, 274, 280
kamu: ~ ahlakı 271; ~ hizmetleri 206; ~ otoriteleri 32
kamusal: ~ alan 51; ~ devlet etkinlikleri 45
Kant, Immanuel 272
Kantçı kozmopolit hak 135, 264
kapitalizm 45, 264
Kaplan 137, 256, 261, 262, 263, 264, 269
karaborsacılık 129
Karadzic 133
karşılıklı eylem 46, 293
Keane, John 252
Keegan 40, 278, 289
Keen, David 19, 31, 143, 156, 161, 262
Kellogg-Briand Paktı 25, 53
kendi kaderini tayin etme hakkı 60
kıtasal örgütler 265
Kilcullen, David 242, 243
kilise 39, 121
kimlik(ler): ~ inkârı 135; ~ krizi 117; ~in heterojenliği 166; ~ siyaseti 12, 27, 28, 31, 33, 34, 110, 119, 120, 121, 122, 130, 136, 162, 252, 269
kinizm 94
Kirk, Tom 14
kitle imha silahları 54, 248
kitle üretimi 116

kitlesel: ~ mitingler 69; ~ üretim 51
koalisyon güçleri 214, 225, 227, 228
komuta ekonomisi 218
Komünistler Birliği 64, 72, 76
komünizm 125, 126
kontrgerilla savaşı 28
kontrgerillavari istikrarsızlaştırma teknikleri 29
konvansiyonel askerî güç 219
korku 29, 30, 52, 61, 72, 73, 74, 90, 92, 93, 95, 102, 108, 109, 126, 150, 151, 162, 171, 206, 232, 242, 276, 280, 288, 291
Kosova Savaşı 199
Kouchner, Bernard 169
kozmopolit: ~ siyasî bilinç 135; ~ siyasî tepki 21, 297; ~ güçler 195; ~ hukuk 33, 187, 194, 268; ~ müdahale 185; ~ normlar 266; ~ siyaset 108, 253; ~ siyasîleşme 118, 119; ~ sınıflar 128; ~ yönetişim 264, 268, 272
kozmopolitlik 31, 134, 135, 136, 137, 173, 174, 183, 257, 264
Körfez Savaşı 22, 58, 259, 275, 276
Kumar, Radha 119, 132, 133, 179
kuralsızlaştırma 112, 128
kurumlaşmış toplulukçuluk 71
Kuzey İttifakı 214, 215, 220
kültür saflığı 121
kültürel: ~ ayrılıkçılık 134; ~ sınıflandırma 118
küresel: ~ barış 254; ~ düzen 33, 258; ~ iktisadî örgütlenme 113; ~ kimlikler 135; ~ piyasalar 196; ~ sınıflar 27; ~ süreçler 110, 112
küreselleşen dünya 26
küreselleşme 21, 23, 24, 28, 110, 111, 112, 113, 116, 122, 128, 134, 135, 136, 218, 253, 260, 276
küreselleşmiş savaş ekonomisi 30, 252, 269
küreselleştirilmiş: ~ gayriresmi ekonomi 159; ~ savaş ekonomisi 30; ~ savaşlar 138

L
Ladin, Usame Bin 215, 223, 247
Lahey Konferansları 50
Leone, Sierra 31, 143, 144, 145, 155, 161, 164, 181, 207, 262
Lewis, Ioan 193
liberalizm 271
Lincoln, Abraham 209, 215
Londra Konferansı 50, 97
Luthercilik 45
Luttwak 56

M
MacFarlane, Sean 240
Mackinlay 187, 192
MacMaster, H. R. 240
mafya grupları 165
mağduriyet duygusu 199
Mahdi, Ali 179
mali kriz 255
manevra savaşı 54
Markoviç, Antje 66, 71
Mayall, James 193
Mazowiecki 74, 75, 88, 101, 102, 103, 105
McCrystal, Stanley 243, 244
medya 57, 70, 133, 175, 253, 285; ~ tekniği 70
Mehdi Ordusu 225, 232
merkezi otorite 139, 149
meşru: ~ güvenlik güçleri 250; ~ müdafaa 53, 101; ~ örgütlü şiddet 24, 54, 63, 260; ~ örgütlü şiddet tekeli 173; ~ şiddet tekeli 173, 253; ~ yerel otoriteler 204
meşrulaştırma 102, 167
meşruluk 41, 43, 109, 136, 140, 172, 178, 192, 252, 254, 263; ~ kaybı 140
meşrutiyetin çöküşü 63
milis güçler 39
militarize edilmiş devletler 278
militarizm 76
milli kültürler 111
milliyetçi: ~ propaganda 67; ~ tuzak 95
milliyetçi: ~ bürokratik rekabet 131; ~ duygular 131; ~ mücadeleler 121
milliyetçilik 60, 62, 68, 73, 93, 94, 107, 110, 111, 122, 124, 125, 128, 134, 226
Miloseviç 68, 69, 70, 82, 83, 98, 142, 198, 199
mimari tekçilik 115
modern: ~ Avrupa devletleri 25; ~ devlet 24, 119, 121, 140; ~ devletin inşası 38; ~ devletin yönetimi 42; ~ devletler 173; ~ devletlerarası savaş 174; ~ iletişim 30, 147; ~ milliyetçilikler 68; ~ öncesi devletler 173; ~ savaş 50, 54, 56, 171, 252; ~ savaşın teknikleri 53; ~ seküler kültür 71
modernist projeler 271

Mueller, John 11, 20, 278, 279, 280
Muhammed, Nazır 224
mülteci akını 199
Müslüman milliyetçilik 73

N
namus cinayetleri 232
Napolyon 36, 46, 49; ~ Savaşları 36, 46
nefret 29, 30, 61, 72, 73, 92, 93, 95, 102, 133, 151, 168, 171, 290, 291
neoliberal siyasalar 128
Neotaliban 226
Nicholson, Michael 86
nüfus mübadelesi 96
nükleer silahlar 54

O
Offe, Claus 55
Ogata, Sadako 99
okuryazar kentli sınıflar 133
orta sınıflar 66, 232
Ortaçağ 39, 42, 226, 256
Orwell 56
Osmanlı dönemi 232
Osmanlı yönetimi 62, 70
Owen, David 61, 77, 97, 98, 102, 104, 183
Owen-Stoltenberg Planı 97

Ö
Molla Ömer 222, 227, 247
önleyici özsavunma 53
örgütlenme biçimleri 69, 105, 115, 116
örgütlü: ~ devletdışı örgütler 45; ~ şiddet tekeli 25, 68, 173; ~ toplumsal faaliyet 45
öteki korkusu 179
özel palazlanma biçimleri 167
özelleştirme 116, 128
özerk yetki alanları 65, 67, 124
özgür medya 205
özgürleşme hareketleri 126
özyönetim 65, 66, 263

P
papalık otoritesi 42
paramiliter faaliyet 88
patlayıcı işbölümü 124
petrol kaçakçılığı 237
petrol krizi 65
Pinker, Steve 11, 13
polis istihdamı 188
polislik 145, 187, 188, 204, 205, 244, 279, 297
postmodern savaş 20
Powell, Colin 219
Prazina, Yusuf 82
profesyonel ordu 44
propaganda 67, 107, 182
psikolojik ayrımcılığı 121

R
Rabbani, Burhaneddin 223
Rakowska-Harmstone, Teresa 124
Rangelov, Iavor 14
Razik, Abdul 238
Raznjatoviç, Zeljko 80
Reich, Robert 115, 116, 118, 146
resmî ekonomi 83
rıza 95, 96, 185, 186, 188, 189, 190, 254, 275
Rice, Condoleezza 219
Kardinal Richelieu 44
Ricks, Thomas 239
Rigterink, Anouk 14
Roberts, Michael 40, 44
Roma İmparatorluğu 39
Rose, Michael 103
Rousseau 44
Rumsfeld, Donald 209, 213, 219, 257
Rus kentli işçi sınıfı 124

S
Saddam 33, 141, 215, 217, 218, 222, 223, 224, 237, 248, 250, 261
Said, Yahia 14, 157, 218, 237
saldırganlık 19, 174, 175, 176
El Salvador 201
sanat 36, 51, 64
sanayi toplumları 34
sanayileşme 65, 111
satış oyunu 161
savaş: ~a yakın ekonomiler 202; ~ ekonomisi 30, 138, 167, 252; ~ hukuku 33, 41; ~ın verimliliği 138; ~ kuralları 42; ~ örüntüleri 35; ~ oyunu 212; ~ tasavvuru 22; ~ üretme eğilimi 73; ~ yasaları 52, 195
savaşbeyleri 29, 141, 157, 234, 238, 278
savaşma biçimi 36
seçkinkırım 86
seferberlik: ~ ekonomisi 91; ~ teknikleri 69

seküler edebiyat 111
Selchow, Sabine 14
sermayenin yağmalanması 129
Seselj 80, 81, 82, 88, 90
seyahat özgürlüğü 107, 180
Shaw, Martin 20, 21
sınıf ayrımları 41
Sırp saldırganlığı 176
silah ticareti 55
silahsızlandırma 15, 204, 205
Simatoviç, Franko 142
simge 116, 118
Simpkin 48, 148
Singer, Peter 21, 244, 245, 277, 296
sivil: ~ komut 195; ~ kurumlar 43; ~ toplum 32, 45, 54, 93, 94, 108, 118, 128, 182, 184, 186, 205, 219, 260
sivillik 174; ~ siyaseti 202
siyasal İslam 133
siyaset 19, 26, 27, 28, 32, 34, 53, 94, 110, 120, 121, 122, 131, 135, 162, 173, 178, 203, 226, 244, 249, 253, 255, 264, 280, 290, 291, 297
siyasî: ~ alternatifler 180; ~ değerler 130; ~ denetim 73, 84, 150, 173; ~ ekonomi 239; ~ güdüler 19; ~ iktidar 120; ~ kurumlar 128; ~ meşruluk 26, 27; ~ seferberlik 28, 63, 71, 119, 122, 127, 133, 137, 150, 172, 180, 291; ~ şiddet 296
siyasîleşme tohumları 118
Skocpol 44
Smith, Anthony D. 134
Soğuk Savaş 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 36, 53, 56, 57, 58, 83, 108, 125, 126, 127, 129, 144, 147, 157, 169, 176, 211, 212, 214, 215, 252, 253, 254, 257, 258, 260, 263, 267, 274
sosyal medya 28
sosyalizm 27, 53, 64, 121, 255, 264, 271
Soto 201
Sovyet işgali 217
Sovyetler Birliği 18, 53, 64, 76, 122, 123, 138, 211, 217, 258, 260
soykırım 51, 52, 69, 102, 130, 172, 177
soyut: ~ seküler fikirler 121; ~ simgeler 117
sömürge sonrası milliyetçilikler 27
sömürgecilik 27, 127
Spyratou, Domenika 14
St. Petersburg Bildirgesi 50
Sünni şiddet 242
süper güçler 23, 253

Ş
şehir devletleri 39
Şevardnadze, Eduard 142
şiddet: ~ biçimleri 260, 297; ~e eğilim 258; ~ eylemleri 45; ~in denetimi 172; ~in merkezsizleşmesi 252; ~in özelleşmesi 19; ~ örüntüsü 153; ~ tehdidi 129; ~ vakaları 283
şiddetsizlik 260
Şirzai, Gül Ağa 220, 224

T
tahkim edilmiş uygarlık adaları 269
Taif Antlaşması 179
Taliban 33, 152, 179, 214, 215, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 233, 235, 238, 244, 245, 249, 261
tarih 131, 252, 260, 292
tarihsel uygarlıklar 257
Taylor, Charles 130, 143
Teitel, Rudi 174, 175
teknolojik: ~ kabiliyetler 50; ~ kapasiteler 117
Teröre Karşı Savaş anlatısı 227, 228, 247
Terörizm 279
Theros, Marika 14
ticaret 25, 156, 158, 163, 165, 205
tikelci: ~ kimlikler 26; ~ kimlik siyaseti 110; ~ siyaset 32
tikelcilik 137; ~ siyaseti 253
Titocu: ~ denge 69; ~ rejim 63
Topaloviç, Musan 82
topluluklararası çatışmalar 259
toplumsal: ~ değerler 112, 134; ~ hareketler 116, 118; ~ ilişkiler 30, 36, 117, 139, 162, 167; ~ kurumlar 63; ~ örgütlenme sorunu 96; ~ refah 224; ~ yaşam alanları 76
toprak otarşisi 23
topyekûn savaşlar 36, 51, 138, 180
totalitarizm 76, 218
Touraine, Alain 116
Tse-tung, Mao 29, 56, 148
Tudjman 61, 70, 72, 98
tuz madenciliği 202

U
ulaşım 195
ulus 12, 27, 36, 54, 109, 115, 117, 118,

121, 122, 127, 134, 136, 171, 215, 220, 254, 265, 272, 296, 297
ulusal: ~ bilinç 122; ~ bilincin gelişimi 124; ~ farklılıklar 123; ~ güvenlik 254; ~ iktisadî örgütlenme 113; ~ kimlik(ler) 117, 120, 123, 124, 125, 126, 255; ~ kültürler 111, 117; ~ kurtuluş savaşları 60; ~ kurumlar 20
ulusaşırı: ~ ağlar 133; ~ suç ağları 252; ~ suçlar 12
Uluslararası Kızılhaç Komitesi 15, 100, 190
uluslararası: ~ antlaşma 113; ~ askerî müdahale 95; ~ birlikler 189; ~ hukuk 33, 50, 152, 174; ~ insani hukuk 100, 152, 169, 174, 175, 187; ~ kuruluşlar 176, 182, 191; ~ kurumlar 94, 118, 175, 208, 265; ~ müdahaleler 176; ~ silah üretimi 25; ~ suç örgütleri 115; ~ toplum 53, 98, 103, 106, 178; ~ yardım 159, 165; ~ yönetimler 204
ussal-yasal otorite 41
uygar toplumlar 62
uygarlıklar çatışması 259, 261, 268, 279
uyuşturucu kaçakçılığı 238

Ü
Üçüncü Dünya 60, 77
üretken etkinliğin 155
ütopyacılık 271

V
Vance-Owen Planı 77, 97, 98
Varşova Paktı 54, 55, 76, 80, 106
Vasiç 90, 91
vatanseverlik 51, 52, 254
Vejvoda, Ivan 35, 65, 122, 164
vergi toplama kabiliyeti 42
Vestfalya Antlaşması 43

W
de Waal, Alex 92, 130, 183, 184, 207
Wallace, William 212
Washington Antlaşması 77, 85, 97, 98, 100
Weber, Max 41
Weinberger-Powell doktrini 192
Weiner, Myron 154, 166, 287
Wievorka, Michel 281
Orange Prensi William 40
William, Frederick 43

Y
yağmacı siyasî ekonomi 221
yargı erki 205
yarım yamalak savaş 48
yasadışı dolar ticareti 166
yasal: ~ gelir kaynakları 218; ~ siyasî otorite 249
yatay yüksek kültürler 111
yeni: ~ devlet anlayışı 45; ~ ekonomi 112; ~ iletişim biçimleri 276; ~ iletişim teknolojileri 212; ~ kimlik siyaseti 27, 28, 121, 130, 131; ~ küreselleşmiş savaş ekonomisi 30; ~ Ortaçağcılık 256; ~ savaş ekonomileri 30; ~ savaş tezleri 11; ~ siyaset 131; ~ tikelci kimlikler 134
yerel: ~ devlet 90, 182; ~ devlet aygıtları 90; ~ istihdam 206; ~ kozmopolitlik 180, 185; ~ kültürler 120; ~ yönetim 86
Yıpratma kuramı 48
yolsuzluk 195, 238
yönetişim 114, 252, 254, 264
yurttaşlık idealleri 134

Z
el Zerkavi, Musab 223, 245

Savaş asla değişmiyor. İnsanlar öteden beri birbirleriyle çatışıyor. Toprak için, namus için, Tanrı için, iktidar için, hatta sadece macera için bile birbirlerine kıyıyor. Yerlerinden, yurtlarından oluyor, sevdiklerini ve hayatlarını savaşta kaybediyorlar. Kimi düşünürler son iki yüzyılda ulus devletlerinin palazlanmasıyla ortaya çıkarak dünyayı ateşe atmış, hatta Soğuk Savaş döneminde doruğa çıkarak dünyayı topyekûn yıkımın eşiğine getirmiş devletlerarası savaşların azalmasını insanlığın olgunlaşmasına, ilerlemesine yoruyor. Oysa savaşlar değişiyor. Dünyada meydana gelen değişimlere ayak uydurarak yeni bir çehreye bürünüyor, evriliyor.

Mary Kaldor'un modern klasikler arasına girmiş bu çığır açıcı çalışması, savaşa ilişkin kemikleşmiş resmî varsayımlara ve algılara meydan okuyor. Bosna-Hersek, Somali, Irak ve Afganistan'da yaşanan dramlarda farklı yüzlerini gösteren yeni savaşların, devletlerden, devletdışı örgütlerden, suç çetelerinden, yerel fırsatçılardan ve savaşbeylerinden müteşekkil, karmaşık ve ölümcül bir ağ oluşturduğunu ortaya koyuyor. Bu ölümcül ağın ortasında yaşam mücadelesi veren sivillerin maruz kaldığı insan hakları ihlallerinin, terörün, zihinlere ekilmeye çalışılan korku ve nefret tohumlarının, tecavüzlerin ve katliamların, savaşın yan etkileri olmadığını, yeni savaşların acımasız mantığının bir parçası olduğunu gösteriyor. Eski savaş anlayışı etrafında yapılanmış NATO, BM, AB gibi ulusaşırı örgütlerin bu gibi vakalarda neden etkisiz veya yetersiz kaldıklarına bir açıklama da getiriyor. Savaşı kuramlaştırırken, küreselleşen dünyada barış umudunu canlı tutacak bir kozmopolit siyasetin taslağını ve gerekçelendirmesini de sunuyor.

FOL YENİ VE ESKİ SAVAŞLAR
KİTAP NO / 149 BASKI / 1
/folkitap /folkitap /folkitap
ISBN 978-625-8242-34-6
9 786258 242346